

17. ÉVFOLYAM

2005

1-2. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI
VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

6701 Szeged, Pf. 245

Tel.: +36+62+426+043.

Honlapunk: www.c3.hu/~mev

E-mail: heh@axelero.hu

Előfizetés: 700 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 700 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2005/1-2

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma-Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
Szeged

A kötet megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alapprogram

Főszerkesztő – General Editor
CSÓKA GÁSPÁR

Tiszteletbeli elnök – Honorary President

GABRIEL L. ASZTRIK

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Szabó Ferenc,*

Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;

AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor (alapító);

GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Somorjai Ádám, Szilas László, Németh László;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor
ZOMBORI ISTVÁN

A szerkesztő munkatársa
ZVARA EDINA

Felelős kiadó – Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865-5227

Nyomdai előkészítés:
SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:
Juhász Nyomda Kft.

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

SZILÁRDFY Zoltán	Mária Terézia eucharisztia-kultuszának emlékei Magyarországon <i>Mementoes of Maria Theresa's Cult of the Eucharist</i> <i>Die Denkmäler des Kultes der Eucharistie von der Königin Maria Theresia</i>	5
NAGY Márta	Szent Heléna pálmaággal a metabizánci ikonfestészetben <i>Saint Helen with a Palm in Metabyzantine Icon-Painting</i>	41
FEDELES Tamás	Pécsi kanonokok egyetemlátogatása a későközépkorban (1354–1526) <i>Canons of Pécs at Universities in Late Middle Ages (1354-1526)</i>	51
LAKATOS Andor	Haynald Lajos, mint erdélyi püspök (1851–1864) <i>Lajos Haynald as Bishop of Transylvania (1851-1864)</i>	83
GALCSIK Zsolt	Haynald Lajos kalocsai bíboros-érsek ötven éves papi jubileumának Nógrád megyei eseményei (1889) <i>Celebration of Cardinal Lajos Haynald's Priest Jubilee in Nógrád County (1889)</i>	121
MÁTÉ Anita	Magyar hercegprimás Amerikában – Csernoch János a chicagói eucharisztikus kongresszuson <i>A Hungarian Primate in America: Cardinal Csernoch's visit at the Eucharistic Congress of Chicago in 1926</i>	139
BURA László	Mária Kongregációk Szatmárnémetiben <i>Congregations of the Blessed Virgin Mary in Szatmárnémeti</i>	155
MIKLÓS Péter	Támadás a katolikus egyház ellen Hódmezővásárhelyen (1945–1949) <i>Attack against Catholic Church in Hódmezővásárhely (1945-1949)</i>	163
MEDGYESI Konstantin	Egyházi küzdelmek a rendszerváltó kor Makóján <i>Church Struggles in Makó at the Change of Regime</i>	173

FORRÁSOK – SOURCES

MOLNÁR Antal	Kiadatlan mányoki levelek a 17. századból <i>Unpublished Letters from Mányok in the 17th Century</i>	193
--------------	--	-----

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

ZVARA Edina	Egyháztörténeti könyvek és kiadványok 2003, 2004, 2005	225
	Books Concerning Ecclesiastic History 2003, 2004, 2005	

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

<i>Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból</i> (Ism.: Révész Éva)	225
PÁLOS Frigyes: <i>A tereskei templom</i> (Ism.: Miklós Péter)	227
SULYOK Hedvig: <i>Magyar–olasz és olasz–magyar szójegyzék Verancsics Faustus</i> <i>Dictionariuma alapján</i> (Ism.: Sermann Eszter)	228
GALCSIK Zsolt: <i>Szécsény képviselő-testületi üléseinek napirendi pontjai és határozatai.</i> <i>1872–1950.</i> (Ism.: Miklós Péter)	231
CSORBA László: <i>Magyar emlékek Itáliában</i> (Ism.: Molnár Antal)	232
Encyclopedia of Rusyn History and Culture (Ism.: Pusztai Bertalan)	235

SZILÁRDFY ZOLTÁN

MÁRIA TERÉZIA EUCHARISZTIA-KULTUSZÁNAK EMLÉKEI
MAGYARORSZÁGON

II. János Pál pápa *Mane nobiscum Domine* kezdetű apostoli levelével e 2004 és 2005 októbere közti időszakot az Eucharisztia Évének nevezte ki a Római Katolikus Egyházban. Idén november 29-én Mária Terézia királynő halálának 225. évfordulójára emlékezünk. Az 1980-as bicentenárium kiállításokkal ünnepelte és rangos kiadványokat jelentetett meg róla, de hazánkban méltánytalanul elhallgatták, pedig uralkodásának negyven esztendeje a felszabadított Magyarország újjáépítését jelentette, különösen a kultúra területén, melyet a 18. század műalkotásai a művészet minden műfajában máig hirdetnek.

Az egész élete során elveiben és életvitelében meggyőződéses katolikus Mária Terézia belenőtt a tridentinumi megújulás szimbólummá magasztosult Oltáriszentség-kultuszába. Itt nem csak a Római Egyház legsajátosabb ünnepére, az Úrnapja pompás megtartásának teoforikus diadalmenetére gondolok, amelynél a harangzúgás és zenező mellett a katonai tiszteletadás hatásos eszközeivel emelték az ünnepi hangulatot, hanem a császári család könyvtárának elvi jelentőségű teológiai munkáira is. Ezek közé tartozik Sebastian Canicchi 1722-ből való kézírata *Sacramentum Eucharistiae Caesari da liberis, quibus Austria et orbis pacis munere gaudeat* címmel.¹

Egy anekdota szerint Mária Terézia kicsiny korában egy erkélyről nézte végig az úrnap körmenetet. Amikor meglátta császári atyját teljes díszben az Oltáriszentség után, önfelédten tapsolni kezdett s csengő gyermekhangján kiáltozta: „Gyere ide papa, hadd nézzelek meg egy kicsit!”²

Tizennégy éves volt, amikor 1728-ban Mariazell ősi kegyoltára előtt először járult szentáldozáshoz. Nyilván szakrális élményeinek e korai nagy eseménye is készítette a számos ajándékra, amellyel birodalma leginkább kedvelt búcsújáró templomát elhalmozta.³

A következő év nyarán bizonyára értesült a kis Mária Terézia a győri Úrnapja megrendítő eseményéről, amikor a *ius asyli* ősi egyházi kiváltságával élni akaró halálra ítélt, klerikusnak öltözött katonát a hatóság parancsára elfogták, s a körmenetet megzavarva dulakodás közben az Oltáriszentséget kiütötték a celebráns kezéből s a porba

1 CORETH, ANNA: *Pietas Austriaca, Österreichische Frömmigkeit im Barock*. Wien, 1982. 32.

2 Ifj. BARTA JÁNOS: *Mária Terézia*, Bp, 1988. 26.

3 *Mariazell és Magyarország. Egy zarándok hely emlékezete, kiállítási katalógus* (Szerk.: FARBAKY PÉTER, SERFÓZÓ SZABOLCS) Bp., 2004. 387.

taposták.⁴ Amikor az eset III. Károly tudomására jutott a császári udvar rangos szobrászával Joseph Emanuel Fischer von Erlach-hal egy világviszonylatban is páratlan engesztelő eucharisztikus emlékművet terveztetett. Az 1731-re elkészült monumentális Frigyszekrény-szobor ládájába helyezték a megszenteltelenített szentostya maradványait, mint egykor a frigyládába, bibliai előképét a mannákat. A régi szövetség szekrényét az új és örök szövetség megdicsőült, áldozati Báránya koronázza a posztamentum dedikációjával: „PANI ANGELORUM INCORRUPTIBILI – Az angyalok romolhatatlan kegyérének.”⁵

Mária Terézia Eucharisztia-kultuszát legkifejezőbben az egri székesegyház Oltáriszentség Társulatának díszalbuma őrzi. (1. kép) Az egyesület alapítója gróf Barkóczy Ferenc európai műveltségű, művészeteket kedvelő, világot látott főpap, akit ifjú korában doktorátusa megszerzésekor III. Károly aranygyűrűvel ajándékozott meg, 1741-től pedig Mária Terézia titkos tanácsosa. A királynő 1745-ben emelte az egri püspöki méltóságra, ahol a hitélet föllendítésére szervezte meg 1757-ben a szentségimádást biztosító jámbor társulatot.⁶

A tagok névsorához készült vaskos, bőrkötésű album első pergamen lapjain élénk színekkel akvarellal festett pompás rokokó jelenetek a legméltóságosabb Oltáriszentség előtt hódoló, háza népével körülvett Barkóczy püspöknek s a társulat legjelentősebb személyiségeinek: I. Ferenc István császárnak, Mária Terézia királynőnek és gyermekeiknek állít művészi emléket.⁷

Az Egri Líceum könyvtárában őrzött remekmű lapjainak képíróját a bécsi udvar egyik címerfestőjében sejthetjük, vagy esetleg az egri irgalmasok szerzetes festői körében kereshetnénk, ahol Fr. Huetter Lukács mellett pergamen miniatűr szentképfestők is dolgoztak. A művészi tevékenységet általában gyógyító hivatásuk szolgálatába állították. Ismerve Mária Teréziának magának és körének éppen a miniatűr festészet terén mutatkozó kifinomult ízléssel készült ötletes munkáit a legvalószínűbbnek látszik egy a királynőhöz közel álló udvari arisztokrata szerzősége.⁸

A címlapon a társulatot alapító püspök háza népével hódol az Oltáriszentség előtt, mely körül az egyik angyal arany tányéron az adorálók szívét emeli magasba, két kis angyal pedig szőlőt és búzakalászt fog kezecskéjében. A térdre borult főpásztor alatt a városi és püspöki címer mellett a koronával ékes magyar címer is látható. (2. kép)

A következő lapon a féltérdre ereszkedett, arany-piros paláttal páncélba öltözött Lotharingiai Ferenc képmása a császári sas-allegória különféle változatának környezetében. A kék ég felhői között koronás fekete sas csőrében függ az Oltáriszentség, me-

4 BÉDY VINCE: *Győr katolikus vallásos életének multja*. Győr, 1939. 134–135.

5 MATSCHE, FRANZ: *Die Kunst im Dienst der Staatsidee Kaisers Karls VI. Iconographie, Ikonologie und Programmatik des „Kaiserstils“*. I–II. Berlin – New York, 1981. 119–123; Abb. 71, 72.

6 LENGYEL LÁSZLÓ: *A barokk Eger és Heves megye*. Bp., 1993. 10, 13.

7 SZMRECSÁNYI MIKLÓS: *Gróf Barkóczy Ferenc egri püspök (1745–1761), a barokk-rokokó korszak mecénása*, In: *Magyar Művészet* 8 évf. Bp., 1932. 233.

Itt fejezem ki köszönetemet dr. Löffler Erzsébetnek, a Főegyházmegyei Könyvtár igazgatójának, hogy az album képeit számomra megküldte és közlésre átengedte, valamint dr. Katona István püspök úrnak és Valuch István művészettörténész atya szíves közvetítésért.

8 *Devoció és dekoráció, 18. 19. sz-i kolostor munkák Magyarországon*. (szerk. LENGYEL LÁSZLÓ) Eger, 1987. 77–79.; LENGYEL LÁSZLÓ: *A barokk Eger ...* i. m. 19.; LENGYEL LÁSZLÓ: *Uralkodók, szentek és amatőrök, 18. sz-i portré-miniatűrök a Habsburg-Lotharingiai Házból*, 1999. Katalógus lapsz. n.

lyet három fehér kitárt szárnyú sasfióka övez. A háttér két sziklaszirtjén egy fehér és egy fekete sas öröklik fészke fölött. Az uralkodó mellett a kardot egy fekete sas szorongatja, éles tekintetét a német-római császár vörös vánkoston nyugvó koronájára szegezi. Mellette látni a jeruzsálemi király koronáját is, mivel Ferenc 1745-ben koronázásakor a frankfurti dómba menet fején azt viselte.⁹ A posztamentum rocaille-os arany keretébe társulati tagként jegyezte be magát a birodalom első embere „*In Te Domine speravi*” (Te benned bíztam Uram. Zsolt. 32.2) zsoltáridézettel. (3. kép)

Az album Mária Terézia-oldala a királynő rendkívül gazdag ikonográfiájának alig ismert gyöngyszeme. (4. kép)

Számos koronázási festményének egyike lehetett a mintakép, csakhogy itt térden áll pompás díszruhájában. Akárcsak férjénél, itt is a totem-saskarmai között kivont kard látható, hiszen az előző évben tört ki a hétéves háború. Bíbor vánkoston pihen Szent István Angyali Koronája a jogarral és országalmával együtt. Mária Terézia szívéhez ez állt a legközelebb, nemcsak a pozsonyi koronázás felejthetetlen élménye folytán, hanem az „apostoli király” privilégiuma miatt is, amelyet számára 1758-ban XIV. Kelemen pápa szentesített. A díszes állványzat oldalára karakterisztikus kemény kézírásával a kereszt, dátum és uralkodói jelmondata: „*Justitia et Clementia*” után nevével szignálta társulati tagságát.

A többi laptól eltérően az égi szférában itt nem a Szentostyát, hanem annak előképét és szentségi anyagát, a Miatyánk mindennapi kenyerét, egy sugaraktól körített kerek cipóval szemlélteti a festő, mely alatt alig kivehető szavak idézik az Úr imádságát: „PANEM quotidianum da nobis” (a mindennapi kenyeret add meg). Ilik alá a jelmondat első arany betűs szava „CLEMENTIA”, ugyanis a kegyesség és szelídség erénye a családjában Mária Teréziánál, s a birodalom uralkodónőjénél, mindenek előtt az élelmezésben mutatkozott meg. A kék ég felhői között „úszó” kard alá a királyi jelszó sarkalatos erényét, a „JUSTITIA”-t írták. Az igazságosság megvalósítása négy évtizedes uralkodása idején lelkiismereti próbatételt jelentett számára, hogy megadja mindenkinek ami jár, Istennek és embernek egyaránt.

A háttérjelenet kétségtelenül az 1757-es év Úrnapját követő héten történt kolini győzelmet idézi, amikor Joseph Leopold Daun tábornok és gróf Hadik András altábornagy vezérletével és gróf Nádasdy Ferenc lovassági tábornok rátermett huszáraival először sikerült a porosz túlerővel szemben diadalt aratni. A hadisiker alkalmából alapította a királynő a Mária Terézia-katonai rendet, melynek az első kitüntetettjei az említett vezérek voltak.¹⁰

A sátrak körüli figurát a kivont kardú fehérlovas, a győzelmet jelző hadikürtös, a sátorbejárat előtt harci dobra könyöklő, babérajain pihenő vitéz a szembetűnő trófeumokkal együtt az album készítésekor még friss hírnek számító örömmámor hangulatát szemlélteti. (5. kép)

A ma még ismeretlen udvari miniatürfestő túlzottan idealizált lapjai között kitűnik a trónörökös II. Józsefé. (6. kép)

Az angyalok koszorúzta napsugaras monstranciát elegáns színpadi díszlet keretezi. Jobboldalt az aranszegélyű bíbor-zöld függönyt egy gyermekangyal húzza el. A térden

9 NIEDERHAUSER EMIL: *Mária Terézia élete és kora*. Pannonica kiadó 2004. 22.

10 NIEDERHAUSER E. i. m. 40.; - Ifj. BARTHA J. i. m. 166.

álló ifjú főherceg tekintetét kék általvetős őrangyala az Oltáriszentség felé irányítja. József csokorszalaggal átkötött rizsporos frizurája mellett balvállán hermelin béléssel omlik le a magyar koronázási palást, amely éppúgy nem került rá, mint fejére a Szent Korona. E klenodiumokat a művész Mária Terézia anyai vágya és reménysége szerint megelőlegezte. A koronát a mellette levő osztrák főhercegi főveg mintájára hermelin szegélyezi. Az állvány kartusát a trónörökös kézjegyével látta el, s az istenes szavakkal tagságát elfogadhatóvá minősítette.

A főhercegi fivérek szentségimádását bemutató oldalon a négy figura olyannyira szemiatikus, hogy életkorukat tekintve a 12 éves Károlynak és a 10 éves Lipótnak még bele kell nőni saját alakjába, bár ők már akkor „írastudók” voltak. (7. kép). Károlyban, Mária Terézia liebling fiában korai halála miatt aligha teljesedett ki a jelmondatként írt két kardinális erény a „*fortitudo et prudentia*” (erősség és okosság) ám öccsének megadatott, hogy később, mint császár és király bizonyítsa jelszavát „*pietate et armis*” vagyis kegyesen, s ha kell fegyveres erővel védje birodalma biztonságát.

Nevüket a dátummal a 3 éves Ferdinánd és az 1 éves Miksa, később kölni érsek alá jegyezték, ugyanis nem ismerhettek magukra idealizált képmásukban.

A hét főhercegnő kompozíciójáról szintén az eszményesített ábrázolásmód mondható el. (8. kép)

Itt is a két legidősebb leány, Mária Anna (Marianne), a prágai Alapítványi Hölgyek apátnője, valamint a királynő kedvence a festői tehetséggel megáldott Mária Krisztina a négyes csoport belső oldalán foglalnak helyet. Fennkölt lelkiségre utalnak jelmondataik: „*Cha/ri/tate et mansuetudine*” (Szeretettel és szelídséggel), „*Non mihi sed Deo*” (Nem nekem, hanem Istennek.)

Jobboldalt Mária Amália, aki talán akkor tanult írni, ákombákom betűivel: „*pietate et benignitate*” (áhitattal és jósággal) jegyzi be jelszavát, a 14 éves Mária Erzsébet, később innsbrucki apátnő pedig „*Ad nutum Dei*” (Az Isten jeladására), vagyis a legkisebb rezdülésre is kész teljesíteni Isten akaratát. A 7 éves Johanna az eggyel fiatalabb Jozefa és az ötödik életévében levő Mária Karolina felnőtt fiatalelként szerepelnek, nevük és jelmondatuk számára később beírandó üres mezőkkel.

A gyermekek közül az akkor még csak 2 éves Mária Antóniát (Antoniette) kifelejtették, holott az előző oldalon az 1 éves Miksát a művész megörökítette.

Mind a hét főhercegnő arcán az áhítat öröme tükröződik a tündöklő vízió láttán. A megnyílt ég fényforrása Krisztus úrmutatóba foglalt Testének és Vérének szentsége, amely a szeplőtelen Báránynon áll. Középen a négy evangélista jelképe hordozza a nyitott Élet Könyvét. A „LIBER VITAE” arany feliratra egyik oldalon angyal mutat, a másik angyal, kezében arany tömjénezővel mutatja be a dicséret áldozatát. Az apokalipszisi hétpecsétes könyv e jelenetnél magára a társulati albumra is utal, hogy aki, bejegyeztetett elvállalva a tagság-szabályzat feltételeit, az bizton remélheti, hogy neve föl van írva a mennyekben.

A társulat-alapító Barkóczy Ferenc gróf egri püspök lapja fejezi be az adoráló tagok látványos sorozatát (9. kép)

A trónörökös oldalához hasonló drapériás, rokokó keretben tárulnak elénk a kilenc angyali rend képviselőjében az Angyalok Kenyere körül röpködő gyermekangyalok. A főpásztor két térdén áll ugyan, mégis élethű profilján világi pozícióinak arisztokratikus öntudata látszik. A püspöklila talár áttetszik a finoman csipkézett karingen, vele szemben a kehely formájú serlegről a dicsőség babérja zsendül.

Jelmondatával, nevével hitelesítette a róla készült miniatűr festményt. Kormányzásának alapelvét: „*Suaviter et fortiter*” (kedvesen és eréllyel) az első adventi ún. Ó-antifónából merítette, amely a profétai szavakat a Sapientia világot formáló örök bölcsességére alkalmazza. A zsolozsmából ismert ünnepélyes ének hangvételéből Barkóczyt nyilván az összhang-teremtés két zengő fogalma „*fortiter suaviterque*” (erővel mégis kellemesen) ragadta meg legjobban, mivel mély és bensőséges hitéletét Felsőtárkányban épített Fruor-contrasti kastélyának élvezetével e szemlélet alapján tudta összeegyeztetni.

Az utolsó festett oldalon szalag köti össze négy egi dignitarius főpap címerét, mindegyik alatt nevük és méltóságuk megjelölésével. (10. kép)

Hubert Mátyás püspök, Ambrosovszky Mihály prépost apát, Androvits Miklós és Kálmán János kanonok főesperesek főpásztorukat követve vállalták az Oltáriszentséget Imádó Társulat megtisztelő, de kötelezettséggel járó tagságát.

Mária Terézia, mint apostoli király 1777-ben megalapította a **Székesfehérvári** Egyházmegyét s kinevezte első püspökét Sellyei Nagy Ignác személyében. A fehérvári származású magyar köznemes, széles látókörű Rómában doktorált főpap, később a királynő által Budára telepített egyetem első kancellárja 1778-ban szervezte meg „Az Oltári Szentséget szüntelen imádó társaságot.”¹¹

Mária Terézia már május 16-án tagja lett a társulatnak, melynek **imádságos** könyvét Sellyei Nagy Ignác állította össze sajátosan szép imáival és a társulati szabályzattal együtt. (11. kép) Itt olvassuk „Ezen Társaságnak vége, és tzelja, hogy egész életünket és életünkben gyakortább való külső tisztelettel imádgjuk homály alatt lévő Üdvözítőnket, annak érettünk való szenvedését, halálát hálá-adó szívvvel emlegessük elménkben, hogy méltókká tétetvén a' szerencsés boldog halálra színrül színre láthassuk, a' Kit most homályban imádunk.”

A püspök egész esztendőre biztosította egyházmegyéjében az örökimádást. A rendelkezés értelmében a társaság legjelesebb főünnepe Nagycsütörtök és Úrnapja.

A jámbor társulatoknál rendszerint szentkép-metszettel díszített lappal igazolták tagságukat, így a fehérváriaknál is, amint a könyv meghatározza: „A' Társaságnak fő helye a' Székes-Fehér-Vári Anya Templom, onnént azokra is kik innént távol esnek ezen Püspöki megyéhez tartozó Hívekre ezen Szent Társaságnak mind Lelki hasznai mind kötelességei ki-terjednek, azért mindgyájan egyaránt ebben részesülhetnek. ...ezen Társaságban-is béirattatottak, nem-is kívántatik más, hanem hogy szokott-órát az imádságra huzzanak magoknak a' Ládából. ...Ezen Társaságba, való bé-lépéskor kiki az edényből magának Tzedulát húz ki, melly a' helyett, hogy különös könyvbbe nem irattnak, fog lenni, holtok után az Anya-Templomhoz küldetvén tzedulájok a' meg-holt tagok számára bé-irattatnak. ...melly Tzedula halála után a' Társaság Elöljárójának vissza adattassék, hogy halálának Órája és Napja bé-irattathassék.”¹²

Mária Terézia halála után aláírásával hitelesített tagsági lapját (cédula) gróf Esterházy Ferenc visszaküldte Fehérvárra az elhunyt lelkét az alapító püspök imádságába ajánlva.¹³ (12. kép)

11 SZILÁRDFY ZOLTÁN: *Ikonográfia-kultusztörténet, Képes tanulmányok*. Bp., 2003. 167-168.

12 (SELLYEI NAGY IGNÁC): *Az Oltári Szentséget Szüntelen imádó Ajtatos Társaság Székes Fehér-Vári Püspökségben*, Pesten, 1780. (lapszám nélkül) Kilenc oldalon át A' Társaságbélielnek kötelességei cím alatt.

13 SZILÁRDFY ZOLTÁN: *Barokk szentképek Magyarországon*, Bp. 1984. 20-21.; Sulyok János Ignác atya szíves közlése.

A királynő és családja imaéletét nem csak az Österreichische National Bibliothek kézirat gyűjteményében őrzött művészi kódex örökíti meg, hanem egy évtizedekig közkezen forgó imádságos könyv, amely 1747-ben a Nagyszombati Egyetem nyomdájában is megjelent „Tägliche Andacht: Übungen, zum gebrauche Ihrer kaiserlichen Maestät der Königin zu Hungarn und Böhheim.”¹⁴

Egy későbbi bécsi kiadásban a miseimák között az egyik rézmetszet-illusztráció témája Gonzaga Szent Alajos elsőáldozása. (13. kép) Az áldoztató rokon Borromei Szent Károly bíboros, akinek tiszteletét a Boldogságos Szűz és Szent József után egyik levelében Lipót fiának ajánlja, a kis mantuai herceg pedig Gonzaga Eleonóra nevű déd- és ükanyja révén Mária Terézia családfájához tartozik. Másutt így ír: "Intelek a házukban követelt methodus követésére... Havonkint áldozzál, többször is, ha nagy ünnep van ... Nem mulasztod el bizonyára naponkint a misét.”¹⁵

A Tridenti Zsinat rendelkezése óta az Eucharisztia őrzési helye szentségházban az áldozati oltáron van. Mária Terézia oltárokat is állíttatott. Elég itt felsorolni királyi uradalma templomainak salzburgi vörösmárványból készült oltárait a Csepel-szigeti Csepelen, Szigetszentmártonban, Szigetcsépen, Tökölön és Promontoron (Budafok), ahol a főoltár felett a Bartholomeus Altomonte által festett oltárképet is ő ajándékozta.¹⁶

Az oltár tartozéka a **gyertyatartó**. Erre is találunk szép példát a ráckevei plébánia-templomban. A négy ezüst, 76 cm magas, mívesen megmunkált kandeláber lábazatára a Habsburg családi címet és az M. T. kezdőbetűket vésték. (14. kép) Feltehetőleg Mária Krisztina és Albert herceg adományozta, amikor 1780-ban Savoyai Jenő pazar kastélyával szimbolizált gazdag örökségükbe iktatták be őket.¹⁷

Az oltárok sorából ki kell emelni a királynő egy alig ismert személyes ajándékát, amely a kalocsai érseki palota F. A. Maulbertsch festette kápolnáját ékesíti. Báró Patachich Ádám érsek kapta Mária Teréziától az Angyali üdvözet eseményét bemutató, színben és formában egyedinek tekinthető, magas minőségű ébenfa házioltárt. A Hans von Aachennek, a kiváló manierista művésznek tulajdonított 1605 körüli festmény a megtestesülés misztériumát az Eucharisztia szent titkának fényében szemlélteti.¹⁸ (15. kép)

A magyarországi székesegyházak kincstárában több helyen tartanak számon a hagyomány szerint Mária Teréziától származó misézökelyheket és úrmutatókat.

E tanulmány csak az általa alapított Székesfehérvári Egyházmegye Püspöki Kincstárában megőrzött eucharisztikus kincsekre fordít figyelmet.

Alapítóhoz méltó bőkezűséggel, a Császárvárosban készült ötvösművekkel látta el az új püspököt és a Szent István királyról nevezett katedrális, melynek főoltárát a hatalmas korona-felajánlást ábrázoló Vinzenz Fischer féle oltárképpel együtt maga finanszírozta.¹⁹

14 *Maria Theresia und ihre Zeit.* (Ausstellung Kat.) 13. Mai bis 26. Oktober 1980. Wien, Schloß Schönbrunn. 315, Nr. 62,02.

15 MARCZALI HENRIK: *Mária Terézia 1717-1780.* Bp., 1891. 196-198.

16 *Budapest műemlékei II.* (Szerk.: HORLER MIKLÓS - POGÁNY FRIGYES) Bp., 1962. 598, 602.

17 *Pest megye műemlékei II.* (szerk.: DERCSÉNYI DEZSŐ) Bp., 1958. 7, 12.

18 WINKLER PÁL: *A kalocsai érseki kastély és főszékesegyházi könyvtár története.* Kalocsa, 1932. 26.; KERNY TERÉZIA: *Kalocsa, Érseki rezidencia,* Bp., 1994. 9-10.

19 SZILÁRDFY, ZOLTÁN: *Eigenständige Typen in der barocken Ikonographie Ungarischer Heiliger.* Christliches Museum Esztergom, 2001. 18. 15. Abb.

A felszerelések között máig használatban van az 1739-ben J.K. mesterjegyű nagy és egy kisebb ugyancsak bécsi aranyozott ezüst sugaras monstrancia, az utóbbira Séllyei Nagy Ignác címerét vészték.

A szentmiseáldozat legfontosabb tárgyi kelléke a **kehely**. Mindkét Mária Teréziától ajándékozott zománcképekkel és drágakövekkel ékes fehérvári kehelyről a Káptalani Levéltár aktái megemlékeznek.²⁰

A 20 századi műtárgyjegyzékek felcserélik a két kehely eredeti tulajdonosát. Az első, melyet az új püspök kapott a szentmisében megvalósuló „communio sanctorum”, a szentek egységének hitvallási tételét reprezentálja. A kehelycsésze áttört kosarán a feltámadt Krisztus, a Szeplőtelen Szűz Mária és Szent István protomartyr, a talapzaton pedig Szent György vitéz vértanú, Szent Borbála és Szent Ágoston bíbor színű miniatűr ábráival. (16. kép) A másik Görgey Márton pécsi püspök hagyatékából került még 1807-ben Fehérvárra. Az Egyházmegyei Múzeum e remekművét díszítményeinek mélyen átgondolt eucharisztikus vonatkozásai miatt mutatom be. (17. kép)

Az „Üdvösség kelyhe” az üdvtörténet két alapvető misztériumát, a Karácsony és Húsvét, a megtestesülés és a feltámadásban kiteljesedett kereszthalál szent titkát egyesíti a kupa és talp három-három zománcképében. A golgotai jelenet ószövetségi előképe Izsák feláldozása, a húsvét-hajnal eseményének Jónás szabadulása a cethal gyomrából, a betlehemi születést pedig Noé vízözön utáni hálaáldozatához asszociálta a bécsi mester, amikor az eget földdel összekötő szivárvány a Krisztusban megvalósult Újszövetséget már előre jelezte. A „Mysterium fidei” az aranyozott ezüst kehely jelképrendszerében, a váza idomú háromkaréjos náduszon a búzakalász és fürtös szőlőtő az utolsó vacsora után elhangzott példázatot idézi, utalván a szentáldozás gyümölcisére, a szőlővessző és az isteni Szőlőtőke éltető kapcsolatában.

A stilizált rokokó kagyló-tarajokon, a hat kartus alakú képmező keretein a gyémánt, smaragd, és ametiszt drágakő sorok szimbólum értéke is jelentős, mivel a szentség anyagán kívül a bűnbánat által Jézus vérében megújult kegyelmi életre emlékeztetnek.

A kehely talpán a Habsburg dinasztia és a megajándékozott püspök címerén kívül, a később rávéssett körirat a 19. zsoltár 10. verse és a királynő halálának dátuma: „Domine Salvum fac Regem et exaudi nos in die qua invocaverimus Te. Anno 1780. Die 29. 9embris.” (Uram, üdvözd a királyunk s hallgass meg, amely nap hozzád kiáltunk.)

A képmellékleten a kehely Jézus születését ábrázoló oldalát látjuk A barokk-rokokó művészet kedvelt témája volt ez, s talán a kor hangulatvilágát motiváló pásztor idillek hatására a Pásztorok imáadásának ikonográfiai típusává lett.

Mária Terézia negyven éves uralkodása idején, nyilván francia hatásra, a bukolikus zsáner jelenetek enteriőr festészetétől kezdve az aranyozott festett porcelán készleteken át a sévres-i, meissenai vagy altwien asztaldíszekig a kor kifinomult ízlését tükrözik.

Mária Terézia hofburgi hálószobájában lévő házioltárának olajképe Correggio Szent éve nyomán a Pásztorok imáadását ábrázolja.²¹ Számára, mint egy népes család anyjának biztos sokat jelentett a karácsonyi születés látványa.

20 SOMOGYI ÁRPÁD: *A székesfehérvári Püspöki Kincstár*. In: *Művészettörténeti Értesítő* 1972. 2. szám, 131. 19 és 21, jegyzet. A kelyhekről a kitűnő felvételeket Smohay Andrásnak köszönöm.

21 MRAZ, GERDA und GOTTFRIED: *Maria Theresia. Ihr Leben und ihre Zeit in Bildern und Dokumenten*. München, 1979. 172. 350–351.

Boldog Gizella első magyar királyné példájára, az apostoli királyhoz méltó szíves anyai gondoskodás országos viszonylatban **miseruhák** ajándékozásával került kifejezésre. Hosszú uralkodása idején Mária Terézia irányításával leányai az udvari hímzőműhely közreműködésével készítettek számos kazulát nem egyszer paramentumot, vagyis a liturgikus öltözékek egész készletével gesztus értékű ajándékként örvendeztetett meg templomokat, püspököket és főpapokat egyaránt. Gondolok itt az Esztergomban őrzött ornátusra, melyet az Ót koronázó Esterházy Imre érseknek adományozott, a váci Migazzi-miseruhára, melyet felirata szerint 1773-ban saját maga készített színes virágokkal kedvelt bíborosának, s még abban az évben a kalocsai főszékesegyház is kapott egy búzakalászokkal, szőlőfürtökkel és virágokkal ékes remek miseruhát. Az általa alapított Szombathelyi Egyházmegye első püspökének, Szily Jánosnak vecseryepalástot küldött. A királynő élete utolsó évében a nagyváradai székesegyház felszentelésére az ünnepi eseményhez méltó paramentumot ajándékozott.

Mária Terézia egy-egy kazulába quasi ereklyeként saját kedvenc ruháit varratta s még attól sem riadt vissza, hogy szeretett férjének otthon viselt schlafrock-ját is miseruhába rejtse.²²

A személyes ruhatárából ajándékozott darabok közül megemlítendő Székesfehérvárott az Egyházmegyei Múzeumban tárolt, eddig közöletlen ezüstbrokát menyasszonyi, lyoni rózsás selyembrokát báli ruhájából készült miseruhák tartozékaikkal együtt.²³ (18. 19. 20. kép)

A hagyomány szerint a menyasszonyi ruhához tartozott az az ezüstszállal hímzett rokokó díszítmény, mely egy bordó selyem miseruhán grófi rangra emelt kegyeltje, Grassalkovich Antal által került a kapucínusok máriabesnyői kegytemplomába.²⁴ (21. kép)

Egészen különleges darabnak számít az a fehér selyem alapon gazdag aranyhímzésű pluviálé, amit gróf Erdődy Gábor kapott a királynőtől. Ez egy miseruha készlet legbecsesebb része, amelyet Mária Terézia koronázási ruhájából készítettett az egri püspök számára, ugyanis a Koronázó Városban 1741. június 25-én az apostoli keresztet ő hordozta előtte. A donációt a piros és arany betűs ráhímzett felirat igazolja, fellette az angyalok által tartott koronás nagy magyar címerrel. Erdődy püspök az 1744-ben kapott díszes palástot csak kivételesen fontos liturgikus események alkalmából viselte.²⁵

A festészet műfajában is találunk Mária Teréziáról Eucharisztiaival kapcsolatos ábrázolásokat.

Az egri társulati albumban címere jelképével szereplő Androvits Miklós, Barkóczy püspök oldalkanonokja a szentségimádási szövetség megalakulását követő évben palotája dísztermének oldal falait Fr. Huetter Lukácsal festette ki. Itt az egzotikus madarak és csendéletek tarka egyvelege fölött tipikus barokk témaként a négy kontinens alegóriája is helyet kapott. Európa-földrész Mária Terézia alakjában ölt testet, aki jobbját jogarral a kék vánkoson pihenő magyar Szent Korona mellett nyugtatja, a háttérben

22 *Maria Theresia und ihre Zeit* i. m. 322, Kat. Nr. 64, 04.

23 Megköszönöm Mózesy Gergely múzeumi igazgató úrnak és Smohay András művészettörténésznek az itt közölt múzeumi tárgyak fényképfelvételét, valamint készséges adatszolgáltatásukat.

24 LÁBADI KÁROLY: *A Grassalkovichok barokk kincsei*. Gödöllő, 1997. Kiállítási katalógos, lapsz. n.

25 LENGYEL LÁSZLÓ: *A barokk Eger...* i. m. 7, 24, 19. kép.

pedig a Vallás és Hit jelképeit angyalok tartják. Az egyik az Oltáriszentség kelyhét Szentostyával emeli magasba.²⁶ (22. kép)

Az egyház iránt bőkezű jótékony királynőt többször Árpád-házi Szent Erzsébetként mutatják be a kor művészei.²⁷

Ritkaságnak számít az egykorú miseruhák hímzésére emlékeztető pasepartout-val körülvett pergamen festmény, melyen az Otáriszentséget tartó Szent Borbála mintaképe Mária Terézia valamelyik koronázási portréja lehetett.²⁸ (23. kép)

Figyelemreméltó, hogy a Magyar Katolikus Egyház nagy mecénását, a királynő kecses alakját a koronás magyar címerrel a tőketerebesi pálosok ősi szentegyházuk gótikus bordázata közé Lieb János rokokó festővel lefestették.²⁹ (24. kép)

Így az eucharisztikus áldozat színhelyén a templomban is megörökítették az Oltáriszentség jeles tisztelőjét, aki koronázási miséjében minden királyi ékességet levett magáról, s ez a gesztus jelképesen azt fejezte ki, hogy Isten előtt mindenki egyenlő, s a misén nem mint uralkodó van jelen.³⁰

Ebben a szellemi légkörben értelmezhetők a kortárs-költő, Faludi Ferenc himnikus strofái „Mária Therésia Királyné Aszszonyunkhoz” írt költeményében:

„Koronáknak Koronája,
Aszszonyunk, Felséged nagy!

*

Márványt, aranyt fejtegecssünk,
Ezer oszlop-képeket
Aszszonyunknak eregessünk,
Véssük-környül ezeket:

A' tsillagok írják Égben,
Nagy Therésa! Nevedet:
A' míg tart a' Magyar Vérben,
El nem felejt Tégedet!”³¹

26 LENGYEL LÁSZLÓ: *A barokk Eger...* i. m. 26, 35. kép.; SZILÁRDFY ZOLTÁN: *Ikonográfia-kultusztörténet...* i. m. 233; 7.

27 SZILÁRDFY, ZOLTÁN: *Eigenständige Typen...* i. m. 32, 34–35. 38, 39, 40, 41, Abb.

28 SZILÁRDFY ZOLTÁN: *Barokk szentképek...* i. m. XI. képleírás.

29 JÁVOR ANNA: *Lieb János „az edelényi festő”* in: *Művészettörténeti Értesítő* XLIX. (2000) 3–4. 175–176.

30 HOLČÍK, ŠTEPHAN: *Pozsonyi koronázási ünnepségek 1563–1830*. Bratislava, 1986. 37.

31 *Faludi Ferentz Versei*. Pesten, 1824. 64–67.

Hálásan megköszönöm Makói Juhász István áldozatos segítségét a tanulmány elkészítésében és a képanyag előállításában.

A fényképfelvételeket Abódy Petra, Kresz Albert, Lakatos Adél, Lónyainé Nagy Éva, Makói Juhász István, Mózesy Gergely, Pék József és Smohay András készítették.

MEMENTOES OF MARIA THERESA'S CULT OF THE EUCHARIST

In the Year of Eucharist we commemorate the 225th anniversary of the death of the Hungarian Queen Maria Theresa.

The Queen being a convinced Catholic both in her principles and in her way of living accepted the cult of the Eucharist in accordance with the spiritual renewal of the Council of Trent.

This is manifested most expressively in the festive album of the Confraternity of the Blessed Sacrament at the Cathedral of Eger. (Illustration 1) Ferenc Barkóczy, a prelate of European erudition, founded the pious confraternity in 1757 with the intention of maintaining the Act of Adoration. The festive album of the confraternity pays tribute to its most prominent members, Francis I, Holy Roman Emperor, and Queen Maria Theresa, together with their children.

On the title page Bishop Ferenc Barkóczy and his retinue adore the Blessed Eucharist. (Illustration 2)

On the following page the portrait of Francis Stephen, Duke of Lorraine is seen in the allegory of the imperial eagle. (Illustration 3) He registered himself as member of the confraternity with a quotation from a psalm: *'In Te Domine speravi'*.

The page dedicated to Maria Theresa is a little-known gem of the Queen's extremely rich iconography. (Illustration 4) Beside her the crown of Saint Stephen with the Sceptre and the Orb is depicted. She signed her membership with her characteristic handwriting after the symbol of the cross, the date and her royal motto *'Justitia et Clementia'*. The background depiction evokes the victorious battle of Kolin in 1757, where Count Joseph Leopold Daun general, Count András Hadik lieutenant-general and Count Ferenc Nádasdy cavalry general won victory over the outnumbered Prussian army. They were the first honoured officers of the Military Order of Maria Theresa. (Illustration 5)

The court miniaturist also depicted the crown prince Joseph II. (Illustration 6)

On the page presenting the adoration of the princes, despite their young age, Charles and Leopold personally signed the album with their motto: *'fortitudo at prudentia'* and *'pietate et armis'*. (Illustration 7) The infants Ferdinand and Miksa are also present in the group.

The composition of the seven archduchess is an idealized schematic depiction, where their motto evoke the noble spirituality of Marie Anna and the Queen's favourite, the talented painter Marie Christine and Marie Elisabeth: *'Cha/ri/tate et mansuetudine'*, *'Non mihi sed Deo'* and *'Ad nutum Dei'*. The motto and signature of the young Marie Amalie *'pietate et benignitate'* shows the handwriting of a girl apparently learning the alphabet. The infants Marie Josephe and Marie Caroline are depicted as adult ladies. (Illustration 8)

The founder of the confraternity, Count Ferenc Barkóczy, bishop of Eger (1745-1761), comes at the end of the list of adoring members. (Illustration 9) His realistic portrait and his motto *'Suaviter et fortiter'* is characteristic of his activity as a bishop.

Maria Theresa as Apostolic King founded the Diocese of Székesfehérvár in 1777 and nominated its first bishop Ignác Séllyei Nagy, who in 1778 organized 'The Confraternity of Perpetual Adoration of the Blessed Sacrament'. The Queen also became a member of the pious society and after her death, her membership slip certified with her own signature got back to Székesfehérvár. (Illustration 12)

Since the decrees of the Council of Trent, the Eucharist is to be kept in the tabernacle on the sacrificial altar. Maria Theresa erected altars as well in the churches of her royal domain: in Csepel, Szigetszentmárton, Szigetsép, Tököl and Budafok.

One of the altars, a high-quality home-altar made by Hans von Aachen, was a personal gift of the Queen to Ádám Patatic, archbishop of Kalocsa. (Illustration 15) This small masterpiece depicting the Annunciation is still the finest piece of the archbishopric chapel.

The treasuries of Hungarian cathedrals preserve several chalices and ostensoriums donated by Maria Theresa. Present study introduces two chalices preserved in the Treasury of the Bishop in Székesfehérvár.

The first one donated to the new bishop represents the dogma of 'Communio Sanctorum' with enamel-icons of significant Saints. (Illustration 16) The other one is from the bequest of Márton Görgey, bishop of Pécs. It unites the two mysteries of the story of Salvation, Christmas and Easter, incarnation and resurrection in the three enamel-icons on cup and foot of the chalice. (Illustration 17)

Following the example of Blessed Gizella, Maria Theresa equipped the churches with chasubles, donating them to remarkable prelates. In certain chasubles she hid, almost as a relic, pieces of her favourite clothes. As examples the chasuble made from her wedding dress and from her rose-patterned silk-brocade

ball-dress preserved in the Diocesan Museum in Székesfehérvár may be mentioned. (Illustrations 18, 19 and 20)

A remarkable piece is the pluvial that Count Gábor Erdödy, bishop of Eger, received from the Queen. It was made from the coronation-dress of Maria Theresa. The figure of the Queen with the Eucharist is depicted also in numerous paintings.

She is presented as the allegorical figure of Europe in a painting found in the ceremonial hall at the Kisréposti Palace in Eger. Here, besides the Hungarian Holy Crown, also the chalice of the Eucharist is shown. (Illustration 22)

Maria Theresa is depicted even in a church, in Töketerebes (Trebíšov, today in Slovakia). (Illustration 24)

A remarkable devotee of the Eucharist is depicted also in the place of adoration, in a church. A significant poet of her age, Ferenc Faludi also sang the praises of Maria Theresa calling her as 'Crown of crowns'. The poet suggests, her name is inscribed in the sky by the stars for perpetual memory.

ZOLTÁN SZILÁRDFY

DIE DENKMÄLER DES KULTES DER EUCHARISTIE VON DER KÖNIGIN MARIA THERESIA

Im Jahr der Eucharistie erinnern wir an die 225-ste Wiederkehr des Todesjahres der ungarischen Königin Maria Theresia. Als eifrige katholische Herrscherin hat sie in ihrer Überzeugung und Lebensführung im Sinne der tridentinischer Erneuerung den Kult der Eucharistie angenommen. Dies ist am ausdrücklichsten in dem Album der Gesellschaft der Eucharistie der Erlauer (Eger) Domkirche dargestellt (Abb. 1.). Der Gründer war der zeitgemäß gebildete Erzpriester Graf Ferenc Barkóczy, der 1757 für die Anbetung der Heiligen diese fromme Gesellschaft schuf. Im diesem verzierten Festalbum werden die vornehmsten Persönlichkeiten, Kaiser Franz I., Königin Maria Theresia und ihre Kinder zum Schau gestellt.

Auf dem Titelblatt huldigt der Bischof und seine Umgebung der Eucharistie (Abb.2.).

Auf dem zweiten Blatt ist das Porträt des Stefan Franz von Lotharingen in der Allegorie des kaiserlichen Adlers dargestellt (Abb. 3.), er führte seinen Namen als Gesellschaftsmitglied mit dem Zitat des Psalms *In Te Domine speravi* ein.

Das Blatt von Maria Theresia ist eine nur wenig gekannte Perle ihrer äusserst reichen Ikonographie (Abb.4). Hier ist die Krone des Heiligen Stefan (István) mit dem Zepter und Reichsapfel zu sehen. Unter dem Kreuz, Datum und ihrem Wahlspruch *Justitia et Clementia* signierte sie mit ihrer charakteristischen Handschrift mit dem Namen ihre Mitgliedschaft. Die Szene im Hintergrund stellt den Sieg 1757 bei Kolin dar, wo durch die Mitwirkung des Generals Joseph Leopold Daun, des Generalleutnants András Hadik und des Generals der Kavallerie Graf Ferenc Nádasdy der preussischen Übermacht besiegt wurde. Sie waren die ersten, denen der eben damals fundierte Maria-Theresia-Militärorden verlieht wurde (Abb.5).

Josef II. wurde von dem Hofmaler ebenfalls abgebildet (Abb.6.).

Auf dem Blatt, wo die Anbetung der Erzherzöge dargestellt wurde, trugen die Erzherzöge Karl und Leopold ihre Wahlsprüche *fortitudo et prudentia* sowie *pietate et armis* und ihre Namen trotz ihren jungen Alter eigenhändig ein. Auch die Kleinkinder Ferdinand und Maximilian sind auf dem Bild zu sehen.

Die Komposition über die sieben Erzherzoginnen ist eine idealisierte schematische Darstellung, die Wahlsprüche von Maria Anna und dem Lieblingskind der Königin Maria Christine, die Begabung für die Malerei hatte, sowie Maria Elisabeth verweisen auf ihre edle Geistlichkeit: *Cha/ri/tate et mansuetudine, Non mihi sed Deo, Ad nutum Dei*. Der Wahlspruch *pietate et benignitate* und der Name von Maria Amalien, die noch im zarten Kindesalter war, zeigen die Handschrift eines Kindes, das das Alphabet eben erlernt. Johanna Josefa und Maria Karolina, die noch ebenfalls Kleinkinder waren, wurden als erwachsene junge Frauen abgebildet (Abb. 8.).

Der Gründer der Gesellschaft Graf Ferenc Barkóczy Bischof von Erlau (1745-1761) schliesst die Reihe der anbetenden Mitglieder (Abb. 9.). Seine erzpriesterische Tätigkeit wurde durch ein lebensstreuendes Porträt und seinen bischöflichen Wahlspruch *Siaviter et fortiter* charakterisiert.

Als apostolische Königin gründete Maria Theresia 1777 die Diözese Stuhlweissenburg (Székesfehérvár) and ernannte ihren ersten Bischof Ignác Sellyei Nagy, der 1778 „Die Eucharistie ewig anbetende Gesellschaft“ schuf. Auch die Königin wurde Mitglied dieser frommen Gesellschaft, nach ihrem Tode kam ihr Mitgliedsausweis, den sie mit ihrer Unterschrift bestätigte, zurück nach Stuhlweissenburg (Abb. 12.).

Nach der Verordnung des Konzils in Trident ist der Bewahrungsort der Eucharistie in dem Tabernakel auf dem Altar. Maria Theresia liess auch Altäre für die Kirchen in ihren königlichen Gütern errichten, so z.B. in Csepel, Szigetszentmárton, Szigetscép, Tököl und Budafok (Promontor).

Unter diesen Altären ist das prächtige Hausaltar von Hans von Aachen ein persönliches Geschenk der Königin Maria Theresia an den Erzbischof von Kalocsa Ádám Patatich (Abb. 15.). Dieses Kunstwerk stellt das Ave Maria dar und ist bis heute der wertvollste Kunstgegenstand der erzbischöflichen Kapelle.

In mehreren Schatzkammern ungarischer Domkirchen sind solche Messgefässe und Kelche aufbewahrt, die Geschenke Maria Theresias waren. In dieser Abhandlung werden zwei Kelche dargelegt, die im bischöflichen Schatzkammer von Stuhlweissenburg (Székesfehérvár) aufbewahrt sind. Der eine, den der neue Bischof erhielt, repräsentiert durch Emailbilder von hervorragenden Heiligen die in der heiligen Messe verwirklichte These *Communio Sanctorum* (Abb. 16.). Der andere stammt aus dem Nachlass des Bischofs in Pécs (Fünfkirchen) Márton Görgey, auf dem je drei Emailbilder des Kelches und des Untersatzes zwei Mysterien der Heilsgeschichte, die Weihnachten und das Ostern, also die Verkörperung und die Auferstehung dargestellt wurden (Abb. 17.).

Nach dem Beispiel der Seligen Gisela, der ersten Ungarischen Königin sorgte Maria Theresia Messgewänder für die Kirchen, sie schenkte diese nämlich vornehmen Kirchenwürdenträgern. Sie versteckte sogar manchmal ihre Lieblingskleidungen als quasi-Reliquien unter diesen Messgewändern. Aus ihrer persönlichen Garderobe sind diejenigen Messgewänder samt Zugehören (heute im Diözesenmuseum Stuhlweissenburg/Székesfehérvár) zu erwähnen, die aus ihrem Brautkleid sowie aus ihrem Ballkleid aus rosigem Lyoneser Seidenbrokat gefertigt wurden (Abb. 18. 19. und 20.).

Für ein besonderes Stück kann jene Pluviale gehalten werden, die aus dem Krönungsmantel der Königin gefertigt und dem Erlauer Bischof Gábor Erdödy geschenkt wurde. Auch die Malerkunst zeigt Werke auf, die die Beziehung Maria Theresias zur Eucharistie betreffen.

Im Festsaal des Palastes der kleiner Propstei in Erlau wird Europa als eine allegorische Figur dargestellt. Hier sind die Heilige Krone sowie der Kelch mit der geweihten Hostie zu sehen (Abb. 22.). Ihre Figur wurde sogar in einer Kirche abgebildet (Töketerebes, Trebišov, heute zu Slowakei gehörig, Abb. 24.).

Auch am Ort des eucharistischen Opfers, in der Kirche wurde also die vornehme Verehrerin der Eucharistie dargestellt. Der berühmte Dichter der Zeit, Ferenc Faludi preist sie mit Recht, er nennt sie als „die Krone unserer Krone“, ihr Name sei von den Sternen im Himmel verewigt.

1. Az egri székesegyház Szentségimádó Társulatának albuma, 1757.
Vörös, arany nyomású bőrkötés. Főszékesegyházi Könyvtár.

2. Ismeretlen festő: A társulatalapító gróf Barkóczy Ferenc és hozzátartozói, 1757.
Címlap, akvarell, pergamen. Főszékesegyházi Könyvtár, Eger.

3. Ismeretlen festő: Lotharingiai Ferenc császár, 1757. akvarell, pergamen.
Főszékesegyházi Könyvtár, Eger.

4. Ismeretlen festő: Mária Terézia magyar királynő, 1757. akvarell, pergamen.
Főszékesegyházi Könyvtár, Eger.

5. Ismeretlen festő: Mária Terézia kézírása, háttérben a kolini győzelem, részlet, 1757.
akvarell, pergamen. Főszékesegyházi Könyvtár, Eger.

6. Ismeretlen festő: A trónörökös József főherceg hódolata, 1757. akvarell, pergamen.
Főszékesegyházi Könyvtár, Eger.

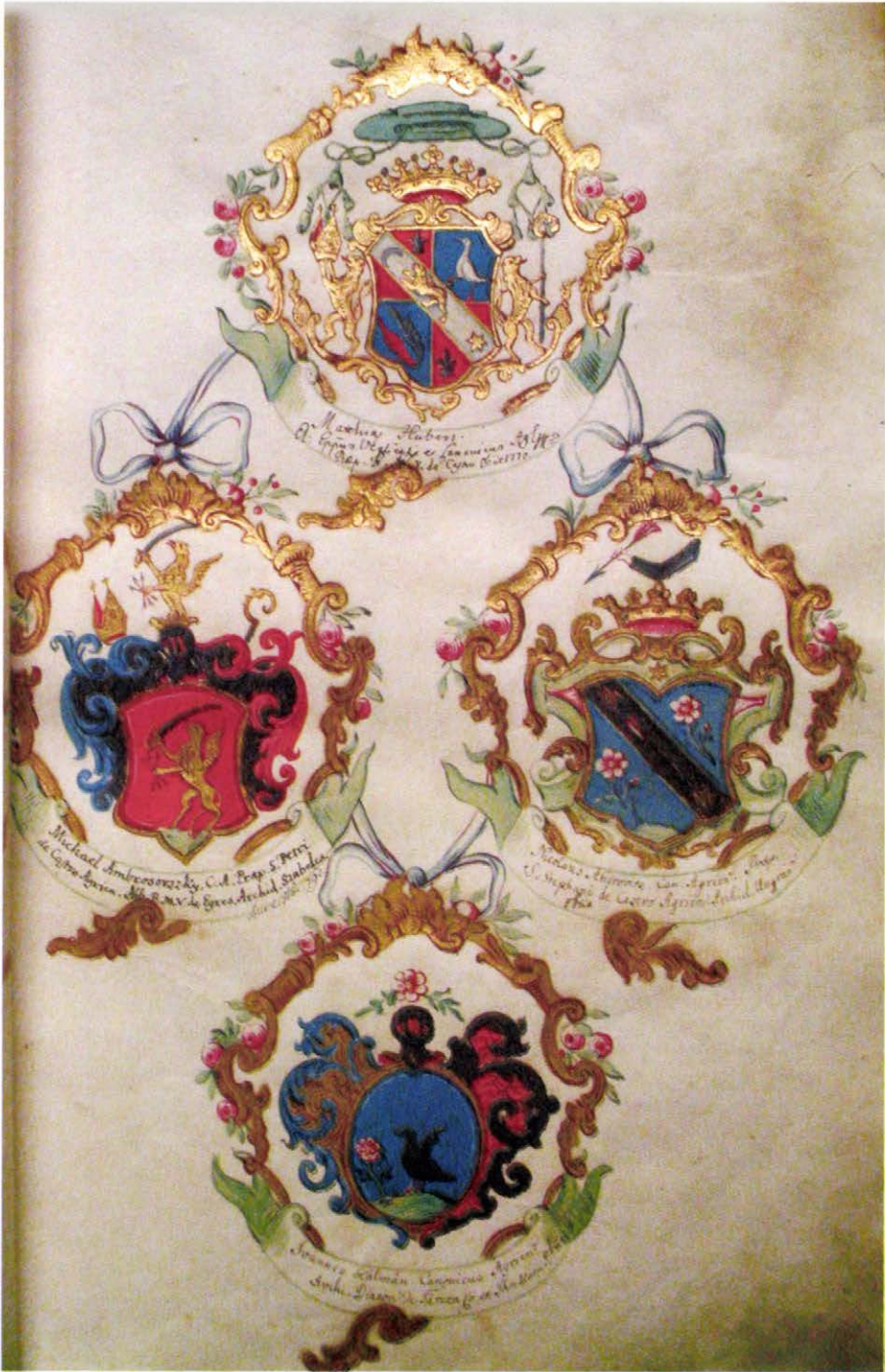
7. Ismeretlen festő: A főhercegek szentségimádása, 1757. akvarell, pergamen.
Főszékesegyházi Könyvtár, Eger.

8. Ismeretlen festő: A főhercegnők szentségimádása, 1757. akvarell, pergamen.
Főszékesegyházi Könyvtár, Eger.

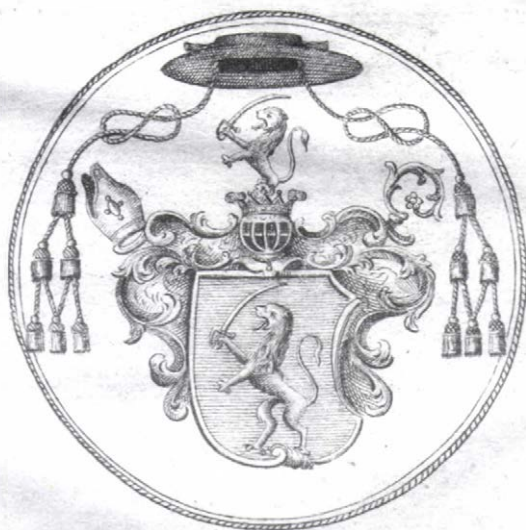

9. Ismeretlen festő: Az adoráló gróf Barkóczy Ferenc püspök, 1757. akvarell, pergamen.
Főszékesegyházi Könyvtár, Eger.

10. Ismeretlen festő: Négy egri papi méltóság, társulati tag címere, 1757. akvarell, pergamen. Főszékesegyházi Könyvtár, Eger.

A Z O L T Á R I
SZENTSÉGET
SZ Ü N T E L E N
I M Á D Ó
A J T A T O S
T Á R S A S Á G
SZÉKES FEHÉR - V Á R I P Ü S P Ö K -
S É G B E N .

PESTEN, Nyomtatott Royer Ferentz Bötüivel
1780. Ezstendöben.

11. A székesfehérvári Szentségimádó Társulat imádságkönyvének címlapja Séllyei Nagy Ignác püspök címerével, 1780. Rézmetszet. A szerző gyűjteményében.

Andächtige
 Verbrüderung
 unter dem Titl der
 immerwährenden An-
 betung des allerheiligsten
 Altars Sacraments
 welche in der Cathedral
 Kirchen des H. Ungari-
 schen Königs Stephane
 zu Stuhlweissenburg ist errichtet
 worden.

	<p>Ich Maria Theresia</p> <p>hin ertünd dieses Zeittels der andäch- tigen Verbrüderung unter dem Titl der immerwährenden Anbetung des Allerheiligsten Altars Sacraments zu Stuhlweissenburg in Ungarn in der Cathedral Kirchen dem H. Un- garischen König Stephano gewidmet einverlehet worden den 16ten May 1778. nebst mir beliebten all-jährli- chen Vest-Grunde am 1ten Tag des Monats Augusti von VII bis VIII Uhr früh. Verlange demnach ern- lich das dieser Zeitt nach meinem Ab- leben alsbald solle zum Trost meiner armen Seelen der obemeldten Cathe- dral Kirche zugeschieket werden mit Einzuschung: gestorben den 17ten Tag des Monats 1780 des 17ten Jahrs des Altars.</p>
<p>Mit ehrbarster Andacht beten wir Dich an verborgene Gottheit</p>	

12. Mária Terézia aláírásával hitelesített tagsági lapja a fehérvári társulatban, 1778. Rézmetszet, lavírozott tollrajz. Püspöki Levéltár, Székesfehérvár.

Zu der Heiligsten Communion

13. Joseph Kollanetz: Gonzaga Szent Alajos elsőáldozása, illusztráció Mária Terézia imádságaiból összeállított könyvben, 1775. k. rézmetszet, a szerző gyűjteményében.

14. Udvari ötvös: oltár-gyertyatartó, talapzatán Mária Terézia családi címere és monogramja, 1770. k. Ezüst, római katolikus plébániatemplom, Ráckeve.

15. Hans von Aachen: Az Angyali üdvözlés házioltára, Mária Terézia ajándéka.
1600 k. olaj, rézlemez, ébenfa lapolazuli berakással, aranyozott ezüst díszítményekkel.
Érseki palota-kápolna, Kalocsa.

16. Bécsi ötvös: Sellyei Nagy Ignác első székesfehérvári püspök kelyhe, Mária Terézia ajándéka.
1712. (?) Mesterjegy: LS (?) Aranyozott ezüst, zománcképekkel és drágakövekkel.
Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár.

17. Bécsi ötvös: Görgey Márton pécsi püspök kelyhe, Mária Terézia ajándéka, 1760 k.
Aranyozott ezüst, zománcképekkel és drágakövekkel. Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár.

18. Udvari hímző és varró műhely: Mária Terézia menyasszonyi ruhájából készült miseruha, 1736;
1776. Ezüst, selyembrokát, Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár.

19. Udvari hímző és varró műhely: Mária Terézia báli ruhájából készült miseruha, 1730 k.;
1776. Lyoni selyembrokát, Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár.

20. Udvari hímző és varró műhely: Mária Terézia Székesfehérvárra küldött paramentumainak kehelytakarói és egy bursa, 1770 k. selyem, hímzés. Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár.

21. Udvari hímző és varró műhely: Ezüst hímzések Mária Terézia menyasszonyi ruhájáról miseruhára aplikálva, 1736; 1770 k. Vörös selyem, ezüsthímzéssel, kapucinus búcsújárótemplom, Máriabesnyő (Gödöllő)

22. Huetter Lukács: Mária Terézia, mint Európa, jobbján a magyar Szent Korona, háttérben az Oltáriszentség. 1758. Freskó diszterem, Kispréposti palota, Eger.

23. Magyarországi szerzetes: Mária Terézia, mint Szent Borbála a szentostyás kehellyel, 1750 k. akvarell, pergamen himzett keretézéssel, részlet. Dobó István Vármúzeum, Eger.

24. Lieb János: Mária Terézia a koronával és a magyar címerrel, 1777.
Freskó, Töketerebes (Trebíšov), római katolikus plébániatemplom.

NAGY MÁRTA

SZENT HELÉNA PÁLMAÁGGAL A METABIZÁNCI IKONFESTÉSZETBEN

A Konsztantinoszt és Helénát a kereszttel megjelenítő ikonográfiai típus alapjául az legenda szolgált, amelyet Ambrus, Milánó püspöke indított útjára, Nagy Theodosziosz császár koporsójánál 395. február 26-án elmondott gyászbeszédében¹. E szerint Heléna szentföldi útján² rálelt arra a keresztre, amelyen Jézus meghalt.

Heléna a Közel-Keleten, a kis-ázsiai Bithya Drepanum³ nevű helységében született 250–257 (?) között, egyszerű családban. Utóbbira abból következtethetünk, hogy Szent Ambrus – említett gyászbeszédében – stabularia-nak, azaz kocsmáros lányának nevezi őt. Heléna Constantius Chlorus császár ágyasa (felesége?) lett, akitől Illyriában 273-ban fia született, a későbbi Nagy Konsztantinosz császár.⁴ Constantius egy előkelő származású nővel kötendő házassága miatt Helénát elbocsátotta az udvarából. Miután fia, Konsztantinosz császár lett, Heléna visszakerült a császári udvarba. 325 körül Konsztantinosz az Augusta címet adományozta neki. Ezáltal anyacsászárnéból teljes jogú uralkodóvá, császárnővé, a birodalom egyik irányítójává vált. A források ellentmondóan szólnak arról, hogy Heléna mikor vette föl a kereszténységet és arról is, hogy ő lett kereszténnyé a fia hatására, vagy éppen Heléna ösztönzésére tért meg Konsztantinosz. A császárnő említett szentföldi útját követően nem sokkal, 330–336 között Rómában halt meg⁵.

Korabeli mellképein – melyeket fia veretett pénzermékre – Heléna a császári családhoz tartozó előkelő nőkhöz hasonlóan látható: római viseletben (tunika), fején körbe tekerter hajjal,⁶ vagy Augusztaként, a trieri palota mennyezetképén pedig a császári tisztelet jeleként nimbuszsal.⁷

1 „Az Ambrus által előadott történet egyszerű: A Szentlélek arra indítja Helenát, hogy keresse meg a Szent Keresztet. Ő három keresztre bukkan, és a feliratról ismer rá az Úr keresztjére, mert ez áll rajta: *Jesus Nazarenus Rex Judeorum*”. In KROLL, G.: *Jézus nyomában*, Budapest, 1985, 569. 278. lábjegyzetben idézi Szent Ambrust.

2 Az útról Euszebiosz, Nagy Konsztantinosz császár udvari történetírója számol be a Konsztantinosz császár életéről 337-ben írott *Vita Constantini III*, 42.43-ban. Magyarul idézi: VANYÓ L., *Katekézis, költészet és ikonográfia a 4. században*, Budapest, 1995, 184.

3 Mai nevén Herkes

4 *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed., KAZHDAN, A., P., New York - Oxford, 1991, 498.

5 *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 909.

6 Közli: *Magyar Katolikus Lexikon*, szerk., DIÓS I., Budapest, 2000, 5. kötet, 241.

7 *Lexikon der christlichen Ikonographie. Ikonographie der Heiligen*, begr. Von KIRSCHBAUM, E., Rom - Freiburg - Basel - Wien, 6. kötet, 486.

Bizánci ábrázolásain fiával együtt, mint egy császári uralkodópár tagja jelenik meg. A bizánci ikonográfia kialakulását minden bizonnyal kultusza alapozta meg. Ennek alapjául a császárnő szentföldi útja szolgált, mely az előkelőségek körében az *euszebia*, a hitbuzgóság követendő példájává vált. Így Eudokia császárné, II. Theodosziosz császár felesége is elzarándokolt a Szentföldre. 438-ban megtett útja tisztelgés volt a nagy előd, Heléna emléke előtt is. Eudokia templomok felszentelésénél volt jelen, és „bűnbánó hajadon” módjára, térden állva imádkozott Krisztus üres sírjánál.⁸ 451-re a Heléna-kultusz már elterjedt volt, hiszen a Khalkedonban megtartott zsinaton a püspökök Markinosz császárt mint új Konsztantinoszt, feleségét Pulcheriát mint új Helénát nevezik meg⁹. A kultusz tovább fejlődött a 8. században, amikor a korabeli uralkodópárt, VI. Konsztantinoszt és Irénét hasonlították Nagy Konsztantinoszhoz és Helénához.¹⁰

A bizánci ábrázolások tehát bizánci uralkodói attribútumokkal felruházva, sőt, azonos korúnak, mint egy valódi házaspárt jelenítik meg anyát és fiát. Ennek megfelelően Heléna bizánci császári öltözetet, azaz díszes nyakú khitont visel, oldalán thorakionnal. A lorosz vége bal kezéről lóg le. Fejét nyitott korona díszíti. Bal kezével a kereszt felé irányuló esdeklő-imádkozó mozdulatot tesz, jobbával pedig megérinti a bizánci típusú keresztet¹¹ (1. kép).

A metabizánci korban Heléna alakja megjelenik az ikonfestészetben is. A *metabizánci ikonok* egy kisebb része a bizánci ábrázolásokhoz hasonlóan mutatja be a császárnőt¹² (2. kép). Az ikonok nagy részén azonban Heléna öltözékéről elmarad a thorakion,¹³ ugyanakkor fátylat kap ami koronája alól bukkan elő,¹⁴ a bal kezébe pedig jogar kerül¹⁵ (3. kép). A hiányos császári öltözet és az új elemek jelenléte a bizánci előkép elhalványodására utalnak. Másrészt azért, hogy az imádkozó kézmozdulatot a joggal helyettesítik csökken az ikon spiritualitása.

8 KENNETH G. HOLM: *Theodosian Empresses – Women and Imperial Dominions in Late Antiquity*, Berkely, 1982-re hivatkozva közli: THIEDE, C. T.- D'ANCONA, M., *A keresztfa megtalálása*, Budapest, 2000, 70.

9 Uo. 69.

10 *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 909.

11 Például a novgorodi Szent Szófia-székesegyház 11. századból való falképén in САЛЬКО, Н., Б., *Живопись древней Руси XI – начала XIII века. Мозаики, фрески, иконы*, Ленинград, 1982, 106. kép. A 11-12. század fordulóján készült esztergomi sztaurotékan (in *The Glory of Byzantium, Art and Culture of the Middle Byzantine Era A. D. 843-1261.*, ed., EVANS, C. H. – WIXOM, D. W., New York, 1997, 81. kép) Heléna nem érinti meg a keresztet, hanem mindkét keze imádkozó mozdulatban van.

12 Például: Szt. Konsztantinosz és Szt. Heléna-ikon, 18. sz., in VASSILAKI, M. – TAVLAKIS, I. – TSIGARIDAS, E.: *The Holy Monastery of Aghiou Pavlou*, Mount Athos, 1999, fig.110.

13 Szt. Konsztantinosz és Szt. Helénát ábrázoló 16-17. századi bolgár ikon, in БОЖКОВ, А.: *Българската икона*, София 1984, 129. kép.

14 Szt. Konsztantinosz és Szt. Helénát ábrázoló 16-17. századi bolgár ikon, uo. 125. kép.

15 Például Újszövetségi Szentháromság. Az Isten Anyja megkoronázása és szentek-ikon szélképe, 1767. U.o. 23. kép. Jogart tartó Heléna-ábrázolások a magyarországi anyagban is föllelhetők. Jogart tartó például az 1780-as évek első felében T. Visanov (?) által festett Isten Anyja megkoronázása szentek-ikon Helénája is, aki maphoriont visel, nyilvánvalóan a bizánci ikonográfia női szereplőinek általános viseletének reminiscenciájaként. A tárgy a pesti szerb templomban található. Szintén jogar van a kezében az ugyancsak görög feliratos Szt. Konsztantinosz és Szt. Heléna-ikonon megjelenő Helénának. A tárgy 1800 körül készült és a nyíregyházi Magyar Ortodox egyházközség kápolnájában őrzik.

A Magyarország területén működő Mitrofan zograf 18. század elején festett nagy méretű hagiografikus ikonjának¹⁶ szélképén (4. kép) Heléna bizánci ikonográfia szerint császári díszben, khitonban, fején koronával, karján lorossal, de thorakion nélkül jelenik meg. Vállára, mellén összefogott piros palást borul. Ez a palást (a bizánci khlamüsz utóda) hangsúlyossá teszi alakját Konsztantinossal szemben, aki khitonján nem visel palástot. Heléna bal kezébe *pálmaág* került, valószínűleg a Konsztantinosz kezébe illesztett jogar szimmetrikus párjaként.

Szintén pálmaágot tart a bal kezében Heléna annak a ráckevei festőcsoportnak az ikonjain, (5. kép) amelyek a 18. század második felében működött és Mitrofanhoz hasonlóan Magyarországon kívül máshol nem tevékenykedett.¹⁷

A pálmát a kereszténység az őskeresztény kortól használja szimbólumként. Szimbólumértéke ismeretes a metabizánci korban is, erre utalnak a 18. században pálmaágot tartó szent- és vértanú-ábrázolások.¹⁸

A pálmaág, pálmafa többretegű ősi szimbólum, amelyet a keresztények az antikvitásból és a zsidó hagyományból¹⁹ örökölték. Szimbolikájának különböző rétegei magának a fának a tulajdonságaiból eredeztethetők.

A pálmafa, mint tudjuk, nem hullajtja el a levelét, örökzöldben pompázik. Ezen képessége következtében az ember alkalmasnak tartja a *győzelem* kifejezésére – mondja Plutarchos.²⁰ Ezért lett a pálmaág a győztes ókori diadalmenetek elengedhetetlen tartozéka. Ezért köszöntik a győztesként Jeruzsálembé bevonuló Jézust pálmaágakkal: „Másnap a nagy sokaság, a mely az ünnepre jött vala, hallván, hogy Jézus Jeruzsálembé jő, Pálmaágakat vőn, és kiméne elébe és kiálta vala: Hozsánna: Áldott, a ki jő az Úrnak nevében, az Izráelnek ama királya!” (Jn 12, 12–13).

A keresztény gondolkodásban a pálmaág, mint győzelemre utaló szimbólum, a *halál felett aratott győzelemre* vonatkoztatható. Ilyen értelemben használták örökzöld levelét az őskeresztények temetési szimbólumként.²¹ A pálma e jelentése olyan erős, hogy a pálmából képzett és az ie. 8. század óta görög földön ismert díszítőmotívumot, a palmettát az *örökkévalóság* szimbólumának tekintették,²² ezért hozták összefüggésbe a ke-

16 Közli NAGY M.: *A magyarországi görög diaszpóra egyházművészeti emlékei I. Ikonok, Ikonosztáziók*, Debrecen, 1998, Kat. 15.

17 Például: Isten Anyja megkoronázása szentekkel és Keresztrefeszítés-kompozícióval, 1770 körül, in NAGY M., 1998, Kat. 52; Szt. Konsztantinosz és Szt. Heléna-ikon az 1760-as évek második feléből, in NAGY M., 1998, Kat. 43; Isten Anyja megkoronáza szentekkel és Jézus életének jeleneteivel az 1770-es évek második feléből, in Nagy M., 1998, Kat. 58. stb.

18 Például Szt. Demeter Zaharij Orfelin metszetén 1764, in ДАВИДОВ, Д.: *Српски бахорезу 18. века*. Нови Сад, 1983, 22. kép; Még az uralkodók (Dečani Szt. István, Szt. Lázár cár) is pálmaággal jelennek meg H. Žefarović *Szematográfiájában* in МИКИЋ, О. – ДАВИДОВ, Д. — СТОЈАНОВИЋ, Д.: *Дело Христовога Жефаросућа*, Нови Сад, 1961, 97. 98. kép. Az ilyen típusú ábrázolások 18. századi megszorodásának általános okaként a metabizánci festészetet ért barokk hatások, illetve a 17. századtól elinduló elbeszélő jelleg fölérősödését jelölhetjük meg. Nem tekintjük ezen írás céljának a jelenség behatóbb vizsgálatát.

19 VANYÓ L.: *Az őskeresztény művészet szimbólumai*, Budapest, 1988, 110.

20 Utal rá COOPER, J. C., *An illustrated encyclopedia of traditional symbols*, London, 1987, 125.

21 COOPER, 1987, 125. A Szerző lelőhely és kormegjelölés nélkül közöl egy korakeresztény síremléken látható ábrázolást, melyen stilizált pálmalevél alatt a ΒΙΚΤΩΡΙΑ-szó olvasható.

22 In HOPPÁL M. – JANKOVICS M. – NAGY A. – SZEMADÁM Gy., *Jelképtár*, Budapest, 2000, 174.

resztények a *Paradicsommal*, mint Ezékiel látomásában (Ez 40,26), amelyben a mennyei Jeruzsálem templomának pillérei „valának” „pálmafaragással” díszítve.

A ravennai Ariánusok keresztelőkápolnájának 5. századi kupolamozaikján és a Sant’Apollinare Nuovo-templom 6. századi mozaikfrízén is paradicsomi környezetet szimbolizálnak a pálmafák, amelyek között az apostolok, a mártírok és mártírnők vonulnak. A paradicsom és a halál felett aratott győzelem szimbolikája fonódik össze azon a katakombafestményen is, melyen a Szentlélek-Galamb tart csőrében pálmaágot.²³

A pálmaág fenti jelentései kapcsolódnak össze Szent Melitón 4. században íródott könyvében²⁴ Szűz Máriával kapcsolatosan. Halála előtt Máriának egy angyal jelenik meg a következő szavakkal:

„Ime – mondotta –, pálmaág, a paradicsomból küldötte tenéked az Úr, hogy ezt majd a koporsód előtt vitesd, mikoron három nap múltával testedből felvétetsz a mennyekbe”.²⁵ Szent Melitón leírja azt is, hogy az angyal távozta után nagy fénnel tündöklő pálmaágot Mária koporsója előtt János apostol vitte.²⁶

A keresztényi értelmezés szerinti győzelem a feltámadás, a hozzá vezető út szenvedésekkel van tele. A szenvedés árán elért üdvözülésre utal a pálmaág a *vértanúk és a szentek* kezében a képzőművészetben, melyek irodalmi alapjául a Jelenések könyve (Jel, 7, 9) szolgált, amelyben János a „megváltottak üdvözült sokaságát”-t látja, amint a paradicsomban:

„a hirályiszék előtt és a Bárány előtt állanak vala, fehér ruhákba öltözve, és az ő kezeikben pálmaágak”.

Heléna kezébe a metabizánci ikonfestészet tehát egy olyan szimbólumot illesztett, amely a *saját korában igen elterjedt* volt. Fölbukkan a legkorábbi keresztény tartalmú írásművekben és a képzőművészetben is, a bizánci festészet azonban ezt a szimbólumot nem társította vele.

Helénát már a kortársak szentként említik: Ambrus idézett gyászbeszédében „szent emlékezetű nagyasszony”-nak nevezi őt.²⁷ Euszebiosz „háromszorosan boldog”-nak titulálja.²⁸ Az egyház szentté is avatta Helénát,²⁹ tehát illik hozzá a pálmaág vértanúkra vonatkozó jelképisége. Ennél az általános szimbolikánál azonban sokkal szorosabban, *történetileg* is hozzátapad Szent Heléna alakjához a pálma jelképisége. Mint ilyen, nagy tetteire, Krisztus keresztjének megtalálására utal. Ezzel a császárnő elindította a ke-

23 VANYÓ L. 1988, 35. kép.

24 In TISCHENDORF, K.: *Apocalypses, Apocryphae*, Hildesheim, 1966, 113–136. Magyarul közli: *Szent Melitónnak, Szárdesz püspökének könyve Szűz Mária mennyekbe való átviteléről* in *Apokrifek*, szerk., VANYÓ L., Budapest, 1980, 353–364. Az apokrif irat, melyet a 2. században élt Melitónnak tulajdonítanak (in VANYÓ L.: *Az ókeresztény egyház irodalma*, Budapest, 1980, 275.), görög nyelven íródott, és 5. századi latin fordításban maradt ránk.

25 Uo. 354–355.

26 Uo. 360. Ezzel a fénylő pálmaággal a kezében imádkozott Mária az Olajfák hegyén, kérve az Urat, hogy a pokol hatalma ne ártsen neki. Az irat azt is közli, hogy Mária mennybe vitelét követően a fénylő pálmaág még csodát is tett, vakokat gyógyított meg.

27 Magyarul idézi: *Szentek Élete*, szerk. DIÓS I., Budapest, 2001, 593.

28 In EUSZEBIOSZ: *Vita Constantini* III, 46. Magyarul idézi VANYÓ L. 1995, 186.

29 Emléknapja a keleti keresztény egyházban együtt Konsztantinossal május 21-én, a nyugati keresztény egyházban pedig augusztus 18-án van.

reszt kultuszát, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a keresztény vallás és egyházszervezet egy nagy világbirodalom összetartó kovászává váljék.

A pálmaág a korai századokban azok attribútuma volt, akik *elzarándokoltak* a Szentföldre. Palmer-nek, azaz a Szentföldről pálmaággal hazatért zarándoknak³⁰ nevezték őket. Még Chaucer is megénekli a szentföldi pálmás zarándokokat a Canterbury mesék-ben:

„a nép akkor megyen zarándokútra, a szentföldi pálmások messzire járulnak a híres szentek elibe.”³¹

A császárnő maga is zarándokként utazott a Szentföldre, méghozzá nem is akármilyen zarándokként. A legnagyobb *tisztelettel* közelített a szent helyekhez, „az üdvösséges lábnyomoknak leróttá az illő hódolatot, megfelelően a prófétai szónak, amely azt mondja »hódoljunk azon a helyen, ahol a lábai álltak«” – tudjuk meg a kortárs Euszebiosztól³² és azt is, hogy Heléna zarándokútján gyakorolta a *jótekonyság* erényét is: „az egész Keletet bejárta császári hatalmának bőkezűségével, egyszerre ezreket ajándékozott meg” városokat, magánszemélyeket, katonákat, „a legtöbbet azonban a ruhátlan szegényeknek és elhagyottaknak adott”³³ és nem fukarkodott a szent helyeken épülő bazilikáknak³⁴ juttatott adományokkal sem.

A császárnő másik erényéről, *keresztényi alázatosságáról* Aquileai Rufinus tanúskodik: „*jámborságának* egy másik jelét is a városban hagyta: meghívta ebédre az Istennek szentelt szüzeket, s azt mondják olyan tisztelettel fogadta őket, hogy szolgáló ruhát öltött és maga szolgálta föl a mosdóvizet, az ételt, és az italt. A földkerekség parancsoló urának édesanyja Krisztus szolgálóinak szolgálója lett.”³⁵

A források tehát olyan, zarándokútján kinyilvánított tulajdonságairól tesznek tanúságot, amelyek megalapozták későbbi szentté avatását.

A pálmafáról tudható, hogy öreg korában is hoz gyümölcsöt, méghozzá jót. Ebből következően, az emberre vonatkoztatva a *hosszú élet és az aktív öregkor* szimbólumaként értelmezhető.³⁶ A forrásokból tudható, hogy Heléna 326-ban³⁷, 70-es éveinek a végén tette meg a zarándoklatot. Euszebiosz utal rá, hogy milyen módon: „hát fiatalos fürgeséggel érkezett ide az úrnő”.³⁸

Ebben a vonatkozásban a pálma Heléna személyiségéből adódó jellemvonására, a fiatalos, tetterős öregségre utal. Ez a jellemvonás nem volt jellemző minden zarándokra, sem minden vértanúra és szentre, akikhez a bizánci ikonográfia a pálma szimbolikáját hozzárendelte. Itt a pálma, tehát Heléna *személyes attribútuma*, hasonlóan a kereszt megtalálásának győzelmére vonatkozóan.

Mint személyre szóló attribútumnak, a pálmaágnak Helénára vonatkozóan van egy további aspektusa is. A néprajztudomány minden ágat fának tekint. A fa életet ad. A le-

30 COOPER, J., C., 1987, 125.

31 Kormos István fordítása

32 EUSZEBIOSZ, *Vita Constantini* III, 42. Magyarul idézi VANYÓ L., 1995, 184.

33 Uo. 44. Magyarul idézi VANYÓ L., 1995, 185.

34 Uo. 43. Euszebiosz leírja, hogy a császárnő az imádott Istennek két templomot is szentelt, az egyiket a születési barlangnál, a másikat pedig a mennybemenetel helyén.

35 Idézi *Szentek Élete*, 2001, 592-593.

36 COOPER, J., C., 1987, 125.

37 *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1991, 909.

38 EUSZEBIOSZ, *Vita Constantini* III, 42. Magyarul idézi VANYÓ L., 1995, 184.

veles ág a nő kezében ebből adódóan a termékenység és az anyaság szimbóluma.³⁹ A pálmaág így ismét csak Heléna személyes attribútumaként lép elő. Hiszen a pálmaággal megjelenített női szentek közül éppen az ő vonatkozásában, híressé vált fia miatt is fontos az *anyasága*.⁴⁰

A metabizánci ikonfestészeti ábrázolások prototípusául szolgáló bizánci képeken a császárnő mindkét, vagy csak a bal kezével tesz a kereszt felé irányuló esdeklő, imádkozó kézmozdulatot. Azáltal, hogy a metabizánci ikonokról az imádkozó kézmozdulat eltűnik, azt gondolhatnánk, hogy Heléna alakja elveszíti azt a tartalmiságot, amelyet az imádkozó kézmozdulattal közvetített. Azonban a pálmaág és Heléna fentebb vázolt igen szoros kapcsolata személyiségének számos olyan vonását tárja föl, melyben kifejeződik az imádkozó gesztus által hordozott jelképiség is. Ezáltal nem is támad hiányérzetünk a mély értelmű bizánci kézmozdulat iránt.

A pálmaág sokrétű jelképiségének Heléna alakjához rendelődése fölveti a kérdést a császárnő fejét ékesítő *korona* értelmezéséhez. A korona elmaradhatatlan attribútuma, úgy a bizánci, mint a metabizánci ábrázolásoknak. A pálmaág és a korona szimbolikája az ókeresztény ábrázolásokon szorosan összefonódik: korona-koszorút tartanak a pálmafák között vonuló apostolok és mártírok a ravennai Ariánusok keresztelő kápolnájának kupolamozaikjain, valamint a San' Apollinare Nuovo-bazilika mozaikfrízn.

A latin *corona* szó jelentése korona és koszorú egyben. Korona jelentésben: uralkodói attribútumként értelmezhető. Koszorú jelentésben az éghez való tartozásra, az *istennek szenteltségre* utal.⁴¹ Heléna – pálmaág által szimbolizált – életútjából, keresztényi jelleméből következően, az általa viselt (ég felé nyitott) korona jelentésének nem elsősorban uralkodói attribútum volta, hanem a kiválasztottság, az Istennek szenteltség jellege domborodik ki.⁴² Éppen a pálmaág hozzárendelése Szent Helénához teszi lehetővé, hogy az uralkodói jelvényekkel megjelenített alakban életútjának, személyiségének számos vonása feltárulkozzék.

39 „Sok ősi ábrázoláson a leveles ágat maga az életfával azonosított nőalak tartja a kezében, de pontosabban azt mondhatnánk: az ág az ő testükből hajt ki, mint termékenységük bizonyítéka.” In HOPPÁL M. – JANKOVICS M. – NAGY A. – SZEMADÁM Gy., 2000, 17. Leveles ágat tart az egyik kezében a 10. század végéről való nagyszentmiklósi aranykincs 7. számú korszóján az a ruhátlan női alak is, aki a másik kezében lévő tálkából a sást táplálja. (In LASZLÓ Gy. – RÁCZ I., *A nagyszentmiklósi kincs*, Budapest, 1977, 23. kép.)

40 Megjegyzendő, hogy Konsztantinosz jó anyának tekintette Helénát, hiszen kitüntette az Augusta címmel, sőt anyja szülővárosának, Drepanumnak a nevét tiszteletből Helenopoliszra változtatta. In *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1991, 909.

41 HOPPÁL M. – JANKOVICS M. – NAGY A. – SZEMADÁM Gy., 2000, 124–125. A Bibliában a koszorú az Istennek szentelt élet jutalma, az örök élet szimbóluma (Jel 2,10). A keresztény ikonográfiában a szentek és a vértanúk a koszorút Krisztustól kapják (ravennai San Vitale-templom apszismozaikján Jézus maga nyújtja át a koszorút Szent Vitalisnak), annak jeléül, hogy győzelmük – melyre utal – nem csupán egyéni erőfeszítésük eredménye, hanem Isten kegyelmi segítségének köszönhetik. In VANYÓ L. 1988, 119–120. Az alávetettség jeleként, ezért ajánlják fel koszorúikat a szentek Krisztusnak az Aránusok keresztelőkápolnájának, valamint a San' Apollinare Nuovo-bazilikának a mozaikjaiban.

42 Megjegyzendő, hogy a bizánci ábrázolásokon a császárok és a császárnők eredetileg nyitott, ún. aroncskoronát viseltek. Ilyent látunk például Konsztantinosz Monomakhosz és Zoé fején a Hagia Szophia tribünjének 11. századi mozaikján. A 12. századól azonban a császárok mitrára emlékeztető fölül zárt, míg a császárnők továbbra is nyitott koronát viselnek (például II. Joánnész Komnénosz császár és felesége Eiréne a Hagia Szophia tribünjének 1118-ból való mozaikján).

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a metabizánci ikonfestészet a pálmaág Szent Helénához rendelésével egy olyan szimbólumot elevenített föl, amely a császárnő korában igen elterjedt volt, de sem a Heléna korabeli, sem a bizánci művészet nem kapcsolta Heléna alakjához. Láthattuk, hogy nem csak a pálmaág szentekre és vértanúkra vonatkozó általános szimbolikája érvényes Helénára. Kapcsolatuk különlegesnek mondható, hiszen a pálma szimbolikája történetileg kapcsolódik Heléna személyéhez. Sőt, a pálma jelentéstartományában Heléna tulajdonságai, különböző jellemvonásai tárulkoznak föl, ami által személyes attribútumának, és mint ilyent a bizánci művészetben különlegesnek tekinthetjük.

A pálmaág ezen többrétegű szimbolikájának Helénára vonatkoztatása jelenti azt az újdonságot, amelyet a Szent Helénát pálmaággal megjelenítő metabizánci ikonok képviselnek bizánci elődekhez viszonyítva.

MÁRTA NAGY

SAINT HELEN WITH A PALM IN METABYZANTINE ICON-PAINTING

To sum up it may be stated that by associating the symbol of palm to the character of Saint Helen, Metabyzantine icon-painting revived a symbol which was extremely wide-spread in the age of the empress; however, neither the contemporary art of Helen's age, nor Byzantine art linked this symbol to her figure. It has been seen that not only the common symbol of the palm branch generally connected to saints and martyrs is related to Helen. This symbolic relation may be considered as unusual, since the symbol of the palm is linked to the character of Helen in a historic perspective. Moreover, in the field of reference of the palm Helen's different characteristic features are revealed, due to which it is regarded as her personal attribute. This phenomenon may be considered as special in Byzantine art.

Associating the several layers of the symbolic meaning of the palm with the figure of Helen provides the novelty which Metabyzantine icons depicting Saint Helen with the palm

1. Szt. Heléna. Sztaurotéka részlete
11–12. sz., Esztergom,
Keresztény Múzeum

2. Szt. Konsztantinosz és Szt. Heléna-ikon.
18. sz., Monastery of Aghiou Pavlou,
Athosz.

3. Szt. Konsztantinosz és
Szt. Heléna. Újszövetségi
Szentháromság, Isten Anyja
megkoronázása és
szentek-ikon részlete. 1767.

4. Szt. Konsztantinosz és
Szt. Heléna.
Mitrofan zograf: Isten
Anyja a Gyermekkel, Jézus
sz szenvedéstörténetének
eseményeivel és
szentekkel-ikon részlete.
18. sz. eleje,
Szerb Egyházművészeti
Gyűjtemény, Szentendre

5. Szt. Konstantinosz és Szt. Heléna. Ráckevei festő: Isten Anyja megkoronázása szentekkel és Keresztrefeszítés-kompozícióval-ikon részlete. 1771 körül, Magyar Ortodox Múzeum, Miskolc

FEDELES TAMÁS

PÉCSI KANONOKOK EGYETEMLÁTOGATÁSA A KÉSŐKÖZÉPKORBAN
(1354–1526)

„Az ember jól látja, hogy amikor valakit tanulni küldenek, majd mester lesz, azonnal egy kanonoki javadalomra pályázik.” – olvashatjuk az ismeretlen szerző által összeállított *Reformation Kaiser Siegmunds* című reformjavaslatban.¹ A székeskáptalanok tagjai között tehát ezek alapján minden bizonnyal nagy számban találhatunk egyetemet végzett személyeket. Dolgozatunkban a pécsi székeskáptalan felsőfokú tanulmányokat végzett tagjait mutatjuk be a jelzett időintervallumban, természetesen szem előtt tartva az európai és a magyar testületek gyakorlatát is.

A nyugat-európai egyházi középréteg egyetemet végzett tagjainak arányát a magyar szakirodalomban Mályusz Elemér vizsgálta fel,² majd munkája nyomán legutóbb Köblös József ismertette.³ Eszerint Angliában a konstanzi zsinaton rögzítették, hogy a kanonoki stallumok $\frac{1}{4}$ -ét a borostyánkoszorúval, *licentiatussal*, illetve doktori fokozattal rendelkezők számára kell fenntartani; a francia királyság az 1438-as *bourges-i pragmatica sanctio*val a kanonikusok $\frac{1}{3}$ -át juttatta az egyetemet végzett személyeknek; a Német-római Birodalomban a kérdést a Szentszékkal 1448-ban kötött bécsi konkordátum szabályozta, amely a javadalmak $\frac{1}{6}$ -át biztosította a grádussal rendelkezőknek.⁴ E szabályozások azonban csak a javadalmak minimumát határozták meg, melyeket minden körülmények között az egyetemet végzett személyek számára kellett biztosítani. A felsőfokú képzettséggel rendelkező kanonokok tényleges jelenlétét az egyházi középrétegben, csak az egyes testületek beható vizsgálata nyomán lehet megállapítani.

David N. Lepine kutatásaiból tudjuk, hogy a 15. századi Angliában szinte alapkövetelmény volt az egyetemi képzettség a sikeres egyházi karrierhez. Kivételszámra ment, ha egy klerikus egyetemi stúdiumai befejezése előtt, magasabb grádusok nélkül jutott kanonoki javadalomhoz. Az 1300–1541 közötti időszakban az exeteri székeskáptalan

- 1 „Man sihet wol, wann einer zu schüle geschickt wirt, wirt er meyster, so wirbet er bald umb ein thumherrenpfunde.” *Reformation Kaiser Siegmunds*. Hrsg. von KOLLER, HEINRICH. (Monumenta Germaniae Historica 500–1500. Staatsschriften des späteren Mittelalters. Bd. VI.) Stuttgart, 1964. 170.
- 2 MÁLYUSZ ELEMÉR: *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog*. (Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat 9.) Bp., 1958. [a továbbiakban: MÁLYUSZ 1958.] 56–63.
- 3 KÖBLÖS JÓZSEF: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában*. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.) Bp., 1994. [a továbbiakban: KÖBLÖS 1994.] 37–38.
- 4 MÁLYUSZ 1958. i. h., KÖBLÖS 1994. i. h.

tagjainak 78%-a, míg a lincolni kanonokok 70%-a folytatott egyetemi tanulmányokat, és e személyek több mint 40%-a szerzett fokozatot.⁵

Franciaországi példánkat ugyan az 1438-as rendelet előtti időszakból vettük, ám így talán még jobban megragadható az elvi szabályozás és a praxis közötti különbség. A laoni katedrálisban javadalommal rendelkező (1272–1412 között) személyek 48%-ánál mutathatók ki felsőfokú tanulmányok, és 83%-uk szerzett grádust.⁶

A német kanonoki javadalmakat a nemesség igyekezett magának fenntartani, így az egyes intézmények statútumaikban írták elő azon követelményeket, amelyeknek az egyéb társadalmi csoportok tagjainak eleget kellett tenni, hogy javadalomhoz juthassanak. E követelmények általában egyetemi tanulmányokat, és bizonyos grádusokat kívántak a kandidálóktól.⁷ A bécsi konkordátumban előírt 16,6%-os arányt, a legtöbb területen meghaladta az egyetemet járt kanonokok száma. Bambergben (1399–1556) a kanonokok 80%-a folytatott egyetemi tanulmányokat, amely a német testületek mellett – véleményünk szerint – európai összehasonlításban is kimagasló. E magas százalékos arány ellenére kevesebb, mint 10%-uk szerzett akadémiai fokozatot.⁸ Speyerben (1350–1540) a kanonokok 72%-a járt egyetemre és 29,5%-uk rendelkezett fokozattal,⁹ Salzburgban (1400–1550) ez az aránypár 60–19%,¹⁰ Bresslauban (1341–1417) 50–24%,¹¹ Brixenben (1300–1500) 40–20%,¹² Mainzban (1306–1476) 31–34%,¹³

-
- 5 LEPINE, N. DAVID: *The canons of Exeter cathedral, 1300–1455*. [a továbbiakban: Lepine 1992.] In: *I canonici al servizio dello Stato in Europa secoli XIII–XVI. Les chanoines au service de l'Etat en Europe du XIIIe au XVIe siècle*. Red. MILLET, HÉLÈNE. Ferrara 1992. [a továbbiakban: MILLET 1992.] 29., LEPINE, N. DAVID: *Brotherhood of Canons Serving God. English Secular Cathedrals in the Later Middle Ages*. (Studies in the History of Medieval Religion 8.) Woodbridge, 1995. [a továbbiakban: LEPINE 1995.] 56–58., 62.
 - 6 Igen széles adatbázis alapján készült ez az elemzés, hiszen a jelzett időszakban 849 személynek volt javadalma a testületben. MILLET, HÉLÈNE: *Les chanoines du chapitre cathédral de Laon 1272–1412*. (Collection de l'Ecole Française de Rome 56.) Roma, 1982. [a továbbiakban: MILLET 1982.] 22., 90., 465.
 - 7 MÁLYUSZ ELEMÉR: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp., 1971. [a továbbiakban: MÁLYUSZ 1971.] 112. Albert Hauck és Aloys Schulte munkáira támaszkodva sorol fel néhány testületet. Speyerben és Wormsban pl. a következőképpen határozták meg az egyetemi végzettséget: „Nachweis von mindestens 5 Jahren Universitäts-Studium jenseits der Alpen und 5 Jahren diesseits der Alpen, erlangter Grad eines Magisters oder baccalaureus formatus in theologica oder doctor oder Lizentiat in iure canonico vel civili.” HARTMANN, HENRIK: *Die Domherren der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts in Mainz, Worms und Speyer*. Mainzer Zeitschrift, 70 (1975) 148–160. [a továbbiakban: HARTMANN 1975.] 155.
 - 8 KIST, JOHANN: *Das Bamberger Domkapitel von 1399 bis 1556. Ein Beitrag zur Geschichte seiner Verfassung, seines Wirkens und seiner Mitglieder*. (Historisch-diplomatische Forschungen 7.) Weimar, 1943. [a továbbiakban: KIST 1943.] 93–95.
 - 9 FOUQUET, GERHARD: *Das Speyerer Domkapitel im späten Mittelalter (ca. 1350–1540). Adlige Freundschaft, fürstliche Patronage und päpstliche Klientel. Bde III*. (Quellen und Abhandlungen zur mittelhochrheinischen Kirchengeschichte. Bd. 57.) Mainz, 1987. [a továbbiakban: FOUQUET 1987.] I. 172., 183.
 - 10 WAGNER, HANS: *Das Salzburger Domkapitel in seiner persönlichen Zusammensetzung 1400–1550*. (Ungedruckte Dissertation) Wien 1949. 88.
 - 11 SCHINDLER, GERHARD: *Das Breslauer Domkapitel von 1341–1417. Untersuchungen über die Verfassungsgeschichte und persönliche Zusammensetzung*. Breslau 1938. 53–57.
 - 12 SANTIFALLER, LEO: *Das Brixner Domkapitel in seiner persönlichen Zusammensetzung im Mittelalter. 2 Bde*. (Schlern-Schriften 7.) Innsbruck 1924–1925. [a továbbiakban: SANTIFALLER 1924–1925.] I. 126., 132.

Schwerinben (1171–1400) 26–28%,¹⁴ Goslarban (1049–1551) 13–39%¹⁵ volt. Az egész középkorra vonatkozó adatok szerint Kölnben a javadalmasok 35, Trierben 29, míg Hildesheimben 15%-a látogatta valamelyik egyetemet, míg Augsburgban (1400–1500) ez 64,5%-ot tett ki.¹⁶

A legjelentősebb lengyel káptalanok esetében hasonló tendencia figyelhető meg, mint amit a német testületek esetében fentebb jeleztünk: a nemesek számára kívánták fenntartani a stallumokat. 1414-ben a gnieznoi dóm kanonokjai közé a nemesi származásúakon kívül csak azokat vették fel, akik valamelyik tudomány akadémiai fokozatával rendelkeztek. 1421-ben ezt a rendelkezést V. Márton pápa (1417–1431) megerősítette és kiterjesztette a plocki, a poznani és a wrocławweki székeskáptalanokra is, valamint a grádussal nem rendelkezők számára 7 év egyetemi tanulmányokat írt elő.¹⁷ Egy 1505-ben kelt pápai bulla a gnieznoi testület számára előírta, hogy 6 stallumot kell fenntartani a doktori fokozattal (2 jogász, 2 teológus, 2 orvos) rendelkezők részére, majd ezt 1515-ben X. Leó (1513–1521) kiterjesztette a fent említett testületekre és a krakkói káptalanra is, ám a fenntartott javadalmak számát 4-re csökkentette.¹⁸

Európa további területei közül először Skandinávia gyakorlatát tekintjük át.¹⁹ A bergeni székesegyház kanonokjainak 26%-a tanult egyetemen, és ezek 32%-a rendelkezett akadémiai fokozattal 1200–1537 között.²⁰ A dán káptalanok közül Lundban a 15. században a nemesek (!) számára kötelezővé tették az egyetemi tanulmányokat, a polgárok számára pedig az akadémiai grádus megszerzését írták elő. Aarhusban (1345) két, Viborgban (1440) és Ripenben (1455) pedig három esztendei stúdiumot kellett igazolni.²¹

Itáliában az általunk ismert káptalanok közül Lucca áll az „élen”, mivel a 15–16. században a testületben javadalommal rendelkezők 42,6%-a folytatott egyetemi tanulmányokat, és e személyek 37%-a rendelkezett fokozattal.²² Rómában a Szt. Péter bazilika javadalmasainak (1376–1500) mindössze 8,6%-a rendelkezett egyetemi fokozattal, amelyből – a két nagy római dóm analógiájára – az egyetemet jártak alacsony arányára

13 HOLLMANN, MICHAEL: *Das Mainzer Domkapitel im späten Mittelalter (1306-1476)*. (Quellen und Abhandlungen zur mittelrheinischen Kirchengeschichte. Bd. 64.) Mainz, 1990.

14 KALUZA-BAUMRUKER, MARGIT: *Das Schweriner Domkapitel (1171-1400)*. (Mitteldeutsche Forschungen 96.) Köln-Wien, 1987. [a továbbiakban: KALUZA-BAUMRUKER 1987.] 110–117.

15 MEIER, RUDOLF: *Die Domkapitel zu Goslar und Halberstadt in ihrer persönlichen Zusammensetzung im Mittelalter. (Mit Beiträgen über die Standesverhältnisse der bis zum Jahre 1200 nachweisbaren Hildesheimer Domherren)*. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 5. Studien zur Germania Sacra.) Göttingen 1967. 132.

16 KIST 1943. 93–94.

17 WOLLEK, CHRISTOPH: *Das Domkapitel von Plock 1524–1564. Gegenreformatorische Haltung und innenkirchliche Reformbestrebungen*. (Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte 2.) Köln 1972. 5.

18 i. m. 7.

19 Az ibériai félsziget, Csehország valamint Dalmácia székeskáptalanjairól nem találtam adatokat.

20 BAGGE, SVERRE- TRYTT, ANNA ELISA: *Canons in the service of the State Norway*. In: MILLET 1992. 177., 182.

21 HARMS, KLAUS: *Das Domkapitel zu Schleswig von seinen Anfängen bis zum Jahre 1542*. Berlin, 1914. 25.

22 BITTINS, URSULA: *Das Domkapitel von Lucca im 15. und 16. Jahrhundert*. (Europäische Hochschulschriften, Reihe III. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften Bd. 534.) Frankfurt am Main, 1992. [a továbbiakban: BITTINS 1992.] 99–104.

következtethetünk.²³ A lateráni bazilika 14. századi javadalmasainak 16,4, míg a *S. Maria Maggiore* kanonokjainak csupán 7%-a járt egyetemre.²⁴ A 15. század második felében Páviában a javadalmasok 25,²⁵ Pármában pedig 16%-a folytatott egyetemi tanulmányokat.²⁶

A magyar káptalanok statútumaiban nem szerepel az egyetemplátogatási kötelezettség, ami természetesen nem azt jelenti, hogy javadalmaik egyike sem folytatott volna egyetemi tanulmányokat. Az *archidiaconusok* számára az 1279-ben tartott Budai Zsinat minimum 3 éves kánonjogi tanulmányokat írt elő, amely időszak alatt rezideálási kötelezettségüket egy helyettes állításával oldhatták meg.²⁷ Ezen előírásnak azonban nem tettek következetesen eleget a főesperesek, mint ahogy azt a következőkben látni fogjuk. Amint köztudott a középkori Magyarország területén nem működött folyamatosan egyetem. Az 1367-ben alapított pécsi egyetem nem érte meg a 15. század kezdetét, Zsigmond óbudai alapítása (14-15. század fordulója) legfeljebb az uralkodó haláláig működhetett, míg a Vitéz János által 1467-ben életre hívott pozsonyi *Academia Istropolitana* a főpap bukásával szűnt meg.²⁸ Az ország „egyetemnélkülisége” következtében a magyar tanulni vágyóknak a külföldi egyetemeiket kellett felkeresniük, amelyek közül a közeli Bécs és Krakkót látogatták a legtöbben. Az egyetemek közötti „versenyben” a 15. század második felében Krakkó megelőzte Bécsét, több magyar diákot vonzott.²⁹ Bécs és Krakkó kiemelkedő látogatottságát földrajzi közelségük mellett minden bizonnyal a kedvezőbb anyagi feltételek (beiratkozási díj), olcsóbb életvitel lehetősége is kedvezőbbé tette a magyar diákok számára.³⁰ A prágai egyetemet a 15. századtól kezdve a huszitizmus következtében magyarok nem, vagy csak elvétve látogatták. Itália egyetemei, amelyek igen nagy költségeket róttak a hallgatókra, szintén célpontjai voltak a magyar diákoknak, ám Bécsét és Krakkót nem tudták megelőzni.³¹ A párizsi, valamint a német egyetemeiket igen kevesen választották, nyilván a nagy távolságok miatt.

23 MONTEL, ROBERT: *Les Chanoines de la basilique Saint-Pierre de Rome (fin XIIIe siècle- fin XVIe siècle): esquisse d' une enquete prosopographique.* In: MILLET 1992. 113.

24 REHBERG, ANDREAS: *Die Kanoniker von S. Giovanni in Laterano und S. Maria Maggiore in: 4. Jahrhundert. Eine Prosopographie.* (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom. Bc. 89.) Tübingen, 1999, 156-158., 166. E három római káptalan esetében bizonyára a pápai *reservatio* és *provisio*ik következtében volt ilyen alacsony az arány.

25 PELLEGRINI, MARCO: *Il capitolo della cattedrale di Pavia in età Sforzesca (1450-1535).* In: MILLET 1992. 73.

26 BATTIONI, GIANLUCA: *Il capitolo della catterdrale di Parma (1450-1500).* In: MILLET 1992. 65-72.

27 SZENTIRMAI, ALEXANDER: *Das Recht der Erzdechanten (Archidiaconate) in Ungarn während des Mittelalters.* Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte 74. Kan. Abt. 43 (1957) 160-162.

28 A magyar középkori egyetemekkel számtalan tanulmány, monográfia foglalkozik. Ezek felsorolása helyett itt ld. KUBINYI ANDRÁS: *A középkori magyarországi városok hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez.* Településtudományi Közlemények, 23 (1971). 60. [a továbbiakban: KUBINYI 1971.]

29 KOVÁCS ENDRE: *A krakkói egyetem és a magyar művelődés. Adalékok a magyar-lengyel kapcsolatok XV-XVI. századi történetéhez.* Budapest 1964. [a továbbiakban: KOVÁCS 1964.] 23-24.

30 KOVÁCS 1964. 31.; Bécsben egy *magister artium* grádust kb. 4 év alatt lehetett megszerezni, amely kb. 40-50 Ft-ba került, ezzel szemben, pl. Bolognában a beiratkozási díj 12 ft volt. TONK SÁNDOR: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban.* Bukarest, 1979. [a továbbiakban: TONK 1979.] 115-116.

31 Kubinyi professzor véleménye szerint, melyet az alább ismertetésre kerülő pécsi adatok alapján magunk is osztunk, általában azok iratkoztak be valamely itáliai egyetemre, akik korábban Bécsben vagy Krakkóban már fokozatot szereztek. KUBINYI 1971. 61.

Káptalanjaink középkori történetének feldolgozottságából adódóan, csak néhány terület esetében rendelkezünk releváns adatokkal a kanonokok egyetemjárását illetően. Az esztergomi káptalan gyakorlatát az 1397-es egyházlátogatási jegyzőkönyvből ismerjük. E szerint a fiatalabb javadalmások mentek egyetemre, akik javadalmuk birtokában folytatták tanulmányaikat, majd három esztendő elteltével meg kellett jelenniük a káptalan székvárosában és be kellett számolniuk tanulmányi előmenetelükről.³² A 14. század végén alapította Budai János barsi főesperes a *Collegium Christit*, amely intézmény a szerény anyagi helyzetben lévők külföldi tanulmányait segítette.³³ Az esztergomi székeskáptalanban 1183–1543 között kanonoki stallummal rendelkezők 19,7%-a folytatott egyetemi tanulmányokat, és ezek 62,5%-a szerzett fokozatot. Az 1301 után grádust szerzők közül 64 kánonjogi, 13 *artes*, 7 orvosi fokozattal rendelkezett. Az egyetemek közötti sorrend a következőképp alakult: Bécs, Bologna, Padova, Prága, Ferrara, Krakkó.³⁴

Tonk Sándor kutatásai igazolták, hogy – a magyar káptalanok gyakorlatának megfelelően – az erdélyi káptalan esetében sem volt kritérium az egyetemi képzettség. A gyulafehérvári kanonokok 34,63%-a folytatott felsőfokú tanulmányokat 1381 és 1520 között. A főesperesek kisebb része végzett egyetemi tanulmányokat, a szerző szerint az egyházi bíróságokon gyakorlatban sajátították el a kánonjogot.³⁵

A Mátyás- és a Jagelló-kori egyházi középrétegről készített alapvető monográfiájában Köblös József igen részletes, sokoldalú elemzés alá vonta az általa kiválasztott négy kanonoki testület egyetemet járt tagjait. Eszerint a vizsgált korszakban a budai kanonokok 23, a fehérváriak 51, a győriek 40, míg a pozsonyiak 55%-a tanult rövidebb-hosszabb ideig egyetemen. A négy káptalan felsőfokú tanulmányokat végzett tagjainak azonban csak 35%-a szerzett akadémiai grádust. A kanonokok hét egyetemen folytattak tanulmányokat, melyek közül Bécs emelkedik ki, majd alaposan lemaradva Krakkó következik. Az észak-itáliai egyetemeket (Padova, Bologna Ferrara) csak kevesen keresték fel, végül a Párizsban és Rómában tanultak száma a legcsekélyebb (5-5 fő). A származás és egyetemjárás kapcsolata a következőképpen alakult: az arisztokraták 75, a külföldiek 70, a polgárok 51, a köznemesek 35, míg a jobbágyok 31%-a vett részt egyetemi képzésben. Ami az egyetemi tanulmányok időtartamát illeti a kanonokok 69%-a egy 18%-a 2–5, míg 11%-a 6–10 évig járt egyetemre. A fokozatot elérők többsége a *facultas artium* stúdiumait végezte el, míg őket a kánonjogi grádussal rendelkezők követték.³⁶

A váradi székeskáptalan tagságát analizáló Kristóf Ilona kutatásaiból tudjuk, hogy 1440 és 1526 között a kanonokok 29%-a (107 fő közül 31) folytatott egyetemi tanulmányokat. Az egyetemet járt egyháziak döntő többsége (39%) a nemesek közül rekrutálódott, melyet az indokolhat, hogy „a káptalan tagjainak 46%-a volt bizonyíthatóan nemesi és csak 29%-a polgári származású”.³⁷ Az egyetemet járt kanonokok közül 18 személy

32 KÖRMENDY KINGA: *Literátusok, magiszterek, doktorok az esztergomi káptalanban*. 180. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. FÜGEDI ERIK, Bp., 1986. 176–202. [a továbbiakban: KÖRMENDY 1986.], MÁLYUSZ 1971. 101.

33 KÖRMENDY 1986. 180.

34 KÖRMENDY 1986. 184–185., 200. 201.

35 TONK 1979. 129–132.

36 KÖBLÖS 1994. 38–43.

37 KRISTÓF ILONA: *Egyházi középrétegeink műveltsége – egyetemjárás a későközépkori váradi káptalanban*. 70. In: METESZ Heves Megyei Szervezete, *Tudományos Közlemények 5*. Eger, 2002. 70–76. [a továbbiakban: KRISTÓF 2002.]

szerezett fokozatot, amely 58%-os aránynak felel meg. A főesperesek mintegy fele nem folytatott egyetemi stúdiumokat.

Pécsett a vizsgált 376 személy közül 77 fő esetében mutatható ki felsőfokú tanulmányok végzése, amely közel 20,5%-os aránynak felel meg.³⁸ Közülük hét kanonok esetében csak feltételezni tudjuk egyetemi tanulmányaikat. Macedóniai László humanista műveltsége és Szatmári humanista köréhez tartozása alapján feltételezhető, hogy legalább a szabad mesterségek fakultásán folytatott tanulmányokat, vélhetőleg Bécsben.³⁹ Montiloi Pétert, Miklós pécsi püspök nevezte *in iure peritus*nak,⁴⁰ amely alapján egyetemi tanulmányait valószínűsíthetjük. Ugyanez mondható el Skultéti Konrádról⁴¹ és Valkói Jánosról,⁴² utóbbi esetében annyival kiegészítve, hogy minden valószínűség szerint valamelyik itáliai egyetemet látogatta. János (II.) esetében egy pápai bulla tájékoztat arról, hogy felmentést kapott a rezideálási kötelezettség alól, amíg egyetemi tanulmányokat folytat.⁴³ István (I.) főesperest vélhetőleg azonosíthatjuk azzal a pécsi kanonokkal, aki 1487-ben tanúként jelen volt Padovában Vitéz Mihály zágrábi prépost doktori vizsgáján.⁴⁴ Vélhetőleg ő is az egyetem jogi fakultásán látogatta, ám biztos információval nem rendelkezünk. Cserkúti György esetében annyit tudunk, hogy pápai felmentést kapott rezidencia kötelezettség alól, és az okok között szerepelt az egyetemlátogatás.⁴⁵ Veress Endre hipotetikusán azonosította a padovai egyetemen 1400-ban feltűnő „*dominus custos de Ungaria*”-val.⁴⁶

A 20,5% ugyan nemzetközi viszonylatban relatíve alacsony arány, ám meghaladja a német káptalanok számára 1448-ban előírt 1/6-os arányt és Lucca kivételével az említett itáliai testületek egyetemet járt tagjainak százalékos arányát is. Az erdélyi káptalannal összehasonlítva az 1381–1520 közötti években a pécsi javadalmasok 23%-a járt egyetemre, míg az erdélyi kanonokok kb. 35%-a. Az 1458–1526 közötti időszakot vizsgálva a pécsi javadalmasok 34%-a látogatta valamelyik egyetemet, ezzel a testület meg-

38 A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő-középkorban (1354–1526) c. PhD – értekezésünkben állítottuk össze a káptalan archontológiáját. A vizsgált időszakban összesen 404 személy mutatható ki pécsi kanonokként, azonban 28 fő esetében kérdésese a tényleges javadalomirtoklás (vélhetőleg csak pápai kinevezéssel rendelkeztek), így elemzésünket csak 376 személyre terjesztettük ki.

39 K. OBERMAYER ERZSÉBET – HORVÁTH ISTVÁN KÁROLY: *Macedóniai László. Egy humanista élete és Működése a Mohács körüli évtizedekben*. Századok, 93 (1959) [a továbbiakban: OBERMAYER-HORVÁTH] 783.

40 KOSZTA LÁSZLÓ: *A pozsegai társaskáptalan tagjai a XIV. század közepéig*. Aetas 1991/3-4. 51. [a továbbiakban: KOSZTA 1991.]

41 BÓNIS GYÖRGY: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp., 1971. [a továbbiakban: BÓNIS 1971.] 35.

42 FEDELES TAMÁS: *A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi személyzete (1354–1526)*. Egyháztörténeti Szemle, 5 (2004) 74., KOSZTA 1991. 50., TIMÁR GYÖRGY: *Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában*. In: Baranyai Helytörténetírás 1981. Pécs, 1982. [a továbbiakban: TIMÁR 1981.] 36.

43 1402 február 13.: *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia. Vatikáni magyar okirattár. I/1-6. II/1-3*. Budapest, 1881–1909. (reprint: 2000) [a továbbiakban: Mon. Vat.] I/4. 409., *Zsigmond-kori oklevéltár. I–VIII. Szerk. MÁLYUSZ ELEMÉR, BORSA IVÁN*, Bp., 1951–2003. [a továbbiakban: ZSO II.] Nr. 1438.

44 VERESS ENDRE: *A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai*. Bp., 1915. [a továbbiakban: VERESS 1915.] 18.

45 Mon. Vat. I/3. 303.

46 VERESS 1915. 5.

előzte a budai káptalant (23%), megközelítette Győrt (40%), ellenben jelentősen elmaradt a fehérvári (51%) és a pozsonyi (55%) káptalanoktól. Amennyiben a négy testület adatait átlagában vesszük, úgy 39%-os arányszámot kapunk, így azt mondhatjuk, hogy a pécsi 34% megfelel az „országos viszonyok”-nak.

Az egyetemek közül a legtöbben a bécsit látogatták, amely a 15. század közepéig országos viszonylatban is az első helyen szerepelt. 21 pécsi javadalmas folytatott biztosan tanulmányokat Bécsben és további három fő esetében is ez valószínűsíthető. Az ott tanulók döntő többségéről azt mondhatjuk, hogy itt csak a *magister artium* fokozatot szereztek meg, majd ezt követően további tanulmányokat folytattak Itáliában, ahol általában a kánonjogi stúdiumokat részesítették előnyben. Jellemző példáját láthatjuk e gyakorlatnak Handó György és Hangácsi Albert prépostok esetében. Mindketten Bécsben kezdték tanulmányaikat,⁴⁷ majd a szabad művészetek mestereiként előbbi Ferrarában,⁴⁸ utóbbi Padovában hallgatott kánonjogot,⁴⁹ majd Handó Firenzében (1451),⁵⁰ míg Hangácsi Bolognában (1450)⁵¹ tette le a doktori vizsgát. Bécsét követően az itáliai egyetemeket látogatták többnyire, melyek közül Padovában 13 személy folytatott tanulmányokat, majd Bologna (9), Ferrara (6), Firenze és Róma (3) következett, megelőzve Prágát (2), Párizst (2) és Kölnit (2). Heidelbergben és Paviában egyaránt 1–1 személy folytatott tanulmányokat. A vizsgált pécsi kanonokok közül mindössze Budai Kakas János tanult Krakkóban, aki 1507-ben – tehát pécsi javadalomnyerését megelőzően – a szabad mesterségek magiszteri fokozatát szerezte meg.⁵² Az azonosítatlan egyetemeken fokozatot szerzett kanonokok közül Kolozsvári Jakabról tételezhető fel, hogy a Visztula-parti városban végezte stúdiumait, amely egyetem az erdélyi diákok körében igen népszerű volt.⁵³ A rendelkezésre álló források sajnos nem teszik lehetővé annak megállapítását, hogy a vizsgált pécsi javadalmasok közül tanultak-e (és ha igen, akkor hányan) az 1367-ben alapított pécsi egyetemen. A pécsi javadalmasok tehát 12 különböző európai egyetemen tanultak, ám az egyetemek frekvenciája, Krakkó kivételével, hasonlóképpen alakult, mint amelyet Kölblös az általa vizsgált négy testület és

47 SCHRAUF KÁROLY: *Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen*. Budapest, 1892. [a továbbiakban: SCHRAUF 1892]. 89., 98.

48 Fraknói, majd tanulmányát felhasználva Bónis is úgy gondolta, hogy Vitéz János váradi püspök küldte Handót Padovába, azonban ott György öccse, Gergely, tanult 1466–1468 között, akit valóban Vitéz küldött oda és megélhetéséről egy váradi kanonoki javadalom adományozásával gondoskodott. KUBINYI ANDRÁS: *A kincstári személynév a XV. század második felében*. Tanulmányok Budapest Múltjából, 12 (1957) 25–49. (újra közölve: BARTA GÁBOR [szerk.]: *Mátyás király 1458–1490*. Bp., 1990. 62–80.) 30., 33., FÜGEDI ERIK: *A XV. századi magyar püspökök*. Történelmi Szemle, (1965) 488.477–498. (és Uő [szerk.]: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Bp., 1981. 89–113. az adattár nélkül). VERESS ENDRE: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*. Budapest, 1941. [a továbbiakban: VERESS 1941.] 358–359., KRISTÓF ILONA: *Személyes kapcsolatok Váradon (1440–1526)*. Fons, 8 (2001) 1. sz. 76., KRISTÓF 2002. 74. Vö. FRANKÓI VILMOS: *Mátyás király magyar diplomatái*. Bp., 1898. [a továbbiakban: FRANKÓI 1898.] 16., BÓNIS 1971. 225.

49 VERESS 1941. 38–39.

50 VERESS 1941. 358–359.

51 i. m. 39.

52 KUBINYI ANDRÁS: *Budai Kakas János és történeti feljegyzései*. 201. In: Uő: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. (METEM könyvek 22.) Bp., 1999. 193–212. [a továbbiakban: KUBINYI 1999.]

53 Erre ld. TONK 1979.

Körmendy Esztergom esetében megállapított: Bécs kimagasló látogatottságát az észak itáliai egyetemek követték.

Amennyiben az egyetemet jártak származását vizsgáljuk a következő képet kapjuk:

báró	4	7%
köznemes	23	42%
polgár	11	20%
jobbágy	2	4%
külföldi	15	27%

(Ezen arányokat jelentősen módosítaná az a 22 fő, akinek származása ismeretlen, és ehelyütt nem vettük figyelembe őket.) Amennyiben az egyetemet jártak arányát kivetítjük a vizsgálat alá vont összes személyre, azt látjuk, hogy a külföldi származásúak esetében a legmagasabb a százalékos arány (48%). Ez alapján feltételezhetjük, hogy javadalomhoz jutásukban dominánsabb szerepe lehetett tanultságuknak. Az arisztokrata familiák tagjai közül 4 fő (40%) tanult egyetemen. A köznemesek, a jobbágyok és a polgári származásúak közel azonos mértékben (26, 25, ill. 23%) végeztek felsőfokú tanulmányokat.

Az egyetemi tanulmányok alatt kiváló alkalom kínálkozott új ismeretségek szerzésére, személyes kapcsolatok kialakítására, a latin nyelv univerzalitásánál fogva, pedig különböző nemzetek tagjai is könnyen érintkezésbe kerülhettek egymással. Az egyes egyházi javadalmakról is könnyen informálódhattak az „érdeklődők”, sőt akár beneficiumhoz is juthattak e kapcsolatok által. Az egyetemeken kialakított kapcsolatok révén többen is kanonoki javadalomhoz jutottak Budán, Fehérváron, Győrben és Pozsonyban.⁵⁴ Pécs esetében a testületbe kerülés e módja elenyésző volt, hiszen mindössze négy személy esetében tudjuk feltételezni, hogy egyetemi tanulótársaik által jutottak kanonoki stallumhoz. Hueveni Goeswin vélhetőleg 1412-ben ismerkedhetett meg Tamásfalvai Miklóssal, a bécsi egyetemen.⁵⁵ Miklós ekkor már pécsi javadalmas volt, és alkalmasint általa jutott javadalomhoz a tudós németalföldi. Minden bizonnyal közös padovai tanulmányaik során került kapcsolatba Tolnai János pécsi kanonokkal és főesperessel Gosztonyi Lőrinc és Szentgyedyi Albert 1501-ben.⁵⁶ Ezen ismeretség folytán juthattak egy-egy kanonoki javadalomhoz ők is a káptalanban. Vélhetőleg Tolnai révén jutott javadalomhoz Pécssett Cinzius Antal is, aki szintén az említett egyetemen tanult 1499-ben.⁵⁷

54 KÖBLÖS 1994. 43–44., Speyer esetében is igen fontos volt ez a csatorna. Ld. FOUQUET 1987. 154., 164–201.

55 Goeswin 1412 szeptemberében a bécsi egyetem orvosi fakultásán tűnt fel. *Die Matrikel der Universität Köln von 1389 bis 1559*. Hrsg. v. KEUSSEN, H. 3 Bde. (Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde VIII.) 2. erw. Aufl. Bonn 1928–1931. I. [a továbbiakban: MUK] 159. 94.1., Tamásfalvaira ld. SCHRAUF 1892. 35., *Die Matrikel der Universität Wien*. Hrsg. F. GALL-W. SZAIVERT. I–III. Graz-Wien-Köln, 1956–1967. [a továbbiakban: MUW] I/1. 94.

56 Tolnai 1498–1502 között biztosan ott tanult: VERESS 1915. 20–22., VARGA IMRE: *Magyarországi tanulók a padovai egyetemen a XV–XVI. századfordulón*. Irodalomtörténeti Közlemények, 79 (1975) 2. sz. 211–218. [a továbbiakban: VARGA 1975.] 214.; Gosztonyi és Szentgyedyi 1501 januárjában padovai hallgatók, valamint Tolnai János ügyvédei. VARGA 1975. 215.

57 VARGA 1975. i. h.

Az egyetemet jártak több, mint 1/3-a, 27 fő (Hueveni, Asszonyfalvi, Bajoni, Balbi, Bodó, Bodrogi, Brodarics, Budai Kakas, Büki, Czudar, Dúlházi, Garázda Péter, Gosztonyi Lőrinc, Handó, Hangácsi, Mohorai, Piso, Plaueni, Pozsonyi, Cavazis, Rudolf, Sienai János és Fülöp, Skultéti, Turoni Kelemen, Valkói) már pécsi javadalomviselése előtt végezte tanulmányait, szerzett akadémiai fokozatot. A külföldiek közül kilencen (Hueveni, Balbi, Basthonyai, Plaueni, Cavazis, Rudolf, Sienai János és Fülöp, Skultéti) tartoztak ezek közé. Az arisztokrata származásúak tanulmányait (Asszonyfalvi, Czudar, Bodó) nyilván családjuk finanszírozta. Ezt valószínűsíti Asszonyfalvi esete, aki 1450–1453 között István nevű öccsével tanult Bécsben.⁵⁸ A köznemesek és polgárok számára családi kapcsolataik és magas rangú mecénások tették lehetővé a külföldi stúdiumok végzését. Mohorai Miklós nyilván apja kapcsolatai révén folytathatta tanulmányait Bécsben, hiszen apja, János mester, már Zsigmond király uralkodása alatt kúriai jegyzőként tevékenykedett, majd 1444-től az évtized végéig a kancellária protonotáriusa volt, továbbá Szentgyörgyi Tamásnak, a johanniták vránai perjelének, familiárisa és a lovagrend gondnoka volt.⁵⁹ Bajoni itáliai tanulmányait Vitéz János támogatásával végezte, sőt bolognai tanulmányai idején már a királyi kancellária titkáráként tünt fel.⁶⁰ Brodarics padovai tanulmányait Thuz Osvát zágrábi- és Ernuszt Zsigmond pécsi püspökök egyaránt támogatták.⁶¹ Garázda Péter itáliai stúdiumait unokafivére, Janus Pannonius és a szintén rokon Vitéz segítette.⁶² Handó György tanulmányait Szécsi Dénes esztergomi érsek támogatta.⁶³

20 személy (Hueveni, Tamásfalvai, Barnabás, Bácsi Simon, Cinzius, Cserdi-i, Garai Pál, Gibárti, Glowinoi, Gosztonyi, Gyarmati, Hagymási, Hangácsi, Laki, Pápai, Svessai, Szentegyedi, Telegdi, Tolnai) már egy pécsi kanonoki stallum birtokában kezdte meg, vagy folytatta tanulmányait. Hueveni Goeswin korábbi párizsi tanulmányait 1412-től a kölni egyetemen folytatta egy pécsi kanonoki javadalom birtokában. Egy heidelbergi intermezzót követően egészen 1421-ig Kölnben tanult. Ehhez további anyagi támogatásra volt szüksége, amelyet újabb egyházi javadalmak megszerzésével biztosított: pécsi oltárigazgató, zágrábi és utrechti kanonok, *zempsai* plébános volt.⁶⁴ Gosztonyi Lőrincet és Hangácsi Albertet itáliai tanulmányaik folytatásában segítette egy-egy pécsi stallum. Az említett személyek közül 13 Itáliában (Padova, Bologna, Firenze) folytatott tanulmányokat, amelyek magasabb költsége miatt mindenképpen szükségük volt a pécsi javadalmuk nyújtotta jövedelemre.

58 VERESS 1941. 363.

59 *A pannonthalmi Szent-benedek-rend története. I–XII/B.* Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ – SÖRÖS PONGRÁC. Bp., 1902–1916. VIII. 448–457., BÓNIS 1971. 159. és III. Tábla, KUBINYI FERENC: *A mohorai Vidffyék címeres-levele és nemzedékrendje. A címer színes hasonmásával.* Turul, 3 (1885) 3.

60 BÓNIS 1971. V. tábla., SZILÁGYI LORÁND: *A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458–1526.* Különlenyomat a „Turul” 1930. évi 44. kötetéből. Bp., 1930. 12., VERESS 1941. 51.

61 FARBAKY PÉTER: *Szatmári György, a mecénás.* (Művészettörténeti Füzetek 27.) Bp., 2002. [a továbbiakban: FARBAKY 2002.] 26.

62 HUSZTI JÓZSEF: *Janus Pannonius.* Pécs, 1931. [a továbbiakban: HUSZTI 1931.] 235.

63 ÚDVARDY JÓZSEF: *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526).* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XI.) Köln, 1991. 328.

64 MUK I. 159. 94.1., LUKCSICS PÁL: *XV. századi pápák oklevelei. I–II.* Bp., 1931–1938. [a továbbiakban: LUKCSICS] I. Nr. 785.

A további 30 személy esetében adatok hiányában nem tudtuk megállapítani, hogy pontosan mikor és melyik egyetemen folytatták tanulmányaikat. Az oklevelekben már akadémiai fokozattal rendelkező pécsi javadalmasokként szerepeltek.

Ami a pécsi kanonokok tanulmányainak időtartamát illeti igen nagy szóródást tapasztalunk, ugyanis 1 és 25 év a két szélső érték. Sok esetben nem rendelkezünk pontos adatokkal az egyetemen eltöltött évekről, így azokban az esetekben, amikor az illető személyek nem szereztek akadémiai fokozatot minimálisan 1 évvel számoltunk. Amennyiben csak az illető fokozatát ismerjük, úgy az ahhoz szükséges optimális időtartamot vettük figyelembe. Az *artes* fakultáson a magiszteri fokozat megszerzéséig, az előírások szerint, hat esztendőn át kellett tanulni, majd ezután következhetnek a magasabb stúdiumok.⁶⁵ Az orvosi karon Párizsban hat éves tanulmányokat írtak elő a doktori fokozat megszerzéséhez.⁶⁶ A kánonjogi doktori fokozat megszerzése Prágában hét év tanulmányokat jelentett.⁶⁷ A teológiai stúdiumok Párizsban a világi klerikusok számára 16 évig tartottak, ezt követően nyerhették el a doktori fokozatot.⁶⁸

Évek	Személyek	%
1	18	23
3	2	2,7
4	1	1,3
5	1	1,3
6	16	21
8	2	2,7
9	2	2,7
12	1	1,3
13	29	38
16	2	2,7
20	1	1,3
22	1	1,3
25	1	1,3
Összesen	77	100

Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a legtöbben legkevesebb 13 esztendeig látogatták valamelyik egyetemet, amely idő alatt a kánonjogi doktori fokozatot (*doctor decretorum*) lehetett megszerezni. Azonos aránnyal szerepel az egy ill. 6 éves tanulmányi idő. Az egy évvel kapcsolatban, véleményünk szerint, nem szabad messzemenő következtetéseket levonni, hiszen ennek elsődleges oka az adathiány lehet. Emellett ter-

65 LE GOFF, JACQUES: *Az értelmiség a középkorban*. (Osiris Zsebkönyvtár.) Bp., 2000. [a továbbiakban: LE GOFF 2000.] 103., LEFF, GORDON: *Das trivium und die drei Philosophien*. 294. In: *Geschichte der Universität in Europa. Band I. Mittelalter*. Hrsg. von RÜEGG, WALTER. München, 1993. [a továbbiakban: UNIVERSITÄT] 279–302. Vö. TONK 1979. 115.

66 LE GOFF 2000. 103.

67 TONK 1979. 115.

68 ASZTALOS, MONIKA: *Die theologische Fakultät*. 366. In: UNIVERSITÄT 359–385., LE GOFF 2000. 103.

mészetesen egyetértünk Köblössel, aki szerint az egyetemet jártak többségét a tanulás lehetősége mellett a kapcsolatteremtések esélye is jelentős mértékben motiválta.⁶⁹ Hat esztendő alatt lehetett elérni a szabad mesterségek magiszteri grádusát (*magister artium*), amellyel – amint a következőkben látni fogjuk – az egyetemet jártak nagy hányada megelégedett. A 13 év feletti tanulmányi idő a pécsi kanonokokra sem volt jellemző,⁷⁰ így nem meglepő, hogy mindössze 5 személy (az egyetemet jártak kevesebb, mint 7%-a) vállalta a nagy anyagi áldozatokat követelő hosszú stúdiumokat.

A fokozatot szerzett pécsi kanonokok esetében európai viszonylatban is kiemelkedő eredményt kapunk, ugyanis az egyetemet járt személyek 66%-a végezte tanulmányait akadémiai grádussal. Itt elég csak a fentebb ismertetett káptalanok közül kettőre utalni: Bambergben a kanonokok 80%-a járt egyetemre és mindössze 10%-uk szerzett fokozatot, míg Exeterben a javadalmazások 78%-a folytatott egyetemi tanulmányokat és ezek több mint 40%-a rendelkezett fokozattal. A magyar testületek közül, ahogy fentebb láthattuk, Esztergomban volt a pécsihez hasonló az arány, hisz ott az egyetemlátogatók 62,5%-a rendelkezett fokozattal. Váradon is közel 60%-os aránnyal találkozunk. A Mátyás- és a Jagelló korban az egyházi középréteg (legalábbis Buda, Fehérvár, Győr, Pozsony adatai alapján) tagjainak mindössze 35%-a szerzett akadémiai fokozatot.

Pécsett 33 személy zárta le jogi tanulmányait valamilyen fokozattal, amely a grádussal bírók 65%-a. Közülük 27-en kánonjogi doktorátust, 5-en a római (civil) és a kánonjogi doktorátust (*doctor utriusque iuris*), míg egy személy kánonjogi *baccalaureatust* szereztek. Itt kell megvizsgálnunk, hogy a testület *archidiaconusai* mennyire tartották szem előtt a Budai Zsinat előírásait. Az ismert 94 főesperes közül 33 személy tanult egyetemen. Közülük 18-an folytattak tanulmányokat jogi fakultáson, és egy híján valamennyien fokozatot szereztek. Ezek alapján tehát azt mondhatjuk, hogy a főesperesek Pécsett sem tartották be a zsinati előírást, ugyanúgy ahogy Gyulafehérváron, Győrben és Váradon sem.⁷¹ A pécsi püspöki vikáriusok közül nyolc személy rendelkezett jogi fokozattal, amely közel 50%-os aránynak felel meg. A kánon- és civiljogi tanulmányokat részesítették előnyben általában minden kanonoki testületben a legtöbben. Az esztergomi káptalanban (1301–1543) 64 kanonok szerzett akadémiai grádust e tudományágból.⁷² Angliában is hasonló volt a helyzet, ahol pl. Exeterben és Lincolnban a grádussal rendelkezők 50–50%-a jogtudományi fokozatot szerzett.⁷³ Hasonló arányokat tapasztalunk Speyerben,⁷⁴ Schwerinben,⁷⁵ Luccaban,⁷⁶ Brixenben⁷⁷. Az *artes* fakultást végzők állnak a második helyen Pécsett: 15 személy, a grádussal bírók 29%-a, rendelkezett a szabad művészetek magiszteri fokozatával.⁷⁸ Esztergomban a 86 fokozattal rendelkező

69 KÖBLÖS 1994. 44.

70 A Köblös által vizsgált négy testületben összesen 3 személy folytatott 13 évet meghaladó tanulmányokat. KÖBLÖS 1994.

71 KÖBLÖS 1994., KRISTÓF 2002., TONK 1979. 132.

72 KÖRMENDY 1986. 201.

73 LEPINE 1992. 35., LEPINE 1995. 59.

74 FOUQUET 1987. 183.

75 KALUZA-BAUMRUKER 1987. 110–117.

76 BITTINS 1992. 99–104.

77 SANTIFALLER 1924–1925. I. 130–131.

78 Itt nem szerepeltettem azokat, akik *magister artium* fokozatuk mellett más tárgyakból is grádust szereztek. Erre részletesen ld. a tanulmány végén lévő táblázatokat!

személy közül összesen 13 fő szerzett *magister artium* fokozatot,⁷⁹ ezzel szemben a Budán, Pozsonyban, Fehérváron és Győrben az egyházi középréteg több, mint 50%-a rendelkezett az szabad mesterségek valamely grádusával.⁸⁰

A teológiai fokozattal rendelkezők Pécsen összesen hárman voltak, amely 6%-os aránynak felel meg. János (I.) és Hueveni Goeswin borostyánkoszorúval, míg János (III.) doktorátussal rendelkezett. Ez igen alacsony arány, amely egyébként a magyar és európai testületekben is hasonló volt, ha tekintetbe vesszük a Henrik pécsi püspök által 1428-ban alapított Szent Móric és mártírtársai kápolna javadalmát. E kápolna *rectoratusát* ugyanis egyesítették négy kanonoki prebendával és ezt jelölték ki a székes-egyház hitszónoka számára, és feltételként megjelölték, hogy „*hujusmodi persone, que etiam Magister, aut Baccalaureus formatus in Theologia*” vagy legalábbis prédikáció tartására alkalmas legyen.⁸¹

Végül meg kell említenünk az orvosi fakultáson doktori fokozatot szerzett egyetlen pécsi javadalmast, a tudós Goeswint. A kanonokok közül mind Magyarországon, mind pedig Európa szerte a medicinát tanulták a legkevesebben.⁸² Ezek alapján nem meglepő, hogy 1458 és 1526 között Budán, Fehérvárott, Győrben és Pozsonyban sem találunk egyetlen javadalmast, aki e stúdiumokat hallgatta volna.⁸³ Itt azonban okvetlenül meg kell jegyeznünk, hogy királyaink, már Károly Róbert (1308–1342) uralkodása alatt is sok esetben egyházi javadalommal jutalmazták udvari orvosait, amely még Zsigmond (1387–1437) uralkodása idején is gyakorlat volt.⁸⁴ Arányuk azonban az egyházi társadalom egészét szem előtt tartva igen alacsony volt.

A káptalani javadalomszintek és az egyetemlátogatás összefüggéseit vizsgálva a következő megállapításokat tehetjük. A nagyprépostok közül nyolc személy végzett felsőfokú tanulmányokat, amely 44,5%-os aránynak felel meg. Közülük hatan szereztek egyetemi grádust, amely a préposti méltóságot viselők 33%-a. A Keresztelő Szent János társaskáptalan 12 prépostja (a kisprépostok) közül 4 fő, azaz 33%-uk járt egyetemre, és 3 személy (25%) akadémiai fokozatot szerzett. A magyarországi gyakorlatnak megfelelően Pécsen sem volt előírás az olvasókanonokok számára az egyetemi végzettség, így nem meglepő, hogy a középkor folyamán a 28 ismert olvasókanonok közül, csupán négyen végeztek bizonyosan egyetemi tanulmányokat és csak két személy szerzett akadémiai grádust. Az éneklőkanonokokot vizsgálva azt látjuk, hogy 24 személy közül mindössze hárman látogatták valamely egyetemet, és ketten szereztek fokozatot. A pécsi méltóságviselők esetében az örkanonokok között a legmagasabb az egyetemet járt személyek aránya. Korszakunk 15 *custosa* közül ugyanis hat személy egyetemlátogatásá-

79 KÖRMENDY 1986. 201.

80 KÖBLÖS 1994. 216.

81 KOLLER, JOSEPHUS: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. I–VII.* Posonii, Pesthini, 1782–1812. [a továbbiakban: K] III. 341., Idézi: KLANICZAY TIBOR: *Megoldott és megoldatlan kérdések az első magyar egyetem körül.* Irodalomtörténet Közlemények, 78 (1974) 2. sz. 170. [a továbbiakban: KLANICZAY 1974.], MÁLYUSZ 1971. 319., TIMÁR GYÖRGY: *A szentisztelet Pécsen, a középkorban. (patrocinium, titulus ecclesiae).* 79. In: *Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon.* Szerk. FONT MÁRTA (Tanulmányok Pécs történetéből 9.) Pécs, 2001. 69–100.; A 15. század második felében hitszónokként működő két személy nem is rendelkezett egyetemi fokozattal.

82 LEPINE 1992. 36., LEPINE 1995. 62., MILLET 1982. 465., FOUQUET 1987. 183. stb.

83 KÖBLÖS 1994. 216.

84 Erre ld. TAHIN N. EMMA: *A medicina doktorai a Zsigmond-kori egyházi társadalomban.* In: *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv I.* BERTÉNYI IVÁN, DÓKA KLÁRA Szerk. Bp., 1994. 71–83.

ról vannak adataink, közülük pedig öten akadémiai fokozatot szereztek. Az *archidiaconus*okról fentebb már említettük, hogy 31%-uk járt egyetemre, és 27%-uk szerzett fokozatot. A mesterkanonokok esetében az egyetemre jártak aránya 12, míg a fokozattal rendelkezőké 6 %.

Mindenképpen szólnunk kell a rövid ideig működő pécsi egyetem két tanárának javadalmazásáról is. Rudolf prépost egyetemi működését Petrovich Ede mutatta ki, amelyet a szakirodalom is elfogadhatónak ítélte.⁸⁵ Galvano di Bologna professzor javadalmazásához, pedig véleményünk szerint a káptalan a préposti stallum jövedelmének átengedésével járult hozzá.⁸⁶ A professzorok kanonoki stallummal történő javadalmazására van példánk Bécsből,⁸⁷ Speyerből és Wormsból,⁸⁸ sőt Pozsonyból is.⁸⁹

Minden bizonnyal az egyetemet nem látogató kanonokok műveltsége is megfelelő színvonalú lehetett. Ez alatt nemcsak az államigazgatási apparátusban, a diplomácia terén tevékenykedő kanonokokat értjük, hanem a helyben tartózkodó méltóságviselőket (elsősorban a lektor), a főespereseket, a szolgáló javadalmasokat, akik kivették a részüket a hiteleshelyi munkából. Ehelyütt a veszprémi kanonokokra utalunk, ugyanis az ott fennmaradt középkorvégi (1482–1502) könyvtári kölcsönzésekről készült lajstrom e feltételezésünket támasztja alá. A könyvtárat a jelzett időszakban 15 személy használta, melyek közül 13 fő a mesterkanonokok közül került ki. Közülük három személy rendelkezett akadémiai grádussal, további két fő, pedig kimutathatóan egyetemi tanulmányokat folytatott. A fennmaradó nyolc kanonok tehát csak székesegyházi, városi iskolai műveltséggel rendelkezett, amely úgy látszik elégségesnek bizonyult a kánonjogi munkák olvasásához.⁹⁰ A pécsi székesegyházi iskola magas színvonala már Szent István korában is megfelelő lehetett, hisz *Bonipertus* minden bizonnyal az intézmény számára kérte Fulbert chartresi püspöktől *Priscianus* grammatikáját.⁹¹ Az egyetem megszűnését követően is igen jó hírnek örvendett és széleskörű műveltséget nyújtott a „*schola maioris ecclesiae*”.⁹² A most vizsgált személyek közül Brodaricsról tudjuk, hogy a pé-

85 PETROVICH EDE: *A középkori pécsi egyetem megszűnése*. 161–163. In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1966. Pécs, 1967. 153–170. [a továbbiakban: PETROVICH 1966.], PETROVICH EDE: *A középkori pécsi egyetem ismeretlen tanárai*. Irodalomtörténeti Közlemények, 71 (1967) 293–295. [a továbbiakban: PETROVICH 1967.], KLANICZAY 1974. 165., KOSZTA LÁSZLÓ: *Pécsi egyetem*. In: Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század) KRISTÓ GYULA (főszerk.) MAKK FERENC – ENGEL PÁL (szerk.) Bp., 1994. 538., FEDELES TAMÁS: *Rudolf prépost, a szabad művészetek borostyánkőszorúsa és a kánonjog licenziátusa*. Pécsi Szemle 6 (2003). 2. sz. 8–13. [a továbbiakban: FEDELES 2003.]

86 Erre részletesebben ld. FEDELES 2003. 12.

87 TONK 1979. 30.

88 Speyerben és Wormsban pl. a heidelbergi professzorok számára 12 stallumot biztosítottak 1398-ban. Ld. FOUQUET, GERHARD: *Das Speyerer Domkapitel und der spätmittelalterliche „Staat“*. In: MILLET 1992. 158.

89 KÖBLÖS 1994. 57.

90 SOLYMOSI LÁSZLÓ: *Könyvhasználat a középkor végén (Könyvkölcsönzés a veszprémi székesegyházi könyvtárban)*. In: SZELESTEI N. LÁSZLÓ (szerk.): *Tanulmányok a középkori Magyarországi könyvkultúráról*. Az Országos Széchényi Könyvtárban 1986. február 13–14-én rendezett konferencia előadásai. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai Új Sorozat 3.) Budapest, 1989. 85–86.

91 *Diplomata Hungariae antiquissima I.* edendo operi praefuit GEORGIUS GYÖRFFY. [1000–1131] Bp., 1992. 104. Legújabb fordítása (Piti Ferenc): *Az Államalapítás korának írott forrásai*. Szerk. KRISTÓ GYULA. Szeged, 1999. 102–104.

92 Erre jó példa Huszti György, aki a mohácsi csata előtt volt az iskola tanulója. 1532-ben török fogságba került és útleírását készítette. E munkájában kiválóan idézte a „*régi és új auctorokat*”. TIMAR GYÖRGY: A

csi,⁹³ míg Oláhról, hogy a váradi székesegyházi iskolában⁹⁴ végezték alapfokú tanulmányukat. A magyar középkori iskolahálózatot Békefi kiváló monográfiájában mutatja be,⁹⁵ amely alapján talán nem tűnik túlzásnak az a megállapításunk, hogy a pécsi székeskáptalanban kanonoki javadalomhoz jutó magyar személyek legalább alapfokú iskolai végzettséggel rendelkezettek, míg ez a külföldiek esetében kétségtelennek tekinthető.

ADATTÁR⁹⁶

1. Albert (I.)

- a) kanonok, püspöki helynök és általános ügyhallgató: 1482–1496⁹⁷
- b) ismeretlen egyetem, a szabad művészetek és a kánjog doktora⁹⁸
- c) ismeretlen

2. Albert (II.)

- a) kanonok, főesperes: 1495–1503⁹⁹
- b) ismeretlen egyetem, kánonjogi doktor¹⁰⁰
- c) ismeretlen

3. Arnheimi Goeswin

- a) kanonok: 1412–1427¹⁰¹

középkor az írásos források alapján. In: FÜZES MIKLÓS (szerk.): Sásd. 101–152. Sásd, 1982. [a továbbiakban: TIMÁR 1982.] 149. 93. j.; A pécsi káptalani iskola magas színvonalát emeli ki V. Kovács Sándor is. *Magyar humanisták levelei XV–XVI. század.* Közreadja: V. KOVÁCS SÁNDOR. Bp. 1971. (Bevezetés) 7.

- 93 KIJÁNI GÁBOR: *Adalékok a Brodarics-család és Brodarics István történetéhez.* Bp., 1913. [a továbbiakban: KIJÁNI 1913.] 19.
- 94 KOLLÁNYI FERENC: *Oláh Miklós.* Katholikus Szemle, 2 (1888) 18–21., KOLLÁNYI FERENC: *Esztergomi kanonokok 1100–1900.* Esztergom, 1900. [a továbbiakban: KOLLÁNYI 1900.] 132–135.
- 95 BÉKEFI REMIG: *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig.* Bp., 1910.
- 96 Az egyes személyekről a következő információkat adjuk meg: **a**, = a pécsi javadalomviselés adatai; **b**, = egyetemi tanulmányok helye, ideje, fokozat; **c**, = származás.
- 97 1482. június 29.: Magyar Országos Levéltár, Mohács Előtti Gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár (DL) 34526, 1487. szeptember 20.: „Albert canonicus et in spiritualibus vicarius et causarum fori ecclesiastici auditor generalis” KOVACHICH, MARTINUS GEORGIUS: *Formulae Solemnnes Styli in cancellaria curiaque regum olim usitati.* Pestinii, 1799. [a továbbiakban: KOVACHICH 1799.] Nr. 417., AIGL PAULUS: *Historia brevis venerabilis capituli cathedralis ecclesiae Quinque-Ecclesiensis a prima ejusdem origine usque finem anni 1838.* Quinque-Ecclesiis, 1838. [a továbbiakban: AIGL 1838.] 73., Regesztá.: BÓNIS GYÖRGY: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bírászkodás történetéhez a középkori Magyarországon.* Szerk. BALOGH ELEMÉR. Bp., 1997. [a továbbiakban: BÓNIS 1997.] Nr. 3543., 1488. augusztus 7.: KOVACHICH 1799. Nr. 387., Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 3556., 1492: KÖBLÖS 1994. 130., 334., 1496. május 5. után: DL 21239.
- 98 DL 34526, BÉKEFI 1910. 226.
- 99 Regölyi főesperes: 1495. március 24.: K IV. 475., aszúági főesperes: 1503. január 28.: DL 49474, 1503. április 2.: K IV. 511–513.
- 100 K IV. 475.
- 101 1412. december 20.: MUK I. 159. 94.1., 1427. július 18.: LUKCSICS I. Nr. 951.

- b) Párizs: 1397–1406, Bécs: 1412, Köln: 1412–1418, 1421, Heidelberg: 1418; a szabad művészetek és az orvostudomány doktora, a teológia borostyánkoszorúsa¹⁰²
 c) külföldi (németalföldi)

4. Asszonyfalvi Ostfy Miklós

- a) prépost: 1483–1484¹⁰³
 b) Bécs: 1450–1452, Ferrara: 1453, Bologna: 1454;¹⁰⁴ fokozat:?
 c) arisztokrata¹⁰⁵

5. Bajoni István

- a) kanonok: 1467¹⁰⁶ (-1503?)
 b) Ferrara, Bologna, 1467: kánonjogi doktor¹⁰⁷
 c) köznemes¹⁰⁸

6. Balázs (I.)

- a) kanonok, aszúági főesperes: 1438–1453¹⁰⁹
 b) ismeretlen egyetem, a szabad művészetek mestere¹¹⁰
 c) ismeretlen

7. Balázs (II.)

- a) kanonok: 1474–1478¹¹¹
 b) ismeretlen egyetem, kánonjogi doktor¹¹²
 c) ismeretlen

8. Balbi Jeromos

- a) éneklőkanonok: 1513¹¹³
 b) Róma, Padova, Párizs, Bécs: 1480–1493; a szabad művészetek mestere, mindkét jog doktora¹¹⁴

-
- 102 MUK I. 159. 94.1. és 223.10., Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386–1804. Hrsg. v. TOEPKE, G. Bd. 3 Bde. Heidelberg 1884–1893. (Nachdruck: Nedeln/Liechtenstein 1976.) I. 42., LUKCSICS I. Nr. 785.
 103 1483. szeptember 5.: MOL, Mohács előtti Gyűjtemény, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF) 261918, 1484. február 9.: DF 265939.
 104 SCHRAUF 1892. 111., MUW I. 281., VERESS 1941. 363.
 105 „*filius baronis regni Hungariae*” VERESS 1941. 363.
 106 FRAKNÓI 1898. 86., BUNYITAI VINCE: *A váradi püspökség káptalanai és monostorai a püspökség alapításától az 1566. évig.* (A váradi püspökség története. I–IV. Nagyvárad, Debrecen, 1883–1935. II. kötete) 151.
 107 VERESS 1941. 51.
 108 BÓNIS 1971. 226., BUNYITAI 1883. 150., FRAKNÓI 1898. 86.
 109 1438. december 7.: DL 64764, 1453. október 17.: DL 93225.
 110 DL 64764.
 111 1474. február 4.: DL 17542 (ekkor püspöki vikárius), 1478. március 31.: DL 18040.
 112 Ld. 112. jegyzet!
 113 SZIGETI KILLÁN: *Pécs orgonistái és orgonaépítői a késő középkorban.* Baranyai Helytörténetírás 1974–1975. Pécs, 1976. 15.
 114 KOVÁCS BÉLA: *Studensek, magisterek, doctorok.* Archivum, 11. (1983) [a továbbiakban: KOVÁCS 1983.] 19., KÖBLÖS 1994. 444–445., VERESS 1941. 416–417.,

c) külföldi (velencei)¹¹⁵

9. Barnabás

- a) kanonok, marchiai (maróti), majd valkói, végül baranyai főesperes: 1430-1455¹¹⁶
b) ismeretlen egyetem, a szabad művészetek mestere¹¹⁷
c) ismeretlen

10. Bastonyai János

- a) kanonok, baranyai főesperes: 1445-1451¹¹⁸
b) Köln: 1429, kánonjogi doktor¹¹⁹
c) külföldi (Bastogne)

11. Bácsi Simon

- a) kanonok: 1430-1448, marchiai főesperes: 1435-1448¹²⁰
b) Bécs: 1430, bölcsészeti és jogi tanulmányok¹²¹
c) mezővárosi polgár (Bács *oppidum*ról)¹²²

12. Bálint

- a) kanonok, regölyi, majd marchiai főesperes: 1447-1462¹²³
b) ismeretlen egyetem: 1447 előtt, a szabad művészetek mestere¹²⁴
c) ismeretlen

13. Beremendi János

- a) kanonok, regölyi főesperes: 1458-1487¹²⁵
b) Bécs?, a szabad művészetek mestere¹²⁶
c) mezővárosi polgár (Beremend *oppidum*)¹²⁷

14. Bodó Miklós

- a) kanonok: 1495-1503, tolnai főesperes: 1495-1496, örkanonok: 1503¹²⁸

115 Ld. 114. jegyzet!

116 1490. május 23.: DL 12254., 1455. november 13.: DF 233537.

117 1434. március 18.: DF 233442.

118 1445. július 29.: DL 13867, 1451. augusztus 25.: A zichi és a vásonekeői gróf Zichy-család idősb. ágának okmánytára. Szerk.: NAGY IMRE, NAGY IVÁN, VÉGHÉLY DEZSŐ, I-XII. Pest-Budapest, 1871-1931. [a továbbiakban: Z] IX. 297-299., Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 2704. (DL 81030)

119 MUK I. 164. 26.

120 1490: SCHRAUF 1892. 73., 130., MUW L/1. 713. KOVÁCS 1983. 29. Nr. 296., 1435. május 17.: DL 44035, 1448. július 30.: DL 14185.

121 SCHRAUF 1892. 73., 130., MUW L/1. 713. KOVÁCS 1983. 29. Nr. 296.

122 CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország Történeti földrajza a Hunyadiak korában*. Arcanum DVD Könyvtár IV. [a továbbiakban: CSÁNKI]

123 1447. január 15.: DL 13443, 1462. november 27.: DF 233201.

124 Ld. 123. jegyzet!

125 1458. szeptember 29.: DF 256448, 1487. november 12.: DL 19326.

126 Ld. 125. jegyzet!

127 TIMÁR GYÖRGY: *Beremend középkori és törökkori története*. 39. In: Beremend és környéke I-II. Szerk. Gilbert Csaba. Beremend, 1997. II. 29-77.

128 1495. március 24.: K IV. 473-475., 1503. április 2.: K IV. 513., AIGL 1838. 76.

- b) Bologna: 1471–1474,¹²⁹ fokozat: ?¹³⁰
c) arisztokrata¹³¹

15. Bodrogi Fülöp

- a) kanonok: 1509 előtt¹³²
b) Bécs: 1472–1476, Itália?; a szabad művészetek mestere, kánonjogi doktor¹³³
c) mezővárosi polgár (Bodrog *oppidum*)¹³⁴

16. Brodarics István

- a) kanonok: 1517–1526, prépost: 1522–1526¹³⁵
b) Padova: 1490–1506, kánonjogi doktor¹³⁶
c) Köznemes (Szlavónia)¹³⁷

17. Budai Kakas János

- a) kanonok: 1512–1517, örkanonok: 1517¹³⁸
b) Bécs: –1503, Krakkó: 1504–1507, Bologna: 1508–1510, Padova: 1511; a szabad művészetek mestere, kánonjogi doktor¹³⁹
c) szabad királyi városi polgár (Buda)¹⁴⁰

18. Büki Basó István

- a) prépost: 1438¹⁴¹
b) Bécs: 1424, a szabad művészetek mestere¹⁴²

129 VERESS 1941. 54. KÖBLÖS 1994. 339.

130 Timár szerint kánonjogi doktor, azonban az általunk ismert forrásokban nem szerepel fokozattal. TIMÁR GYÖRGY: *Mágocs története a Rákóczi szabadságharcig*. In: FÜZES MIKLÓS (szerk.): *Mágocs 1251–2001*. Mágocs, 2001. 61

131 NAGY IVÁN: *Magyarország családai*. Arcanum DVD Könyvtár IV.

132 1512-ből származó bullában adta a pápa a korábban Fülöp által birtokolt stallumot Skót Menyhértnek. Archivum Secretum Vaticanum, Cancellaria Apostolica, Registra Vaticana. Vol. 998. fol. 211v-217r. MOL Filmtár, 31111. tekeres.

133 KÖBLÖS 1994. 382.

134 Ld. 133. jegyzet!

135 1517: BÓNIS 1971. 314., KUJÁNI 1913. 21., PETROVICH EDE: *Adatok a Pécs, Káptalan utca 2. számú ház történetéhez*. In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1956. Pécs, 1956. [a továbbiakban: PETROVICH 1956.] 38., SÖRÖS PONGRÁC: *Jerosini Brodarics István (1471–1539)*. Bp., 1907., 1522–1526: FRAKNÓI VILMOS: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székel. I–III. Bp., 1901–1903.* [a továbbiakban: FRAKNÓI: *Szentszékel*] II. 331. Petrovich elképzelhetőnek tartja, hogy az őt ebben a javadalomban követő Macedóniai László váradi püspöki székbe jutását (1527) követően ismét ő foglalta el a préposti stallumot. PETROVICH 1956. 34., KOLLÁNYI 1900. 135. Bónis tévesen kisprépostként említette. Vö. BÓNIS 1971. 314.

136 KUJÁNI 1913. 19., BÓNIS 1971. 314., FARBAKY 2002. 194.

137 Ld. 135. jegyzet!

138 1512. július 3.: KUBINYI 1999. 203. 1517. február 16.: i. m. 204.

139 KUBINYI 1999. 200–203.

140 KUBINYI 1999. 197.

141 1438. január 13.: LUKCSICS II. 532–533., 1438. március 22.: KÖRMENDY JÓZSEF: *Annatae e regno Hungaria provenientes in Archivo Secreto Vaticano 1421–1536. A magyarországi egyházmegyék javadalmainak annátái*. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 21.) Bp., 1990. Nr. 104.

142 BÓNIS 1971. 110.

c) köznemes (Vas és Zala vármegyék)¹⁴³

19. Cinzius Antal

a) kanonok: 1499¹⁴⁴

b) Padova: 1499, az *artes* fakultáson tanul, fokozat: ?¹⁴⁵

c) kérdéses

20. Cserdi-i Imre

a) kanonok: 1431–1434, örkanonok: 1432–1433¹⁴⁶

b) Róma: 1431 előtt, a szabad művészetek mestere¹⁴⁷

c) köznemes (Baranya)¹⁴⁸

21. Cserkúti György

a) örkanonok: 1395–1431¹⁴⁹

b) Padova: 1400 ?, fokozat: ?¹⁵⁰

c) a káptalan nemes jobbágya¹⁵¹

22. Cudar Imre

a) kanonok: 1369–1371¹⁵²

b) Itália, Prága: 1369 előtt, a szabad művészetek mestere, kánonjogi tanulmányok¹⁵³

c) arisztokrata¹⁵⁴

23. Devecseri Péter

a) kanonok: 1478–1487, valkói főesperes: 1481–1487¹⁵⁵

143 WERTNER MÓR: *Zsigmond király magyar kísérete Rómában 1433-ban*. Századok, 37 (1903) 909., Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerk.: NAGY IMRE, VÉGHÉLY DEZSÓ, NAGY GYULA. I-II. Bp., 1886–1890. II. Nr. 186.

144 VARGA 1975. 215., 217.

145 i. h.

146 1431. augusztus 8.: LUKCSICS II. Nr. 59., Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 2342.; 1432. május 3.: LUKCSICS II. Nr. 92.; 1434. március 12.: LUKCSICS II. Nr. 338.

147 VERESS 1941. 240., MONAY FERENC: *A római magyar gyóntatók*. Róma, 1956. 33–34.

148 CSÁNKI i. m.

149 1395. október 19.: Mon. Vat. I/3. 303., 1431. október 6.: DL 12411.

150 VERESS 1915. 5.

151 CSÁNKI i. m., HORVÁTH J. GYULA – TIMÁR GYÖRGY: *XVI. századi dikális konskripciók Baranya megyéről (1542, 1551, 1564)*. Baranyai Helytörténetírás 1972. Pécs, 1973. [a továbbiakban HORVÁTH-TIMÁR 1972.] 9.

152 MÁLYUSZ 1971. 197., UDVARDY JÓZSEF: *A halocsai főszékeskáptalan története a középkorban*. (METEM Könyvek 3.) Bp., 1992. 45.

153 UDVARDY i. h., KOVÁCS 1983 17. Nr. 86., „magistrum in artibus, qui ut asseritur, in iure canonico studet” Monumenta Romana Episcopatus Vespreniensis – A veszprémi püspökség római oklevéltára... Edita Collegio Historicorum Hungarorum Romano Közreboocsátja a Római Magyar Történeti Intézet, I-IV. Budapest, 1896–1907. [a továbbiakban: Mon. Vesp.] II. 204–205.

154 A klán a bárói családok második vonalába tartozott, majd 1470-ben kihalt. FÜGEDI ERIK: *A XV. századi magyar arisztokrácia mobilitása*. Bp., 1970. 22–23., UÓ: *Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése*. (Nemzet és Emlékezet) Bp., 1986. 242–245., 363., 374.

155 1478. március 31.: DL 18040, 1481. augusztus 16.: DL 88811, 1487. november 12.: DL 19326.

- b) ismeretlen egyetemen szerzett *magister artium* fokozatot¹⁵⁶
- c) a káptalan nemes jobbágya¹⁵⁷

24. Dénes

- a) kanonok, tolnai főesperes: 1438–1472,¹⁵⁸ vikárius: 1470¹⁵⁹
- b) ismeretlen egyetem, kánonjogi doktor¹⁶⁰
- c) ismeretlen

25. Dúlházi János

- a) 1474–1484: kanonok és vikárius,¹⁶¹ aszúági főesperes: 1478–1484¹⁶²
- b) Bécs: 1461–1464 a szabad mesterségek borostyánkoszorúsa,¹⁶³ 1474-ben kánonjogi doktor¹⁶⁴
- c) Köznemes (Gömör megye)¹⁶⁵

26. Egerszegi György

- a) kanonok: 1434–1443, tolnai főesperes: 1434–,¹⁶⁶ vikárius: 1437,¹⁶⁷ baranyai főesperes: 1439–1443,¹⁶⁸
- b) ismeretlen egyetem: 1434 előtt, kánonjogi doktor¹⁶⁹
- c) egyházi nemes¹⁷⁰

27. Escheri János

- a) kanonok: 1492¹⁷¹
- b) Bologna: 1492, fokozat:?¹⁷²
- c) Külföldi (stájer)¹⁷³

28. Feketi Mihály

- a) kanonok: 1485–1487,¹⁷⁴ vikárius: 1487¹⁷⁵

156 Egy 1483. szeptember 5-én kiállított oklevélben tüntették fel első alkalommal e fokozatát: DF 261918.

157 CSÁNKI i. m., HORVÁTH-TIMÁR 1972. 97.

158 1438. december 7.: DL 64764, 1472. október 19.: DL 74513.

159 1470. július 15.: DL 17036, Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 3143.

160 Ld. 158. jegyzet!

161 1474. szeptember 07-én kelt oklevele: Z XI. 157., Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 3246.

162 1478. július 19.: DL 18057, 1484. február 9.: DF 265939.

163 KÖBLÖS 1994. 290.

164 Ld. 161. jegyzet! Köblös e fokozatát csak 1478-ból adatolta. KÖBLÖS 1994. i. h.

165 Ld. 163. jegyzet!

166 1434. március 18.: DF 233442

167 1437. június 8: DF. 208451., Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 2450.

168 AIGL 1838. 62., 1443. február 24.: DL. 64764.

169 Ld. 166. jegyzet!

170 TIMÁR 1982. 120.

171 1492. január 6.: VERESS 1941. 59.

172 U.o.

173 „Iohanne de Escher de Stiria”. Uo.

174 1485. május 07.: Mon. Vesp. III. 298–299., 1487. szeptember 20.: KOVACHICH 1799. Nr. 417., Reg.: BÓNIS 1997. Nr 3543. (DF 283678)

175 1487. január 16.: K IV. 440.

- b) Bécs: 1487 előtt, a szabad művészetek mestere¹⁷⁶
- c) köznemes (Baranya)¹⁷⁷

29. Garai Pál

- a) kanonok: 1451–1457, maróti főesperes: 1451,¹⁷⁸ baranyai főesperes: 1457¹⁷⁹
- b) Bécs?: 1451 előtt a szabad művészetek mestere,¹⁸⁰ 1457 előtt kánonjogi doktor¹⁸¹
- c) mezővárosi polgár (Gara *oppidum*)¹⁸²

30. Garázda Péter

- a) olvasókanonok: 1478¹⁸³
- b) Ferrara, Firenze, Padova: 1465–1472,¹⁸⁴ fokozat: ?
- c) köznemes (Szlavónia)¹⁸⁵

31. Gergely (I.)

- a) kanonok, székesegyházi főesperes: 1470–1503¹⁸⁶
- b) ismeretlen egyetem, 1478 előtt: kánonjogi doktor¹⁸⁷
- c) ismeretlen

32. Gergely (II.)

- a) kanonok 1473 után¹⁸⁸
- b) ismeretlen egyetem, ismeretlen diszciplína doktori fokozata¹⁸⁹
- c) ismeretlen

33. Gibárti Keserű Mihály

- a) éneklőkanonok: 1499–1502¹⁹⁰

176 KOVACHICH 1799. Nr. 417., Reg.: BÓNIS 1997., SCHRAUF, KARL: *Die Matrikel der ungarischen Nation an der Universität Wien 1453–1630*. Wien, 1902. [a továbbiakban: SCHRAUF 1902.]

177 CSÁNKI i. m.

178 1451. augusztus 25.: Z IX. 297., Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 2704.

179 1457. január 26.: DL 44819.

180 Ld. 178. jegyzet!

181 Ld. 179. jegyzet!

182 CSÁNKI i. m.

183 1478. július 19.: DL 18057, említi: BÉKEFI 1910. 136. Megjegyzendő, hogy Petrovich Ede 1469-től számítja pécsi kanonoki javadalmát, azonban a források alapján magam nem találtam erre adatokat. Vö. PETROVICH EDE: *Janus Pannonius Pécssett*. In: KARDOS TIBOR, V. KOVÁCS SÁNDOR (szerk.): *Janus Pannonius*. (Memoria Saecularum Hungariae 2.) Bp., 1975. [a továbbiakban: PETROVICH 1975.] 139.

184 HUSZTI 1931. 235., VERESS 1941. 325.

185 HORVÁTH JUDIT: *Adalékok Garázda Péter életéhez*. Filológiai Közlöny, 17 (1972) 386–387., V. KOVÁCS SÁNDOR: *Garázda Péter*. Irodalomtörténeti Közlemények, 61 (1957) 49., KUBINYI ANDRÁS: *Mátyás király*. (Tudomány-Egyetem) Bp., 2001. [a továbbiakban: KUBINYI 2001.] 14.

186 1470. március 16.: DL 94499, 1503. április 2.: DF 233255, 280286.

187 1478. július 19.: DL 18057.

188 IVÁNYI BELA: *Egy 1526. előtti ismeretlen kéziratot formuláskönyv*. Történelmi Társ., 1904. Nr. 199.

189 i. h.

190 1503. február 25.: „Dominus Felix de Saxis nomine domini Michaelis electi Bosnensis obligavit se camere pro annate cantorie ecclesiae Quinqueecclesiensis vacante per promotionem ad prefatam ecclesiam Bosniensem [...]” KÖRMENDY 1990. Nr. 204., KÖBLÖS 1994. 353–354. Nr. 62. nem említi pécsi ja-

- b) Bologna: 1496–1503,¹⁹¹
- c) köznemes (Baranya, Valkó)¹⁹²

34. Glowinoi Derslai Pál

- a) kispripost: 1445–1461¹⁹³
- b) Padova: 1445–1447, kánonjogi tanulmányok,¹⁹⁴ fokozat: ?
- c) külföldi (lengyel)

35. Gosztonyi Lőrinc

- a) kanonok: 1501¹⁹⁵
- b) Bécs: 1486,¹⁹⁶ Ferrara: 1491,¹⁹⁷ Padova: 1501,¹⁹⁸ fokozat: ?
- c) köznemes (Vas)¹⁹⁹

36. Gyarmati István

- a) kanonok, baranyai főesperes: 1493²⁰⁰
- b) Padova, Ferrara: 1493 előtt, Pavia: 1493, kánonjogi doktor²⁰¹
- c) Köznemes (Vas)²⁰²

37. György

- a) kanonok, aszúági főesperes: 1458–1470²⁰³
- b) ismeretlen egyetem, kánonjogi doktor²⁰⁴
- c) ismeretlen

38. Hagymási Bálint

- a) kanonok: 1512–1516²⁰⁵
- b) Itália: 1506–1516, Bologna: 1509–1513, kánonjogi doktor²⁰⁶
- c) köznemes²⁰⁷

vadalmát. Az említett méltóságot 1499. február 8-án még Imre (DF 261970), míg 1503. január 28-án már Máté (DL 49474) viselte, így e két esztendő közé helyezhető Mihály javadalomviselése.

- 191 VERESS 1941. 62–63., 69., 450., GERÉZDI RABÁN: *Egy magyar humanista. Váradai Péter. Magyarságtudomány*, 1 (1941) 546.
- 192 BÓNIS 1971. 319., CSÁNKI i. m.
- 193 1445. június 10.: LUKCSICS II. Nr. 855.; KÖRMENDY 1990. Nr. 125.; 1461. október 10.: K IV. 82–87.
- 194 VERESS 1941. 156.
- 195 VARGA 1975. 215.
- 196 SCHRAUF 1892. 133.
- 197 VERESS 1941. 377.
- 198 Ld. 195. jegyzet!
- 199 CSÁNKI i. m.
- 200 1493 nyara: VERESS 1941. 342., 1493. szeptember 7.: VERESS i. m. 379.
- 201 VERESS i. m. 379.
- 202 CSÁNKI i. m.
- 203 1458. szeptember 29.: DF 256448, 1470. április 07.: DL 94502.
- 204 Uo.
- 205 FARBAKY 2002. 22., PETROVICH 1975. 166.
- 206 FARBAKY i. m., VERESS 1941. 72–73.
- 207 KARDOS TIBOR: *A magyarországi humanizmus kora*. Bp., 1955. 234.

39. Handó György

- a) prépost: 1465–1480²⁰⁸
- b) Bécs: 1445,²⁰⁹ Firenze, Ferrara: 1451, a szabad művészetek mestere, kánonjogi doktor²¹⁰
- c) mezővárosi polgár (Kálmáncsehi *oppidum*)²¹¹

40. Hangácsi Albert

- a) prépost 1445–1457²¹²
- b) Bécs: 1439,²¹³ Padova, Bologna, kánonjogi doktor: 1450²¹⁴
- c) köznemes (Borsod)²¹⁵

41. Imre, Miklós fia

- a) kanonok: 1371–1393, regölyi főesperes: 1371–1378,²¹⁶ székesegyházi főesperes: 1382–1393²¹⁷
- b) ismeretlen egyetem, a szabad művészetek mestere, kánonjogi tanulmányok²¹⁸
- c) ismeretlen

42. István (I.)

- a) kanonok: 1373–1375²¹⁹
- b) Prága: 1375, kánonjogi tanulmányok²²⁰
- c) ismeretlen

43. István (II.)

- a) kanonok, baranyai főesperes: 1483–1487²²¹

-
- 208 1465. március 7.: Elődjét, Beckensloer Jánost, Mátyás a váradi püspökségre nevezte. Mon. Vat. I/6. 38–39., 1480. július 14. előtt elhunyt. FRAKNÓI 1898. 31.
 - 209 SCHRAUF 1892. 98.
 - 210 VERESS 1941. 358–359.
 - 211 BÓNIS 1971. 225., KUBINYI 2001. 131.
 - 212 1445. július 29.: DL 13867, 1457. április 4.: DL 15155.
 - 213 SCHRAUF 1892. 89.
 - 214 VERESS 1941. 38–39.
 - 215 FRAKNÓI 1898. 51., JUHÁSZ, KOLOMAN: *Bischof Albert Hangácsi von Csanád (1457–1466). Humanist, Kirchenfürst und Geistlicher Krieger*. Historisches Jahrbuch, 78 (1959) 64.
 - 216 1371. július 8.: MÁLYUSZ ELEMÉR: *A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az országos levéltárban*. Levéltári Közlemények, 1929/3–4. 277., 1378. április 5.: DL 6504.
 - 217 1382. június 7.: MÁLYUSZ ELEMÉR: *A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az országos levéltárban*. Levéltári Közlemények, 1931. 95., 1393. november 19.: Codex diplomaticus Regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis, ed. FEJÉR, GEORGIUS. Budaë, 1829–1844. I–XI. [a továbbiakban: CD] X/2. 134–136.
 - 218 „magistro in artibus [...] in iure canonico provectus” K III. 185–187.
 - 219 1373. december 16.: Z III. 413., 416., Monumenta Historiae Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis. I–II. Prága, 1830–1832. II/1. 62., KAVKA, FRANTIŠEK: *A prágai Károly egyetem, a pécsi egyetem és Dél-Magyarország a XIV. században és a XV. század elején*. In: Jubileumi tanulmányok a pécsi egyetem történetéből. Szerk.: CSIZMADIA ANDOR. Pécs, 1967. 88., SZÉKELY GYÖRGY: *A pécsi egyetem a középkorban*. História, 1994/3. 12.
 - 220 Ld. előző jegyzet!
 - 221 1483. szeptember 05.: DF 261918, 1487. november 12.: DL 19326.

- b) Padova?: 1487, kánonjogi tanulmányok?²²²
c) ismeretlen

44. Isztróai István

- a) kanonok, baranyai főesperes: 1467–1475²²³
b) Bécs: 1455,²²⁴ fokozat: ?
c) köznemes (Baranya)²²⁵

45. János (I.)

- a) kanonok, marchiai főesperes²²⁶
b) ismeretlen egyetem, a szabad művészetek mestere, a teológia borostyánkoszorúsa²²⁷
c) ismeretlen

46. János (II.)

- a) kanonok: 1402²²⁸
b) ismeretlen egyetem, fokozat: ?²²⁹
c) ismeretlen

47. János (III.)

- a) kanonok, valkói főesperes: 1430–1431²³⁰
b) ismeretlen egyetem, kánonjogi és teológiai doktor²³¹
c) ismeretlen

48. János, Fülöp fia

- a) kanonok, tolnai főesperes: 1415–1431²³²
b) Bécs?: 1429?,²³³ a szabad művészetek mestere²³⁴
c) ismeretlen

222 VERESS 1915. 18.

223 1467. augusztus 19.: DF 261966, 1475. május 2.: Vetera monumenta historica Hungarum illustrantia I–II. Ed. THEINER, AUGUSTINUS, Romae, 1859–1860. II. Nr. 632.

224 SCHRAUF 1902. 95.

225 CSÁNKI i. m.

226 1368. augusztus 25.: DL 87433, 1383. augusztus 8.: DL 87552, DF 251770.

227 DL 87552, DF 251770.

228 1402. február 13.: Mon. Vat. I/4. 409., ZSO II/1. Nr. 1438.

229 Pápai felmentést kapott hét évre a rezideálási kötelezettség alól, amíg egyetemi tanulmányokat folytat. Ld. előző jegyzet!

230 1430. május 23.: DL 12544, 1431. október 06.: DL 12411, BÉKEFI REMIG: *A pécsi egyetem*. Bp., 1909. [a továbbiakban: BÉKEFI 1909.] 55.

231 Ld. előző jegyzet!

232 1415. január 30.: DF 290632, 1431. október 06.: DL 12411.

233 Lehetséges, hogy azonos a Bécsi egyetemen feltűnő *Johannes de Tolnava*. FRAKNÓI VILMOS: *Magyarországi tanulók és tanárok a bécsi egyetemen a XV és a XVI. században*. Bp., 1874. 44.

234 1430. május 23.: DL 12254.

49. Kaproncai Péter

- a) örkanonok: 1438–1445²³⁵
- b) ismeretlen egyetem, a szabad művészetek mestere²³⁶
- c) mezővárosi polgár (Kapronca, Körös vármegye)²³⁷

50. Kesztlöci Mihály

- a) kanonok: 1495–1507²³⁸
- b) ismeretlen egyetem, a szabad művészetek mestere²³⁹
- c) köznemes (Tolna)²⁴⁰

51. Kolozsvári Jakab

- a) kanonok, vikárius: 1445²⁴¹
- b) ismeretlen egyetem, a kánonjog borostyánkoszorúsa²⁴²
- c) polgár (Kolozsvár város)²⁴³

52. Laki Péter

- a) prépost: 1484–1507²⁴⁴
- b) Padova: 1484, kánonjogi tanulmányok,²⁴⁵ fokozat: ?
- c) köznemes (Zala)²⁴⁶

53. Lénárt, Sebestyén fia

- a) kanonok: 1410²⁴⁷
- b) ismeretlen egyetem, a szabad művészetek mestere²⁴⁸
- c) ismeretlen

54. Macedóniai László

- a) kanonok, baranyai főesperes: 1516–1520, 1526–1527: prépost²⁴⁹
- b) Bécs?²⁵⁰
- c) köznemes²⁵¹

235 1438. december 7.: DL 64764., 1445. március 30.: LUKCSICS II. Nr. 841.

236 Ld. előző jegyzet!

237 CSÁNKI DEZSŐ: *Körös megye a XV. században*. Bp., 1893.

238 1495. augusztus 3.: DL 20295, 1507. május 29.: DF 232222.

239 Ld. előző jegyzet!

240 CSÁNKI i. m.

241 1445. március 19.: DL 44391, Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 2572.

242 Ld. előző jegyzet!

243 CSÁNKI i. m.

244 1484. március 15.: VERESS 1941. 167., 1507. május 29.: DF 232222. V6. PETROVICH 1956. 34.

245 VERESS 1941. i. h.

246 1493. június 5.: DL 46229.

247 1410. május 25.: ZSO II. Nr. 7615., BÉKEFI 1909. 55.

248 Uo.

249 OBERMAYER-HORVÁTH i. m. 784., PETROVICH 1956. 34.

250 OBERMAYER-HORVÁTH 784.,

251 KUBINYI ANDRÁS: *Az Egyház szerepe az országos politikában és a honvédelemben a középkor végén*. In: KUBINYI 1999. i. m. 92. 40. jegyzet.

55. Maravizai Barnabás

- a) kanonok: 1438–1456, aszúági főesperes: 1438,²⁵² 1438–1450: székesegyházi főesperes,²⁵³ örkanonok: 1453–1456²⁵⁴
- b) ismeretlen egyetem, kánonjogi doktor²⁵⁵
- c) köznemes?²⁵⁶

56. Máté

- a) kanonok: 1478–1487, baranyai főesperes: 1478–,²⁵⁷ dékán: 1482,²⁵⁸ éneklőkanonok: 1482–1487²⁵⁹
- b) ismeretlen egyetem, kánonjogi doktor²⁶⁰
- c) ismeretlen

57. Mihály (I.)

- a) kanonok, valkói főesperes: 1458²⁶¹
- b) ismeretlen egyetem, kánonjogi doktor²⁶²
- c) ismeretlen

58. Mihály (II.)

- a) kanonok, vikárius: 1512–1521,²⁶³ örkanonok: 1512–1513,²⁶⁴ ispotályigazgató: 1515,²⁶⁵ prépost: 1521²⁶⁶
- b) ismeretlen egyetem, kánonjogi doktor²⁶⁷
- c) ismeretlen

59. Mohorai Vidfy Miklós

- a) kanonok: 1461–1489,²⁶⁸ kisprépost: 1461,²⁶⁹ olvasókanonok: 1483–1484²⁷⁰

-
- 252 1438. július 10.: Budapest történetének okleveles emlékei III. Szerk.: KUMOROVITZ LAJOS BERNÁT, Bp., 1987. Nr. 1203.
 - 253 1438. december 07.: DL 64764, 1450. július 30.: Z IX. 242–247
 - 254 1453. október 17.: DL 93225, 1456. július 8.: Archivum Secretum Vaticanum, Dataria Apostolica, Registra Supplicationum. vol. 482. fol. 8r-v. MOL Filmtár 30175. tekercs.
 - 255 DL 44391, Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 2572.
 - 256 A Maraviza előnév azonosítása nem járt sikerrel. A *de* prepozíció alapján feltételezhető nemesi származása.
 - 257 1478. július 19.: DL 18057.
 - 258 DL 104524.
 - 259 1482. október 02.: DL 104524, 1487. november 12.: DL 19326. Vö. BÉKEFI 1910. 138.
 - 260 DF 261918.
 - 261 1458. szeptember 29.: DF 256448.
 - 262 Uo.
 - 263 1512. augusztus 19.: DL 22328, 1521. 00. 00.: DF 260192.
 - 264 DL 22328, 1513. február 19.: DL 22397, Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 4137.
 - 265 1515. július 21.: DF 22707; 1515. szeptember 1. után: DL 49526, Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 4526.
 - 266 DF 260192.
 - 267 Ld. 263. jegyzet!
 - 268 1461. október 10.: K IV. 82–87., 1489. január 25.: DF 259585.
 - 269 Ld. előző jegyzet!
 - 270 1483. szeptember 5.: DF 261918, 1484. február 9.: DF 265939. Vö. BÉKEFI 1910. 136.

- b) Bécs: 1449–1455, a szabad művészetek mestere, majd teológiát hallgat²⁷¹
c) köznemes (Nógrád)²⁷²

60. Montiloi Péter

- a) kanonok: 1352–1368²⁷³
b) ismeretlen egyetem, kánonjogi tanulmányok?²⁷⁴
c) külföldi (francia)²⁷⁵

61. Pápai Ambrus

- a) kanonok: 1472²⁷⁶
b) Bécs: 1472²⁷⁷
c) mezővárosi polgár (Pápa *oppidum*)²⁷⁸

62. Piso Jakab

- a) kisprépost: 1517–1522²⁷⁹
b) Bécs: 1496–1499, a szabad művészetek mestere;²⁸⁰ Bologna, Róma, kánonjogi doktor²⁸¹
c) polgár (Medgyes város)²⁸²

63. Plaueni Konrád

- a) kanonok: 1360–1377,²⁸³ ispotályigazgató: 1365,²⁸⁴ 1371–1377: baranyai főesperes²⁸⁵

-
- 271 FRAKNÓI 1898. 65., BÓNIS 1971. 238., 1455-ben az első szemeszterre iratkozott be: SCHRAUF 1892. 39.
- 272 FRAKNÓI 1898. 65., BÓNIS 1971. 238.
- 273 KOSZTA 1991. 51., Mon. Vat. I/1. 494.
- 274 KOSZTA i. m. Uo.
- 275 Uo.
- 276 KÓBLÓS 1994. 416. Nr. 122
- 277 Uo.
- 278 Uo.
- 279 BÓNIS 1971. 323., FÖGEL JÓZSEF: *II. Ulászló udvartartása*. Bp., 1913. 42., FÖGEL JÓZSEF: *II. Lajos udvartartása*. Bp., 1917. 19.; 1517. január 25-én II. Lajos király vörös pecsétviasz használatát engedélyezte Medgyes városának. A diplomából arról értesülünk, hogy „ad Supplicationem fidelis nostri sincere nobis dilecti, Reverendi Jacobi Pisonis Jurium doctoris protonotary Apostolici, Prepositi Sancti Joannis de Castro Quinque Ecclesiensis, preceptoris et Secretarii nostri” nyerte el a kiváltságot a település. ÁBEL JENŐ: *Magyarországi humanisták és a Dunai Tudós Társaság*. Bp., 1880. 87. 5. jegyzet.; 1522 nyarán került a budai Szt. Zsigmond káptalan élére. KUBINYI ANDRÁS: *A budavári Szent Zsigmond káptalan a késő középkorban*. In: KUBINYI 1999. i. m. 231.
- 280 MUW II/1. 252., JANKOVITS LÁSZLÓ: *Kései üzenet a Jagelló-korból. Jacobus Piso Schediája*. (kézirat) Ezúton is köszönöm kollégámnak, hogy kéziratát önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta.
- 281 BÓNIS 1971. 323., VERESS 1941. 257., Jankovits szerint inkább római tanulmányai valószínűsíthetők, mivel „egy ilyen, inkább reprezentatív egyetem látogatása alkalmasint megfelelhetett a követi feladatokat ellátó Pisónak.” JANKOVITS i. m.
- 282 BÓNIS 1971. 323.
- 283 1360. május 12.: Regesta Supplicationum. (A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású adatai) 1342–1394. I–II. Szerk.: BOSSÁNYI ÁRPÁD: Bp., 1916–1918. [a továbbiakban: BOSSÁNYI] II/2. 198–199.,

- b) ismeretlen egyetemen kánonjogot hallgatott²⁸⁶
- c) külföldi (szász)²⁸⁷

64. Pozsegavári Gergely

- a) kanonok: 1463–1467,²⁸⁸ kispópost, vikárius: 1463²⁸⁹
- b) ismeretlen egyetem, kánonjogi doktor²⁹⁰
- c) mezővárosi polgár (Pozsegavár *oppidum*)²⁹¹

65. Pozsonyi Stab Farkas

- a) kanonok: 1479²⁹²
- b) Bécs: 1470²⁹³
- c) polgár (Pozsony)²⁹⁴

66. Rogerius de Cavazis

- a) kanonok: 1383–1389, baranyai főesperes: 1383²⁹⁵
- b) ismeretlen egyetem, mindkét jog doktora²⁹⁶
- c) külföldi (itáliai)

67. Rudolf

- a) kanonok: 1372–1400, prépost: 1383–1400²⁹⁷
- b) ismeretlen egyetem, a szabad művészetek borostyánkorszorúsa, kánonjogi licen-
ciátus²⁹⁸
- c) külföldi (osztrák?)²⁹⁹

-
- 284 PETROVICH EDE: *Pécs középkori kórháza*. In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1960. 272., FEDELES TAMÁS: *A pécsi ispotály igazgatói a 14–16. században*. Orvostörténeti Közlemények, 182–185 (2003). 122–123.
 - 285 1371: FRAKNÓI Szentaszék. I. 257., 1377. január 4.: DL 6395.
 - 286 SCHINDLER, GERHARD: *Das Breslauer Domkapitel von 1341–1417. Untersuchungen über die Verfassungsgeschichte und persönliche Zusammensetzung*. Breslau, 1938. 316., Egy 1365-ben kelt kérvényében még „scolaris in iure canonico”-ként szerepel. Ld. BOSSÁNYI II. Nr. 391.
 - 287 Ld. előző jegyzet!
 - 288 1463. január 20.: DL 35641, Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 2962., 1467. május 1.: ÉRDÚJHELYI MENYHÉRT: *Kutatásaim a római levéltárakban*. Katholikus Szemle, 1896. 621., AJGL 1838. 71.
 - 289 Ld. előző jegyzet!
 - 290 BÉKEFI 1909. 56.
 - 291 CSÁNKI i. m.
 - 292 KÖBLÖS 1994. 462. Nr. 49.
 - 293 Uo.
 - 294 Uo.
 - 295 1383. augusztus 8.: DL 87552., 1389. május 31.: K III 197–198. és CD X/1. 530–531., Reg: BÓNIS 1997. 1516., ZSO I. Nr. 1039.
 - 296 DL 87552.
 - 297 FEDELES TAMÁS: *Rudolf prépost, a szabad művészetek borostyánkorszorúsa és a kánonjog licen-
ciátusa*. Pécsi Szemle, 6 (2003) Nyár. 8–13.
 - 298 Uo.
 - 299 PETROVICH 1966.161–163., PETROVICH 1967. 294.

68. Sienai János

- a) kanonok: 1419–1446,³⁰⁰ aszúági főesperes, vikárius: 1419–1423³⁰¹
- b) ismeretlen egyetem (Siena?), mindkét jog doktora³⁰²
- c) külföldi (itáliai)

69. Sienai Zergardis Fülöp

- a) kanonok: 1509–1512³⁰³
- b) Ferrara: 1493, mindkét jog doktora³⁰⁴
- c) külföldi (itáliai)

70. Skultéti Konrád

- a) kanonok: 1360³⁰⁵
- b) ismeretlen egyetem jogi fakultása³⁰⁶
- c) külföldi (kölni egyházmegye)

71. Svessai Péter

- a) kanonok, regölyi főesperes: 1383–1384³⁰⁷
- b) Bécs: 1384, 1403³⁰⁸
- c) külföldi (osztrák?)³⁰⁹

72. Szentgyedyi Albert

- a) kanonok: 1501³¹⁰
- b) Padova: 1501, kánonjogi tanulmányok³¹¹
- c) köznemes (Baranya)³¹²

73. Tamásfalvai Miklós

- a) kanonok: 1412³¹³
- b) Bécs: 1412, *artes* fakultás hallgatója³¹⁴

-
- 300 1419. június 26.: LUKCSICS I. Nr. 176., ZSO VII. Nr. 704., 1446. január 13.: (már elhunyt) LUKCSICS II. Nr. 879.
 - 301 LUKCSICS I. Nr. 176., ZSO VII. Nr. 704., 1423. május 22.: DL 11362., BÉKEFI 1909. 55.
 - 302 Uo.
 - 303 KÖBLŐS 1994. 382., 438.
 - 304 Uo.
 - 305 BOSSÁNYI. II. 198-199.
 - 306 BÓNIS 1971. 35.
 - 307 1383. augusztus 8.: DL 87552, 1484: „*Petrus de Swessa, canonicus et archidiaconus Quinque-ecclesiensis*” SCHRAUF 1892. 5., MUW I/1. 14. azonosításukra ld. FEDELES TAMÁS: *A pécsi székes-káptalan személyi összetétele a hiteleshelyi oklevelek tükrében (1354–1437)*. In: *Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon*. Szerk. FONT MÁRTA (Tanulmányok Pécs történetéből 9.) Pécs, 2001. 119.
 - 308 SCHRAUF 1892. 5., MUW I/1. 14., 65.
 - 309 1403-ban az osztrák nemzet tagjai között találjuk a bécsi egyetemen. MUW I/1. 65.
 - 310 VARGA 1975. 215.
 - 311 Uo.
 - 312 CSÁNKI i. m., HORVÁTH-TIMÁR 1972. 121.
 - 313 SCHRAUF 1892. 35., MUW I/1. 94.
 - 314 Uo.

c) köznemes (Valkó)³¹⁵

74. Telegdi János

a) kanonok: 1470–1477³¹⁶

b) Padova: 1470 körül?³¹⁷

c) köznemes (Zala)³¹⁸

75. Tolnai János

a) kanonok: 1489–1503,³¹⁹ tolnai főesperes: 1497–1504,³²⁰ vikárius: 1503–1504³²¹

b) Bécs: 1489–: a szabad művészetek mestere,³²² Padova: 1498–1503: mindkét jog doktora³²³

c) mezővárosi polgár (Tolna *oppidum*)³²⁴

76. Turoni Kelemen

a) kanonok: 1495–, aszúági főesperes: 1495–1499,³²⁵ olvasókanonok: 1503³²⁶

b) itáliai egyetem, kánonjogi doktor 1479 előtt³²⁷

c) köznemes (Baranya)³²⁸

77. Valkói János

a) kanonok: 1342–1364, aszúági főesperes: 1344–1346, olvasókanonok: 1346–1364³²⁹

b) ismeretlen egyetem, kánonjogi tanulmányok³³⁰

c) köznemes (Valkó)³³¹

315 CSÁNKI i. m.

316 1470: PETROVICH 1975. 137. 24. jegyzet, 1477. június 26.. Mon. Vesp. III. 247.

317 Magyar humanisták levelei XV–XVI. század. Közreadja: V. KOVÁCS Sándor. Bp. 1971. 240., 416.

318 CSÁNKI i. m.

319 1489: SCHRAUF 1892. 138., 1504. január 15.: DL 21239, Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 3962.

320 1497. május 15.: VERESS 1915. 20., 1504: Ld. előző jegyzet!

321 1503. szeptember 9.: DF 232126, 1504. január 15.: DL 21239.

322 SCHRAUF 1892. 138.

323 VERESS 1915. 20–22., VARGA 1975. 214., DF 232126.

324 TIMÁR GYÖRGY: *Tolnavár Mohács előtt*. In: GLÓSZ JÓZSEF (szerk.): *Tolna mezőváros monográfiája*. Tolna, 1992. 54–55.

325 1495. március 24.: K IV. 473–475., 1499. február 8.: DF 261970.

326 1503. január 28.: DL 49474, 1503. április 2.: K IV. 511–513.

327 1479. január: Archivum Secretum Vaticanum, Cancellaria Apostolica, Registra Vaticana. vol. 597. fol. 188v–190v. MOL Filmtár 31111. tekercs. Ekkor már kánonjogi doktorként szerepelt. VERESS 1941. 413. csak 1495-ből adatolta a fokozatot és az ismeretlen itáliai egyetemeken tanultak közt szerepeltette.

328 CSÁNKI i. m., HORVÁTH–TIMÁR 1972. 124.

329 KOSZTA 1991. 50.

330 BÓNIS 1971. 34., TIMÁR 1981. 36.

331 KOSZTA 1991. 50.

A középkori kanonokok egyetemi tanulmányai és grádusai

	Káptalan	Időszak	Egyetemet jártak %	Fokozattal rendelkezők %
magyar	Pécs	1354-1526	20,5	66
	Esztergom	1183-1543	19,7	?
	Erdély	1381-1520	34,63	?
	Győr	1458-1526	40	?
	Várad	1440-1526	29	58
angol	Exeter	1300-1541	78	> 40
	Lincoln	1300-1541	70	> 40
német	Bamberg	1339-1556	80	< 10
	Speyer	1350-1540	72	29,5
	Salzburg	1400-1550	60	19
	Brixen	1300-1500	40	20
	Breschlau	1341-1417	50	24
	Goslar	1049-1551	13	39
	Köln	középkor	35	?
	Trier	középkor	29	?
	Mainz	1306-1476	31	34
Augsburg	1400-1500	64,5	?	
francia	Laon	1272-1412	48	83
itáliai	Lucca	15-16. sz.	42,6	37
	Szt. Péter (Róma)	1376-1500	?	8,6
	Laterán (Róma)	14. sz.	16,4	?
	Szt. Mária Magdolna (Róma)	14. sz.	7	?
	Párma	1450-1500	16	?
	Pavia	1450-1500	25	?
norvég	Bergen	1200-1537	26	32

Összesítő táblázat a pécsi javadalmasok egyetemjárásáról

Egyetem	Anjouk alatt		Zsigmond alatt		1438-1457		Mátyás alatt		Jagellók alatt		Összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Járt	11	13,75	12	9	12	26,2	23	29	19	43	77	20,5
Nem járt	69	86,25	118	91	31	73,8	57	71	25	57	299	79,5
Összesen	80	100	130	100	43	100	80	100	44	100	376	100

Az egyetemet járt kanonokok származás szerinti megoszlása

Származás	Személyek	Egyetemet járt	%
Báró	10	4	40
Köznemes	78	23	29
Polgár	48	11	23
Jobbágy	8	2	25
Külföldi	31	15	48
kérdéses	201	22	11
Összesen	376	77	20,5

A fokozatot szerzett kanonokok³³²

Fokozat	Név	Fő	%
ma	Balázs (I.); Barnabás; Bálint; Beremendi János; Büki Basó István; Czudar Imre; Cserdi Imre; Devecseri Péter; Feketi Mihály; Imre, Miklós fia; János Fülöp fia; Kaproncai Péter; Kesztölczi Mihály; Lénárt, Sebestyén fia; Mohorai Vidfy Miklós	15	29
ba, ld	Rudolf	1	2
ma, bt	János (I.)	1	2
bd	Kolozsvári Jakab	1	2
ba, dd	Dúlházi János	1	2
ma, dd	Bodrogi Fülöp; Budai Kakas János; Garai Pál	3	6
ma, dui	Balbi Jeromos	1	2
da, dd	Albert (I.); Handó György	2	4
dd	Albert (II.); Balázs (I.); Bajoni István; Basthonyai János; Brodarics István; Dénes; Egerszegi György; Gergely (I.); Gyarmati István; György (VIII.); Hagymási Bálint; Hangácsi Albert; Maravizai Barnabás; Máté; Mihály (I.); Mihály (II.); Piso Jakab; Pozsegavári Gergely; Turoni Kelemen	19	37
dui	Rogierius de Cavazis; Sienai János; Sienai Zergardis Fülöp	3	6
da, dui	Tolnai János	1	2
dd, dt	János (III.)	1	2
ma, dm, bt	Hueveni Geosvin	1	2
? doctor	Gergely (II.)	1	2
Összesen ez a 77 egyetemet járt kanonok 66%-a		51	100

332 A fokozatok rövidítéseinek feloldása a következő: ba = *baccalaureus in artibus*; bd = *baccalaureus in decretis*; bt = *baccalaureus S Theologiae*; da = *doctor in artibus*; dd = *doctor in decretis*; dm = *doctor in medicinae*; dt = *doctor S. Theologiae*; dui = *doctor utriusque iuris*; ld = *licentiatus in decretis*; ma = *magister in artibus*

Egyetemi grádus és káptalani javadalom

Javadalom	Személyek	Grádus	%
prépost	18	6	33
kisprépost	12	3	25
olvasókanonok	17	2	12
éneklőkanonok	24	2	8
őrkanonok	15	6	40
főesperes	94	25	27
mesterkanonok	206	13	6

TAMÁS FEDELES

CANONS OF PÉCS AT UNIVERSITIES IN LATE MIDDLE AGES (1354-1526)

In present study the author presents the members of the chapter of Pécs who pursued university studies in the Late Middle Ages, comparing the available Hungarian and European examples. During the above-mentioned period out of the 376 members of the chapter 77 continued university studies, which stands for 20.5 %. 66 % of the canons who studied at a university obtained a degree, which may be considered as a high rate compared to both Hungarian and European practice. Most of them obtained a diploma in church-law or civil law, then the rate of those gaining a masters degree in arts follows. Only three canons received a degree in theology, and one canon became a doctor of medicine, which again resembled the practice of Hungarian and foreign boards. As for the family and social background of the canons we have the following result: 40% of those from aristocrat families, 29% of those belonging to the smaller nobility, 23% of the bourgeois, 2 % of those from villain families, 48% of those of foreign origin, and 11% of those of unknown origin completed university studies. The canons of Pécs studied at 12 universities. Since there was no operating university for a longer period of time in Hungary during the Middle Ages, those wished to study had to travel abroad. Most of them went to Vienna, or to Northern Italy, mainly to Padova. Only two canons of Pécs went to the University of Krakow. Sources available do not reveal if the canons of Pécs continued studies at the University of Pécs founded in 1367.

LAKATOS ANDOR

HAYNALD LAJOS, MINT ERDÉLYI PÜSPÖK (1851-1864)

BEVEZETŐ

Haynald Lajos (1816-1891) bíboros, kalocsai érsek lényegében „végigélte” a 19. századot, s a történeti irodalom értékelése, ill. a lexikonok rövid megállapításai szerint is korának egyik kiemelkedő, meghatározó egyénisége volt. Életpályája változatos, szolgálati helyei különfélék, de kezdettől fogva fontosak: az esztergomi főegyházmegye papjaként, alig egy év segédlelkészi-, majd néhány év teológiai tanári szolgálat után, harminc évesen már az egyházmegye központi hivatalában tevékenykedik, 1848/49-ben irodaigazgató. Állását „hazafiatlan magatartása” miatt, a Szemere-kormány egyik rendeletének következtében elveszíti, később azonban, Scitovszky János primás mellett visszanyeri. 1851-ben, harmincöt évesen már ő a legfiatalabb püspökök egyike, s a következő évtizedet az erdélyi egyházmegye élén tölti. 1861-től egyre mélyülő konfliktusa támad az udvarral Erdély uniójának támogatása, s ezzel összefüggésben a bécsi kormány szándékainak akadályozása miatt, melynek eredményeként 1864-ben Ferenc József lemondatta püspöki székéről. Ezt követően két éven át címzetes karthágói érsekként pápai szolgálatban állt Rómában, a rendkívüli ügyek kongregációjában. 1867 tavaszán, a kiegyezés után „a nemzet választottjaként” (Eötvös József nevezte így) került a kalocsai érseki székre, ahol főpapi programja a *keresztény haladás* lett, amely egyrészt megtérésre, másrészt megértésre törekszik az új világban. A következő évtizedekben Simor János primás mellett a püspöki kar másik vezető egyénisége volt. Római szereplései, s elsősorban az első vatikáni zsinat alkalmával, a zsinati kisebbség oldalán végzett nemzetközi ellenzék-szervezési tevékenysége pedig európai hírnevet és neves külföldi barátokat szereztek neki. Jól tájékozódott a legfelsőbb társadalmi- és politikai körökben, s a főrendiházon kívül a közélet, a társasági élet számos színterén (az akadémián, tudományos konferenciákon, különféle egyesületekben és a szalonokban) is aktív volt. 1879-ben XIII. Leó pápa a bíborosok sorába emelte, s ezt követően öt alkalommal volt a delegációk elnöke. Kiváló szónok, köszöntői elmaradhatatlanok a legjelentősebb állami és uralkodói protokolláris eseményeken. Botanikusként számos európai akadémia tiszteletbeli tagja, az MTA matematikai és természettudományi bizottságának éveken át elnöke. Liszt Ferenc és Munkácsy Mihály barátjaként az egyházzene és az egyházi művészetek egyik fontos mecénása.

A következőkben – egy doktori értekezés részleteként – Haynald Lajos életútjának egyik fontos állomásáról, erdélyi püspökségének időszakáról olvashatunk.¹ Az itt töltött évtized volt Haynald lelkipásztori tevékenységének virágkora, a fiatal püspök Erdély bérceit járva gyűjtötte a számára oly kedves növénygyűjteménye számos szép példányát, s a kezdetben még gyanakvással, idegenként fogadott főpap a lemondás után már országos hírnévvel, a nemzet egyik hőseként távozott, megalapozva további pályafutását. A karrier tovább ívelt, de Haynald „szíve” Erdélyben maradt, s az itt töltött évek és emlékek meghatározóak lettek számára. Régi, kedvelt egyházmegyéjével – többek között bőkezű támogatóként – egészen haláláig jó kapcsolatban maradt.

PÜSPÖKI KINEVEZÉS, VÁRATLAN NEHÉZSÉGEKKEL (1849-1852)

A kinevezés és annak előzményei (1849-1851)

Haynald irodaigazgatói tisztének elvesztése után, 1849. június 27-én hagyta el Esztergomot, de még egy hónapot sem töltött otthon, amikor 1849. július 21-én az uralkodó Scitovszky János pécsi püspököt nevezte ki esztergomi érsekké. Haynald augusztusban Pécsre szeretett volna utazni, hogy az új primás segítségére lehessen, de betegsége meggátolta ebben. 1849. szeptember 24-ére beidézte a pesti katonai törvényszék, de betegsége való hivatkozással itt sem jelent meg személyesen, írásban viszont válaszolt az öt kérdőpontra. Nyilatkozatában megvédte az esztergomi helynöki hivatal szabadságharc alatti ténykedését, sikerült tisztáznia Jaross Vince kanonokot, a helyettes káptalani helynököt (ezzel egyébként ki is szabadította őt, az Új-Épületből, ahol a vizsgálat idején fogva tartották), Jaross még kanonoki stallumát is megtarthatta. Haynald ezután nemsokára Pécsre ment, és 1849. október 27-én már Pécsről írja szüleinek Szécsénybe, hogy az új primás számít rá, munkája több lesz mellette, viszont „*az individualis nézetek kifejtésének sokkal több tért enged jelen kegyelmes főnököm mint a boldogult, miért is örvendetesb, fontosb hivatásom, állásom, örömesebb fáradozom.*” Csakhamar megkapta irodaigazgatói kinevezését, és fontos tanácsadójává vált az esztergomi körülményeket nem ismerő Scitovszkynak. Milyen feladatok kapcsán kamatoztathatta nagyobb önállóságát, tehetségét Haynald? Szittyay Dénes szerint, pl. ő volt az, aki Scitovszky és Viale Prela nuncius útján kijárta a bécsi kormánynál Rudnyánszky József beszercebányai és Bémer László nagyváradi püspökök szabadon bocsátását börtönükből, hogy kolostorokban tölthessék büntetésük idejét.²

A feltételezést alátámasztja, hogy Haynald iratai között valóban ránk maradt egy sajátkezű fogalmazványa 1850-ből (sajnos pontos dátum és szám nélkül), Schwarzenberg miniszterelnökhöz címezve, melyben tiltakozás szerepel Rudnyánszky beszer-

-
- 1 LAKATOS ANDOR: *Haynald Lajos élete és kora (1816-1891)*. Biográfia – Budapest, 2003. Doktori disszertáció, ELTE, BTK Történettudományi Doktori Iskola, XIX-XX. századi magyar történeti program.
 - 2 SZITTYAY DÉNES SJ.: *Haynald Lajos ifjúkora*. (Haynald Lajos kalocsai bíboros érsek élete. Születésének 100-ik évfordulója alkalmából. Kiadatlan levelek és feljegyzések nyomán.) In: *A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Kath. Főgimnázium Értesítője az 1914-1915. iskolai évről*. Kalocsa, 1915. Jurcsó Antal Könyvnyomdájában. 40-42. (A továbbiakban: SZITTYAY 1915.)

cebányai püspök letétele miatt, kifejtve, hogy a világi hatósági eljárás, az egyházi jog mellőzése sérti az egyház tekintélyét ebben az esetben.³

Még az 1849-es év végén „pro piis meritis” emlékérmét kapott Haynald a bécsi udvartól, hűsége elismeréseképpen. A Haynald szempontjából megaláztatásként átélt hivatalvesztés tehát Bécsben dicsőségére vált. Visszatérhetett régi hivatalába, új főnökével is meg volt elégedve, mégis 1850. január 11-én, Esztergomban kelt leveléből érződik, hogy kedélye nem a legjobb, pedig már nem volt beteg, ezt kifejezetten le is írta levelében. Megköszönte az otthonról küldött fehérneműt és ingeket (melyeket húgai varrtak a számára), egyet mindjárt fel is vett, s igen jól érezte magát benne. „*Pedig milly igen el kel, ha néha jól érzem magam!*” Egy ismerősét említve, aki Észak-Amerikába utazik misszionáriusnak, megjegyzi: „*szinte irigylem sorsát*”. Röviden említi túlterheltségét, hogy Bécsben és Pesten is járt, és itt is, ott is elég fontos teendői voltak.⁴

Hamarosan azonban váratlan lehetőségek nyíltak Haynald előtt. Simor János 1851. március 2-án, Bécsben kelt levelében értesítette, hogy miniszteri osztálytanácsosi kinevezést kapott, ezzel megürül az Augustineumban⁵ viselt igazgatói, valamint udvari kápláni állása. Javasolja Haynaldnak, hogy adja be pályázatát az említett posztokra, s azt is jelzi finoman, hogy pályázata minden bizonnyal eredményes lesz. Haynald azonban végül nem fogadta el az ajánlatot és nem pályázott.⁶

Fél év múlva azonban már nem tudott kitérni. Ekkor arról értesítette Simor, hogy Leo Thun miniszter előterjesztette Haynald erdélyi segédpüspöki kinevezését. Haynald régebbi életrajzírói általában megjegyzik, hogy megpróbált kitérő választ adni, beteges természetével érvelt, ill. Simort is kérte, hogy javasoljon számára kitérő utat, de végül mindezzel elkésett, 1851. szeptember 15-én a hivatalos lapokban is megjelent erdélyi koadjutor-püspöki kinevezésének híre.⁷

A lapok közlésének időpontja terjedt el később a kinevezés dátumaként, ill. néhányan Eckhart Ferentől 1851. augusztus 12-ét vették át.⁸ A valóságban egyik adat sem precíz. Thun kultuszminiszter javaslata a minisztertanácsnak Haynald erdélyi koadjutori kinevezéséről augusztus 12-én kelt, és augusztus 18-án terjesztették elő (a kabinetirodán ekkor iktatták). A határozati javaslatot Ferenc József szeptember 9-én hagyta jóvá Schönbrunnban, és még aznap expediálták. Az 1851. szeptember 9-én kelt oklevél szövege említi, hogy a koadjutori kinevezés Kovács püspök kérésére történt, s az ő halálának esetére rendelkezik az utódlásról is Haynald személyében. Ezt követően, szeptember 15-én jelent meg a kinevezés híre a hivatalos lapokban. A miniszter javaslata egyébként alaposan kitért az erdélyi viszonyokra, mind egyházi, mind politikai tekintetben. A koadjutor kinevezését az erdélyi egyházmegye elhanyagoltsága, a 84 éves püspök életkora miatt feltétlenül szükségesnek látta, és 11 jelölt képességeit elemezve tette

3 Kalocsaai Főegyházmegyei Levéltár (KFL.) I.1.c. (Perszonális iratok) Haynald, Politika, sz. n. 1850.

4 Haynald Lajos levele apjához. Magyar Országos Levéltár (MOL.) P 873. 19-20. p.

5 Augustineum: Szent Ágostonról nevezett, felsőbb papi továbbképző intézmény Bécsben, a császári udvar közelében.

6 SZITTYAY 1915. 41-42.

7 Dr. OMPOLYI-M. ERNŐ: *A pálya kezdete 1816-1852*. In: *Vázlatok Haynald Lajos bíbornok, érsek életéből 1816-1889*. Szerk.: KÓHALMI-KLIMSTEIN JÓZSEF. Pozsony-Budapest, 1889. Kiadja Stampfel Károly. *Magyar Sion őrei*, II. kötet 23-24. (A továbbiakban: OMPOLYI 1889.) és SZITTYAY 1915. 42-43.

8 ECKHART FERENC: *Egy nagy magyar főpap életéből*. In: *A bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve*. Szerk. ANGYAL DÁVID, 2. évf. Bp. 1932. 273. (A továbbiakban: ECKHART 1932.)

meg javaslatát. A jelöltek közül Thun szerint komolyan csak Schlauf nagyszebeni plébános⁹ és Haynald jöhetnek szóba, végül kettejükét részletesebben elemezve határozottan Haynaldot javasolta. Elemzésében többek között szerepelt Haynald 1849-es dicsérendő magaviselete, helyállása, nyelvtudása, és szorgalma, Schlaufot ezen kívül a két megkérdezett érsek sem javasolta, s Haynaldtól inkább remélték a megfelelő klerikális magatartás kialakítását Erdélyben.¹⁰ A bécsi kormány politikai szándékai a kinevezés kapcsán kétségtelenek: nem volt megfelelő a továbbiakban egy idős, passzív püspök jelenléte Erdélyben (aki igaz ugyan, hogy nem ártott, de nem is segített), olyan emberre volt szükség, akitől remélhették a kormány kezdeményezéseinek, működésének tevékeny támogatását.

Haynald Lajos kinevezett erdélyi koadjutor püspök 1851. szeptember 21-én küldte el üdvözlő levelét Kovács Miklós erdélyi püspöknek. Kovács püspök október 1-jén, Kolozsvárról válaszolt, udvarias levele végén fiúi bizalmat kér Haynaldtól (ahogy a fiú bízik atyjában), valamint hogy jelezze jövetele napját, hogy szállásáról és ellátásáról gondoskodhasson.¹¹

A kinevezés után Scitovszky pírmás is saját kezű levelében gratulált Kovács püspöknek koadjutorra kinevezéséhez. 1851. október 6-án kelt levelében dicséri Haynaldot, akit munkatársaként megismert és nagyra becsül. Sok jó képessége közül kiemeli nyelvismeretét, mely a használatos (magyar, latin, német) nyelveken túl a franciára és olaszra is kiterjed. Nyugodt lelkiismerettel ajánlja őt a püspök bizalmába. Kovács püspök október 18-án válaszolt, udvariasan megköszönte a tájékoztatást, jelezte, hogy imádkozik egyházmegyéje fejlődéséért.¹²

A formaságok, tiszteletkörök látszólag tehát rendben megtörténtek, néhány napon belül azonban kiderült, hogy a kinevezéssel kapcsolatban súlyos gondok merültek fel, s közel egy év telt el, mire Haynald elfoglalhatta a kinevezésének megfelelő koadjutori posztját Erdélyben.

Esztergom és Erdély között – a váratlan nehézségek (1851–1852)

A Haynald életrajzok egyik tisztázatlan pontja volt erdélyi kinevezésének ügye. A probléma gyökerét Eckhart Ferenc világította meg 1932-ben írt tanulmányában, ennek ellenére a korábbi tévedések-feltételezések a későbbi irodalomban is jelentkeztek. A dolog lényege, hogy a szerzőknek általában valahogy kommentálniuk kellett a koadjutor-püspöki kinevezés, ill. Haynald Erdélybe utazása között eltelt egy esztendő (amennyiben nem hallgatták el azt, mint pl. Ompolyi), s általában a következőket említették a késés okaként: Haynald tapintatos volt, és mintegy „megkímélte” a 84 éves agg Kovács püspököt attól a fájdalomtól, melyet ottlétével, esetleges rendeleteivel neki okozhatna, ezért csak a püspök halála után utazott Erdélybe (Szittyay). Mások szerint

9 Schlauf Ignác (1808–1857?) 1831-ben szentelték pappá, 1837–1857 között nagyszebeni plébános. (Schematismus Transilvaniensis 1832–1860.)

10 Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA.) Kabinetkanzlei, Vorträge, MR-Akten 1851. Kt.11. (K.Z. 2937/1851. M.R.Z. 2830/1851.) Az eredeti kinevezési oklevél: KFL.VIII.1. Haynald (az érsek hagyatékából)

11 Gyulafehérvári Érseki Levéltár (a továbbiakban: GyÉL.) Cat.4. 12/1851.

12 GyÉL. Cat.3. 1756/1851.

lehetséges, hogy vonakodott elfogadni kinevezését, s a késés adódhatott pusztán adminisztrációs hibából is, amely nehézségeket okozott a római megerősítésben, végül pedig az is elképzelhető, hogy Haynald kinevezését a bécsi udvarban próbálták meg egyesek akadályozni (Török).¹³

A késés elsődleges okát Eckhart Ferenc már 1932-ben megállapította: Rómában hamarosan diplomáciai nehézségek adódtak a kinevezéssel kapcsolatban, a pápa ui. hiányolta Kovács püspök hozzá benyújtott kérvényét, melyet koadjutor rendeléséhez kánonjogilag elengedhetetlennek tartott. Kovács püspök 1850 szeptember 23-án már eljuttatott egy lemondást és koadjutor kinevezési kérelmet az uralkodóhoz, kínos lett volna újabb lemondás megírására bírni (feltehetően az elsőt sem volt könnyű kieszközölni), ezért inkább azt próbálták a pápánál indokolni, hogy Kovács püspök már nincs abban a szellemi állapotban, hogy hasonló kérelmet írjon. Néhány erdélyi esperes úgy nyilatkozott írásban, hogy a püspök egy témában folyamatosan már nem képes beszélni, néha a nevét sem tudja leírni. Esterházy Móric gróf, vatikáni követ mindezt kihallgatásokon közölte, IX. Pius végül külön jegyzéket kért, melyben leírják az eset különlegességét, és kéri Haynald prekonizálását (azaz kinevezésének megerősítését), mely ezt követően az 1852. március 15-i konzisztóriumban történt meg. A bullák kiállítása ezután mégis elakadt, mert a felterjesztett akták között véletlenül egy 1851 októberében kelt levelét találták Kovács püspöknek, melyet a nunciushoz írt arról, hogy a koadjutor kinevezése mellett nem hajlandó lemondani a jószágok kormányzásáról. Ez a levél zavarba hozta a kúriát, hiszen nyoma sem volt benne szellemi zavarodottságnak, ezért kérték a nunciust, hogy tisztázza a helyzetet. A nuncius tájékozódása után, 1852 júliusában készültek el a szükséges pápai bullák, melyek szerint Haynald hebroni c. püspök kinevezést kapott és erdélyi egyházmegyei koadjutor lett.¹⁴

Eckhart rövid összefoglalását, melyet a bécsi levéltári anyag alapos feldolgozásával készített, az Erdélyben fennmaradt iratok alapján a következőkkel lehet kiegészíteni: Viale Prela nuncius a kinevezés kapcsán kialakult kínos helyzetben, 1851. október 10-én, Bécsben kelt levelével keresett megoldást Kovács püspöknél. Tájékoztatta, hogy a Szentszék csak úgy állít koadjutort, ha a püspök azt kifejezetten kéri a Szentatyától, ezért arra kérte Kovács püspököt, küldjön ezzel kapcsolatos kérelmet Rómába. Jelezte továbbá a császári kormány elképzelését, miszerint a püspök idős kora miatt, hogy a püspöki szolgálat hiányt ne szenvedjen, a koadjutornak kellene átvennie az egyházmegye adminisztrációját, s ez azzal járna, hogy Kovács püspöknek át kellene engednie ezt az adminisztrációt, melyet ketten egyszerre nem gyakorolhatnak. A püspökre bízta, hogy válaszáat közvetlenül Rómába, vagy hozzá, Bécsbe küldi-e. Kovács püspök végül Viale Prela nunciushoz válaszolt, Kolozsvárról, 1851. október 29-én. Válaszában leírja, hogyan jutott el a koadjutor kéréséig, készséggel elfogadja koadjutorként Haynald személyét, viszont határozottan, kánonjogi hivatkozásokkal megállapítja azt is, hogy ő a koadjutort az egyházmegyei adminisztráció átengedése nélkül kérte, s attól nem is kí-

13 OMPOLYI 1889. 23–24, SZITTYAY DÉNES S.J.: *Haynald mint erdélyi püspök*. In: A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Kath. Főgimnázium Értesítője az 1916–1917. iskolai évről. Kalocsa, 1917. Nyomatott Jurcsó Antal Könyvnyomdájában. 3–4. (A továbbiakban: SZITTYAI 1917.), TÖRÖK JÓZSEF: *Haynald Lajos bíboros emlékezete*. In: Haynald bíboros emlékezete. Halálának centenáriuma alkalmából Kalocsán elhangzott előadások. 1991. Kiadja a Kalocsai Érsekség és a TIT Kalocsai Tagszervezete. 8. (A továbbiakban: TÖRÖK 1991.)

14 ECKHART 1932. 273–275.

ván megválni. A koadjutort nagy kiterjedésű egyházmegyéje püspöki lelkipásztori szolgálatára kérte és erre a célra szeretné igénybe venni. Levele végén ennek megfelelően kéri a koadjutor megerősítését, ill. kijelölését Rómától.¹⁵ Minden bizonnyal ez volt az a levél, amelyet végül – kissé rejtélyes körülmények között – nem továbbítottak idejében Rómába, s a márciusi prekonizáció után került csak elő, meglepetést okozva a Szentzék számára. A bécsi udvar számára ui. egyértelműen az volt a cél, hogy az új koadjutor-püspök a szükséges jogi képességek birtokában kerüljön Erdélybe, Kovács püspök viszont nem volt hajlandó a joghatóságáról lemondani. Ezért látták célszerűnek Bécsben a püspök „beszámíthatatlanságára”, ítélőképességének csökkenésére hivatkozni.

Végül tulajdonképpen kompromisszumos megoldás született, Róma elfogadta a „kész helyzetet”, vagyis a koadjutor kinevezésének tényét, ill. Haynald személyét, viszont nem egyezett bele a teljes joghatóság átadásába, s az 1852 júliusában megszülető prekonizációs bulla Haynald erdélyi ténykedését Kovács püspök előzetes tanácsainak meghallgatásához, ill. beleegyezéséhez kötötte.¹⁶

A bullák birtokában Haynald 1852. július 20-án, Esztergomból írt levelében újra Kovács püspökhöz fordult, tájékoztatta tervezett szenteléséről (1852. aug. 15-én, Scitovszky primás szentelte püspökké Esztergomban), s hogy augusztus folyamán szeretne Erdélybe eljutni. Szállásának és elhelyezésének lehetőségeiről is érdeklődött. Kovács püspök július 30-án válaszolt, lakhelyül a gyulafehérvári palotát ajánlotta, mely ugyan 1849-ben leégett, de felső szintjének hat szobáját már megjavították és berendezték, s az uradalmi személyzet az ellátását is biztosítja. Haynald esetleges Kolozsvári tartózkodásának esetére két szobát kínált saját háztartásában.¹⁷

1852. augusztus 26-án Haynald újabb levelet írt Kovács püspökhöz Szécsényből, melyben jelzi Erdélybe érkezésének tervezett időpontját. Elnézést kér a késése miatt és beszámol arról, hogy a szentelés kapcsán felmerült kötelezettségei, a szentelési bizonyítvány kiállítására, azután bemutatása Bécsben és Kalocsán elvették az idejét, bizonytalanná tették indulását. Augusztus 27-én indult Pestre, s onnan azután tovább Erdélybe, ahova valamennyi szükséges okmánnyal együtt augusztus 31-én szeretett volna megérkezni. Haynald levele valóban megkésétt, augusztus 31-én iktatták, s a felzetten olvasható megjegyzés szerint az új püspök még aznap meg is érkezett Kolozsvárra.¹⁸

Kovács Miklós püspök 1852. szeptember 18-án, Kolozsváron kelt körlevelében tudatta, hogy koadjutora megkezdte szolgálatát. A körlevél szövegében szerepel, hogy Haynald Lajos c. hebroni püspököt, az erdélyi egyházmegye koadjutorát IX. Pius pápa március 15-én prekonizálta, Scitovszky primás augusztus 15-én, Esztergomban szentelte püspökké. A pápai bullára történő hivatkozással gondosan rögzíti azonban a körlevél, hogy Haynald ténykedése csak Kovács püspök nevében és képviselőletében, együttműködési joggal engedélyezett. Végül az őt megillető tiszteletet és engedelmességet kéri Haynaldal szemben is, és jelzi, hogy a levelezésekben az ő aláírása is érvényes.

15 Gy.ÉL. Cat.4. 1834/1851.

16 Az 1851. március 15-re keltezett prekonizációs bulla: KFL.VIII.1. Haynald

17 Gy.ÉL. Cat.4. 1390/1852. (409. doboz)

18 Az említett levél mellékleteként megtalálható a szentelési bizonyítvány másolata, valamint a szentelésről a pápának szóló levél is. Gy.ÉL. Cat.4. 54/1852. (409. doboz) Az akta egyébként két példányban van meg, a fentebb ismertetett anyag Haynald fogalmazványa, s a nála tartott iratokból áll, míg az elküldött eredeti is megvan az irattárban, 1592/1852 szám alatt, Cat.4. (409. doboz)

Haynald szeptember 22-én, Kolozsváron kelt levelében köszönte meg a körlevéli közlést.¹⁹

AZ EGYHÁZMEGYE MŰKÖDÉSE HAYNALD PÜSPÖKSÉGE IDEJÉN (1852-1864)

Egyházkormányzat és lelkipásztori munka

Haynald Kolozsvárra érkezése után hamarosan munkához látott. Még szeptember elején kérte Kovács püspöktől a főpapi működéséhez szükséges fakultásokat (egyházi jogi felhatalmazásokat), s általában azonnal meg is kapta az említett engedélyeket.²⁰

Mielőtt azonban lelkipásztori-egyházkormányzati tevékenysége áttekintésébe kezdenénk, röviden meg kell jegyeznünk, hogy nem volt könnyű feladata. A szabadságharc alatti háborús események komoly anyagi károkat is okoztak (romos állapotban volt, pl. a székhely, a gyulafehérvári püspöki rezidencia és a székesegyház), a lakosságot a harcok megtizedelték, a szeminárium nem működött, s a teológus hallgatók zömét katonának sorozták. A papság egy része börtönben volt, ill. bujdosott. Az agg Kovács püspök évtizedek óta nem látogatta egyházmegyéjét. Az emberek talán már nem is emlékeztek rá, mikor láttak püspököt, viszont az érkező fiatalemberrel érthető módon bizalmatlanok voltak: figyelembe véve kinevezésének idejét, körülményeit teljes joggal hitték, hogy Haynald személyében az abszolutista kormány egyik végrehajtó eszközét kapják.²¹

Kovács püspök 1852. október 15-i halála miatt tulajdonképpen igen rövid lett a „közös kormányzás” ideje. Arról azonban, hogy az alig másfél hónap sem volt konfliktusoktól mentes, maradtak bizonyos jelek az utókor számára, bár érdekes módon egy évtizeddel később kerültek felszínre. Haynald akkoriban már elismert és kedvelt püspök volt, és néhány személyét sértő kijelentés miatt folytattak vizsgálatot Zerich Tivadar²² ellen, a gyulafehérvári szentszék előtt. Zerich védekezéséppen, állításának igazolására tulajdonképpen egy másik személyt „mártott be”, Novákovics János 1852-ben hozzá írott levelét idézve. A számunkra érdekes, 1852-ből származó levél a következőket teszi szóvá: „*mennyire leverő lehet barátomra nézve azon körülmény, hogy a forradalom dühöngései közt az egyház és jó rend védelmére tett bátor fellépése által érdemlett egyházi és világi kitüntetés helyett jelenleg hivatalfosztással jutalmaztatik épen azon gonoszok fondorkodásai által, kiknek méltón bünhődniük kellene... ama gonoszok az öreg tehetetlen püspök firmája alatt sok olyant tesznek, mit jó papnak okvetlenül ellenezni, kárhoztatni kell.*” Majd levelének vége felé: „*a bejövendő coadjutor úr az osztó igazság mérlegét szigorúan kezelendi*”. Talán érdemes megjegyeznünk, hogy Novákovics az idézett sorokat az 1863-as szentszéki per során tévedésnek minősítette, és visszavonta. Az aktában fenn-

19 Gy.ÉL. Cat.4. 67/1852. (409. doboz)

20 Gy.ÉL. Cat.4. 1622/1852. és 1735/1852. (409. doboz)

21 SIMON PÉTER: *Király és haza. Pillantás Ferencz József uralkodására 1886-tól 1892-ig.* III. könyv: Rudolf trónörökös. Budapest, 1899. Weissenberg Ármind nyomása 91–93.

22 Zerich Tivadar (1815–1887) 1840-től erdélyi egyházmegyes pap, a gyulafehérvári püspöki liceum tanára, 1853-tól Pesten teológiai tanár, elsősorban egyháztörténetet tanított. (Schematismus Transsilvaniensis 1840–1860. és SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái.* XIV. kötet. Telgárti–Zsutai, Bp. 1914. 1796–1797.)

maradt Haynald ezzel kapcsolatos véleménye is: „Az idő mindent felderít. Volt, fájdalom, a megyében egynéhány, kiket nagyraavágásuk az öreg püspök elleni támadásra készítetett. A helyett, hogy (...) a püspöki tekintély megőrzése mellett, a tisztelet és alázatosság korlátai között orvoslásért folyamodtak volna, hírlapok útján igyekeztek beszennyezni azon püspök nevét, ki az erdélyi egyházmegyének nagyobb jótevője volt, mint püspöki elődeinek bár melyike is (...) Zerich, ki ily irányban működött, midőn az öreg püspök elleni pártütését folytatta, el akarta hitetni a világgal, hogy az erdélyi megyének ő szerzett coadjutort, pedig a boldogult püspök coadjutort már egy évvel azelőtt kért volt (...) Ő mint üldözött akart feltűnni, de azt nem mondta, hogy elítéltetett mivel engedetlenségében törvényes főpásztora ellen makacsul megmaradt (...) Nekem ellenben, valamint az irodai pályán a jó öreg püspök alatti collegámnak elvünk volt a püspöki tekintély mellett annál kitartóbban harcolni, mennél nehezebbek voltak a viszonyok a fejedelemségben, melyet a polgári forradalom megzavart, és melyben néhány elégedetlen pap a püspök személyének kisebbitésében magát a katholicus ügyet meggyengíteni nem irtózott.” Haynald egyébként más fórumokon is, minden adandó alkalommal megvédte elődjének emlékét, és nem találtuk nyomát a két püspök közötti nézeteltérésnek. Az idézett levelek mindenesetre jelzik számunkra, hogy a munkába álló püspöknél a fiatalos lendület, lelkesedés határozottsággal is párosult, és Haynald komolyan fellépett az egyházi fegyelem megszilárdítása érdekében.²³

Haynald feszített tempóban látott hozzá papjai, egyházmegyéje megismeréséhez. Két év alatt teljesen bejárta Erdélyt, s ez a korabeli utazási körülményeket (elsősorban szekér), valamint az egyházmegye méretét figyelembe véve nem volt kis teljesítmény. Rendszeresen elnökölt a püspöki konzisztórium ülésein, amely ugyancsak nem volt általános a főpapok részéről, a legtöbben ugyanis helynökeikre bízta a mindennapos hivatali ügyintézt.

1853 májusában már második körútját kezdte meg, Nagyszebenen át Erzsébetvárosba (Ebesfalva, Elisabethstadt) ment, ahol részt vett a városi tanács ülésén, sőt jelentős támogatást eszközölt ki egy iskola újbóli megnyitásához. Május 13-án már Csíksomlyón vett részt a pünkösdi búcsún, együtt virrasztott híveivel, s papsága körében, jó példát mutatva meggyónt. A szertartások után négy kerületnek közös főesperesi gyűlést tartott. Június 7-én, Zágomban nagyobbreszt kálvinista hallgatóságnak beszélt. Ezen a körútján 37 nap alatt 53 szentbeszédet tartott, az apróbb fogadási-üdvözlő szónoklatokat nem számítva. Három körutat végzett Erdélyben, s ezeket befejezve, 1853. szeptember 6-án indult Vajdahunyadról Nagyszebenbe, ahol három jezsuita szerzetes tartott nagy sikerrel ún. missziós előadásokat szeptember 11-23. között. Haynald még ugyanebben az évben a rend generálisához fordult, és kért Erdélybe néhány jezsuitát, akiknek plébániát, ill. gimnáziumot szándékozott adni, de magyar rendtagok hiányában a kérést a rendfőnök 1854 októberében elutasította. 1854-ben Erdély délnyugati vidékén folytatta egyházmegyéje vizsgálatát. Zalatna, Abrudbánya, Verespatak, Körösbánya és Nagyág következtek. Bérnált, majd rövid ebédek után a templomok felszerelését, vagyoni állását, az iskolát, a plébánosok és tanítók megélhetését vizsgálta. Gyakran éjjel utazott, s közben az utána küldött hivatalos aktákat is intézte. Különös tekintettel volt a helységek „ügyefogyottjaira, megnyomorodottjaira”. Az útjába eső kastélyokat, nemesi udvarházakat meglátogatta, főpásztorként a főúri néphez is volt szava.

23 Gy.ÉL. Cat.13. 1354/1863. (558. doboz)

Időnként egyébként a „szerencsétlen sorsú”, azaz felbomlott házasságokból származó főúri gyermekek nevelésének gondjait is magára vállalta.²⁴

Láthatóan fontos, hangsúlyos szerepe volt Haynald lelkipásztori-püspöki munkájában a személyes jelenlétnek. Személyiségének bizonyos adottságait jól tudta alkalmazni ezen a téren, könnyen teremtett kapcsolatot, és szót értett mind az egyszerű emberek, mind pedig a főnemesek nyelvén. Szónoki tehetségét maximálisan kiaknázta, számos ezzel kapcsolatos anekdota maradt ránk. Egyet említünk csak, ízelítőként: egy alkalommal erdélyi körútján egy református településen is díszkapuval, bandériummal fogadták. Haynald megköszönte, de természetesen csodálkozott rajta, majd hamarosan kiderült, hogy a helybeliek, akiknek egyébként nem volt papjuk, prédikáció tartására kérik. Haynald egy kertben lévő Mária szobornál, a szabadban beszélt nekik, majd búcsúzáskor kicsit zavarban volt, katolikusoknak szentképeket, feszületeket szokott szétosztani, de most mit adjon? Nem kell nekünk semmi – szólt a kurátor – hanem ha jót akar nekünk, hát jöjjön ide papnak!²⁵

Egyházmegyéje megismerése után Haynald következetes építőmunkához látott. Papságát gyakori pásztorleveleivel buzdította, csíksomlyói lelkigyakorlatokat szervezett számukra, bevezette a zsinati képesítő vizsgákat (amelyek a plébánosi megbízatás elnyeréséhez szükséges ismeretek meglétét ellenőrizték). Igyekezett megoldást találni a szegényebb lelkészek és néptanítók megsegítésére. 10 év alatt a lelkészi és népiskolai irányú alapítványainak csupán a kamata összesen 24.631 forint (elsősorban ugyanis az alaptőkét igyekezett növelni), pedig érkezésekor a püspöki jövedelmekből még magát is alig tudta fenntartani. Az idős papok számára a már létező nyugdíjalap mellett egy állandó segélyalap megalkotásán is fáradozott, gyűjtést rendelt a célra, ő maga ötezer forintot ajánlott föl.²⁶

Szervezőtehetségének jó példája Csíksomlyó, amelyet történelmi múltjának kiaknázásával az egyházmegye egyik lelki központjává igyekezett fejleszteni. A rendszeres búcsúk, zárandoklatok mellett papi lelkigyakorlatok színhelyévé vált, s Haynald tevékenyen részt vett nyolc osztályos főgimnáziumának megszervezésében. 1857. január 20-án levélben fordultak az akkor még négy osztályos kisgimnázium tanárai Haynaldhoz, javasolva intézményük fejlesztését. A főgimnázium mellé egy 150 fős kollégiumot is szerettek volna. Haynald válaszában a főgimnázium létrehozását feltétlenül indokoltnak tartotta, a kollégium helyett azonban első lépésként inkább egy tanítóképző és egy jól szervezett gyakorlóiskola beindítását javasolta. A központi szálláshely hiányát átmenetileg a falu segítségével kívánta megoldani.²⁷ A történet a javaslatok szintjén nem ért véget. Haynald 1857. május 5-én, Pesten kelt körlevelében kifejezetten a csíksomlyói intézményekkel kapcsolatos gyűjtés ügyében szólította meg a székelyeket. Célként a februári levelében megfogalmazott nyolc osztályos főgimnáziumot, valamint egy tanítóképző és egy négy osztályos elemi gyakorlóiskola létrehozását jelölte meg. Megállapítja, hogy helyszínként Csíksomlyó a legideálisabb, bár azt is megemlíti, hogy Udvarhely és Marosszék is rendelkezik középtanodával, Kantán pedig (Háromszék)

24 SZITTYAY 1917. 5-9.

25 HOCK JÁNOS: *A magyar főpapság*. Budapest, 1890. Singer és Wolfner Könyvkereskedése 71-72. (A továbbiakban: HOCK 1890.)

26 SZITTYAY 1917. 10-11.

27 GyÉL. Cat.17/a. 310/1857. (472. doboz)

maga szeretne középtanodai céloknak megfelelő ipartanodát szervezni. Mégis az kéri, hogy Csíksomlyó legyen az összefogás helyszíne, nagygimnáziumot ui. nem lehet mindenütt működtetni. Kiszámítva az intézmények éves működési költségét, a tervek alapján ez 134 ezer forintos tőkét igényelt. Erre a tőkére gyűjtött, helytartói engedéllyel, a járások közigazgatási támogatása mellett. A katolikus községek közjövödelmeikből is adhattak. Haynald vállalta, hogy minden összegyűjtött tízezer forint után ezer forintot ad, 120 ezer esetén tehát 12 ezret.²⁸ A körlevél után, a pünkösdi búcsúra érkezve külön megbeszélést tartott a székely lelkészekkel és a székelyek képviselőivel a gimnázium ügyében. A gondos előkészítés, a megbeszélések eredményeként nem maradt el a siker: a gyűjtés eredményes volt, szükség lett a Haynald által felajánlott 12 ezer forintra, 1857 őszén megnyílt a székely gimnázium, s 1858. okt. 4-én Haynald átadhatta a tanítóképzőt is.²⁹

Gazdálkodás

Az intézmény alapításának története már átvezet bennünket egy másik fontos témához, a pénzügyekhez. Az egyházmegye intézményeinek fejlesztése, a különféle célú alapítványok ui. mind pénzt igényeltek, melynek előteremtése a püspök részéről komoly szervezést, erőfeszítéseket igényelt. Ezzel kapcsolatos előrelátásának jele, hogy élve a kinevezés idejében személye iránt megnyilvánuló bécsi jóindulattal, Haynald még Esztergomból kérte Thun minisztert, hogy az erdélyi vallásalapból 8 ezer forint kölcsönt vehessen fel az egyházmegye céljaira. Ez ügyben Schwarzenberg erdélyi kormányzóval is levelezett. Az egyeztetések 1852. január és február hónapokban folytak, melynek eredményeként az összeg öt éves folyósítása lett a megoldási javaslat, 1.600 forintos részletekben, 1853-tól kezdődően.³⁰

1852. december 2-án Gyulafehérvárról haza írt levele jól érzékelteti Haynald anyagi nehézségeit. A levélben leírja, hogy milyen nehéz volt lebonyolítania költözését, bútorai általában megrongálódtak, s az is kiderül, hogy ott volt mellette Máli nővére (Haynald Amália), aki berendezkedését segítette. A gazdaság válságban van, tisztjeit gonoszoknak mondja, akik általában visszaéltek hivatalukkal. A levélből úgy tűnik, alaposan utána nézett gazdaságának, pl. az áron alul kiadott bérleteknek, tudja, hogy mindezért tisztjei nem fogják szeretni, de legfeljebb béreltetni fogja birtokait. Ezek után érthető, hogy az 1852-ben elért kölcsön mellett, 1853-ban további lehetőségeket keresett, és kérelmezte a kultuszminiszternél, hogy valamely javadalom adományozásával segítsenek helyzetén. Így kapta meg a királytól az egri káptalan üresedésben lévő olvasókanonoki stallumát, s kettős javadalmazását a Szentszék is engedélyezte. Kanonoki beiktatása 1854. április 1-jén történt Egerben (távollétében, képviselővel.)³¹

Ez alkalommal viszont érdekeket is sértett, s Haynald egyik 1855. május 8-án kelt, az egri érsekhez írt levelének fogalmazványa tanúsítja, hogy Haynald egri olvasókanonoki kinevezését nem fogadták szívesen Egerben. Az érsek levele ugyan nem található

28 GyÉL. Cat.18/b. 1550/1857. (475. doboz)

29 SZITTYAY 1917. 14-15.

30 GyÉL. Cat.4. 31/1852. (409. doboz)

31 SZITTYAY 1917. 19-21.

az aktában, Haynald írása viszont egyértelműen egy hosszú védekezés, melyben előadja, hogy konkrétan sem az egri olvasókanonokságra, sem más javadalomra nem pályázott, a bécsi kormánytól csak általában kért javadalmat, anyagi helyzetének könnyítésére. A védekezésből kiderül, hogy az egri érsek érezte, Haynald kinevezése más arra érdemes, egyházmegyei személyek elől, az érsek potenciális munkatársai elől vette el a helyet, s ez a magatartás nem igazán egyházas, ui. nem törekszik az egyházjog szellemének érvényesítésére. Haynald szerint viszont az érsek elfogadta a királyi kinevezést, pedig módja lett volna tiltakozni ellene. Ha nem tette, akkor kinevezése érvényes és azt nyugodt szívvel elfogadhatja. Az egri érsek, Bartakovics Béla (a felzetre írt rövid tárgymeghatározás tanúsága szerint) mindenestre méltatlannak tartotta az eljárást, Haynald pedig kínos magyarázkodásra kényszerült az esettel kapcsolatban.³²

Haynald egyébként öt éven át élvezte az egri kanonoki stallum jövedelmét, kinevezését ui. meghatározott időre kapta, s az öt év elteltével, 1859. március elején leveleket írt Thun miniszterhez, valamint és az egri érsekhez és a káptalanhoz, melyben megköszönte támogatását, és beszámolt a stallum jövedelmének felhasználásáról.³³

Mihez kezdett Haynald saját gazdasága feljavított, ill. más forrásokból származó jövedelmeivel? Szittyay érdekes összegzést tesz, adatai szerint 12 év alatt Haynald jövedelmei összesen 610 ezer forintot, míg közcélú alapítványai 394 ezer forintot tettek ki. A fennmaradó 215 ezer forint volt az egyházmegye szervezetének, a központi szervek, Haynald hivatala és háztartása fenntartási költségeinek fedezete, ebből utazott, vásárolt könyvet, és természetesen jótékonykodott is a fel nem jegyzett, mindennapos apróbb adományok szintjén.³⁴

A jövedelmek kétharmada szolgálta tehát a különféle hasznos célokra elkülönített alaptókéik létrehozását. Az alapítványok jellegének érzékeltetésére következzék egy felsorolás: a kisszeminárium létrehozására 1854-1858 között, három részletben összesen 18 ezer forintot költött. A lelkészi és kántortanítói jövedelmek javítására 12 éve alatt összesen 15.800 Ft. segélyt adott, ill. ezen kívül elsősorban a jövedelmek alapjául szolgáló tőkét igyekezett növelni, alapítványi összegekkel. Erre a célra erdélyi püspökként 36.250 Ft-ot költött, később további 27 ezret, ill. 1877-ben, püspökké szentelésének 25. évfordulóján (már kalocsai érsekként) 25 ezer forintot küldött. 1855-ben saját 2 ezer forintos adományával és gyűjtés eredményeként 5.205 ezüst forintos alapítványt tesz a papi nyugdíjak megsegítésére, az öreg papok ellátására. Ezt az összeget is növelte kalocsai érsekként további kétezer forinttal. Külön tanítói és kántori nyugdíjalapot is létrehozott 3 ezer forint értékben, ezt Kalocsáról további kétezerrel gyarapította. Iskolai alapítványai (köztük a csíksomlyói gimnáziumé 20 ezer Ft. értékben), továbbá kantai, brassói gimnáziumok támogatása mellett (későbbi, kalocsai adományaival együtt) összesen 50.800 Ft-ot tesznek ki. Nagyszébenben az orsolyitákat, Gyulafehérváron a vincés nővéreket támogatta. Leánynevelési célokra, ugyancsak későbbi adományainak beszámításával összesen 60.880 Ft-ot adományozott. Holcmány és Szent Ágota új plébániáinak alapítása összesen 45.145 Ft. volt, székesegyházának javítása 24 ezer, templomok építésére további 10 ezer forintot költött (a kajántói református templom építését 50, a torockói unitárius templomot 1000 Ft-tal segítette). A gyulafehérvári kórház

32 Gy.ÉL. Cat.4. 1351/1855. (439. doboz)

33 Gy.ÉL. Cat.4. 1200/1859, 1220/1859. (502. doboz)

34 SZITTYAY 1917. 21.

céljaira 43 ezer forintos alapítványt tett. Egyéb kiadásai között találhatunk: az olasz hadjárat költségeire 10 ezer forint (1859-ben), két erdélyi árva nevelésére 5 ezer forint, az erdélyi nemzeti muzeum alapjába 4 ezer forint, a székely nemzet történelmének megírására 500 forint stb.³⁵

A hosszú felsorolásból a célok sokoldalúsága mellett azt is láthattuk, hogy Erdély helyzetéről, ott megkezdett munkájáról Haynald a későbbiekben sem feledkezett meg, egykori egyházmegyéjét még kalocsai érsekként is jelentős mértékben támogatta.

Bár az írásos források, hivatali akták nem említik, röviden mégis szólnunk kell a püspök és egyházmegyéje „személyes” kapcsolatáról, arról, hogy mit jelentett Erdély, az ott töltött időszak Haynald életében. Későbbi életútját, cselekedeteit figyelembe véve megállapítható, hogy ezzel az egyházmegyével, az ottani emberekkel alakult ki a legszorosabb kapcsolata. Életének későbbi szolgálati helyein – sokoldalú közéleti, politikai szerepvállalása miatt – egyre kevesebb ideje jutott papjaira, híveire, míg az 1850-es években Erdélyben idejét és energiáját szinte teljes egészében lelkipásztori céljaira áldozhatta.

Buzgóságának meg is lett a gyümölcse, szeretettel vették körül, s a siker és elismerések közepette Haynald jól érezte magát Erdélyben. Mindezek mellett sajátos, a magyarországi helyzettől eltérő, hasznos tapasztalatokat is szerzett. Az erdélyi katolikus hívek ui. általában önállóbban, aktívabban vettek részt egyházuk életében. A plébániákat jelentős számban a helyi községek patronálták, s az anyagi felelősségvállaláson kívül ez plébános-választást is jelentett. A székelyföldi plébániákon a vagyionkezelést a plébános mellé kinevezett, választott világi személy (kurátor) végezte, s a gyakorlatot látva Haynald az 1850-es években másutt is bevezette a plébániatanácsok rendszerét, ott is, ahol mint ordinárius egyedül nevezte ki a plébánost. Mindezek mellett nem elhanyagolható az Erdélyben erős református egyház, s a görög egyesült és az ortodox egyházak hatása. A reformátusok hatása talán kifejezetten érezhető az imént említett gyakorlat, pl. a kurátorok alkalmazása esetében, az ortodoxoknál pedig természetes volt a papválasztás, a civilek részvétele a zsinatokon. Az együttélés ezenkívül vallási toleranciára nevelt, Haynald pedig jó kapcsolatokat ápolt mind a református, mind pedig az ortodox egyházakkal (érdekes módon a leginkább „közeli”, görög katolikus egyházzal, ill. annak érsekével voltak problémái). Ezek a tapasztalatok fontosak voltak Haynald számára, hatásuk pl. a magyarországi katolikus autonómia-mozgalom eseményei során is megfigyelhető.³⁶

Mindezek után nem meglepő, hogy Haynald felekezeti hovatartozástól függetlenül lelkesen támogatott számos kezdeményezést, amely Erdély javát, fejlődését szolgálta. Gróf Mikó Imre (aki református gondnok létére 1861-ban kelt leveleiben barátinak nevezi Haynaldhoz fűződő kapcsolatát), pl. az Erdélyi Gazdasági Egyesület részéről rendszeres kapcsolatban állt a püspökkel, aki 1854-től az Egyesület alapító tagja volt, és ké-

35 VESZELY KÁROLY: *Haynald Lajos az erdélyi püspöki széken 1852–1864*. In: Vázlatok Haynald Lajos bíbornok, érsek életéből 1816–1889. Szerk. KÓHALMI-KLIMSTEIN JÓZSEF, Pozsony-Budapest, 1889. Kiadja Stampfel Károly. *Magyar Sion őrei*, II. kötet 34–41. (A továbbiakban: VESZELY 1889.)

36 JAMES P. NIESSEN: *Népek, nyelvek, egyházak és autonómiák*. Haynald Lajos erdélye a forradalom és kiegyezés között. In: *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918*. Szerk. SARNYAI CSABA MÁTÉ. Bp. 2001. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség 108, 111. (A továbbiakban: Niessen 2001.)

sőbb is szívesen támogatta munkájukat (pl. a selyemhernyó-tenyésztés és egyéb témák körlevéli közlésével, a tanítók és a papság buzdításával).³⁷

EGYHÁZPOLITIKAI KÉRDÉSEK – HAYNALD ÉS A SZENTSZÉK KAPCSOLATA

A vegyes házasságok kérdése az 1850-es években

1850. április 18-án Ferenc József rendeletben engedélyezte a püspökök számára, hogy egyházi ügyekben szabadon a pápához fordulhassanak, s Róma rendeleteit ezután placetum (vagyis királyi hozzájárulás) nélkül elfogadhatták. A püspököknek egyben megadta a szabadságot, hogy híveik számára rendeleteket és „intelmeket” adjanak ki. A királyi rendeletnek korszakalkotó jelentősége volt, hiszen szakított a jozefinista állam-egyháziság néhány fontos, az előző fél évszázadban mereven őrzött hagyományával.³⁸

A rendelet természetesen nem jelentett azonnali változást a magyar egyház életében, de mégis reményeket keltett, s mivel Ferenc József az 1855-ös konkordátumot is hasonló elvek alapján kötötte a Szentszékkal, úgy látszott, hogy a magyar egyház és Róma kapcsolatának szabadsága tartósan helyreállhat. (A konkordátum ügyét később bővebben is tárgyaljuk.)

A Vatikáni Levéltár anyagát (pontosabban annak levéltári segédletét) figyelembe véve jól látható, hogy Haynald esetében is az imént jelzett folyamatnak megfelelően, 1855-től kezdődően jelennek meg az iratok, mégpedig elsőként a sokat emlegetett vegyes házasságok kérdésében.³⁹ Rögtön megjegyezzük, hogy a témára vonatkozó jelentősebb forrásokat sajnos nem találtunk levéltári kutatásaink során, mégis rögzítenünk kell a tényt, hogy ezzel kapcsolatban érték vádák Haynaldot az irodalomban. Határozottan elmarasztalta őt, pl. a 19. század egyik neves publicistája, Timoleon (Beksics Gusztáv), híres politikai vitáirában. Timoleon a következők miatt kifogásolja Haynald viselkedését a vegyes házasságok megítélésével kapcsolatban: szentszékével csak a katolikus pap előtt kötött házasságokat ismerte el, s emiatt 1857-ben a bécsi nuncius is közbelépett. Végül a pápa elé került az ügy, s Antonelli bíboros 1860-ban az 1841-es pápai instrukció szem előtt tartására utasította Haynaldot, vagyis hogy ismerje el a protestáns pap előtt kötött vegyes házasság érvényességét. Timoleon szerint a pápa ebben a kérdésben tehát liberálisabbnak mutatkozott a magyar főpapnál.⁴⁰ De később mások is említették, hogy Haynald ekkori magatartását voltak akik ultramontánnak, hazafiatlannak bélyegezték, pl. a vegyes házasságokról Rauscher bíborossal folytatott, 1856-ban történt levelezése miatt, amellyel Haynald mintegy elismerte volna a bécsi bíboros összbirodalmi illetékességét.⁴¹

37 Gy.ÉL. Cat.4. 643/1854, 635/1855.

38 GYETVAI PÉTER: *A vallás körüli felségjogok (Jura circa sacra) a magyar közjogászoknál és kánónistáknál.* „Élet” Nyomda, Bp. 1938. Dolgozatok a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem kánónjogi szemináriumából 4. 69. (A továbbiakban: GYETVAI 1938.)

39 DR. EÖRDÖGH ISTVÁN: *A Rendkívüli Egyházi Üggek Szent Kongregációja Levéltárának (Vatikánváros) a magyarországi egyházakra vonatkozó forrásai 1803–1903.* Szeged, 1992. 31–43. (A továbbiakban: EÖRDÖGH 1992.)

40 TIMOLEON: *Legújabb politikai divat.* (Második kiadás) Bp. 1884. Zilahy Sámuel 68–70.

41 NIESSEN 2001. 107.

A vegyes házasságok kérdésében az 1850-es években nem volt könnyű a megfelelő jogi álláspontot kialakítani, ill. a változásokat követni-értelmezni. Az 1844. évi III. tc. után a katolikus plébánosok számára egy négyponos utasítást adtak ki, mely szerint a reverzálist (vagyis az előzetes nyilatkozatot a gyermekek katolikus nevelésével kapcsolatban) megtagadó nem katolikus vallású vőlegényt nem részesíthették szertartásos esetekben (activa assistentia); a katolikus vőlegény vagy a reverzálist adó nem katolikus vőlegény szertartásosan megeskendő (ebben az esetben ui. biztosított volt valamennyi gyermek katolikus vallása); a reverzálist megtagadó nem katolikus vőlegény és katolikus menyasszonya lehetőség szerint a katolikus pap előtt, passiva assistentiával keljenek egybe (a leánygyermek erre az esetre törvény által rögzített katolikus vallását így biztosítottabbnak találták); végül az 1841. április 30-i pápai nyilatkozatra (ún. Lambruschini-instructio, mely a tridenti zsinat hatályát ezzel kapcsolatosan Magyarországon felfüggesztette) történő hivatkozással a nem katolikus fél lelkésze előtt kötött házasságot is érvényesnek mondják, amely meg nem akadályozható, a házasság előzőleg kihirdetendő és arról bizonyítvány állítható ki.

Az 1852. évi november 29-én kelt császári pápens Magyarországra is kiterjesztette az osztrák polgári törvénykönyv hatályát, de a vegyes házasságokra nézve kivételt tett, meghagyta a régi törvényes állapotot. A gyakorlati eljárások változatosságára, zavaraira utal azonban, hogy 1852 júniusában a magyar püspökök konferenciájuk után az ellen tiltakoztak az uralkodóhoz küldött feliratukban, hogy a protestáns lelkészek bizonyos esetekben azzal érveltek, hogy az 1848. évi XX. tc. 2. §-a szerint, a vallási egyenlőség és viszonyosság jegyében ezután mindig az apa vallása az irányadó a gyermekek vallására nézve. Ezen kívül a protestáns lelkészek akkor is összeadták a feleket, ha a vőlegény katolikus volt, ami ugyan nem sértette a törvény betűjét, de annak szellemét a püspökök szerint igen. (Mivel ebben az esetben valamennyi gyermeknek katolikusnak kellett lenni.) A panaszokon kívül történtek bizonyos javaslatok, elsősorban Roskoványi Ágoston váci püspök részéről (1852-ben és 1853-ban), hogy a vegyes házasságok megkötését tegyék előzetes bejelentés, ún. dispensatio, vagyis pápai felmentés megszerzésének függvényévé, amelyeket a püspökök adnának az egyes esetekben pápai felhatalmazás alapján. (A dispensatiók alkalmazása később gyakorlattá vált.)

Az 1855-ös konkordátum, ill. az azután kibocsátott új osztrák házassági törvény (1856. okt. 8.) és a törvényt kiegészítő instrukció új jogi helyzetet teremtett: kifejezetten hivatkozott a dispensatiókra, azaz a felmentésekre a vegyes házasságok esetében, melyek megadásának a joga a Szentszékéket illeti. Voltak, akik szerint ez pusztán forma szerint jelentett újat, hiszen az esetek megítélése ugyanolyan elveken történhet, csak egy újabb papír lett beszerzendő, mások szerint viszont az eljárás a megítélés tekintetében is eredményezhetett újdonságot. Ebben a helyzetben élénkült meg a levelezés az egyes püspökök, ill. a püspökök és Róma között. Több püspök is Rómához fordult a felmentések megadásához szükséges felhatalmazás elnyerése érdekében, 1859-ben a dispensatiókat már Scitovszky primás is határozottan szükségesnek mondta, s az esztergomi után a kalocsai tartományi zsinat (1863) is ennek megfelelően nyilatkozott a kérdésben.⁴²

42 HANUY FERENC dr.: *A vegyes házasságok jogtörténete, különös tekintettel Magyarországra*. Pécs, Püsp. Lyc. Nyomda (Madarász Béla), 1904. 126–130.

Ha nem is eredeti források alapján, de mégis egy vatikáni levéltári segédlet (ügyiratok szintjén kalauzoló mutató) segítségével jelezni szeretnénk, hogy az említett időszakban Haynaldal kapcsolatosan a következő ügyiratok fordulnak elő: Pos. 212. Fasc. 132. Transilvania, 1855-1857: A vegyes házasságokkal kapcsolatban Erdélyben előfordult súlyos rendellenességek. Haynald Lajos erdélyi püspök előadja a vegyes házasságok celebrálására vonatkozó kétségeit. A következőkre kapott engedélyt: a vegyes vallás akadályá alóli „ad quinquennium”, azaz öt évre szóló felmentés; 80 esetben fölmentés a harmad- és negyedfokú vérrokonság és oldalági rokonság jelentette akadály, ezzel együtt a vegyes vallás akadályá alól; instrukciók adása a pápai engedély nélkül kötött vegyes házasságokra és az e házasságokat érintő egyéb kérdésekre vonatkozóan; néhány érvénytelenül kötött házasság kezdetétől való érvényesítésére vonatkozó, 1857. ápr. 5-én kelt válasz./ Pos. 218. Fasc. 134. Vienna, Transilvania, 1857: Rauscher bíboros, bécsi érsek levele az erdélyi püspökhöz, amelyben választ ad néhány nehéz kérdésre a vegyes házasságok érvényére vonatkozó határozattal és a „vis et metus” (erőszak és megfélemlítés) akadályával kapcsolatban, a házassági ügyekben az osztrák birodalomra vonatkozó instrukciók értelmében./ Pos. 244. Fasc. 143. Transilvania, 1858: A vegyes házasságok ügyének Lambruschini bíboros 1841. ápr. 30-i utasításához való viszonya.⁴³

A részletek ismerete nélkül is megállapítható, hogy Haynald érvényesnek ismerte el az új osztrák házassági törvényt, melynek értelmezése-alkalmazása kapcsán levelezésbe kezdett, és ő is kért joghatóságot Rómából a szükséges fölmentésekhez. Tájékozódó levelezése többoldalú volt, párhuzamosan folyt Rauscher bíborossal és Rómával. (Rauscher bécsi érsek egyébként még az 1855-ös konkordátumot megelőzően hosszas és nehéz tárgyalásokat folytatott a Szentszékkal a vegyes házasságok kérdésében.) Anélkül, hogy a konkrét esetek vizsgálatát, a további gyulafehérvári és római kutatásokat szükségtelenné mondanánk, az említett iratok tárgya alapján úgy tűnik, hogy Haynald magatartása a vegyes házasságok kérdésében lényegében nem különbözött püspöktársai viselkedésétől az 1850-es években.

Egyházpolitika és nemzetiségpolitika összefonódása Erdélyben

Erdélyben Haynaldnak katolikus püspökként is szembe kellett néznie a nemzetiségi kérdéssel. Az erdélyi nemzetiségi-vallási viszonyok ugyanis alapvetően meghatározták cselekedeteinek mozgásterét. Az 1850-es népszámlálás szerint a románság aránya a lakosság 61 %-át tette ki, és majdnem egyenlő nagyságú két felekezeti közösségre oszlott. (Erdély vallási megoszlásának adatai ekkoriban: görög katolikusok 648.239, ortodoxok 637.800, reformátusok 295.723, római katolikusok 219.533, unitáriusok 46.008 fő.) Mind az ortodox, mind pedig a görög katolikus románság nem román egyháztartományok keretében élt, az ortodox laikusok a szerbek túlsúlyától, a görög katolikusok pedig a magyarok nyomásától féltek. Épp ezért sürgették nemzeti alapon az egyházi autonómiát püspökeiknél, vagyis új, román nyelvű egyháztartományok létrehozását kérték, s e törekvéseik előbb-utóbb sikerrel is jártak. Az erdélyi (szebeni) román ortodox püspök, Andrei Șaguna (Șaguna András, 1808-1873.) Miskolcon született, és szerb kolostorok-

43 EÖRDÖGH 1992. 31-43.

ban képezték, de természetesen román érzelmű volt. 1847-ben választotta az erdélyi ortodoxok zsinata püspöknek, sokat fejlesztett az oktatáson, a román nyelvű erdélyi ortodox iskolák igazgatását kezébe vette, és vezetése alatt az iskolák száma háromszorosára növekedett. Gimnáziumokat alapított, javította a tanárképzést, tanácsokat adott ki az általa alapított egyházmegyei nyomdában. Határozottan védte iskolái ortodox vallási jellegét, pl. a községi, ill. a közös ortodox és görög katolikus jelleggel szemben. A falvak szintjén a vegyes ortodox és görög katolikus településeken is jelentkeztek gyakran ellentétek a két román parókia között. Egy-egy papválasztási vizsoly, pl. okot adhatott az unió elhagyására, átpártolásra. Şaguna szívós munkával erősítette egyházát, 1850-ben és 1860-ban is tartott államilag engedélyezett, vegyes (félleg papokból, félleg világiakból álló) zsinatokat, határozatait meg is jelentette. A munka csak 1864-re hozta meg várt gyümölcsét, az önálló nagyszebeni román ortodox metropólia születését. A császári döntés ezzel elismerte Şaguna lojális, konzervatív és fegyelmezett vezetését.

Az erdélyi görög katolikusok püspöke, később érseke, Alexandru Sterca-Suluţiu (1794-1867) egy mőcşöldi román kismemesi családból származott. Balázsfalván tanult teológiát, 1850-ben lett gyulafehérvár-fogarasi püspök, és egyházmegyéje 1853-ban érseki rangra emelkedett. Suluţiu így lehetőséget látott arra, hogy 1854-1860 között szerepet vállaljon a császári udvar és a római Szentszék „keleti offenzívájában”. A krími háború idején ui. Ausztria a Dunai Fejedelemségeket megszállás alatt tartotta. Ezzel az osztrák államférfiak számára esély nyílt arra, hogy kezükben tartsák a románok összességét, ennek kapcsán az 1855-ös osztrák konkordátum után a Szentszékkel kötendő „keleti konkordátum”-ról beszéltek. Suluţiu ekkor egy hosszú emlékiratot írt az összrománság jövődöbeli vallási uniójáról. A fejedelemségek egyesülése azonban 1859-ben véget vetett az osztrák terveknek. Suluţiu ezután a belpolitikára koncentrált, ekkoriban nagy vonalakban együtt járt Şaguna kollégájával, aki azonban jóval óvatosabb volt nála. Az 1863-as országgyűlési választásokon a papjai által vezetett román jelöltek 33 vármegyei választó kerületből 30-ban győzedelmeskedtek, az ezt követő nagyszebeni országgyűlésen pedig Suluţiu és Şaguna együtt sürgették, majd megszavazták a románság egyenjogú nemzetként való elismerését. Végül azonban Schmerling politikája megbukott. Suluţiurol később megállapítják, hogy taktikai érzék, helyzetfelismerés terén mindenképpen elmaradt Haynaldhoz vagy Şagunához képest. Még az 1850-es években konfliktusba keveredett az öt érsekké kinevező Szentszékkel. Követeléseit a püspökök zsinati választására és a keleti házassági jog megtartására vonatkozóan az apostoli nuncius 1858-as, rendkívüli látogatását eredményezték, melynek végén de Luca nuncius megállapította, hogy Suluţiu ravasz, de rosszul iskolázott ember, aki „*állandóan összekavarja a hittant a fegyellemmel (...) valódi szerencsétlenség az egyháztartomány számára, hogy ilyen érsek áll az élen.*” 1862-ben a nagyváradi, 1863-ban pedig a szamosújvári görög katolikus püspöki székre is latinizáló püspököket ültetett Róma Suluţiu érsek jelöltjei ellenében. Élete végén, politikai okok miatt balázsfalvi koadjutor kinevezését fontolgatták Rómában és Bécsben.⁴⁴

Haynald erdélyi tartózkodása idején tehát már megmutatkoztak az erdélyi románoknak a dunai fejedelemségekkel való egyesülését, majd az erős és egységes román állam kialakulását célzó politikai törekvések. Haynald, aki az egész erdélyi latin egyház

44 NIESSEN 2001. 102-107.

vezetője kívánt lenni, igyekezett megakadályozni, hogy az erdélyi katolikusok elfogadják az „ortodoxiát”, amelyet a román nemzeti törekvések hathatós eszközként használtak ahhoz, hogy az osztrák kormány tendenciózus segítségével előjogokhoz juthassanak. A „Haynald-ügy” román megítélését, a román történetírás véleményét egyébként jól tükrözik Ion Dumitriu Snagov megállapításai. Snagov röviden szólva nacionalistának, sovinsztának látja Haynaldot, aki szerinte a románellenes propaganda szolgálatába álló magyar hierarchia tipikus képviselője. *„Egyházi szempontból ekkor Scitovszky esztergomi érsek és Haynald gyulafehérvári püspök pasztorális tevékenységének felerősödése figyelhető meg a Kárpátokon túl Havasalföldön és Moldvában, ám ezt a pasztorális expanziót a románellenes nacionalista propaganda élesedése kísérte.”* Snagov emellett kiegyensúlyozatlan politikusnak látja Haynaldot, komoly ítélőképesség nélkül: *„Haynald botanikai érdeklődésén fokozatosan a politika szenvedélye lett úrrá, amelyből (...) hiányzott minden realista tárgyilagosság.”*⁴⁵

De lássuk, mivel váltotta ki Haynald az éles román kritikát, mi volt a kivetnivaló terveiben-erőfeszítéseiben?

Az erdélyi érsekség ügye (1859-1862)

1859 tavaszán Haynald első alkalommal járt Rómában, amikor „ad limina” látogatása keretében április 19-én fogadta őt a pápa egy fél órás magánkihallgatás erejéig. Feltehetően ekkor vetette fel először Rómában azt a kérését, amely az erdélyi egyházmegye érseki rangra emelésére vonatkozott. Haynald javaslatával az erdélyi római katolikus egyház helyzetét kívánta megerősíteni az 1853-ban érseki rangra emelt Gyulafehérvár-Fogarasi Görög Katolikus Főegyházmegyével, ill. a román ortodox egyházzal szemben. A megvalósításhoz új címzetes szuffraganeus püspökség létrehozását javasolta a történelmi Milkó néven, az egykori moldvai püspökségre emlékeztetve. Haynald a látogatás alapján úgy vélte, hogy terve nem ütközött komolyabb ellenállásba.⁴⁶

Az első levéltári forrás, amelyben Haynald erdélyi érsekségre vonatkozó tervének említésével találkozunk, egy 1859. január 26-án kelt fogalmazvány, a sajnós csak nehezen olvasható, többszörösen javított irat címzettje Bach miniszter volt, s nem derül ki, vajon elküldték-e valaha, mindenesetre első pontjában említette az erdélyi érsekség ügyét.⁴⁷ (Későbbi iratok tanúsága szerint viszont Haynald már korábban, az 1850-es évek közepén szóbeli egyeztetéseket végzett az ügyben.) Az említett fogalmazványt az 1859-es év során még néhány tapogatózó levél követte,⁴⁸ míg az igazán fontos lépés, tervének előterjesztése az uralkodóhoz 1859 novemberében következett.

Haynald beadványa jó példa az egyházpolitika és nemzetiségpolitika összekapcsolására. Érvei között ui. fontos helyen szerepel, hogy Erdélyre mindig is a nemzetiségi és

45 Snagov álláspontját (ION DUMITRIU SNAGOV: *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne 1850-1866*, Roma, 1982. c. munkája alapján) összefoglalja EÖRDÖGH 1992. 11, 14-15.

46 SZITTYAY 1917. 16-17. lábjegyzetben, NIESSEN 2001. 109-110.

47 KFL.I.1.c. Haynald, Politika, sz.n. 1859.

48 Haynald tervét tájékoztatásul, véleményezésre több személynek is elküldte 1859 júniusában. Ld. KFL.I.1.c. Haynald, vegyes iratok, sz.n. 1859.

felekezeti elkülönültség volt jellemző. Ez az elkülönültség kormányzati szinten is megjelent, s az egyházszervezetet illetően is célszerű volna következetesen véghezvinni. A folyamat lényegében megkezdődött, a görög katolikusok önálló érsekséget kaptak, így viszont érsekük a hierarchiában magasabbra került az ősbíró római katolikus egyházmegye püspökénél. Haynald úgy érvelt, hogy a kormány érdeke, hogy a demokratikus szellemiségű, a műveltség alacsonyabb fokán álló román lakossággal szemben az udvarhű magyarságra támaszkodjék. A püspök indítéka, érvei lényegében a székelység féltéséből és a román egyesüléstől való félelemből adódtak.⁴⁹ Ezek az érvek azonban hatástalanok maradtak Bécsben, amin tulajdonképpen nem is csodálkozhatunk.

Az említett érvek kudarca ellenére sem nevezhetjük ügyetlennek Haynald feliratát. Egészen pontosan egy 1859. november 21-én kelt pro memoriáról van szó, amelyet Haynald gondosan felépített, és beadását is igyekezett alaposan előkészíteni. Bevezetőjében megemlíti, hogy nyolc éve dolgozik azon, hogy Erdélyben az emberek ragaszkodását az egyházhoz és a trónhoz erősítse, s küldetésétől vezérelve jutott az érsekség megszervezésének gondolatáig. Ezzel kapcsolatban ad be most egy pro memoriát, és rögtön az elején megemlíti, hogy Rómában egyházi és világi személyekkel egyeztetve úgy tűnt számára, hogy a pápa nem támasztana nehézségeket az erdélyi érsekség létrehozásával szemben. A következőkben a dolog ellen felhozható (nyilvánvalóan már előzőleg felvetett) ellenérveket próbál meg cáfolni Haynald: francia példát hoz a szuffraganeus nélkül létrehozott érsekségre (éppen 1859-ből), és tagadja, hogy az érsekség létrehozása Erdélyben többletköltséget okozna. Végül kéri Őfelségét, hogy járjon el az ügyben a Szentszéknek is. Thun miniszter Ferenc József döntését 1860. február 3-án, Bécsben kelt levelében közölte Haynaldal. A rövid válasz szerint a király jelenleg nem tartja teljesíthetőnek a kérést, mivel az a kalocsai érsek joghatóságát sértené. Amennyiben azonban az erdélyi érsekség létrehozását Rómában szükségesnek látnák, nem fogja az ügyet akadályozni. A választ Thun a kalocsai érseknek is elküldte, akinek véleményét előzetesen kikérték. Kunszt egy másik, Haynaldhoz írt, 1860. január 7-én, Kalocsán kelt levele megtalálható az aktában. Ebből a leveléből kiderül, hogy Haynald őt is megkereste kérésével, megjegyzi, hogy metropolita jogköre megóvása miatt nem egyezhet bele Erdély elszakításába, annál is inkább, mivel tartományától néhány éve már három egyházmegyét elszakítottak (a zágrábi érseki tartomány létrejöttével). Levele végén leszögezi, hogy az a Rómában és Bécsben egyaránt hangoztatott állítás, miszerint ő az erdélyi érsekség tervét elfogadta volna, nem felel meg a valóságnak, s azon csak csodálkozni tud. Haynald nem állta meg, s a levél szélére írva megjegyezte, hogy 1856-ban, Bécsben az érsek még szó szerint mellette nyilatkozott, fájjalja, hogy ilyen nagy férfiaknak is „rossz az emlékezetük”, és hasonló dolgokra egyszerűen nem emlékeznek.

Az uralkodóval történt levélváltás után a Szentszék felé még nyitva állt az út, hiszen Ferenc József válasza szerint, ha Róma szükségesnek látja az érsekség létrehozását, ő nem fogja akadályozni. Haynald ezt a lehetőséget minden bizonnyal igyekezett is kihasználni, mert az aktában található Luigi Ferrari 1860. november 17-én, Rómában kelt levele a rendkívüli ügyek kongregációjából. Ez a levél azonban lényegében csak annyit tartalmazott, hogy Rómában tudni szeretnék egészen pontosan a császár állás-

49 DEÁK ÁGNES: *Egyházpolitika és nemzetiségpolitika az 1850-es években Magyarországon*. In: *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918*. Szerk. SARNYAI CSABA MÁTÉ. Bp. 2001, Magyar Egházttörténeti Enciklopédia Munkaközösség. 94. és SZITTYAY 1917. 16–18.

pontját. Haynald erre Gyulafehérvárról, 1860. decemberében válaszolt, s a király ezzel kapcsolatos resolúciójának közlése mellett elküldte Rómába újabb sürgetését. Ez a terjedelmes fogalmazvány a rávezetett későbbi sorok szerint 1862-ben is használatos volt, Haynald az akkori „ad limina” alkalmával Rómában kis változtatásokkal újra előadta. Leírja benne kérése történetét, Ferenc József választát, Kunszt előzetes szóbeli beleegyezését majd későbbi tiltakozását (melyet egyébként végül megértéssel fogad, megjegyezve, hogy a metropolitának így viselkedni szinte kötelező), de hangsúlyozza ügye fontosságát, s gondosan leírja a szuffraganeus hiányát kifogásolók számára, hogy történelmi adottság az egykori Milkói püspökség (régén Moldávia és Valachia területén) felújításának lehetősége, s ezt a címet tituláris püspökségként egyik kanonokja viselhetné a káptalanból, hasonlóképpen Kalocsához, ahol a Tinnini püspöki címet viselik. Milkó felújításának missziós jellege is lehetne, pl. Bukovina felé. Rómának is leírja a szuffraganeus nélküli érsekségek példáit. Említi a görög katolikus érsekség létrehozását is, melyet figyelembe véve a történelmi római katolikus anyaegyházmegye is megérdemli ugyanazt a rangot. Érseki rangra emelkedés esetén el tudná képzelni az örmény katolikusok külön püspökségre vonatkozó kérésének teljesítését is, így megvalósulhatna már korábban kért önállóságuk (1859-ben önálló helynökséget kértek). Haynald Rómába küldött levele mellett Kunszttól is újra kérhette, hogy ne támasson nehézségeket az erdélyi érsekség ügyével szemben, de Kunszt 1861. június 22-én, Pesten kelt levelében ismét elutasította Haynald kérését, és hajthatatlan maradt.⁵⁰

Haynaldnak fáradozásai eredményeként mind Bécsben, mind pedig Rómában „ha a másik fél akarja, nem ellenzem” álláspontot sikerült elérnie, a változáshoz azonban ez kevés volt, ahhoz pozitív cselekvési szándéokra is szükség lett volna. De hamarosan fontos politikai változások történtek a Monarchiában, s ez jelentősen megváltoztatta a kérdés bevezetőjében már említett nemzetiségi-politikai viszonyokat-esélyeket is. Az erdélyi érsekség ügyének (talán nem is annyira bánt) megfeneklése mellett egyre fontosabbá vált az erdélyi unió ügye, amely hasonlóképpen alkalmas volt az érsekség létrehozását motiváló célok elérésére...

Haynald megítélése Rómában (1859-1862)

Haynald római megítélésével kapcsolatban elmondható, hogy erdélyi tevékenységével kivívta a római elismerést, s jó hírért az 1850-es évek végétől személyes római megjelenései alkalmával, megnyerő egyéniségének köszönhetően csak tovább fokozta. Első alkalommal 1859 tavaszán, „ad limina” jelentése átadása ügyében járt Rómában, útját alaposan előkészítette, távollétét gondosan jelezte 1859 januárjában, Thun miniszterhez, Kunszt József érsekhez és Scitovszky primáshoz írt leveleiben.⁵¹ Virágvasárnapra érkezett – egyébként egy hosszabb itáliai utazás után – Rómába, ahol részt vett a nagyheti szertartásokon, s „ad limina” jelentése kapcsán fél órási pápai kihallgatáson volt és Antonelli bíboros államtitkárral is megismerkedett. Lönhart Ferenc, Haynald munkatársa-kísérője feljegyezte, hogy püspökéről érezhetően jó véleménnyel voltak Rómában. Ezt az első utat azonban váratlanul félbeszakította egy hazahívó távirat 1859.

50 Gy.ÉL. Cat.4. 3752/1860. (520. doboz)

51 Gy.ÉL. Cat.4. 382/1859, 566/1859, 851/1859. (502. doboz)

április 30-án: Thun miniszter jelezte, hogy Ferenc József tekintettel a háborús körülményekre, hazahívja püspökeit székhelyeikre.⁵² Haynald hamarosan haza is tért Erdélybe.

1860. január 25-én körlevélben fejezte ki együttérzését a Pápai Állam politikai helyzete miatt, s a hívek által aláírt íveket is gyűjtött ezzel kapcsolatban. Az aláírásokat nyilatkozatával együtt Rómába továbbította. A pápa válaszában megköszönte az együttérzést és áldását küldte.⁵³

1862. május-júniusában a japán szentek kanonizációja kapcsán tartózkodott (több száz püspök és sok ezer zárandó között) Rómában Haynald. IX. Pius a pápai kihallgatás alkalmával ekkor már ismerősként üdvözölte. A püspökök nevében készített hódoló felirat fogalmazása pedig fontos ismeretsegeket és nemzetközi elismerést hozott számára. Kibontakozhatott nyelvteljesége, a felirat szerkesztése során jó latinsága, a társasági érintkezésben pedig olasz, francia és német tudása. Lönhart, az útitárs ekkor már nem győzi fogadni az elismerő gratulációkat püspökével kapcsolatban, s büszkén jegyzi meg, hogy amikor búcsúzóul Haynald a pápánál járt, miközben bent volt, a folyosón várakozók megjegyezték, hogy a híres erdélyi püspök van odabenn, aki annyira kiűntette magát.⁵⁴

Lönhartnak egyébként még egy érdekes híre is volt, amelyet egy ebéd alkalmával hallott az udinei érsek titkárától, eszerint a velencei patriarchátus üresedése idején Haynald neve komolyan szóba jött, és például az udinei érsek is támogatta Ferenc Józsefnél. Lönhart visszaemlékezése szerint Erdélyben is beszéltek efféle, s hír ezek szerint igaz volt.⁵⁵

A hódoló nyilatkozat témája egyébként elsősorban a pápai állam területvesztése, jogainak sértése volt. A felirat biztosította a pápát, hogy nem lehet más állam polgára és senki alattvalója, hogy joga van birtokaihoz és államához. A nyilatkozat elítélte az egyház különféle formákban megnyilvánuló üldözését. Miközben Haynaldnak sokan gratuláltak a szöveg miatt, Lönhart megfogalmazása szerint több főpap kifejezett háláját fejezte ki, különösen némely passzus kihagyásáért, amely Haynaldnak volt köszönhető.⁵⁶ Arról pedig, hogy mivel lehetnek kapcsolatosak a kihagyott részek, Boros Károly esperes 1862. június 19-én, Szombathelyen kelt, Haynald püspökhöz írt levele tartalmaz számunkra érdekes információkat. Boros a Pesti Hirnökre hivatkozva gratulál Haynald római ténykedéséhez, hogy a püspöki felirat készítése során, amikor felmerült a Napoleonnak kifejezett hála lehetősége, Haynald ellene szólt, mondván, hogy inkább az osztrák császárnak járna köszönet. Boros szerint ezzel elhárította a veszélyt, hogy a szabadkőművesek fejének mondjon köszönetet a püspöki kar, aki valójában nem védője a Szentszéknek, csak politikailag használja ki a helyzetet.⁵⁷

Haynald hazatérve magával hozta a pápa ajándékait, egy ezüst emlékérmét, Theiner három kötetes Codex diplomaticusát, és 1862. május 24-én kelt római nemesi kinevezését.

52 LÖNHART FERENCZ: *Olasz-úti jegyzetek*. In: *Gyulafehérvári füzetek II.* Szerk. VESZELY KÁROLY. Kolozsvárt, a rom. kath. lyceum betüivel, 1862. 176–188. (A továbbiakban: LÖNHART 1862.)

53 VESZELY 1889. 46–50.

54 LÖNHART 1862. 194–203, 222, 246, 255.

55 LÖNHART 1862. 246.

56 LÖNHART 1862. 222, 231–238.

57 KFL.I.1.c. Haynald, Vegyes iratok. sz.n. 1862.

A konkordátumhoz vezető úton előzményként meg kell említenünk a magyar püspökök 1850. augusztus 25-31. között tartott esztergomi konferenciáját, melyen Haynald akkor még mint esztergomi irodaigazgató vett részt. Tagja volt a négyfős előkészítő bizottságnak, amely összegyűjtötte-rendszerezte a püspököktől beérkező témajavaslatokat. A 13 püspök és három érsek tárgyalása egy 13 pontos felterjesztéssel zárult, mely első pontjában kérte a királyt egy konkordátum megkötésére. Ezen kívül, többek között szerepelt a kérések között a bebörtönzött papok szabadon bocsátása, az egyházi épületek mentesítése a katonai beszállásolás alól, a vallási és tanulmányi alapok egyházi kezelésének biztosítása, a püspökök szabad végrendelkezése, a szemináriumok fenntartásának támogatása, a vallásváltoztatás lehetőségének szigorítása (a vegyes házasságok kérdésével összefüggésben), téma volt továbbá az iskolaügy is.⁵⁸ Haynald később, már kinevezett erdélyi koadjutor püspökként tagja volt annak a négyfős püspöki küldöttségnek, mely a primás vezetésével az említett pontokkal kapcsolatban a bécsi kormánnyal tárgyalásokat folytatott 1851. november 13. és december 2. között, lényegében eredménytelenül. Bécs érzéketlen maradt a magyar egyház saját jogait, működési hagyományait védelmező kérésekkel-igényekkel szemben, s egy birodalmi szinten létrehozott, egységes konkordátumot tervezett.⁵⁹

Ezen a helyzeten nem változtatott a püspökök 1852 júniusában, Budán tartott értekezlete és annak határozatai sem. Ez alkalommal egyébként hangsúlyosabban került elő a vegyes házasságok kötésének ügye, mint amely az államot is érinti, s ekkor merült fel Roskoványi váci püspök javaslataként a gyökeres változtatás (a Lambruschini konvenció eltörlése, dispencziók, azaz egyedi felmentések bevezetése), ennek kérelmezésétől azonban a primás egyelőre elzárkózott.⁶⁰

Megállapítható tehát, hogy a konkordátum előkészítése a továbbiakban (is) a magyar egyház befolyása nélkül történt, s Scitovszky primás ugyan megpróbált néhány bécsi, ill. római tárgyalás alkalmával magyar érdekeket is érvényesíteni, de ő sem járt sikerrel. Ugyanakkor nem kétséges, hogy némileg komplikáltabbá tette a konkordátumra vonatkozó tárgyalásokat a magyar egyház főpapjainak, elsősorban Scitovszky primásnak a magatartása. 1854 őszén a primás személyesen indult Rómába, hogy agályait a magyar egyház történeti jogai és önállósága megsértése miatt előadhassa. („Ellenfele” az osztrák kormány küldöttként az akkori kultuszminisztériumi osztálytanácsos, későbbi primás Simor János volt.) Scitovszky római útjára egyébként az adott alkalmat, hogy november 16-án a bíborosok sorába iktatták. A bizalmatlanság a magyarok körében csak tovább nőtt, amikor 1855-ben a tárgyalások Bécsben a legszűkebb körben, Rauscher érsek és Viale nuncius között, mindössze még egy rendkívüli vatikáni küldött, Santicci kardinális jelenlétében zajlottak. Ebben az időben sok mindent feltételeztek egyházi körökben, ami utólag alaptalannak bizonyult. A tárgyalások befejezése után Viale nuncius személyesen kereste fel a primást Esztergomban, hogy az eredményekről tájékoztassa, és így a kedélyeket megnyugtassa. Antonellinek küldött

58 GÁBOR ADRIÁNYI: *Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855.* Roma, 1963. 57–63. (A továbbiakban: ADRIÁNYI 1963.)

59 ADRIÁNYI 1963. 69–73.

60 ADRIÁNYI 1963. 76.

jelentésében a nuncius rámutatott, hogy a magyar egyház vezetőiben felmerülő kétségek és aggodalmak legnagyobb részét alaptalanok és indokolatlanok. Megítélése szerint rosszindulatú intrika is közrejátszott abban, hogy az események idevezettek. Scitovszky primást környezete tévesen informálta, hamis híreket továbbítottak hozzá. Esztergomban a nuncius határozottan tagadta, hogy a konkordátum eszköz volna arra, hogy Magyarországot megfosszák minden privilégiumától és Ausztria rabjává tegyék. Nem akarják megszüntetni a primási méltóságot, és nem kap különleges jogokat a bécsi érsekség a birodalom összes egyházmegyéje felett. Több órás beszélgetés során a nuncius úgy vélte, sikerült megnyugtathatnia Scitovszkyt, kifejtette neki, hogy 1848-49 öröksége az egyházra nézve előjogaik elvesztését, s Rómától való elszakadást jelentette volna, ha viszont a régi dolgok, az 1846-47-es állapotok folytatódtak volna, az egyházat megfosztották volna jogai gyakorlásától, kifosztották volna minden tulajdonából. Magyarország a konkordátummal tulajdonképpen nyert – ez volt a nuncius álláspontja. Viale érvelése valójában csak részben volt eredményes, már ami a kedélyek megnyugtatótását illeti. A konkordátum ugyan kétségtelenül biztosított bizonyos előnyöket, előjogokat a magyar katolikus egyház számára, de ugyanakkor a félelmek sem múltak el teljesen. Rauscher érseknek mégiscsak vezető szerepe lett a birodalom püspökei között, szerepe Bécs és Róma szempontjából egyaránt felértékelődött. Helyzeti előnyét Scitovszky talán még tudomásul is vette volna, ha nem vitatják ugyanakkor az ő esztergomi érsekséggel együtt járó primási jogait. Márpedig vitatták, maga a nuncius is így tett egy Antonellihez írt levelében. Hivatkozott, pl. a kalocsai érsekre, aki a leghatározottabban azon az állásponton volt, hogy a kalocsai érsekség sohasem volt függőségben az esztergomi érsekségtől. Viszont az egri érsek a függőséget – mint kialakult gyakorlatot – nem vitatta. Viale különösképpen a zágrábi érsekség függetlensége mellett kardoskodott, szerinte a horvátok függetlenségi érzését figyelembe véve nem volna helyes, ha pl. fellebbezési ügyeik Esztergomhoz kerülnének. A primási jogkört illetően óvatos volt a nuncius, nem is ajánlotta a kérdés gyors eldöntését, inkább megvárta volna a birodalom püspökei konferenciájának véleményét a kérdéssel kapcsolatban.⁶¹

Scitovszky primás fáradhatatlan volt, és 1855-ben újabb konferenciát tervezett a püspökök számára, s tavasszal ehhez gyűjtötte a véleményeket a tárgysorozattal kapcsolatban. A primás kérésével Kunszt József kalocsai érsek kereste meg Haynaldot 1855. február 4-én, Kalocsán kelt levelében. Mihamarabbi választ várt Haynaldtól, hogy március végéig továbbíthassa az eredményt Esztergomba. Haynald azonban késett, ill. végül 1855. április 24-én kelt levelét közvetlenül a primáshoz írta. Válaszában a tárgyat illetően első helyen szerepel a konkordátum tárgyalása, melyből a magyar egyház „*mindenféle befolyás nélkül sajnos kizárattott*”, s melyről keveset tudni, de a téma mégis nagyon megérdemli a püspökök figyelmét. Második helyen jelöli az iskolaügy közelmúltbeli változásait. Javasolja továbbá a lelkeskedő papság ellátásának javításával kapcsolatos kongrua-kérdést, említi még a vegyes házasságok ügyét, s panaszolja a katolikus alapok kezelésének kisajátítását az állam részéről.⁶²

A tervezett konferencia elmaradt, megszületett viszont a Konkordátum, melyet Viale Prela nuncius és Rauscher érsek írtak alá 1855. augusztus 18-án, s az egyezményt

61 LUKÁCS LAJOS: *A Vatikán és Magyarország 1846–1878*. A bécsi apostoli nunciusok jelentései és levelezése Magyarországról. Akadémiai Kiadó, Bp. 1981. 106–108. (A továbbiakban: LUKÁCS 1981.)

62 GyÉL. Cat.3. 1146/1855. (439. doboz)

szeptember 25-én ratifikálták. Az egyezményt a császár egész birodalmára nézve érvényesnek tekintette, s így 1867-ig, a kiegyezésig Magyarországon is gyakorlatban volt. Akkor azonban szükségszerűen felmerült az alkotmányos jogi probléma, hogy a konkordátumot sohasem fogadta el a magyar országgyűlés, s mivel ez 1867 után sem történt meg, jogilag ezután már semmiképpen sem tartották érvényesnek. Más volt a dolog egyházjogi vonatkozása, ilyen értelemben ui. az egyházjog terén a konkordátum előírásai egészen 1918-ig, az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásáig érvényben maradtak. A magyarországi hozzáállást alapvetően befolyásolta, hogy a konkordátum számos ponton sértette a főkegyúri jogot. XXII. cikke kimondta, hogy minden egyházmegegyében az első káptalani méltóságot a pápa adományozza. IV. cikke szerint a kisebb javadalmakat a püspök állítja fel, a XVIII. cikkely értelmében pedig az egyházmegegyék alapítása, határainak módosítása a Szentszék joga. A II. és III. artikulusok megerősítették a placetum eltörlését, kimondták a klérus és a nép szabad érintkezését lelki, egyházi ügyekben Rómával, s a főpásztor és a hívek közti szabad érintkezést. Ezzel tulajdonképpen megerősítették az 1850-es császári rendeletek határozatait.⁶³

A konkordátum végeleges szövege első látásra a Szentszék jelentős győzelméről tanúskodik, s a katolikus egyház hatalma valóban meg is erősödött az osztrák birodalomban. A püspökök visszakapták szabad érintkezési jogukat Rómával és híveikkel (körlevelek, zsinatok), széles körű jogokat kaptak az oktatás, az iskolaügy terén, a konkordátum figyelemmel volt a katolikus egyház vagyoni állapotára, kimondta a vallás- és tanulmányi alapok katolikus tulajdonjogát, és megígérte, hogy céljaiknak megfelelően lesznek kezelve, bekerült az egyezménybe az elvesztett egyházi tized utáni kártalanítás ügye is. Ha figyelembe vesszük a Szentszék eredeti igényeit, ha a megfogalmazások korábbi változatait is értékeljük, akkor viszont észrevehető, hogy számos fél került be a szövegbe osztrák részről. Az abszolutista uralkodó ha nem is volt már jozefinista, de igényt tartott az ellenőrzésre, a helyzet kézbentartására, a biztosítékokra az esetleges túlkapasokkal szemben. Példák: az I. pontban a katolikus iskolaügy rendezése a konkordátum szellemében megfelelő előkészítést, alapos és körültekintő munkát kíván, melynek megvalósulásáig „a főnnálló rendeletek szerint kell eljárni.” A X. cikkely csak általánosságban utal a kényes és vitatott házassági ügyekre nézve, kimondva, hogy a házassági ügyekben ugyan az egyházi bíróság illetékes, de annak polgári vonatkozásai a világi bírósághoz tartoznak. Az általános megfogalmazás itt a megegyezés hiányát jelezte. (A tárgyalások során egyébként ez a kérdés komoly nehézségeket okozott. Róma egyértelműen az egyházi joggal ellentétben álló osztrák házassági törvények megszüntetését kívánta, azaz minden vonatkozásban a kánonjog érvényesítését. A kettő egyeztetésén egyébként Rauscher bécsi érsek folyamatosan dolgozott. Bécs nem volt hajlandó meghátrálni a római követelés előtt, Rauscher igen nehéz helyzetbe került, hiszen hazája elvárásainak és Róma igényeinek egyaránt meg kellett felelnie. Főképpen ezzel magyarázható, hogy a konkordátum tárgyalásaiban az 1854-es esztendőben törések, megtorpanások következtek.) Az egyházmegegyék alakítása, határváltozásai, az egyházi méltóságok kinevezése, javadalmainak élvezete, az uralkodó előtt teendő hűségeskü terén is megmaradtak számos ponton az állam jogai (XVIII-XX. cikkely). A vallás- és ta-

63 ADRIÁNYI 1963. 117-119. GYETVAI 1938. 74.

nulmányi alapok kezelése kapcsán a szöveg úgy rendelkezik, hogy megfelelő felhasználását a Szentszékkel kötendő további egyezménytől teszik függővé. (XXXI. cikkely)⁶⁴

Azt, hogy a gyakorlati kivitelezés terén a mindennapokban voltak a konkordátum végrehajtásának bizonytalan pontjai, talán az is jelzi számunkra, hogy 1856. január 25-én Thun miniszter körlevélben fordult a püspökökhöz, s amellet, hogy megbeszélésre hívta Bécsbe a főpásztorokat, instrukciókat is adott az (egyébként mellékelt) egyezmény értelmezésével kapcsolatban. Teológiai tanárok a császári kormány előzetes hozzájárulásával nevezhető ki, a káptalanok első méltóságának kinevezése a Szentszék kompetenciája, az iskolai tankönyvek a püspöki kar közös határozata alapján jelölendők ki – sorolta a miniszter. Haynald egyébként még januárban körlevélben méltatta a konkordátumot, s annak legfőbb részeit ismertette. Thun miniszterhez és Rauscher érsekhez címzett levelében pedig gratulált az egyezményhez, mellyel kapcsolatban elismerését fejezte ki. Sem a körlevélben, sem a levelekben nem volt nyoma kritikai megjegyzésnek.⁶⁵

Az említett bécsi konferencián, 1856. április 6-10. között egyébként 20 magyar főpap vett részt, köztük Haynald is. A magyar püspökök itt már hangot adtak a konkordátum egyes részleteivel kapcsolatos kétségeiknek, Haynald, pl. a tanári kinevezések kapcsán, amelyek a konkordátum értelmében a minisztériumhoz kerültek, megjegyezte, hogy ezzel feleslegessé tették az ő erőfeszítéseit, amelyeket Erdélyben azért tett, hogy a katolikus iskolákban a református tanítókat leváltssa. Azt javasolta, hogy a püspökök legyen vétőjoga a tanári kinevezéseket illetően.⁶⁶

Haynald és a magyar püspökök magatartása a konkordátummal kapcsolatban tulajdonképpen hasonló volt, nem lehet felfedezni lényeges különbségeket. Látható, hogy létrehozásának módja csalódást okozott számukra, érzelmileg kellemetlenül érintette a magyar püspököket kihagyásuk a tárgyalási folyamatból, a megszületett konkordátum egyes részeivel kapcsolatban is voltak fenntartásaik, kifogásaik, nyilvánosan azonban mégsem támadták az egyezményt, s érvényességét elfogadták. „Se vele, se nélküle” hozzáállásuk azonban természetesen feltűnt mind Bécsben, mind pedig Rómában, és később is foglalkoztatta az éppen illetékes vezetőket. De Luca nuncius egyik 1861 novemberében írt jelentéséből pl. kiderül, hogy a magyarországi politikai problémákat összefüggőnek ítéli a konkordátum kérdésével. A primás jogai körül kialakult csatározások, a sajtóban elterjedt állításokból úgy tűnt, hogy a magyar püspökök a konkordátum ellen lépnek fel és az egyezmény revízióját óhajtják. A valóságban ilyen nyilatkozatot nem tettek, viszont nem is helyesbítették a sajtóban és egyebütt elterjedt véleményeket. De Luca nuncius felfigyelt erre a kétértelmű helyzetre, s ezért is örült nagyon a Religio 1860. dec. 5-i és 8-i számaiban megjelent névtelen cikknek a konkordátummal kapcsolatban. A cikk cáfolta, hogy a magyar püspökök valaha is a konkordátumban foglalt jogok ellen léptek volna fel. Szerényen, de beavatottan célzott olyan mozzanatokra, melyek a magyar katolikus egyház részvételére utalnak a konkordátum létrejöttével kapcsolatban.⁶⁷

64 LUKÁCS 1981. 104, 108-111.

65 Gy.ÉL. Cat.35. ad 300/1856, 500/1856. (468. doboz)

66 ADRIÁNYI 1963. 128.

67 LUKÁCS 1981. 138.

Az októberi diploma után, az 1860-as években, a kiegyezés közeledtével előfordulhattak ugyan a magyar püspökök részéről határozottabb állásfoglalások is a konkordátummal kapcsolatban, de ennek korábbi előfordulásáról szóló említéseket a későbbi események utólagos előrevetítésének látjuk. Haynaldról is feljegyezték ui., hogy „*midőn a konkordátum tárgyalásokon Haynald erőteljesen védelmére kelt a magyar egyház szabadságának, Thun gróf figyelmeztette, hogy kár lenne fényes karrierjét felesleges buzgalmával elrontani. Én, kegyelmes uram – válaszolt Haynald az égre mutatva – csak egyetlen emelkedést keresek.*”⁶⁸ Ez az anekdota jól hangzik, de az 1850-es éveket tekintve szinte biztosra vehető, hogy nem igaz. Később, mint azt hamarosan láthatjuk majd Haynald lemondásának körülményeinél, 1863-ban már valóban érvként, „vádpontként” hangzott el a bécsi udvar részéről az, hogy az erdélyi püspök az alkotmányra történő hivatkozással tagadta a konkordátum érvényességét Magyarországon és Erdélyben (viszont 1860 előtt Haynald nem hivatkozott erre az alkotmányra). Haynald magatartásának valódi fordulópontját ebben a kérdésben (is) az októberi diploma kiadása jelentette, ez azonban már elvezet bennünket egy újabb fontos témához, az erdélyi unió kérdésköréhez.

KÜZDELMEK AZ ERDÉLYI UNIÓ ÉRDEKÉBEN (1860-1863)

A változások közeledtének egyik fontos jele volt az a távirat, amely 1859 áprilisában váratlanul félbeszakította Haynald első Római tartózkodását. Április 30-án Leo Thun táviratozott Rómába Collorado gróf követnek, és közvetítette Ferenc József kérését: az erdélyi és diakovári püspökök térjenek vissza azonnal a monarchiába. Haynald tovább táviratozott Gyulafehérvárra, miszerint a legközelebbi vonattal indul. (Ezzel egyébként kissé túlzott, Lönhart útleírása szerint ugyanis végül csak május 5-én, postakocsin hagyta el Rómát.⁶⁹) 1859. május 18-án levelet írt Bach belügyminiszterhez, melyben 10 ezer forint rendkívüli segílyt ajánl fel a háborús költségekre. Május 26-án visszaérkezéséről értesítette az erdélyi helytartóságot. 1859. június 3-án, Balázsfalván kelt levelében pedig Suluþiu gör. kat. érsek is örömet fejezte ki Haynald hazaérkezésén. „*A millyen nagy volt aggodalmam Excellentiád Távol létében, egy olly országban, mellyben olly nagy mértékben a forradalom rossz szelleme pesg, éppen olyan határtalan örömem szerentsés haza meg érkezésén.*”⁷⁰

Az októberi diploma hatása (1860. november-december)

Az egyre feszültebb hangulatban az 1860. október 20-i keltezésű „októberi diploma” hozott jelentős változást, melyet Haynald nagy örömmel közölt 1861. január 6-án kiadott újévi körlevelében. Hozzá fűzött kommentárjából érezhető a lelkesedés, Haynald nagy várakozással az alkotmányosság és törvényesség jövőre ható eredményeit, virágzását reméli.⁷¹

68 HOCK 1890. 66. vö. VESZELY 1889. 41.

69 LÖNHART 1862. 188.

70 Gy.ÉL. Cat.4. 1740/1859, 1680/1859, 1795/1859, 1818/1859.

71 Gy.ÉL. Cat.4. 160/1861. (534. doboz)

Az októberi diploma hatására valóban felgyorsultak az események. Haynald még 1860 novemberében egy érdekes levelet kapott Eötvös Józseftől, melyben a báró a püspök pártfogását kéri Erdély uniójának ügyében. Eötvös a tőle megszokott szerénységgel és alapossgal adja elő véleményét, az erdélyi unió szükségszerűségét a magyarság jövője szempontjából, s hogy az unió ügye csak a király személyének megnyerésével lehetséges. Ebben várta Eötvös Haynald és püspöktársai segítségét, mert tudja, hogy a püspököknek, a katolikus klérusnak nagy befolyása van a császárra. *„Ha másnak írnék, azt mondanám, hogy azon férfú, ki a nemzetet a legnagyobb csapástól megőrzi, melyt az Erdélynek elszakadása által érné, e nemzet örök hálójára számolhat, hogy Excellentiád semmi által nem szerezheti vissza annyira népszerűségét, melyet annyi tekintetben érdemel, s melyre egyházunknak Erdélyben szüksége van, – de ha csak napokat töltöttem is társaságában, eléggé ismerem hogy tudjam, miként hasonló tekintetek határozatára befolyást nem gyakorolhatnak, csak kötelesség érzetére hivatkozom tehát, s kérem méltassa figyelmére észrevételeimet, melyek talán hibásak lehetnek, de melyeknek nyílt kimondása csak azon őszinte tisztelet következtése, mellyel Excellentiádhoz viseltetem...”* – fejezi be levelét igen hatásosan Eötvös. Haynald 1860. november 22-én, Gyulafehérváron kelt levelében igyekszik megnyugtató közreműködési szándékáról a bárót, akinek *„nézetei teljesen megegyeznek tulajdon meggyőződésemmel, mert én is – mint katolikus, magyar és az ausztriai háznak híve – nem óhajtok egyebet, mint hogy Erdély Magyarországgal az unio kapcsa által kötéssék egybe és így a viszontagságos jövőnek nyugodtan nézhessen eleibe. Ezen meggyőződésemnek, jól tudom és érzem én, állásomnál fogva nem szabad a merő theoria terén maradni most, midőn a két testvérhon jövője fölött fog talán nemsokára a kocka elvettetni; hanem bár legyen foganata szavamnak, bár eredménytelenül hangozzék el az – szólani egyházi, hazafiui és alattvalói kötelességem. (...) a Méltóságod által legnemesebb szándékkal fölemlített popularitás gyenge mozdonya akaratomnak. Mi virágvasárnap és nagypéntek közti rövid öt nap alatt éppen az ellenkezőre válhatik – ok nélkül, az figyelmet nem érdemel.”* Haynald megígéri, hogy gyógyulása után azonnal útnak indul Bécsbe, s útközben Eötvössel is szeretne találkozni, addig is tudatja mindenkivel, akit illet, véleményét.⁷²

A „zászlóbontás”, ha egyelőre nem is a nyilvánosság előtt, de megtörtént, Haynald elindult azon az úton, amely három év múlva a lemondatásához vezetett. 1860 végén úgy tűnt, hogy az úton biztos segítőtársak is lesznek, decemberben megkapta ui. Mikó Imre főkormányászéki elnök és Kemény Ferenc erdélyi kancellár kinevezéséről az értesítést. (Kemény Ferenc báró kinevezésekor nem titkolta 48-as meggyőződését, s hogy ennek megfelelően az ő véleménye szerint külön erdélyi országgyűlésről szó sem lehetett.) Haynald mindkettőjüknek meleg szavakkal, lelkesen gratulált. Az érintettek erre válaszleveleket is írtak, ezekben alkotmányosságot, a törvények betartását ígérték, és köszönték a püspök jóindulatát.⁷³

Haynald még ugyanebben a hónapban, 1860. december 26-án elkészítette gróf Mikó Imre kormányászéki elnökhöz címzett fogalmazványát az erdélyi katolikus egyház autonómiájának fejlesztése tárgyában. Történeti visszatekintést ad, melyben megemlíti,

72 A levelek teljes egészében közöl: SZITTYAY 1917. 24–26. Haynald levele közölve továbbá: TÓTH LÁSZLÓ: *Politika és egyházpolitika Haynald Lajos kiadatlan leveleiben*. In: Katolikus Szemle 1935. 473–481, 561–567. o. XLIX. kötet, Bp. Szent István Társulat, 1935. Felelős szerk. MIHELICS VID 476–477. (A továbbiakban: TÓTH 1935.) A levél eredetije: Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), Kézirattár, Levelestár, Haynald–Eötvös

hogyan az erdélyi bevett felekezetek sarkalatos, ősi joga, hogy saját egyházi, iskolai és alapítványi ügyeiket mások befolyása nélkül, szabadon és önállóan kezeljék. Ez a jog 1849-ben sérült, s a régi rendet azóta sem állították vissza. A Cath. Commissio tagjai régen a főkormányzók katolikus hivatalnokai voltak, a püspök vezetésével. A jövőt illetően a politikai főhatóság változhat (Erdély és Magyarország egyesülésétől függően, mit Haynald kíván), de bárhogyan történjék is, most első lépésként kéri a Cath. Commissio újraszervezését. Mikó válasza még 1861 januárjában megérkezett, ebben támogatásáról biztosítja a püspököt a Cath. Commissio ügyében. A katolikus státust autonómiájának 1848 előtti formájában, vagy akár az 1791-es törvények szerinti változatban is támogatná, ahogy a többség kívánja. Mikó megjegyzi, hogy az unió szerinte is szükséges, de mégis érdemes a Commissiót létrehozni, egy esetleges újabb törvényi szabályozás megalkotásáig.⁷⁴

Hamarosan felfedezhetjük az első komolyabb konfliktusokat is Haynald és Bécs viszonyában. 1860-tól kezdődően nézeteltérései voltak a helytartótanáccsal, pl. a holcmányi plébánia alapítása, ill. több más plébánia és iskola javadalmazása miatt. Bár a konkordátum alapot adott a püspök viselkedésére, a helytartótanács ragaszkodott hozzá, hogy új parókia alapítása csak 700 fős lélekszám felett engedélyezhető, Holcmány esetében pedig ez a szám csupán 173 volt. A konfliktus végén Haynald állítólag az uralkodó jelenlétében lemondását is felajánlotta, amennyiben úgy látná öfelsege, hogy püspöki hivatásának nem felel meg. Ferenc József nem fogadta el lemondását, munkáját folytathatta.⁷⁵

A gyulafehérvári értekezlet (1861. február)

1861. február 11-12-én Haynald volt a házigazdája annak a gyulafehérvári konferenciának, amelyen első alkalommal ültek egy asztalhoz magyar, székely, szász és román képviselők, s amelynek témája Erdély jövője volt. A magyar küldöttek még a konferencia megnyitása előtt egyeztettek Haynalddal, és őt kérték fel az első szónoklat megtartására. Megnyitó beszédében az 1848-as törvények érvényessége mellett érvelt, ebből a nézőpontból pedig nem lehetett kérdéses számára az unió érvényessége sem. Javasolta, hogy ennek megfelelően Erdély a magyar országgyűlés részeként jelenjen meg. Şaguna püspök és Suluţiu érsek, a románság képviseletében késznek nyilatkoztak az uniót elfogadni, de kérték, hogy tekintsék őket nemzetnek, mert az ő nemzetiségük drágább nekik, mint maga a szabadság. Schmidt Konrád, a szászok szószólója az 1848-as alap elfogadását a szász kiváltságok megőrzéséhez kötötte. Február 12-én végül újabb viták után Haynald javaslata 27 szavazatot kapott, három szász, és hat román képviselő szavazott ellene. (A teljes meghívott létszám egyébként 39 volt, 23 magyar és székely, ill. 8-8 szász és román küldöttel. Az értekezlet tehát elfogadta az 1848-as alapot és Erdély unióját, bár a nemzetek közötti kiegyezés nem jött létre. Mindezek ellenére igen jó hangulatú volt a konferencia, és barátságos viszonyban váltak el egymástól a küldöttek, amelyben Haynalddal igen nagy része volt. Az eredménynek örült a magyarság, a püspököt fátklyásmenettel, a Szózatot énekelve köszöntötték. Bécsben azonban hamarosan aggódni kezdtek az újabb

73 Gy.ÉL. Cat.35. 3656/1860, 3716/1860. (533. doboz) Kemény meggyőződéséről: SZITTYAY 1917. 23.

74 Gy.ÉL. Cat.35. 3751/1860. (533. doboz) Cat.35. 252/1861. (544. doboz)

75 VESZELY 1889. 43, 45.

fejlemények, a politikai mozgolódás miatt. Február 26-án jött a februári pátens, ezzel Kemény kancellár igazából a lemondás szélére került, csak amiatt nem tette, mert Erdélyben főispánokat, főkapitányokat kellett kineveznie a megyék és székek élére, hiszen éppen akkor az alkotmányos közigazgatás még nem, az abszolutisztikus pedig már nem működött. Erdély ezután már csak a magyar országgyűlésben reménykedhetett.⁷⁶

A gyulafehérvári értekezlet a magyarok számára siker volt, hiszen sikerült a székely és magyar küldötteket teljes egészében az unió ügyének megnyerni (az előzetes várakozások pesszimistábbak voltak), de a helyzet az értekezlet jó hangulata ellenére sem volt könnyű, március végén ui. már olyan értesítést kapott Haynald, miszerint a Gazetta című román lap Haynald püspök, ill. a gyulafehérvári konferencián elhangzottak ellen agitált. A levél hivatkozik a balázsfalvi érsekre, aki nemrég úgy buzdította híveit, hogy ha öfelsége elfogadná az uniót, akkor a románok „nyakig fürödjenek magyar vérben”. Majd folytatja: „annyi jelenben igaz, hogy Erdélyben az oláhságnak az a része, melyet a balázsfalvi Budha inspirál, nagyon izgatott – a Śaguna pártja láthatólag mérsékeltebb.” A levél írója szerint helyreigazítást kellene kérni a laptól. Haynald március 27-én, Gyulafehérvárott kelt válaszában azonban mérsékletre inti, szerinte nem szabad tovább növelni a feszültségeket, a kiigazítást is kéri alkalmasabb időkre halasztani.⁷⁷

1861 tavaszán azután Haynald megkapta főkormányiszéki tanácsosi kinevezését, májustól pedig az új katolikus bizottmány is megkezdhette munkáját a katolikus vallási és iskolai alapítványi ügyek rendezésére. A valóságban ezek egyelőre csak lehetőségek maradtak, Haynald számára ekkoriban a magyar országgyűlés ügye vált elsődlegesen fontossá.⁷⁸

A magyar országgyűlésen (1861. április–augusztus)

1861. április 2-án megnyílt a magyar országgyűlés, ahol a főrendiházban 1861. június 17-én mondta el Haynald az erdélyi unióval kapcsolatos, később híressé vált beszédét. (Erdély ugyan nem volt jelen az országgyűlésen, de Haynald főpapként, a régi szokások szerint kapott meghívót a főrendiházba.) Beszédének kezdetén rögtön az országgyűlés kiegészítését kérte a többi szent korona részek és Erdély haladéktalan meghívásával. „Semmit rólunk nélkülünk..” – hangoztatja. A továbbiakban az 1860. október 20-án meghirdetett alkotmányosságot hiányolja, amelyet ő az eddigi törvények megtartásával ill. módosításukkal képzel el. „Mi áll az 1847-ki jogállapotból? mi az 1848-ki törvényekből? mi az 1848-1849-ik évre következett korszakból, (...) mi áll mindezekből? mi essék el? mi maradjon meg? mi álljon melléjük vagy helyökbe?” Haynald szerint a vélemények különbözőek lehetnek, de alkotmányos úton kell megvitatni őket. „Az 1848. évi törvénynek keletkezési körülményeiből fölmerülő hiányok elhárítására nem azoknak a rögtönzés vagy felerőszakolások fejében való ignorálását, s alkotmányellenes utoni

76 SZITTYAY 1917. 27–34. FRAKNÓI VILMOS (névtelenül): *Haynald Lajos politikai küzdelmei és lemondása a püspökségről 1861–1865.* In: *Vázlatok Haynald Lajos bibornok, érsek életéből 1816–1889.* Szerk. KÓHALMI-KLIMSTEIN JÓZSEF. Pozsony-Budapest, 1889. Kiadja Stampfel Károly. *Magyar Sion őrei*, II. kötet 63–66. (A továbbiakban: FRAKNÓI 1889.)

77 Gy.ÉL. Cat. 4. 676/1861. (534. doboz)

78 Gy.ÉL. Cat. 4. 910-911/1861. (534. doboz) Cat. 35. 1162/1861. (544. doboz)

megsemmisítését, hanem alkotmányos uton való megváltoztatását, kijavítását, a nemzet valódi szükségéhez mért módosítását kívánom.” Haynald az 1848-49-es pozsonyi országgyűlés VII. tc. és az 1848-as erdélyi országgyűlés I. tc. alapján kimondott uniót változatlanul érvényesnek mondta, majd történeti áttekintést adott Erdély és Magyarország közös sorsáról, igazolva, hogy az uniós döntés egyáltalán nem volt megalapozatlan. A nemzetiségeket is biztosítja, hogy előnyükre válna az egyesítés, hiszen Magyarországon társaikra találva erősebb tömböket alkothatnának. Érti mindezt vallási és etnikai kisebbségekre egyaránt. Nem kell félniük az elnyomástól, hiszen rászolgálhatott bizalmukra az a tény, hogy Magyarország kiváltságos osztálya 1848-ban önként le tudott mondani előjogairól, „*hogy azokban részesítse a honnak az alkotmány sánczain kívül álló minden lakóit.*” A jövő Európájában Haynald szerint a kis nemzeteknek nem lesz jövője, el fogják nyelni őket. Ebből fakadóan kényszerű szövetségesünk Ausztria, alaptalan tehát a félelem Magyarország elszakadásától. Hangsúlyozta, hogy a kis népeknek is szükségzerű csatlakozniuk ezen államalakulathoz.⁷⁹

Haynald másfél órán át beszélt Erdély helyzetéről, védte az unió törvényes érvényességét, valamint annak hasznosságát, beszéde nagy siker lett a helyszínen éppúgy, mint a lapokban, hamarosan különlenyomatban is kiadták. Scitovszky primás a beszéd után odament Haynaldhoz, és gratulált „*Jól beszéltél fiam!*” – mondta neki. A bécsi válasz azonban elutasító volt a magyar országgyűlés kívánságai számára, lemondások következtek, s augusztus 22-én gróf Haller Ferenc megérkezett az országgyűlés feloszlásáról szóló királyi leirattal...⁸⁰

Kormányzói ülésen az erdélyi országgyűlés ellenében (1861. október)

1861. október 3-án Haynald Kolozsvárott részt vett azon a kormányzói ülésen, melyet Mikó guberniumi elnök vezetett, és témája az 1861. szeptember 19-i császári leirattal elrendelt, november 4-re tervezett külön erdélyi országgyűlés volt. Nem sokkal előbb, szeptember végén egyébként Kemény kancellár lemondott állásáról. A kormányzók három napon át tanácskoztak, a 12 tanácsos közül hét magyar az összehívás ellen, míg öt román és szász mellette szavazott. Hevesebb vitára Schmidt Konrád fő kormányzói tanácsos kijelentése adott alapot, aki szerint 1849-ben a magyar alkotmány megszünt létezni, és a történeti jog helyébe az erőszak, a győztes joga lépett. Haynaldot érzékenyen érintette a megjegyzés, és rögtönzött beszédben válaszolt rá, képtelenségnek mondván Schmidt állítását. Szerinte ezzel elvesztenék a jogfolytonosság biztosítékát, amely pedig alapvető az ország léte szempontjából. Ha 1849-ben az osztrák haderőt leverték volna, a dinasztia jogai még nem enyésztek volna el – mondta. Haynald ismételt az országgyűlés egybehívására történt intézkedések megszüntetését javasolta, melyről az uralkodónak felterjesztést kell írni. Haynald indítványa szótöbbséget nyert. Kellemetlen hír volt ez Bécsben, Suluțiu érsek pedig november 10-én személyesen nyújtott át Ferenc Józsefnek egy terjedelmes óvást a kormányzók ellen, mint amelynek felterjesztése nyilvános felhívás az ellenszegülésre.⁸¹

79 *Főrendiházi Napló* 61/5. 1861. jún. 17. 31–38.

80 SZITTYAY 1917. 34–38.

81 SZITTYAY 1917. 39–40.

Suluțiu viselkedésével szemben, s a román-magyar feszültségek ellenére Șaguna püspök érdekes módon mindvégig jó kapcsolatokat ápolt Haynaldal. 1862 március 22-én egy udvarias levelet írt Haynaldhoz Bécsből, melyben előzékenyen egyeztet vele egy udvari tanácsosi kinevezési javaslat kapcsán. Tájékoztatja, hogy Haynald „véden-cét” ő is pártolja, csak néhány évvel ez előttről van még egy korábbi adóssága, ezt megelőző jelöltje is, a maga nevében ő most mindkettőjüket javasolja. Levele végén megjegyzi: „és annyit tapasztalhattam, miszerint itten nagyon azon vagynak, hogy mentül előbb az Erdélyi Dietát összehívassák.” Megígérte, hogy személyesen is meglátogatja Haynaldot.⁸²

Az első figyelmeztetések (1861. november-1863. július)

Az 1861-es év három nagyobb eseményének, a gyulafehérvári értekezletnek, a magyar országgyűlésen mondott beszédnek, az őszi kormányzékeni viselkedésnek hamarosan meg is lett a következménye Haynald számára. Nádasdy Ferenc gróf, az új erdélyi kancellár felszólította, hogy a továbbiakban a kormányzékeni üléseket ne látogassa, és kérésének Haynald novembertől eleget is tett. 1861. november 18-án azután újabb megkeresést kapott, ebben Nádasdy arra kérte, hogy személyesen utazzon Bécsbe, hogy ott adjon viselkedésére magyarázatot. Haynald november 22-én már Bécsben volt, november 24-én pedig terjedelmes emlékiratot adott át nézetei kifejtésével. Eszerint az októberi diploma után helyénvalónak érzi alkotmányos nézeteit, ennek megfelelően viselkedett a gyulafehérvári értekezleten és a pesti országgyűlésen is, az uralkodóhoz pedig mindvégig lojális maradt. Nézeteltérése Ferenc József kormányával adódott, mert ennek politikáját nem tartja az ország és a trón érdekeivel összeegyeztethetőnek. Haynald szerint a főpapok nem változtathatják meggyőződésüket a tűnő-múló minisztériumok váltakozó elvei szerint. Végül arra az esetre, ha uralkodója bizalmát elveszítette volna, felajánlotta lemondását. Haynald mellett egyébként Mikó személye is terítéken volt, ő november 24-én be is adta lemondását. Haynaldhoz írt búcsúlevelében nagyra értékeli a püspök erőfeszítéseit a magyar alkotmány rendületlen jellemű bajnokának nevezni, biztosítja, hogy örömmel fog emlékezni közös szolgálatuk idejére. „Nagyméltóságod egy nagy és erős vallás főpásztorához illő bátorsággal védte az alkotmány ügyét. Adja az ég, hogy a mint most a haza, úgy egykor a fejedelem is, jól felfogott érdekében méltányolja a halhatatlan érdemeit.” Mikó utódául Folliot de Crenneville Lajos gróf altábornagyot neveztek ki, s a személyi változásokat látva hamarosan a főispánok és magyar hivatalnokok is sorban hagyták el állásukat.⁸³

A kellemetlen politikai felelősségre vonás mellett azonban a megerősítés apró jelei is mutatkoztak. A ránk maradt erdélyi levéltári anyagban láthatóan megszapordtak a névnapi, újévi köszöntők, gratulációk a püspök beszédeivel kapcsolatban. A háttérben kétségtelenül Haynald népszerűségének erősödése áll, amely szorosan összefüggött politikai szerepvállalásával.⁸⁴

82 Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (RL), C/82. (Szittyay Dénes gyűjteménye) 17. doboz, Haynald Lajoshoz intézett levelek

83 SZITTYAY 1917. 41–42. vö. FRAKNÓI 1889. 70–72.

84 Lásd GyÉL. Cat.4. 1861–1862. Köszöntők, gratulációk.

1862 áprilisában Nádasdy kancellár (alaposan megkésve) válaszolt Haynald előző évi beadványára, és levelében hangsúlyozta, hogy elvárják Haynaldtól, hogy a jövőben a Felső kormányának intézkedéseit buzgón támogassa, amint ez minden állampolgárnak, különösen egy főpaprak és kormányzói tanácsosnak kötelessége. Haynald a rendreutaló iratot közölte káptalanjával, de a kanonokok eloszlatták aggodalmait, és mellé álltak. Haynald ezen kívül Rómában is előterjesztette ügyét, a nunciushoz írt levelében kifejti, hogy az erdélyi püspök elveszítené híveinek bizalmát és megbecsülését, ha őket a luteránus szászokkal és az ortodox románokkal szemben magukra hagyná. Az unió az egyetlen eszköz a katolikusok számára, hogy az elnyomatás veszedelmét elkerüljék, annak ellenségei éppen, hogy a másvallásúak közül kerülnek ki. Nem csatlakozhat olyan párthoz, mely az ország történeti múltjával, politikai hagyományaival, az egész magyar nemzet, a katolikus hívek érzelmeivel ellentétben áll, amely a törvényes és történeti alapról letérve, az uralkodó és az ország jogait egyaránt biztosító *pragmatica sanctio* helyébe az állami életnek új alapköveit önkényesen akarja lerakni. Sem az uralkodó iránti hűsége, sem a hazájához és annak ősi alkotmányához való ragaszkodása nem engedi, hogy a kormányzó miniszterektől várható kegyek, vagy a fenyegető ideiglenes hátrányok miatt a lelke mélyén gyökerező jog és igazság sugallatait elnémissa, emberi tekintetekből, gyáván a szent ügy árulója legyen. A helyzet ismertetése után kéri a Szentszék ítéletét, s amennyiben az kedvezőtlen lenne számára, készséggel ígéri meg lemondását. A Szentszéktől azonban nem érkezett hivatalos válasz előterjesztésére.⁸⁵ Levelén kívül hamarosan személyesen is alkalma volt ügyének megbeszélésére, hiszen 1862 májusában a japán szentek kanonizációja kapcsán Rómába utazott, s ott több mint egy hónapot töltött, és többször is találkozott a pápával.

A Szentszékkel azonban természetesen a „másik fél” is megkereste. 1863 tavaszán már Nádasdy kancellár is a Szentszék közreműködését javasolta a helyzet orvoslására, Rechberg külügyminiszter ezután levelben kérte Alexander Bach szentszéki követet, hogy próbálja a pápa jóindulatát, közreműködését megnyerni az ügyben. Hosszadalmas tárgyalás után végül a pápa ígért egy levelet az ügygel kapcsolatban, melyben kérni fogja Haynaldot, hogy „megfelelőbb magatartást” tanúsítson. Bach követ 1863. május 20-án kelt jelentésében arról is beszámol, hogy mindezt nem volt könnyű elérni, 1862 óta Rómában nagyon kedvelték Haynaldot. A pápa és a bíboros államtitkár is arra hivatkozott, hogy akkor már beszéltek Haynaldal, és politikai önmérsékletre kérték. Sajnálják, hogy mégis újra jelentkezett a probléma s a nemzeti kérdés erősen meghatározó Haynald, az erdélyi papság és a hívek befolyásos része számára. A pápa ezért végül levelében figyelmeztette Haynaldot, hogy viselkedése a katolikus egyházra nézve is veszélyes, az erdélyi országgyűlésen pedig békülékeny magatartást ajánlott. Végül Bach nem hallgatja el saját véleményét-kérdését sem: figyelembe véve, hogy Haynald láthatóan bírja a pápa szimpátiáját, s tekintettel a politikai viszonyokra, vajon érdemes-e belőle politikai vértanút csinálni?⁸⁶

85 FRANKÓI 1889. 73–74. és SZITTYAY 1917. 43.

86 ECKHART 1932. 276–277, ADRIÁNYI, GABRIEL: *Ungarn und das I. Vaticanum*. Böhlau Verlag Köln Wien, 1975. Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte Band 5. 67–68. (A továbbiakban: ADRIÁNYI 1975.), ADRIÁNYI GÁBOR: *Egyházpolitika a század közepén a püspöki kinevezések tükrében*. In: *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*. Nemzetközi történelem konferencia előadásai 1998. május 27–28. Szerk. HEGEDŰS ANDRÁS és BÁRDOS ISTVÁN. Esztergom, 1999. 135. (A továbbiakban: ADRIÁNYI 1999.)

A tavaszi római megkeresés előzménye volt tulajdonképpen, hogy 1863 januárjában Nádasdy kancellár egy újabb kísérletet tett Haynaldal kapcsolatban: levélben kérte, hogy álljon a „Gesamt-Monarchie” alapjára, s előzetes politikai nyilatkozatától tette függővé országgyűlési meghívását. Kérdezte, hogy számíthat-e Haynald segítségére, hogy Erdély a birodalmi gyűlésben képviselve legyen, s jelezte, hogy amennyiben régi álláspontjához ragaszkodik – ismerve szónoklatainak hatását – inkább eltekintenek országgyűlési részvételétől. Haynald újra érzékenyen reagált, február végén Bécsben személyesen tiltakozott a kancellár eljárása, a feltételes meghívó ellen. Kijelentette, hogy ha ez az eljárás általánossá válna, elveszne a vélemények szabad nyilvánítása, s ezzel az országgyűlés „pártgyülekezetté süllyedne”, és nem tudná alapvető feladatait sikeresen és érvényesen ellátni. 1863. február 26-án kelt levelében Haynald a februári pátenssel kapcsolatos véleményét is kifejtette: a népek történeti jogérzésével ellenkező intézményeket sem célszerűeknek, sem létesíthetőeknek nem tart, szerinte kívánatos, hogy „helyettük olyan intézmények létesíttessenek, melyeket százados emlékek a népek szemeiben megszenteltek és becsesekké tettek.”⁸⁷

A bécsi erőfeszítések nem voltak hiábavalók Rómában, a nyomás a Szentszék részéről is fokozódott. A megígért pápai figyelmeztető levélen kívül a pápa küldötte, Monsignore Franchi⁸⁸, a rendkívüli ügyek kongregációjának titkára személyesen is találkozott Haynaldal Triesztben, ahová a püspök 1863. július elején, a tridenti zsinat emlékünnepeiről érkezett. A titkos találkozón Haynald elmondta, hogy az erdélyi alkotmány kérdésében sajnos nem tud egyetérteni a császári kormánnyal, véleményét viszont papsága, népe támogatja. Hajlandó bármely pillanatban lemondani püspökségéről. Új fejlemény viszont, hogy ez alkalommal Haynald a lemondás szinte már megszokott felajánlásánál tovább ment: kérte Franchit, hogy erdélyi püspökségét minél előbb felcserélhesse egy magyarországgal, s konkrétan célzott rá, hogy szívesen lenne, pl. Kunszt érsek koadjutora Kalocsán, aki őt, mint egykori tanítványát feltehetően szívesen fogadná. Anyagi nehézségeket nem támasztana áthelyezésével kapcsolatban, szerény összeggel is beérné. Franchi megígérte közreműködését, majd egy ígéretet azért kicsikart Haynaldtól: hogyha püspökként meg kell jelennie az erdélyi országgyűlésen, ott békülékeny magatartást fog tanúsítani.⁸⁹

Az erdélyi országgyűlés bojkottja és következményei (1863. július–szeptember) – kegyvesztettség és népszerűség

Ígéretét lényegében nem sikerült valóra váltania, de talán ez az ígéret is szerepet játszott abban, hogy 1863. július 21-én Nagyszebenben nem vállalta egyedül a döntését: az összehívott erdélyi országgyűlésre érkező katolikus követekkel íratott egy közös nyilatkozatot, amelyben arra kéri Haynaldot, hogy tartson velük, ne vegyen részt az országgyűlésen, és írja alá a királyhoz küldendő feliratukat. A levélen 20 aláírás szerepelt. Haynald magatartásának igazolásaként használta a levelet, arra hivatkozott, hogy

87 FRAKNÓI 1889. 74–75, SZITTYAY 1917. 47.

88 Alessandro Franchi (Róma, 1819. - Róma, 1878) a rendkívüli ügyek kongregációja után 1868-tól madridi nuncius, 1869-ben a zsinati előkészületek miatt visszatért Rómába. (Pallas VII. 497.)

89 ECKHART 1932. 277–278.

azért kényszerült erre a módszerre, mert Szebenben sajnos nem volt lehetősége meghallgatni káptalanját.⁹⁰ Másnap azután az országgyűlésről távol maradó magyar képviselők Mikes Benedek gróf szállásán tanácskoztak, s nyilatkozatban indokolták távollmaradásukat. Haynald javaslatára a keményebb kifejezéseket mellőzték a feliratból, melyet összesen 51-en írtak alá, az első helyen Haynald neve szerepelt... A terjedelmes felirat végén keserűen írják: „*Meglehet Fölséges Urunk, hogy emez országgyűléstől visszavonulásunk miatt ellenszegülési vággal fognak vádolni, pedig ki lenne boldogabb, mint mi, ha Fölséged kormányának rendeleteit teljesítenünk lehetne? Midőn azonban amaz országgyűlésbe belépve a trón és állam legszilárdabb alapjait, törvényeinket sértenők meg, azt a trón és haza iránti vétkezés nélkül nem tehetjük.*”⁹¹

Másnap, július 23-án az erdélyi kancellária táviratban közölte, hogy Haynaldot az uralkodó fölmentette kormányzói megbízatásából, és országgyűlési meghívóját is megszüntetnek tekintve. Haynald 1863. július 26-án kapta meg erről az értesítést a főkormányzók elnökétől. Haynald a felirat átadásával megbízott küldöttség egyik tagja lett volna, de végül nem utazott el Bécsbe, mert jelzést kapott, hogy ott sem az uralkodó, sem a miniszterek nem fogadnák. Mindez egyenértékű volt a kegyvesztéssel.⁹²

Időközben hiába örült meg Antonelli Franchi híreinek, hiába értesítette Bach követet, hogy Haynald koadjutori kinevezéshez a Szentszék örömmel adná beleegyezését, július végére az erdélyi országgyűlés eseményei miatt Ferenc József elveszítette a türelmét. Az erdélyi politika kudarca miatt elsősorban Haynaldot okolják, s az udvarban példás büntetésének módján tanakodtak. Nádasdy kancellár határozottan a lemondást javasolta, a külügyminisztérium viszont óvatosabb volt, tartott tőle, hogy Rómában nehézségeket támasztanak, így inkább Haynald címeinek, püspöki jövedelmeinek megvonását javasolták fegyvelmezési eszközként. Végül győzött Nádasdy kancellár és Crenneville kormányzó álláspontja, Ferenc József bízva abban, hogy Róma engedni fog, és teljesíti kívánságát, a lemondás mellett döntött.⁹³

A végső döntést feltehetően elősegítette, hogy a hír Erdélyben még tovább feszült. 1863. augusztus 29-én Crenneville kormányzó felszólította Haynaldot, hogy négy egyházi férfit, valamint több tanítót, akik a követválasztásoknál politikai agitációt űztek, mozdítsa el helyéről. Közölte: a gyulafehérvári gimnázium igazgatójának négy hetet ad a távozásra, ha marad, bezáratja az iskolát. (Az igazgató Veszely Károly, később jó nevű író volt, akit 1849-ben várfogságra ítélték, és akit Haynald nevezett ki igazgatóvá. Feltehetően valóban vezető szerepet vitt a kormány elleni agitációban.) Haynald nem teljesítette a kormányzó kérését, bizonyítékokat kért, Crenneville viszont bizonyítékok helyett saját meggyőződésére hivatkozott, amit Haynald egy papjaival szemben követendő fegyvelmi eljáráshoz kevésnek tartott.⁹⁴

Haynald ekkorra valóban minden szempontból a figyelem középpontjába került. Jólésoan fogadhatta magánszemélyek és egyesületek üdvözlését, augusztus vége felé, pl. éppen a dési Társalkodási Egylet értesítését kapta kézhez, ahol olyan nevek mellé

90 OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 3953. 248-249. f.

91 OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 3953. 255. f. (Haynald a felirat egy példányát megőrizte a maga számára.)

92 OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 3953. 258-260. f. és SZITTYAY 1917. 49.

93 ECKHART 1932. 278-279.

94 SZITTYAY 1917. 49-50.

választották tiszteletbeli taggá, mint Deák Ferenc, Eötvös József és Teleki Domokos. 1863. augusztus 27-én, Szécsényből válaszolt, és megtiszteltetésnek nevezte, hogy ily férfiak sorába állva továbbra is a haza szolgálatában munkálkodhat.⁹⁵ Pár nappal e levél után otthonában keresik föl Nógrád megye tisztelgő nemesei, hogy kitartásra biztassák. A tisztelgők között volt Madách Imre.⁹⁶ A sajtó is foglalkozni kezdett Haynaldal, a Vasárnapi Ujság még 1862. március 30-i számában hoz egy rövid életrajzot róla, melyben mint az elmúlt évi országgyűlés nagy meglepetését mutatja be.

Egy magánszemély baráti megkeresésére példa Szántófy kanonok 1863. augusztus 20-án írt levele Esztergomból. Sajnálkozik Haynald betegsége miatt (ez lehetett tehát augusztusi hazautazásának oka?) *„Úgy hallottam, hogy egy kissé beteg voltál; nem is csoda, ha az ember önmagát az erdélyi zavarokba beleképzei, melyeknek elosztatására egyedül te vagy a hivatott. Nem hiszed, mekkorát nőtt a tekintélyed, mióta a kormány olyan miserabilis óvóintézkedésekhez nyúlt. Nincs már távol az idő, midőn kényszerítve érzi magát a takarodót megfűjni.”* Ha a „takarodó” el is maradt, Haynald népszerűsége valóban egyre nőtt.⁹⁷

Volt a mindennapok során a figyelemnek egy másik, kellemetlenebb formája is, a politikai hatalom számára történő megfigyelés. Ez a fajta figyelem ébersége nyilvánult meg, amikor gróf Pálffy Móríc helytartó levélben kereste meg Kunszt József kalocsai érseket, mert tudomására jutott, hogy a kalocsai tartományi zsinat alkalmával a kalocsai ifjúság fáklásmenetet tervez Haynald püspök tiszteletére. Mivel az esemény politikai jelleggel bírna, és rossz fényt vetne a felső klérusra, jónak látta a veszélyre az érseket figyelmeztetni. Bizott benne, hogy az érsek tudni fogja a megoldást.⁹⁸

Végezetül meg kell jegyeznünk, hogy Haynald népszerűsége, sikere politikai szerepvállalása kapcsán természetesen nem volt osztatlan. 1863. április 2-án, pl. a püspöki hivatalban iktatták az esetet, miszerint Zerich Tivadar pesti egyetemi professzor 1862. okt. 21-én kelt, P. Bodó Jácint szebeni gárdiánhoz írt levelében szélkakas püspököknek nevezte Haynaldot. A kínos levélrészlet a következő volt: *„én a szélkakas erdélyi püspököt nem látogattam meg sem Erdélyben, sem Pesten.”* A levélből szerencsétlen módon pletyka lett, s az érintett plébánosok-káplánok hamarosan eskü alatt vallottak arról, hogy ki mit látott, hallott vagy terjesztett. Szentszéki fegyelmi eljárás lett ui. a dologból.⁹⁹ (A per iratait korábban, az egyházkormányzati munkát ismertető fejezetben már idéztük.) Ha Zerich vissza is vonta állítását, s ha később üdvözlő leveleket is küldözgett az 1870-es években az akkor már kalocsai érseknek, az esetből annyi mindenesetre megállapítható, hogy voltak, akik megítélése szerint igen éles volt Haynald életében az 1860-as évek elején bekövetkező fordulat, s a nagy változás ellenkező előjelű értékelést-érzelmeket is kiválthatott a szemlélőkből. A személyiség, a viselkedés jelentősebb változása kapcsán felvethető kérdést (szentpáli, damaszkuszi valós belső átforgalmódásról-megtérésről, vagy csak köpönygváltásról volt-e szó) a kortársak ebben az esetben is minden bizonnyal felvetették, ill. igyekeztek megválaszolni.

95 OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 3954. 15–16. f.

96 OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 1722. (Hivatalos és személyi ügyekre vonatkozó iratok) 269–270. f.

97 SZITTYAY 1917. 52.

98 OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 3954. 55. f.

99 GyÉL. Cat.13. 800/1863. (558. doboz)

1863. november 16-án Bach vatikáni követ utasítást kapott, hogy eszközölje ki a Szentszék beleegyezését Haynald lemondásának esetére. Az utasítás elég keményen, világosan fogalmaz, üzenete a következő: az egyház nem felelheti el, hogy a császári fegyverek győzelme a forradalom felett az egyház győzelme is volt, az egyháztól Kosuth idején elrabolták gazdag birtokait, és kemény függésbe került. Egy főpásztor ezek után nem agitálhat a kormány ellen, mert ezzel egyházát is károsítja. Ausztria az egyháznak éppúgy szükséges, mint Európának, s ha a püspökök nyíltan a birodalom egységének szétszakítására törnek és a császárral szembeszállnak, úgy nem alkalmasak többé szent hivatásuk betöltésére. Haynald ezen kívül engedetlen is volt, hiszen pápai intés ellenére nem békült az országgyűlés alkalmával, nem hallgatott, és mindent elkövetett, hogy az országgyűlést törvénytelennek tekintsék, erdélyi híveit pedig engedetlenségre bírta.

A kérésre elég hamar, december 3-án megérkezett a válasz, mely szerint a Szentszék elfogadja Haynald lemondását, amennyiben az szabályosan és önkéntesen történik. A pápa tehát viszonylag gyorsan engedett a kemény kérésnek, csak kíméletesen kívánt eljárni, s az egyházi jog formáinak betartásához ragaszkodott. A későbbi, decemberi üzenetváltásokból kiderül, hogy Ausztriában továbbra is félték a pápai kúria véleményének esetleges változása miatt, a pápa és Antonelli azonban megerősítette ígéretét, csupán azt jelezték, hogy egyáltalában nem hajlandóak segédkezni abban, hogy a püspököt a lemondásra rábírják.¹⁰⁰

Ferenc József valójában nem is várta meg a pápa hozzájárulását, az erdélyi királyi biztos ui. már december 2-án levelet írt Haynaldhoz, melyben önkéntes lemondását kérte. Crenneville kifejtette, hogy a lemondás legyen szabályos, vagyis jogerős, és értesítse Haynald annak megtörténtéről. Ezek után írta meg Haynald lemondását, melyet IX. Piushoz intézett, s melynek bevezetőjében azért megemlítette, hogy Ferenc József hadsegédje útján tolmácsolt felszólítására írja.¹⁰¹ A levél hangja önértetes, s bár formailag teljesíti a lemondás követelményét, nem hallgatja el annak körülményeit. A múltra vonatkozóan Haynald leírja, hogy már több esetben is fölmentését kérte, s ennek kapcsán csak azt szerette volna elérni, hogy jó híre, a püspöki állás tekintélye és egyházmegyéje érdekei ne sérüljenek. Erre meglelt volna a lehetőség korábbi lemondásai elfogadásával, most azonban úgy tűnik, hogy a lemondás büntetés, pellengérré állítja személyét egy politikai ügyben. Így tulajdonképpen a püspöki tekintély is sérül, ha egy egyháza jogát védő püspököt székétől politikai okokból meg lehet fosztani. Mindezek után nem szeretne politikai bűnös-ként lemondani, ezért kéri a pápát, vizsgálja ki, hogy a király iránt tartozó hűséget megszegte-e, kárhóztatandó politikai agitációt üzött-e, és vajon ő idézte-e elő a konfliktust a kormánnyal? Egyértelműen kifejti, hogy politikai hitvallása az osztrák kormány irányától eltér, ennek legtöbb intézkedése őt fájdalommal tölti el, és helyeslésével nem találkozhat. De véleményét, mely a magyar nemzet ősrégi és katolikus hagyományain, a trón és az ország jogain alapszik, csakis az uralkodó által nyújtott alkalmakkor hangoztatta, azon szándékból, hogy a király és a monarchia javát mozgássa elő. Úgy látja, hogy mindezt kellő mérséklettel tette, s csak a rosszakarat emelheti

100 ECKHART 1932. 280.

101 ECKHART 1932. 281.

ellene a paphoz és püspökhöz nem illő agitáció vádját. Kéri, hogy a leírtakat figyelembe véve mentsék föl erdélyi püspöksége alól.¹⁰²

Haynald egyébként lemondásának szövegét Thun miniszterrel előzetesen egyeztetette. A miniszternek Haynald változata nem tetszett, készített egy saját változatot, Haynald viszont ragaszkodott a magáéhoz, melyet végül 1863. december 31-én írt alá. A pápához írt lemondás egy példányát Ferenc Józsefnek is megküldte, egy rövid bekezdésnyi toldással, melyben hűségéről biztosította uralkodóját.

Ezek után nem csoda, hogy kételyek támadtak a lemondás önkéntessége felől, Falcinelli nuncius határozottan a visszautasítását javasolta, mivel szerinte minden kánoni okot nélkülöz, és morális presszió eredménye. A gyulafehérvári káptalan és az erdélyi nemesség számos tagja írt kérvényt a pápának, hogy ne fogadja el Haynald lemondását. IX. Pius bizonytalanná vált. 1864 februárjában újra felvetette a magyarországi áthelyezés, püspöki székváltás gondolatát, Ferenc József azonban nem engedett. A kánoni ok hiányára azt felelte, hogy az egyház és az állam érdeke az egyházi törvénynek sem lehet közömbös. Ezen kívül Haynald alkotmányos nézetei szerint a konkordátum Magyarországon és Erdélyben nem érvényes, ez sem lehet a pápának közömbös. Sajátos, hogy a nuncius egy olyan püspököt pártol, aki kétségbe vonja a konkordátum érvényességét. Mindezeket az ellenérveket márciusban közölték a Szentszékkal.¹⁰³

A lemondás elfogadása tehát tovább húzódott. Teljesítve Haynald kérését, vizsgálatképpen a szentszék a kalocsai és esztergomi érsekeket, és egy-két püspököt is megkérdezett véleményéről. Scitovszky inkább védte, Kunszt viszont elmarasztalta Haynaldot. A legszigorúbb Simor János győri püspök véleménye volt, aki szerint az erdélyi püspök maga az okozója a személye körül felmerült nehézségeknek – igaz, az ő véleménye kapcsán Falcinelli nuncius megjegyezte, hogy Simor személyében Haynald politikai ellenfeléről van szó. Mindezek után Antonelli is a lemondás elfogadását javasolta, de ugyanakkor azt is jelezte Haynaldnak, hogy a pápa személyesen fogja kézbe venni a sorsát, Rómába hívja, ahol szabadon választhatja meg életkörülményeit.¹⁰⁴

Időközben, 1864 márciusában egy érdekes lehetőség adódott Haynald életében: Miksa főherceg magával szerette volna vinni Mexikóba, pápai nunciusi megbízatással. A történetről 1864. március 29-én kelt levelében számolt be Fabj apátnak, római ágenseknek. A levél szerint a terv nem Rómától, nem is Béctől, hanem magától Miksa főhercegtől eredt. 1864. március 21-22-én már találkozott Miksával, s beszéltek a tervéről. Miksa hivatalosan nem kérelmezte végül a dolgot a Szentszéktől, mivel egy bizalmas tanácsadója tudatta vele Haynald ellenérveit. Érdekes Haynald indoklása, annak részletezése, hogy miért nem alkalmas diplomatának. *„Ezt a művészetet soha se nem akartam, sem nem tudtam megízlelni, sőt bátran állíthatom, hogy nincs is tehetségem annak elsajátítására, mert mindazon képességeim hiányzanak, melyeket egy diplomatában megkívánunk; ilyenek a vele született tehetség, előzetes kiképzés, kellő tudomány, végül a léleknek bizonyos okossága és ügyessége. Hogy a többi, amit az engem jól ismerők s Főtisztelendőséged is tudnak, elhallgassam, csak azt az egyet említem, meg, hogy én nem a diplomatikai pályára születtetek közé tartozom, akiket a Szentírás is „bölcseknek” nevez és hogy szájuk az ő szívéükben vagy, hanem azok közé, akikről mondja, hogy az együgyűek ajkukon hordják a*

102 FRAKNÓI 1889. 77–78.

103 ECKHART 1932. 282.

104 ADRIÁNYI 1999. 136, ADRIÁNYI 1975. 67–69. lábjegyzetek

szíüket.” Említi még francia nyelvtudásának hiányosságait, s hogy idegen volna Mexikóban, akit nem ismernek, és fizikailag is gyenge a feladathoz: „*más nagy akadályt okoz fizikai konstitúcióm, melyet a tengeri utazás nagyon erősen vesz elő. S noha már 12-szer voltam tengeren, a tengeri betegség kellemetlenségeit sohasem tudtam kikerülni, sőt midőn utóljára 36 óra hosszat tartó vihart kellett átszenvednünk, majdnem halálra váltan, káros utóhatását még sokáig éreztem.*” Haynald a biztonság kedvéért a Szentszéknek benyújtott emlékiratában is kifejtette véleményét az ügyben, de szerencséjére Miksa császár sem erőltette a dolgot a későbbiekben, és nem tett hivatalos lépéseket.¹⁰⁵ Haynald tehát lényegében két ok miatt nem tartotta magát alkalmasnak diplomatának: szókimonódó, heves természete és gyenge fizikuma miatt. Az erdélyi püspök „merészsége” (a szónak abban az értelmében, hogy önérzetesen, bátran fellépett ügyei érvényesítésében, és nem tűrte a zárt ajtókat maga előtt) azoknak is feltűnt, akik csak egy-két alkalommal találkoztak vele. Kempen altábornagy, a hírhedt rendőrminiszter, pl. megőrizte első benyomását Haynaldról 1856. április 15-i naplóbejegyzésében. Amellett, hogy a feljegyzés tartalmilag pontatlan (pl. Sagunát tévesen írja görög-egyesült, vagyis görög katolikus püspöknek), Haynaldot jellemző szavai beszédek: fiatal, tüzes, talán kissé hangos és merész.¹⁰⁶ A gyenge fizikum, a betegségek egész életén végigkísérték Haynaldot, és tengeribetegségeiről is beszámolt útírtára, Lönhart Ferenc a feljegyzéseiben.¹⁰⁷

Teltek a hónapok, miközben Haynald egyre inkább szeretett volna sorsa felől biztos híreket is tudni. Némi reményt adott számára, hogy a pápa személyesen akart vele találkozni, és Rómába hívatta. Anyjához írt leveléből tudjuk, hogy 1864. május 25-én indult, kérte azonban, hogy ez maradjon titok, a közvélemény számára Ems úticélt jelzett. Haynald június 8-tól kb. egy hónapot töltött Rómában, a pápa tüntető szívélyességgel fogadta, anyjának beszámol róla, hogy mindenki kedves volt vele, még Bach követ is. A pápa még mindig nem akarta elengedni őt Erdélyből, és segédpüspökös megoldást javasolt, amiről viszont Bach követ hallani sem akart. Haynald igyekezett jól érezni magát, múzeumokat látogatott, Liszt Ferencsel kirándult stb. Augusztusban Emsben volt, fürdőben, itt már jelzést kaphatott, hogy lemondását végül elfogadják, ui. szeptember közepére már Gyulafehérvárra ért, hogy költözését lebonyolítsa. Végül a szeptember 19-ére kitűzött, majd 22-ére halasztott konzisztóriumon vált véglegessé Haynald lemondásának elfogadása és további sorsa. Ugyanezen a napon kelt levelében a pápa értesítette a döntésről. Fájalta, hogy Erdélyt meg kellett végül fosztania főpásztorától, de a segédpüspökös megoldás az adott körülmények között, mindkét félnek tetsző módon kivitelezhetetlen volt. A pápa c. karthágói érseknek nevezte ki Haynaldot, tartózkodási helyül Rómát jelölte ki számára. Haynald a levél kézhezvétele után október 3-án megírta búcsúlevelét az erdélyi egyházmegye híveihez, október 4-én pedig már a Kolozsvári Közlöny is tudósított a fejleményekről. Szeptember végi költözése kapcsán megjegyzi, hogy temérdek leveléről, számtalan apróságnak s főleg herbáriumának becsomagolásáról kellett elsősorban gondoskodnia.¹⁰⁸

105 SZITTYAY 1917. 54–55.

106 A naplórészletet közli: TÓTH 1935. 475.: „*Jung, feurig, vielleicht vorlaut und, wie er selbst sagte, freimütig, hog er seine gegenwärtige Mission überaus hervor, tadelte scharf die Statthalterei Siebenbürgens und dessen Gouverneur, Fürst Karl Schwarzenberg, der, dem Geschäfte abhold, und nur auf Jagd bedacht, bösen Einflüssen unterliege und ganz unbegreiflich den griechisch-unierten Bischof Schaguna frei schalten lässt. Haynald erbot sich zu weiteren Mitteilungen.*”

107 LÖNHART 1862. 144, 255.

108 SZITTYAY 1917. 56–60.

Erdélyben természetesen nagyon sajnálták a lemondást, Haynald távozását. De hogy a jövőt illetően mégis élt a közvéleményben a remény, arra példa Torma Károly 1864. október 7-én, Gyulafehérvárról írt levele. A neves erdélyi archeológus, közéleti személyiség egy munkáját küldte el Haynaldnak tisztelete jeléül. Bár fájalmát fejezi ki amiatt, hogy Haynaldot Erdély (egy időre) elvesztette, búcsúzásként a következőket írja: *„s tartson meg főpásztori kegyében úgy is mint carthagoi, de adja Isten, hogy annak idejében mint esztergomi érsek is!”*¹⁰⁹

ANDOR LAKATOS

LAJOS HAYNALD AS BISHOP OF TRANSYLVANIA (1851-1864)

Lajos Haynald (1816-1891), Cardinal, Primate of Kalocsa in fact “lived through” the 19th century, and according to historiography as well as to references in encyclopedias was a remarkable and outstanding figure of his age. His course of life was variegated. He served in several different places, but each of them was significant. From 1848 to 1851 he worked as senior clerk in Esztergom, from 1851 to 1864 he was Bishop of Transylvania, from 1864 to 1867 he functioned as secretary of the Congregation of Extraordinary Ecclesiastical Affairs in Rome, then from 1867 he acted as Bishop of Kalocsa. Leo XIII nominated him as cardinal in 1879.

The years spent in Transylvania may be considered as a significant period in Haynald's life. The decade spent there was the heyday of his pastoral work. The young bishop walking in the mountains of Transylvania collected numerous plants for his herbarium. The priest “coming from far”, was at first distrusted, but after being deposed for political reasons left Transylvania as a national hero, also well-known internationally. Although his career continued after his deposal, Haynald's “heart” remained in Transylvania and the memory of the years spent there determined his whole life. He had a very good relation with his one-time beloved diocese, among others as a generous supporter.

Present paper discusses both the functioning of the diocese (church government, pastoral work, financial management) and the problems featuring the era in terms of church policy and national politics (such as the issue of mixed marriages, the concordat of 1855, the union between Hungary and Transylvania). Studying archival sources in Gyulafehérvár (today Alba Julia, in Romania) could clear some earlier uncertain parts of his biography, such as the year spent between his nomination as coadjutor and his moving to Transylvania. Another interesting episode of his life is the attempt to promote the Episcopal Seat of Transylvania to the rank of archiepiscopacy, which is a consequence of the interlocking of church policy and nationality issues in Transylvania. In Haynald's life the years spent in Transylvania meant the heyday of his pastoral work, as a result of which he became a well-known and acknowledged prelate not only in Transylvania, but also in Hungary and in Rome.

In terms of politics his life changed when the monarch issued the Diploma of October at the turn of 1860 and 1861. After the political passivity of the 50s, the already experienced prelate entered active political life and actively supported the fights for uniting Transylvania and Hungary. His expressive and determined acts between 1861 and 1863 obviously led to conflict with the government in Vienna, and in the end it resulted in Haynald's deposal on the personal request of Franz Joseph. Long and embarrassing talks started with Rome about the fate of the bishop resigned due to political reasons, which in the end resulted in his career rising again. Pius IX nominated Haynald as Archbishop of Carthago, and invited him to Rome into the Congregation of Extraordinary Ecclesiastical Affairs, and in Hungary he was hoped to return as a Prelate of Esztergom leading the Hungarian Catholic Church. However, this expectation could not be fulfilled, as Franz Joseph nominated János Simor in the place of the deceased Primate János Scitovszky. Then after the Compromise of 1867 the Hungarian Government suggested Haynald taking the seat of Primate of Kalocsa, which became vacant and was traditionally considered as the second highest ecclesiastical rank in Hungary. In the following decades Haynald acted as the other prominent figure of the Hungarian Bishops' Conference together with Primate Simor.

109 Ráday Levéltár, C/82. 17. doboz, Haynald Lajoshoz intézett levelek

GALCSIK ZSOLT

HAYNALD LAJOS KALOCSAI BÍBOROS-ÉRSEK ÖTVEN ÉVES PAPI
JUBILEUMÁNAK NÓGRÁD MEGYEI ESEMÉNYEI (1889)

Kalocsa város 1889. október 15-én fényes keretek között ünnepelte főpásztorának, dr. Haynald Lajos bíboros-érsek papságának ötven éves jubileumát.¹ Az egész ünnepsorozatot beárnyékolta annak ténye, hogy maga az ünnepelt betegsége miatt nem tudott megjelenni. *„Ezt az ünnepet eredetileg elvonulva szeretne volna tölteni, valamelyik külföldi kolostor magányában, végül ágyhoz kötve kellett ünnepelnie. Kalocsa városa azért így is megemlékezett a jeles napról, a székesegyház előtti téren tíz öl magas diadalkaput állítottak, 800 gyertyával, rajta az érsek címerével, jelmondatával. Hódoló felirat készült a város minden családfőjének aláírásával. Az ünnep előestéjén tízezres fáklyásmenet vonult az érseki kastély elé, ő azonban még az erkélyről sem tudta őket fogadni. Több mint 300 üdvözlő táviratot kapott, köztük minden fontos közjogi méltóságét. A lapok általában megemlékeztek rövid életrajzáról.”*²

Ennek az ünnepsorozatnak Nógrád vármegye is részese volt, mivel Haynald Lajos e megye szülöttjeként került az érseki székbe. Ennek ténye pedig feljogosította a szülőváros, Szécsény és a vármegye előljáróságát, hogy a maguk módján emlékezzenek meg a jubileumról és hódolatukat fejezzék ki az érsek előtt.

Az események részletezése előtt célszerűnek tartom összefoglalni Haynaldnak a szülőföldi kapcsolatait, hogy megtudhassuk milyen hálaérzettel gondoltak a város jövőjére.

Haynald István és Jüttner Franciska gyermekeként látta meg a napvilágot 1816. október 3-án. Édesapja 1802-ben került a városba, ahol a Forgách grófok alkalmazottja volt. 1812-ben Vácra költözött, majd feleségül vette Jüttner Ferenc váci polgár leányát, Franciskát. 1814-ben Forgách József visszahívta Szécsénybe, s titkári minőségben alkalmazta, majd a két unokájának nevelését is reá bízta.

A Forgách unokák neveltetése mellett a nagy értelemmel bíró fiának, Lajosnak az oktatását is végzi. Az édesapja oltotta belé a növények iránti szeretetét és lelkesedését, ami később meghatározó lett egész életében. Már öt éves korában beadták a szécsényi római katolikus fiúiskolába, ahol a nyilvános vizsgán kitűnő osztályzatot nyert.

1 Vasárnapi Újság, 26. évf., 42. sz. Budapest, 1889. október 20. 685. p., *Haynald bíbornok jubileuma.* (Továbbiakban: VÚ.).

2 LAKATOS ANDOR: *Haynald Lajos közéleti és politikai tevékenysége.* In.: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok Regnum.* 7. évf., 1995/3-4. sz. 137-138. p. (Továbbiakban: LAKATOS i. m.).

1824-ben Vácott, majd Pesten és Esztergomban folytatta tanulmányait, ahol kivívtá az első helyeket. 1830-ban határozta el, hogy az Egyház szolgálatába lép, Rudnay Sándor hercegprímás felvette a papnövendékei közé. 1839. október 15-én Jordánszky Elek segédpüspök pappá szentelte. Október 20-án pedig szülővárosának templomában bemutatatta első szentmiséjét.

Mint ismeretes, Haynald Kopácsy József hercegprímás személyi titkáráként a szabadságharc alatt nem engedte kihirdetni a függetlenségi nyilatkozatot. Ekkor a kormány eltávolította a helyéről. Ez lett életének első bukása, amit a Habsburg-házhoz való hűsége okozta. Az eltávolított irodaigazgató a szülői házba menekült. A szécsényi ferencsek és a város népe sem ünnepelte őt.

1852. október 15-én Erdély püspöke lett. Politikájában erősen kiállt Erdély és egyházmegyéje érdekei, valamint jogai mellett. Az ezekből adódó problémák miatt kellett lemondania püspöki székéről. Ekkor újból a szülői házba tért vissza, mint „bukott” ember, de ekkor már harangzúgás mellett fogadták és Nógrád vármegye földesurai, nemesi és papsága 19 tagú küldöttségben hódolt a haza jogainak és szabadságának bátor védelmezője előtt. Az 1864-ben kelt búcsúlevelét erdélyi híveihez Szécsényben írta meg.

Haynald érsek édesanyja 1873-ban ünnepelte 80-dik születésnapját. Ebből az alkalmából szülővárosában „Hármas Intézményt” alapított, ami állt egy apácázárdából, leányiskolából és kórórából (kórház, betegszoba). A vezetésére a Páli Szent Vincéről nevezett irgalmas nővéreket kérte fel, akik 1950-ig a város szolgálatában állottak. Az intézmény a kapuit 1875. szeptember 12-én nyitotta meg, de ezt már az alapító édesanyja, Jüttner Franciska nem élhette meg, ugyanis 1875. január 22-én meghalt.

Haynald Lajos kalocsai érseksége idejében (1867–1891) köz- és jótékonyági célokra 5.716.770 forintot költött, ebből összesen 148.818 forintot, vagyis 2,6 %-ot fordított szülővárosa fejlesztésére, segélyezésére az alábbiak szerint.³

A. Egyházi célokra	Forint
1. A szécsényi plébánia javadalmazásának jobbitására	1.067
2. A szécsényi nőzárda kápolnájára	355
3. A szécsényi temető kápolnájára	110
4. A szécsényi Szent Ferenc rendű zárda javítására	60
5. A szécsényi plébánia melléképületére	159
6. A szécsényi Szentháromság szobor helyreállítására	179
„A” összesen:	1.930

3 KÓHALMI-KLIMSTEIN JÓZSEF: *Vázlatok Haynald Lajos bíbornok, érsek életéből. 1816–1889.* Pozsony–Budapest, 1889. – SZITTYAI DÉNES: *Haynald Lajos ifjúkora.* In.: *A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Kath. Főgimnázium Értesítője 1914–1915.* Kalocsa, 1915. – GALCSIK ZSOLT: *A Páli Szent Vincéről nevezett szécsényi irgalmas nővérek „Hármas intézményének” története az alapítástól a feloszlatusig (1875–1950).* Balassagyarmat, 1993. 23–24. p. (Továbbiakban: GALCSIK 1993.). – LAKATOS i. m.

B. Tan-és nevelésügyi célokra	
a, Alapítványok	
1. A szécsényi hármasszék intézetnek (nőzárda, árvaház és kórház) vételára, építésére és felszerelésére	34.653
2. A szécsényi hármasszék intézet örökös alapítvány alaptőkéjére	42.000
3. A szécsényi hármasszék intézet előleges dotációjára (féléves esedékes kamatra)	1.582
4. A szécsényi hármasszék intézetben egyházi szolgálat alapítványára	5.022
5. A szécsényi hármasszék intézet fenntartására alapítványként és épületei javára	16.205
6. A szécsényi római katolikus fiúiskola céljaira alapítványként és az iskolai alapok kezelési költségeire	14.356
7. A szécsényi iskola és tanítói lak építésére	2.380
8. A szécsényi római katolikus iskola átalakítására	800
„B/a” összesen:	116.998
b, Ösztöndíjakra	
1. A Velics család gyermekeinek taníttatására	28.124
2. Egy szécsényi klerikus neveltetésére	70
„B/b” összesen:	28.194
C. Tudomány, irodalom, művészet, közművelődés	
1. A szécsényi kaszinó könyvtárára	20
„C” összesen:	20
D. Jótékonyági célokra	
a, Intézetek, egyletek	
1. A szécsényi zsidó iskolára	50
2. A szécsényi szabók segélyegyletének	10
b, Magánosok segítetésére	
1. A szécsényi telefonosnak	80
2. A szécsényi tűzkárosultaknak (1883)	300
3. A szécsényi árvaházban egy kikeresztelt zsidó fiúnak és egy számfelletti árvának	236
c, Kegyeletes célokra	
1. Az érsek szüleinek emlékére a szécsényi templomban tartandó szentmisékre tett alapítvány	1.000
„D” összesen:	1.676
A-D összesen:	148.818

Haynaldnak a szülővárosában tett alapítványai és adományai kötelezték Szécsényt arra, hogy a jubileumi ünnepség kapcsán mindezekért köszönetet mondhassanak.

Maga a vármegye is kifejezte a hódolatát – lényegében egy kicsit megkésve – de erről majd a későbbiekben olvashatunk.

Az események menetében száz évet kell előre ugranunk, ugyanis 1991-ben Haynald Lajos születésének 175. és halálának 100. évfordulójáról Kalocsa és Szécsény is megemlékezett. A szülőváros a Ferences Kolostor Rákóczi-termében egy kiállítással is adózott az emlékének. A tárgyakat nagyrészt a Kalocsai Érsekség kölcsönözte. Itt volt látható az a díszalbum is, amit Szécsény készítettett.⁴

E tanulmány megírása közben az Érseki Levéltárból előkerült még két díszalbum is.⁵ Az egyiket a szécsényi vincés (irgalmas) nővérek készítették és erről semmilyen ismerettel nem rendelkezünk, a másik pedig a Nógrád vármegye által készítettett. A Kalocsán található Haynald-jubileumi iratok gyűjteménye őrzi még azt a levélváltást, amiben Horváth Danó a „Nógrádi Lapok és Honti Híradó” című hetilap szerkesztője megküldte azt az ünnepi számot, amiben hosszasan emlékezik meg a főpásztorról.

Mint ahogyan jeleztem, három díszes kivitelű album került elküldésre a nógrádiak részéről, ezek gondolata azonos, csak az elkészítési időpontjuk változik. A szécsényi apácák által készített album 1889. október 1-i, a Szécsény városa által 1889. október 15-i és a Nógrád vármegye által küldöttön 1889. november 5-i keltezés látható.

E kis kitérő után, visszatérve az eredeti gondolatmenetünkhöz, az események láncolatát így folytathatjuk.

A SZÉCSÉNY VÁROSA ÁLTAL KÉSZÍTETETT DÍSZALBUM

A szécsényi készülődés, illetve az ünnepségre való előkészületek jóval korábban, közel egy évvel előbb elkezdődtek. Szécsény városa az 1888. december 12-én tartott képviselő-testületi ülésén ismerhette meg Terstyánszky István képviselő alábbi indítványát.⁶ *„Mondja ki Szécsény mezőváros képviselő testülete, hogy főmagasságú Haynald Lajos bíbornok érsek úrnak a jövő 1889. év folyamán 50 éves papi jubileumának megtartandó ünnepélyén magát képviseltetni kívánja, s ezen képviseltetés miként leendő keresztül vitelének tervezésére egy 10 tagú bizottságot küld ki.*

4 Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattár, Album XX.

5 Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL). I. 1.c. Haynald, Vegyes iratok, 1889-es jubileum. (Ezúton szeretném a köszönetemet kifejezni dr. Lakatos Andor levéltár-igazgatónak kedves barátomnak, hogy az említett dokumentumokat megkereste és másolatukat a rendelkezésemre bocsátotta.)

6 Nógrád Megyei Levéltár (NML) V. 503. 1. k. Szécsény nagyközség iratai. Képviselő-testületi jegyzőkönyvek 1872–1888. 415–416. p. 1888. dec. 12. 6. napirendi pont. – GALCSIK ZSOLT: *Szécsény képviselő-testületi üléseinek napirendi pontjai és határozatai (1872–1950)*. Salgótarján, 2002. (Adatok, források, tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 35.) (Továbbiakban: GALCSIK 2002). Itt kell említést tennem arról, hogy Szécsény mezővárosi rangját az 1871. és az 1886. évi községrendezési törvények értelmében elveszítette. Ezt a település elöljárósága „nem fogadta el”, minden hivatalos iratban tovább használták a mezőváros és város kifejezéseket. Mivel az idézett dokumentumok is mind ezt a változatot tüntetik fel, megmaradtam a város elnevezésnél.

Indítványa helyesléssel fogadtatott, s ezen bizottságba a városbíró elnöke alatt Gyurkó Imre, Simonides János, Pintér Sándor, Pokorny Pál, Vancsó Béla, Terstyánszky István, Pick József, Sztancsik János és Ruzinkó Antal választottak."

A bizottsági tagok a város közéletének jeles személyiségei voltak; Gyurkó Imre a ferences kolostor házfőnöke és a plébánia vezetője, Simonides János a helybeli evangélikus lelkész, Ruzinkó Antal pedig a városbíró. Mint ahogyan láthatjuk, a testület a bizottság tagjainak megválasztásakor nem csupán katolikus férfiakat jelölt, hanem más vallását is. Ez a felekezettől független szemlélet mindvégig megvolt, hiszen a díszalbumot számos zsidó származású is aláírta.

A bizottság működéséről iratok hiányában sajnos keveset tudunk. Az bizonyos, hogy üléseztek, mivel az ünnepség ügyében a következő, az 1889. szeptember 30-án tartott közgyűlésen értesülünk arról, hogy Kalocsán először június 13-án tartották volna meg az ünnepélyt, de ez elmaradt. Ennek oka minden bizonnyal Haynald betegségével hozható összefüggésbe. Szeptember 27-én pedig jelezték – valószínű, már ismerték az október 15-ei dátumot –, hogy az érsek előtt küldöttségek fognak tisztelegni, de lehetséges, hogy csak az érseki helynök fogadja őket. „*Városbíró [Révay Sándor] előadja, hogy a képviselő testület 1888. szeptember 12-iki határozatához képest, mely szerint Dr. Haynald Lajos bíbornok érsek 50 éves papi jubileumán testület által kívánja képviseltetni magát, – többször kérdést intézett Kalocsára, vajjon az ünnepély megfoge tartatni, s mikor? Folyó év június 13-án arról értesült, hogy az ünnepély teljesen elmarad, szeptember 27-én azonban úgy értesült, hogy küldöttségek fognak ugyan tisztelegni, de valószínűleg csak az érsek úr helynöke fogadja. Ezen értesülések folytán a kiküldött intézkedő bizottságot összehívta, s ez 29-én megis tartotta ülését, megállapodásainak előadására felkéri Tersztyánszky István bizottsági tag urat.*"⁷

A szeptember 29-én tartott ülésen elhangzott elképzeléseket ismertette Tersztyánszky István. Sürgönyileg tudakolják meg, hogy az érsek személyesen fogadja-e majd a szécsényi küldöttséget. Itt határozzák el egy díszes album elkészítését, amit a küldöttek nyújtanának át. Ha pedig a küldöttség nem menne, akkor a városbíró testvérét, Révay Károlyt, aki Kalocsán lakik, kéri fel e tisztségre. Tersztyánszky bejelenti továbbá, hogy a felirat szövegét ő már olvasta, kéri ennek jóváhagyását. „*Tersztyánszky István a megállapodásokat a következőkben terjeszti elő. Megbízott a városbíró, hogy illetékes helyen sürgönyileg kérdést intézzen, vajjon az érsek úr fogadja-e a szécsényi küldöttséget, vagy sem. De bármilyen legyen is a válasz, minden esetre óhajtandó lenne, hogy egy díszes album készíttessék, melyet a város közönsége aláírna, s ezt a küldöttség átnyújtaná, ha pedig küldöttség nem menne, akkor Révay Károly úr, ki jelenleg Kalocsán lakik, s az ottani tisztelgésekben részt vesz, bizassék meg az ünnepélyes átadással. Felkérést a városbíró arra is, hogy az albumba iktatandó hódolati feliratot fogalmazza, – ő már ezt olvasta – kéri, hogy a bizottság eljárását jóváhagyólag tudomásul vegye, s a szöveget fogadja el a képviselő testület.*

A bizottság eddigi intézkedése egyhangúlag helyben hagyatott, ugyanúgy fogadtatott el a hódolati irat egészben felolvasott szövege is."⁸

A képviselők mégis úgy döntöttek, hogy küldöttségileg viszik el a díszalbumot Kalocsára és ehhez a városi polgárok közül bárki csatlakozhat. Tersztyánszky javasolja tovább-

7 NML. V. 503. 2. k. (1888-1896). 31-32. p. 1889. szept. 30. 1. napirendi pont. – GALCSIK 2002. 48. p.

8 Uo.

bá, hogy a hódolati iratot valláskülönbség nélkül a város polgárai is aláírásukkal tiszteljék meg. Szepessy József tanító a kiadási költségekre 30–50 Forint közötti összeg megszavazását kéri. A díszes pergamen lapok elkészítését egy ismeretlen budapesti cégtől rendelték meg. *„Mire Tersztyánszky István indítványa elhatározatott, hogy a városbíró vezetése alatt egy küldöttség bizassék meg az album átadásával, melyhez bármely városi polgár csatlakozhatik.*

Ugyanő azon indokból, mert a hódolati irat aláírásához az összes városi közönség valláskülönbség nélkül járulhasson, indítványozza: bizassék meg a városbíró a várospenztárából fizetendő 25–30 frt. erejéig valamely budapesti cégnél egy díszes album elkészíttetésére; ez Szepessy József indítványára 30–50 frtig emeltetvén, elhatározatott:

A városbíró az album elkészíttetésével megbízatik, s e célra a város penztárából 30–50 frt. utalványoztatik. Végül elhatározatott, hogy a sürgönyzési, levelezési és szállítási költségek szintén a város penztárából külön utalványoztatnak.⁹

A városi küldöttség végül is nem utazhatott el Kalocsára, hiszen Haynald érsek betegeskedett és a köszöntéseket sem tudta személyesen fogadni. Helyette Majorossy János püspök vette át ezt a tisztséget.

Az országos napilapok, mint pl. a Vasárnapi Újság is megemlékezett az ünnepekről, kiemelve, hogy Kalocsa városa részéről szintén hasonló, több ezernyi aláírást tartalmazó díszkötésű könyvet nyújtottak át. De Szécsényről ilyen téren nem tesznek említést, viszont arról igen, hogy a szülővárosában felállított intézetek javára 15 ezer forintos alapítványt tett Haynald. *„Lönhardt erdélyi püspök elküldötte azt a díszalbumot is, melyet az erdélyi papság ajánlott föl egykori püspökének. Bács-bodroghelye katholikus lakossága egy aranyozott ezüsből készült pástorbotot készíttetett. Tizenegy órakor a városi előjáróság az érseki kastélyban Majorossy János fölszentelt püspök kezeibe tett le arany díszkötésű ívnagyságú könyvét, melyben a város több ezernyi lakójának hódoló aláírása foglaltatik. Az érseknek átadott hódoló felirat a dr. Brandtner György városi főjegyző tollából származik. (...)*

Haynald bíbornok a jubileum emlékére összesen 366.000 forint alapítványt tett. (...) a Szécsényben felállított intézetek javára 15.000 frt. (...)¹⁰

Szécsény városa a körülményeket figyelembe véve méltó módon emlékezett meg jótévőjéről és híres szülöttjéről. Október 14-én este a harangok egy óra hosszan át hirdették az emlékünnepek bekövetkezését. 15-én pedig ünnepélyes isteni tisztelet volt, melyen az összes hatóságok tömegesen és a helybeli önkéntes tűzoltótestület pedig teljes díszben jelent meg. Ezen a napon özv. Velics Antalné született Haynald Teréz, a főpap húga 300 forintot kézbesített a tűzoltótestületnek. *„Dr. Haynald Lajos bíboros-érsek ő főmagassága papságának ötven éves évfordulója ünnepét a nagynevű főpap szülőhelye Szécsény mezőváros kegyeletesen ünnepelte meg; 14-én este a város összes harangjai egy óra hosszan át hirdették az emlékünnepek bekövetkezését. 15-én ünnepélyes isteni tisztelet volt, melyen az összes hatóságok tömegesen, a helybeli önkéntes tűzoltó testület pedig teljes díszben jelent meg. A város közönsége több száz aláírással ellátott hódoló iratot küldött a szeretett egyházfejedelemnek, ki gyengélkedése miatt küldöttséget nem fogadott, maga az emlékirat kiválló ízléssel készült albumba van foglalva, melynek tábláján ő eminentája címere, a bíbornoki jelvényekkel, első lapján a város címere látszik. Özv. Velics Antalné született Haynald Te-*

9 Uo.

10 VÜ., 26. évf. 42. sz., Budapest, 1889. október 20. 685. p. – Haynald bíbornok jubileuma.

réz, az ünnepelt főpap húga, meghatva a kegyelet e ránézve is megható nyilatkozatai által, a tüzoltó testület főparancsnokságának 300 frtot kézbesített a testület céljainak előmozdítására, ki a városbíró társaságában hálás köszönetet mondott a nemes keblű adakozónak."¹¹

Sajnos, az eseménnyel kapcsolatosan a ferencesek vezetete Historia Domusban semmilyen feljegyzés nem található 1889. október hónapban.¹²

A díszalbumot, hogy végül is miként juttatták el Kalocsára, nem tudni. Feltételezhető, hogy postai úton, vagy pedig a Haynald családtagok valamelyike vitte el és adta át a város nevében.

Haynald érsek az október 25-én kelt levelében köszönte meg Szécsény városának a szíves megemlékezését. A köszönő sorokat a városi képviselő-testület a november 20-án tartott közgyűlésén ismertette és ezzel, valamint a díszalbummal kapcsolatosan két indítvány született.¹³ „*Városbíró bemutatja Dr. Haynald Lajos kalocsai érsek köszönő leiratát a küldött díszalbum s emlékiratért.*

Tudomásul vétetvén, s az irat a város levéltárában megőrizetni rendeltetik.

Ezen tárgyhoz Faska Géza jegyző indítványozza, miszerint mondja ki a képviselő testület, hogy a felküldött emlékirat egész terjedelmében a képviselői jegyzőkönyvben örökíttessék meg.

Indítványa elfogadtatott, sőt Ruzinkó Antal azon pótindítványt teszi, hogy ezen irat 200 példányban nyomattassák ki, s ez a lakosság között is osztassék ki.

Sztancsik János még úgy kívánja módosítani, hogy a felelet is kinyomattassék.

Úgy a pótindítvány, mint a módosítás elfogadtatott.”

Az érsek levelét elhelyezték a városi levéltárban, de ez már nem található meg. Viszont megmaradt a jegyzőkönyvben a hiteles másolata, valamint a levél tisztázata a Kalocsai Főszékesegyházi Levéltárban.¹⁴

Faska Géza indítványa teljes mértékben elfogadásra került és a jegyzőkönyvi napirendi pontok lezárását követően hitelesített másolatban a díszalbum teljes szövegét megörökítették az utókornak.¹⁵

Még mielőtt a díszalbumot ismertetnénk, Ruzinkó Antal indítványáról is kell szólni. Ő javasolta, hogy ezt 200 példányban, Sztancsik János képviselő még hozzátette, hogy az érsek válaszlevelét is nyomtassák ki és a lakosság között osszák szét. Sajnos arra nem találtam semmilyen forrást, hogy ez a nemes elhatározás megvalósult volna. Ilyen nyomtatvány nem került elő sem az Országos Széchényi Könyvtár Aprónyomtatványtárából, sem a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárból és Levéltárból.

Megismerve a Haynald érseknek készített hódolati felirat történetét, maga az albumban megörökített gondolatokat is hasonlóan kell bemutatnunk.

A rézcsatokkal és vert díszítésekkel, valamint Haynald érseki címerével és jelmondatával (Patiendo mereri) ellátott bársonykötésű díszalbum hat darab (oldal) pergamen

11 *Nógrádi Lapok és Honti Híradó.* 17. évf., 42. sz. 1889. október 20. 3. p. – *Dr. Haynald Lajos bíboros-érsek.* (Továbbiakban: NLHH.)

12 Szécsényi Ferences Kolostor Levéltára. *Historia Domus Conventus Szécsényiensis* 3. k. 1880–1950. (1889. október).

13 NML. V. 503. 2. k. (1888–1896.) 39. p., 1889. nov. 20. 5. napirendi pont. – GALCSIK 2002. 49. p.

14 NML. V. 503. 2. k. (1888–1896.) 45. p., 1889. nov. 20. – KFL. I. 1.c. Haynald, vegyes iratok, 1889-es jubileum.

15 NML. V. 503. 2. k. (1888–1896.) 43–44. p. 1889. nov. 20.

lapot tartalmaz. Az első lapon, a protokolli beköszöntő mellett Szécsény város címerét is ráfestették.¹⁶ A második és a harmadik lapon olvashatjuk a hódolati felirat teljes szövegét, majd a harmadik lapon kezdődik és tart egészen a hatodik lapig a szécsényiek aláírása. Összesen 129 személy írta alá a hódolati iratot. Esetünkben mind az összes aláíró sikerült azonosítanunk. Mint ahogyan említettük a képviselő-testületi határozatban hangsúlyozták, hogy felekezeti különbség nélkül bárki aláírhatja. A nevekből teljességgel nem állapítható meg, hogy ki milyen felekezethez tartozott, ezt csak a helyismereti kutatással lehet pontosítani. Példaként említem meg, hogy pl. Simonides János evangélikus, Ruzinkó Antal görög katolikus, Schwarcz Soma pedig izraelita felekezetű volt.

Az eredeti díszalbumi szöveget a városi képviselő-testületi jegyzőkönyv is megőrökítette azzal a megjegyzéssel, hogy „Következik mintegy 250 aláírás”.¹⁷ Ezek a nevek nem lettek feltüntetve, sőt a jegyzőkönyv vezetője túlzott is, hiszen az eredeti albumban csak 129 név olvasható.

A hódolati felirat szövszerinti közlésénél az eredeti albumban lévő szöveget vettem alapul. Vastagon kiemeltem a szövegben előforduló piros és aranytintával szépen kirajzolt betűket. Az aláírások esetében az aláírók eredeti sorrendjét nem lehetett követni, mert hol kettő, hol három oszlopba írták a nevüket.

Főmagasságú és Főtisztelendő HAYNALD LAJOS Bibornok-Érsek Úrnak,

hittudornak, valóságos belső titkos tanácsosnak, a Szent István- s más kitünő rendek nagykeresztésének, római grófnak; a magyar tudományos akadémia igazgató, – és több tudományos és művészeti társaságok alapító és tiszteletbeli tagjának; fiúi hódolattal: Kalocsán.

*Főmagasságú és főtisztelendő **Bibornok-Érsek Úr!** Kegyelmes Urunk!*

*Szécsény mezőváros közönsége a hódolat tiszta érzelmének kifejezésével járul **Főmagasságod** kegyelmes színe elé, hálát rebegve az Ég- és föld mindenható Istenének, hogy áldozársága ötven éves évfordulójának örömnünnepét **Főmagasságodnak** megérni engedte.*

*E tiszta hódolat gyüpontja, összesége mindazon nemes érzelmeknek, melyeket e város minden hű fia **Főmagasságod** iránt szívében táplál: tisztelet, hála, szeretet s fiúi gyengéd ragaszkodás azon nemes gyöngyök, melyekkel **Főmagasságod** érdemeinek ragyogó füzéret e város közönsége hódolata által ékesíteni óhajlja.*

***Főmagasságodnak** a legjelesbek sorában is érzelmi fenségével kimagasló alakja tiszteletet parancsol minden jobbérzékű kebelnek, mely a jó, szép, és nemes létesítésében buzgólkodó szellemek törekvéseit felfogni képes. – **Főmagasságod** mint egyházi fejedelem Krisztus földi helytartója trónjának zsámolyán áll; szava az egyháznagyok döntő szózata közt meggyőző erővel hatott el a föld összes népeihez, mindazáltal áldást hintő gondjának sugarai egyházmegyéje legkisebb lelkészségének kunyhóiban is elárasztják az atyai szeretet és gondosság világát. – Mint államférfi a hazának és királynak szentelte nagy tehetségeit;*

16 A díszalbumban látható városi címernek csak egyes elemei fedik a valóságot.

17 NML. V. 503. 2. k. (1888–1896.) 44. p. 1889. nov. 20.

csak ily tehetségek mérlegbe vetése mellett léphettünk vissza a történeti jogalapra, csak ily közbenjárók ernyedetlen buzgalma által szilárdulhatott meg a Fejedelem és népei között az óhajtott egyetértés – adja az *Ég!* – örök időkre, s e nemes törekvés és munkásság emelték **Főmagasságodnak** azon magas állásra, mely Magyarország Felséges Királyasszonyának megkoronázására való legkedvesebb tiszttel s legkiválóbb joggal ruházta föl **Főmagasságodat**. – A tudományok és szépművészetek előharczosa világszerte hirdetik **Főmagasságod** nevének dicsőségét, kibem nemcsak a nemeskeblű pártfogót, hanem – különösen a természet életét hirdető növényzet ismeretének terén – a vezért is tisztelik.

A hála önkényt születik a jótettek nyomában, mint kikeletkor a virág; **Főmagasságod** jótettei a Királyhágón túl és innen ismeretesekek, sőt európaszerte a magasztalás hangján említettnek mindazon nemes intézkedések, melyeket **Főmagasságod** nem csak a vallás-erkölcsös nevelés és közoktatás előmozdítása tekintetéből, hanem egyáltalán az egyént nem válogató emberszeretet által vezéreltetve s az anyagi áldozatot nem latolva, a közjó érdekében létesített. – Szécsény mezőváros, **Főmagasságod** szülőhelye, egész láncolatát sorolhatná fel jó szíve ilynemű nyilatkozványának, de legfényesebben tanúskodik erről a paulai szent Vinczéről nevezett apácza-zárda, szüzeinek áldásos működése úgy a leánygyermeknevelés, valamint a betegápolás terén.

A tisztelet és hála általános érzelmein felül minket, szülővárosa polgárait is vonz **Főmagasságodhoz**: szeretetünk s a fiúi gyengéd ragaszkodás érzelmei. E szeretet és ragaszkodás azonban csak gyenge kamatja a szeretet és vonzalom ama nagy tőkénének, melyet **Főmagasságod** még dicsősége magos polczán is mindenkor tanusított szülővárosa iránt. Ifjúkori emlékeinket újból kedvesekké tette, midőn **Főmagasságod** a saját emlékeit azokhoz fűzni még a legutóbbi időkben is méltónak tartotta. Szécsény város gyermekének, hű fiának nem csak vallotta, de bizonyította magát még a bíbor éke alatt is, – áldást mondott a földre, melyben mindnyájunk szeretetei nyugosznak, áldást kért a földre, melyen mindnyájunk utódai, hozzátartozói az élet terheivel küzdeni fognak.

Bárkinél is a földön több jogunk van tehát **Főmagasságod** kegyelmes színe elé, áldozásának ötven éves örömmünnepén járulni, mert nekünk a kegyes *Ég Főmagasságodban* nem csak áldó atyát és buzgó jótevőt adott, hanem szerető honfitársat is; ezért sietünk tiszteletünk, hálaánk és szeretetünk nemes gyöngyeit a hódolat ékes füzérében **Főmagasságodnak** átnyújtani, kérvén az *Ég- és föld* mindenható Istenét, hogy a kór gyengítő terhét munkabíró vállairól levéve, áldásdús életét az egyház és haza boldogítására, szülőföldre dicsőségére s mindnyájunk örömére még évek nagy során át hosszúra nyújtsa.

Szécsény mezőváros közönsége:

Szécsényben, 1889. évi október hó 15-ik napján.

Faska Géza jegyző; Ruzinkó Antal helyettes városi bíró; Révay Sándor ügyvéd, városbíró; Dr. Pulszky Ágost; Hittig Gyula h. pénztárnok és közgyám; Pokorny Pál városi képviselő; Komjáthy Anselm kir. tanácsos és v.képviselő; Holcsek Ferenc aljegyző; Pintér Sándor városi képviselő; Terstyánszky István városi képviselő; Gyurkó Imre s. sz. h. r.k. lelkész; Pick József; Rádi András; Enberger Ödön; Márkus István; Rábai Máté; Dr. Skvo-rovszky Károly; Rádi János; Gonda István; Parditka Mihály városi képviselő; Berky Jób szolgabíró; Vancsó Béla városi képviselő; Bulcsú Pál; Racsák József; Alács Imre; Rády Ferencz; Kaszner Lajos; Szvidorny Bonifác; Parditka Gyula; Huszár Henrik; Dr. Márer József; Krámer István; Bellusi Baross Árpád szécsényi járás főszolgabírája; Zubovics István h. főszolgabíró; Zsivora Samu kir. járásbíró; felső-mesteri Regős Sándor

kir. aljegyző; Gianone Hugó *megy. jár. útbiztos*; Maczák Ferencz; Deutsch Sándor; Prágai Samu; Vilim János; Fábián Gyula *kir. aljárásbíró*; Géczy Pál; Molnár János *vá. tanácsos*; Szécsényi irgalmas nővérek Meissner Vincencita *főnöknő*; Simonides János; Horthy Pál; Trajter Mihály; Pap Sándor; Deutsch László; Szerémy Ödön; Berta Rezső *kir. telekkönyvvezető*; Kálmán Sándor; Ráth Ferencz; Radványi Gábor; Balgha Ferencz *ny. kir. aljbíró*; Dr. Löwy Izsák; Schüick Gyula; Bayer Sándor; Lövinger Mór; Szomor György; Horváth Mihály Ferencz; Beke Lajos; Paczek János; Obrosta Gyula; Ifj. Hábel Antal; Jenei Mihály; Ocskó Mihály; Szepessy József; Balás Mihály; Harazin Pál; Löwy Gyula; Kasza Pál; Pokorni János; Bóvíz Pál; Herkovich Sándor; Dániel Albert; Enberger Lajos; Schlésinger Gábor; Löwy Károly; Löwy Ignátz; Schlésinger Salamom; Niedermann Vilmos *mkpostamester*; Löwy Gábor; Géczy Mihály; Gútfreund Ignác; Hábel Ferencz; Ágner Dániel; Kis Pál; Damko János; Stanyik Mihály; Bertha István *rom. kath. kántortanító*; Szigethi Ferencz; Bellák Károly *pöri főügy.*; Bablena Pál; Ifj. Varga János; Ocsovai Pál; Ilencsik János; Pardička István; Józsa István; Deutsch Adolf; Szórád Géza; Márkus Ferencz; Radványi Ferencz; Ifi Géczy Mihály; Trajter József; Nyikony János; Donner Henrik; Müller Kálmán *férfiszabó*; Jaskor István; Molnár István; Rigó József; Mester György; Schwarcz Soma; Sztancsik János; Búcsú György; Óze Ferencz; Óze József; Czingér Mihály; Oláh István; Popovics János; Csókási István +; Virág Ferencz +; Reich Ignác; Szamkó József; Nyikon István ifj. +; Janák József +; Nóta János +; Horváth Mihály.

A SZÉCSÉNYI IRGALMAS (VINCÉS) NŐVÉREK ÁLTAL KÉSZÍTETT DÍSZALBUM

A másik szécsényi díszalbum, ami Kalocsán megtalálható, a Haynald érsek által alapított Páli Szent Vincéről nevezett irgalmas nővérek által lett adományozva. Ennek a hódolati feliratnak az elkészültéről és az átadásáról nem rendelkezünk semmilyen adattal. Ez elsődlegesen annak tudható be, hogy a rendház 1950-es állami feloszlását követően minden irat a zárdában maradt. A nővérek csak az 1875–1949-ig, két kötetben vezetett *Historia Domusukat*, vagy ahogyan ők nevezték, a krónikát tudták magukkal vinni. Az első kötet a „német napló” – elmondás szerint a Grázból jött nővérek eleinte németül vezették az eseményeket – kölcsön lett adva személyeknek olvasásra és valakinél elakadt. Az irgalmas nővérek szécsényi működésének 1993-ban történt megírásakor tett nyomozásom sem vezetett eredményre. Csak az 1919–1949-ig vezetett kötet áll a rendelkezésünkre.¹⁸

A nővérek által készített hódolati felirat szerényebb kivitelű, de igen díszesen van megszerkesztve. Minden bizonnyal a nővérek saját maguk készítették és állították össze. Keltezésnek 1889. október 1-i napot jelölték meg és az egész közösség nevében Meissner Vincentia zárdafőnöknő írta alá. Valószínű, hogy postán juttatták el, de az sem kizárt, hogy az érsek valamely családtagján keresztül. Haynald érsek október 3-án meg is köszönte az üdvözetletet, de ennek tartalmát nem ismerjük. A levél tisztázatára csak annyi van feltüntetve, hogy „*Köszönet írva*”.¹⁹

18 GALCSIK 1993.

19 KFL. I. 1.c. Haynald, vegyes iratok. 1889-es jubileum.

A háromlappos feliratban a nővérek Haynald érsek munkásságára kérik Isten áldását és számukra pedig főpásztori áldását.²⁰

„Éljen! Főmagasságú Bibornok Legkegyelmesebb Érsek Atyánk Nemes férfiú, önzetlen buzgólkodó Ritka ember, páratlan önfeláldozó Magyarország ékes csillaga Egyházunk díszje A hit bajnoka Jubileumos Főpapunk Éljen!

Ő Eminenciája Főmagasságú Főtisztelendő Bibornok Érsek Úr!

A legmélyebb hála érzületével bátorkodom magas születési ünnepére – alázattal méltatlan szécsényi irgalmas testvérek nevében – a legőszintébb üdvkívánatokat mély hódolattal nyilvánítani.

Nem csekély óhajattal várjuk szinte azon nagy napot, melynek első koránya, azon nyájasan mosolygó csillagot tünteti fel, melynek ragyogása hangosan hirdeti Eminenciád jubileumának dicső ünnepét. Oly sok ezer és ezer hálásan dobogó szív örvend ezen örömteljes régőhajtott napnak, midőn Eminenciádat mint Isten hű szolgáját, gondos főpásztorát, fáradhatlan apostolatát üdvözölheti az Úr oltáránál; ki azt évek hosszú sora alatt folyton fáradozott rábizott nyájának boldogításán-üdvén.

Mi is örvendünk, szívünk fellángol a boldogság hevében és alázattal emeljük fel kezeinket Istenhez, hálaikat adandó, hogy ez dicső nap oly szép fényben tűnik fel Eminenciádat boldogságban találva. De forró imában kérni is fogjuk őt, hogy Eminenciád száz éves jubileumát is engedje e földön megérni s azonfelül még soká áldásdusan működve egyházunk javára. Ez forró óhajtasom melyet kedves testvéreim nevében kifejezni bátorkodtam. Kegyeskedjék Ő Eminenciája azt szívesen fogadni, melyek után mindnyájunk részére főpásztori áldásáért esdve, legmélyebb hálával és kiváló hódolattal vagyok.

Eminenciád

Szécsény, 1889. október 1-én

Legalázatosabb szolgálója testvér Meissner Vincentia zárdafőnöknő.”

A NÓGRÁD VÁRMEGYE ÁLTAL KÉSZÍTETT DÍSZALBUM

A Haynald jubileumi iratok között található az a harmadik díszalbum, ami szintén nógrádi vonatkozású. Ennek történetéről jóval több forrás áll rendelkezésünkre.

E tanulmány bevezető gondolatában megemlítettem, hogy Nógrád vármegye megkésve emlékezett meg és küldte el a hódolati feliratát a főpaphoz. 1889. október 15-én Scitovszky János alispán az alábbi indítványt nyújtotta be Nógrád Vármegye Törvényhatósági Bizottságához. *„Határozza el a vármegye törvényhatósági bizottsága, hogy Főmagasságú és Főtisztelendő Haynald Lajos bíbornok, kalocsai érseket, e vármegye szülöttjét, 50 éves áldozárságának ünnepélye alkalmából feliratilag üdvözli, s tekintettel az egyháznagy gyengélkedő egészségére, annak átadásával, küldöttség mellőzésével, vármegye alispánját bízva meg.*

Határozza el továbbá, hogy az ünnepelt férfiúnak hazánk, az egyház, tudomány és művészetek körül, főleg pedig jótékonyosság terén szerzett érdemei elismerésül, életnagyságú arcképét székházunk nagyterme számára beszerzi, s azt a haza s e vármegye felvirágzása körül érdemeket szerzett hazafiak sorába – mindenkor követendő példaként – elhelyezi, s

²⁰ Uo.

egyben felhívja vármegye alispánját, hogy a felmerülendett költségek mikénti fedezete iránti javaslatát mielőbb terjessze elő.

Kelt Balassa Gyarmaton 1889 október hó 15 ikén.

Beadja s elfogadását kéri:

*Scitovszky János Nógrád vármegye alispánja s törvényhatósági bizottsági tag.*²¹

Meglátásom szerint, az ünnepség országos visszhangja során merült fel az alispánban az indítvány megfogalmazása gondolatok sokasága és különösen az, hogy Nógrád vármegyének, ahol Haynald érsek született, illik megemlékeznie.

Az indítványt a Törvényhatósági Bizottság a november 5-én tartott ülésén tárgyalta meg és a 179. számú határozatában a leírtakat elfogadta, az ügy intézésével az alispánt bízták meg. Egyben ő kapott az üdvözlő felirat átadására is megbízatást az érsek gyengélkedő egészsége miatt. *„Indítványa Scitovszky János alispánnak, Haynald Lajos Bibornok kalocsai Érsekhez, 50 éves áldozásának alkalmából, üdvözlő felirat intézése s vármegyénk e nagy fia arcképének beszerzése tárgyában.*

Ezen indítvány általános lelkesültséggel egyhangúlag elfogadásával elrendeli a vármegye közönsége, hogy főmagasságú és Főtisztelendő Haynald Lajos Bibornok kalocsai Érsek Ó Eminentijához, áldozásának 50 éves jubileuma alkalmából üdvözlő felirat intéztesék, melynek átadásával tekintettel az Egyháznagy gyengélkedő egészségére, a vármegye alispánját bizza meg.

*Elhatározza egyidejűleg, hogy vármegyénk e nagy fiának, hazánk, az egyház, tudomány és művészetek, főleg pedig a jótékonyság terén szerzett érdemei elismerésül, életnagyságú arcképét beszerezni s azt a haza valamint vármegyénk felvirágzása körül érdemeket szerzett hazafiak sorába, a vármegye székháza nagytermébe helyezi el. Egyben felhívja az alispánt, hogy a felmerülendő költségek mikénti fedezete iránt javaslatát mielőbb terjessze elő.*²²

A vármegyei elhatározás tényét a lakossággal is tudatták a megyei sajtón keresztül. *„Nógrád vármegye igen szép és kegyeletes ténynek adott kifejezést az által, hogy Haynald Lajos kalocsai bíboros érsek őfőmagasságához, megyénk kitűnő nagy fiához, ötvenedik évi jubileuma alkalmából üdvözlő iratot küld s egyszersmind elhatározta, hogy a főpap arcképét lefesteti és azt vármegyénk dísztermében, többi jeleseink sorába elhelyezteti. Az indítványt Scitovszky János alispán tette meg, s ő lett megbízva azzal is, hogy az arckép kiállítása iránt intézkedjék.*²³

Az idézett forrásokból kitűnik, hogy két elhatározás született, egy díszalbum elkészítésére és egy életnagyságú festmény beszerzéséről az érsek portréjával. Az események további menetében elsőként az album megvalósításának történetét kísérik figyelemmel.

Scitovszky alispán rögtön meg is tette a kellő lépéseket – mivel az idő előrehaladta is sürgette. November 11-én felvette a kapcsolatot a budapesti „Rigler József Ede előbb Posner Károly Lajos” papírkereskedési céggel, akik a pergamen lapokat beszerzték. A cég részéről 25-én érkezett sürgőnyi válasz azzal kapcsolatosan, hogy a lapokat milyen

21 NML. IV. 402. (Nógrád Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai), 23. d. 5/1890. sz. irat. (Az alispáni indítvány iktatószáma 16.404/1890).

22 NML. IV. 402. 15. k. 1889. évi jegyzőkönyv. 179/1889. kgysz. (1889. nov. 5.).

23 NLHH. 17. évf. 45. sz. 1889. nov. 10. 2. p. (Nógrád vármegye III-ik évi közgyűlése).

módon volna érdemes tárolni. „F.hó 11.ről kelt b. rendelvényének kellemes birtokában, felkérem velem körülményesebben tudatni, hogy minő kivitelben készítsem a megrendelt borítékot.

Ha a tekintetes vármegye a díszablát mellőzni óhajtja, úgy készítenédnek ajánlanám a díszhengert, melyben a pergament lapok belegöngyölve és nem összehajtvva nyugodnának.

Igen becses válaszának váratában maradtam

Alázatos szolgálója

Rigler József Ede előbb Posner Károly Lajos²⁴

December elejére pedig el is készült a díszalbum. Az elszámolást tartalmazó költségvetésből tudjuk meg, hogy minderre 33 forint és 47 krajcárt költöttek. Az elszámolás megemlíti továbbá, hogy a díszírás Kupis József mérnök munkája. „Közgyűlésünk 179/89 számú határozatához képest Haynald Lajos Bibornok érsek jubileuma alkalmából feliratilag üdvözlendő lévén, a felirathoz szükséges pergamenért a csatolt számla szerint általam 12 ft 62 kr kifizettetvén, ugyanennek szorgalmazására pedig sürgönydíj fejében a csatolt vevény szerint 58 kr, a felirat elküldésekor pedig 27 kr postabér előterjesztvén; utasítom [a] pénztárt, hogy az üdvözlő felirat kiállítására, festett initialékkal eszközölt leírása s elküldése címén a segedelmi magánpénztár 1889 évi költségvetésének kiadás 24. tétele terhére 33 forint 47 kr azaz harminczhárom forint 47 krt helyezzen kiadásra s abból a fent részletezett előterjesztett] kiegyenlítése fejében kezemhez 13 ft 47 krt elismervényezve s 20 forintot pedig Kupis József mérnök írás s festész munkadíja fejében szabályszerű nyugta ellenében fizesse ki, miről nyilvántartás végett számvevőséget, tudomás és alkalmazkodás végett Kupis József mérnök urat értesítse.”²⁵

Viszont a Nógrádi Lapok és Honti Híradó című lapban ezzel kapcsolatosan ez olvasható: „Nógrádmegye eme remek irállyal szerkesztett gyönyörű rondirással pergamenre íratott, Tihanyi Ferencz jeles jegyzőnk tollából került ki.”²⁶ A meglátásom szerint a megfogalmazott gondolatok származhattak a főjegyzőtől, míg a díszírást Kupis mérnök végezhette el.

Az elkészült díszalbumot postán küldték el Haynald érsekhez, ezt alátámasztja a költségelszámolásban megjelölt „a felirat elküldésekor pedig 27 kr. postabér előterjesztvén” tétel megnevezése is.²⁷

A törvényhatósági jegyzőkönyvek nem örökítették meg a hódolati felirat szövegét. Ezt a hiányosságot pótolta a már többször idézett vármegyei lap, ugyanis a megfogalmazott gondolatokat szó szerint közölte.²⁸ Szerencsénkre az eredeti példány fellelhető Kalocsán, így ennek a szövegét teszem közzé.²⁹

24 NML. IV. 402. 23. d. 5/1890. sz. (Alispáni iktatószám 17.429/1889. sz.).

25 Uo. (Alispáni iktatószám 18.197/1889. sz.).

26 NLHH. 17. évf. 48. sz. 1889. dec. 1. 1. p. (Üdvözlő felirat Haynald Lajos érsekhez).

27 NML. IV. 402. 23. d. 5/1890. sz. irat. (Alispáni iktatószám 18.197/1889).

28 NLHH. 17. évf. 48. sz. 1889. dec. 1. 1.p. (Üdvözlő felirat Haynald Lajos érsekhez).

29 KFL. I. 1. c. Haynald, Vegyes iratok, 1889-es jubileum.

„179/1889. közgy. szám

Főmagasságú és Főtisztelendő Dr. Haynald Lajos Báborkok Kalocsai Érsek, a Szent István rend nagykeresztese Ó Eminenciájának sat.sat. Kalocsán.

Főmagasságú és Főtisztelendő Báborkok Érsek Úr!

Hála és örömerzlet fogja el minden magyar szívét, midőn hazánk nagy fia Kalocsai Báborkok Érseke aranymiséjének ünnepét üli.

Hála a végtelen irgalmú jóságos Istennek, hogy Eminenciádnak e magasztos ünnepet ülhetni megengedé; a tudat pedig, hogy Eminenciádat e nemzet magáénak mondhatja, öröm és büszkeség érzetével tölti el minden igaz hazafi szívét. Hogyne osztoznék a közös érzületben Nógrád vármegye közönsége, mely Eminenciádat szűkebb körben, bensőbbben mondhatja magáénak, mert vármegyénkben látta meg először a napvilágot, itt állott bölcsője, itt kezdődött élete annak, ki áldása volt hivatva lenni száz-, és százezreknek, ki szent hivatása mellett a magyar tudományos világ elsőrangú kitünősége lett, s ki jótékonyága által annyi fájdalomkönyvet hálaakönyvekké változtatott.

Ezen érzelmek sugallatára intézzük jelen üdvözlő feliratunkat Eminenciádnak lelkeink mélyéből kívánva, hogy Eminenciádnak még évek hosszú során lehessen egyházunk díszé, hazánk és vármegyénk büszkesége.

De nem elégszünk meg azzal, hogy e vármegye százezreinek üdv- és szerencsekívánatait a nemzet millióinak üdvkívánataival egyesítsük; – mi megakarjuk örökíteni Egyháznagynak ez ünnepélyét az által, hogy életnagyságú arczképét, hazánk és vármegyénk közül érdemeket szerzett nagyjaink sorába a jelen nemzedék öröme és késő utódok tündöklő példaként székházunk dísztermébe helyezzük el.

Fogadja Eminenciádnak kegyesen üdvözlő feliratunkat s ezen elhatározásunkat. A tisztelet és hálaérzet sugallta és azon egyhangú óhaj, hogy azon alkalomból, midőn Báborkok Egyháznagynak vármegyénk szülötte iránt a Mindenható Isten kegyelme oly fényesen nyilatkozik, – mi is járuljunk egy babérlevéllel, a polgári érdemek, bölcs homlokát övedző, örökzöld koszorújához.

Kelt B. Gyarmaton Nógrád vármegye törvényhatósági bizottságának 1889 évi Szent-András hava 5 ikén tartott rendes közgyűléséből.

Nógrád vármegye közönsége nevében Scitovszky János alispán”

Haynald érsek december 13-án írt válaszlevelében köszönte meg Nógrád vármegye figyelmességét, kiemelve, hogy a nemes vármegye boldogulásához minden jót kíván.

„Nagyságos Alispán Úr!

Meghatva mondok őszinte köszönetet azon kegyes üdvözlőért, melylyel Nógrád megyének közönsége mult hó 5-én tartott közgyűléséből hozzám intézett díszes iratában engem áldozáságom félszázados jubileuma alkalmából megtisztelt.

Bár az isteni gondviselés fürkészhetlen határozata érdemtelenségem működését anyamegyém határán túl helyezte, a kiolthatlan gyermeki szeretet és hála érzelmeivel ragaszkodva a szülőföldhöz biztosítom Nagyságodat, hogy nincs az a jó, nincs az az üdvös, mint a Nemes Vármegye boldogulásához, jólétéhez, fölvirágzásához nem kívánnék.

Fogadja stb.

Merán, 1889. 13/12. ³⁰

Az érsek köszönő levelét az 1890. február 15-én tartott Törvényhatósági Bizottság közgyűlésén mutatták be és elrendelték, hogy a vármegyei levéltárban kell elhelyezni. *„Haynald Lajos Bibornok kalocsai Érseknek válaszlevele a hozzá 50 éves áldozár jubileuma alkalmából intézett üdvözlőre. A levéltárban elhelyeztetni rendeltetik.”*³¹

A levélnek levéltári elhelyezésével kapcsolatos intézkedés megtörtént, ezt bizonyítja a Nógrád Vármegye Levéltárának, mint intézménynek 1890-ből megmaradt mutatókönyve, miszerint Haynald érsek választát 95/1890. számmal iktatták.³² Sajnos az eredeti irat már nem található meg, csak azt a tisztázati másolatot ismerjük, ami Kalocsán előkerült és fentebb idéztünk.

Mint ahogyan vázoltuk a díszalbum megszületésének történeténél, az alispáni előterjesztésben egy, az érseket ábrázoló festmény beszerzését is elhatározták. Ezzel kapcsolatosan kevés információval rendelkezünk. A Törvényhatósági Bizottság részéről várakozási álláspont született, nem történt semmilyen intézkedés. Ezt a csendet törte meg az 1890. május 30-án tartott közgyűlési bejelentés az alispán részéről, hogy Haynald Lajos testvére, Teréz, ő és fiai nevében felajánlották, hogy egy híres hazai festővel megfestetik a bíboros arcképét és a vármegye közönségének felajánlják. Ezt a bejelentést és adományt köszönettel fogadták. *„A vármegye alispánja jelenti, mikép Velics Haynald Teréz Úrnő azon megkereséssel fordult hozzá, lenne az ő és fiai azon kérelmének tolmácsa, hogy fogadja a vármegye közönsége a Haynald Lajos Bibornok Érsek Ő Főmagassága iránt nyilvánított megtisztelő elhatározásáért leghálásabb köszönetüket s engedje meg, hogy a vármegye székházának díszterme számára megfesteni rendelt arcképet ők, valamely hírneves hazai művész által lefestetve, annak idején a vármegye közönségének felajánlhassák.*

Örvendetes tudomásul vétetvén kimondja a vármegye közönsége, hogy Ő Főmagassága rokonainak ezen ajánlatát köszönettel fogadja.

*Miről az alispán értesíttetni rendeltetik.”*³³

A Haynald család e nemes elhatározásának évek múltával tett eleget, az ígért festmény bekerült a vármegye dísztermében elhelyezett nógrádi panteonba.

A NÓGRÁDI LAPOK ÉS HONTI HÍRADÓ HAYNALD JUBILEUMI SZÁMA

Mint ahogyan említettük a Kalocsán található Haynald jubileumi iratok gyűjteményében az ismertetett albumokon kívül található egy újabb nógrádi vonatkozású dokumentum. Nevezetesen Horváth Danó a *Nógrádi Lapok és Honti Híradó* folyóirat főszerkesztője megküldte hódolata jeleként azt az ünnepi számot, amiben a főoldalon kegyelettel írt az érsekről jubileuma alkalmából.³⁴

A hírlapíró Haynald érsek életét, pályafutását ismerteti születésétől kezdve a kalocsai érseki székig. Minden bizonnyal az is célja volt, hogy az olvasók is mélyebben meg-

31 NML. IV. 402. 16. k. 1890. évi jegyzőkönyv. 5/1890 kgvsz. (1890. febr. 15.), valamint 23. d. 5/1890. sz. irat.

32 NML. IV. 486. (Nógrád Vármegye Levéltárának iratai) 12. k. 1890. évi mutatókönyv. 95/1890. számon iktatták.

33 NML. IV. 402. 16. k. 1890. évi jegyzőkönyv. 88/1890. kgvsz. (1890. máj. 30.).

34 KFL. I. 1.c. Haynald. Vegyes iratok, 1889-es jubileum.

ismerjék annak a főpapnak az életútját, aki csak dicsőséget szerzett szülővárosára, Nógrád vármegyére, a hazára és egyházára.³⁵ „Haynald Lajos. Néhány éve annak, hogy a szécsényi nagyvendéglőben volt szerencsém találkozni Szontagh Pál kegyelmes úrral, közéletünk eme kimagasló alakjával. Akkor még nem volt kegyelmes úr. Együtt ebédeltünk. Az egyszerű, de elég ízletes ebéd mellett jól esett szellemes megjegyzéseit hallanom. A többek között azt is mondta, hogy Szécsény városa két nagy dologról nevezetes, az egyik az, hogy itt született Haynald Lajos, a másik az, hogy itt lakott Pulszky Ferencz. Én erre csakhamar megjegyeztem, hogy nem két, de három dologról híres a város, mert Haynald Lajos itteni születésén, s Pulszky Ferencz itteni tartózkodásán kívül van még egy ami Szécsény városát híressé tette, s ez az, hogy egy szeptemberi szép reggelen itt született Szontagh Pál is.

A kegyelmes úr mosolygott s lutheránus ember léttére Haynaldot magasztalta előttem.

A mély tudományú, nagy műveltségű, finom modorú főpap egyike azon nagy hazánkfiainak, akik életök minden szakát a közjónak és a hazának szentelték. Ezt bizonyította be Haynald Lajos, a rajongásig szeretett kalocsai bíboros érsek, kire Nógrád vármegye mindenkor büszke volt.

Haynald Lajos 1816-ban született Szécsényben. Most Október 15-én mult el annak 50 éve, hogy e szép növésű, kedves arcú és már akkor is nagy készütségű fiatal klerikust felszentelték a történelmi emlékü Bakács templom vörös márvány boltívei alatt.

Epen ma vasárnap (október hó 20-án) mult el ötven esztendeje, hogy Haynald Lajos szülőinek szécsényi szerény házában szülőközsége templomában először mutatta be az Úrnak áldozatát. Ezen örömnappal fényét atyjának barátja: Jekelfalussy Vincze rimóczi plébános később szepesi és székesfehérvári püspök kitünő szónoklattal emelte.

Egy rövid vezérczik kerete nem ölelhet fel egész élettörténetet, s csak rövidre kell szorítokoznunk ennek előadásával.

Haynald élettörténete dióhéjba szorítva következő:

Haynald Lajos 1816-ban született. Atyja Haynald István volt, aki a vármegyét is szolgálta, azonban Forgách József gróf kamarás megbízása folytán a gróf fiát, majd unokáit nevelte. A grófi fiúkkal együtt növekedett a kis Lajos is. Tizennégy éves volt, mikor a pozsonyi Szent Imréről címzett papnöveldeben a reverendát először felölti és Rudnay primás kezéből a tonzúrát és kisebb rendeket felvette. Később Pesten, aztán Bécsben a Pázmáneumban tanult, hol először ismerkedett meg Simor János hercegprimásunkkal. Egy évi káplánkodás és 4 évi tanárság után először Kopácsy primás a 29 éves Haynaldot titkárává nevezte ki. Előmenetele igen gyors volt. Alig érte el a harminczötödik évét, midőn Magyarország főpapjainak illustis testületébe lépett, s kinevezetett Kovács Miklós helyére erdélyi püspöknek. Igaz, hogy hűséget tanusított a dynastia iránt a szabadságharc alatt, és habár ezt a dynastia fel is akarta használni, de ő erélyesen visszautasított minden beavatkozást, a mi a püspöki és főtanfelügyelői jogkörbe vágott. Hazafiságának legnagyobb bizonyítéka az, hogy 1861. febr. 11-én tartott gyulafehérvári conferentián a jogfolytonosság és az unio mellett foglalt állást. Hazafiságát erősen manifestálta a pesti országgyűlésen, mikor is egy monumentális beszédben az abszolút kormány ellen szólalt fel. Az agg Scitovszky János hercegprimás örömkönnnyel szemében rázta meg ekkor egykori udvari papjának kezét, mondván: „Fiam, igen helyesen és igen szépen beszéltél.” Az abszolút kormány elleni engedtlensége miatt erdélyi püspöki állásától felmentetett. Innen aztán elköltözött az örök vá-

35 NLHH. 17. évf. 42. sz. 1889. okt. 20. 1. p. (Haynald Lajos).

rosba, Rómába, hol IX. Pius pápa oldala mellett tagja volt a rendkívüli ügyek congregációjának s bizalmas tanácsadója volt harmadféléven át a pápának.

Meggyőződését Rómában sem vetette alá a pápa akaratának, mert azok vezére lett, kik az infallibilitás dogmáját elleneztek. Ezzel elvesztette IX. Pius pápa rokonszenvét és bizalmát; azonban IX. Pius pápa halála után XIII. Leó pápa a mellőzést megsokalván, Haynaldot csakhamar felvette a bíbornoki testületbe.

Haynald Lajos 1867-ben nevezetett ki kalocsai érsekké, s azóta egyházmegyéjét rendbe hozván, huszonkét év alatt a róm. kath. Egyház és az ország érdekeit mindig szívén viselte. Modoros természete s fenkölt műveltsége és szellemisége első helyet biztosítottak neki a delegációkban is, melyekben több ízben elnökölt.

De minden Demosthenesnél szebben beszélt a tett.

Haynald bíboros érsek egyházi, tanügyi, tudományos irodalmi művészeti és humanus czélokra jövedelmeihez aránylag igen nagy áldozatokat hozott. Már mint erdélyi püspök 13 év alatt 394,897 frtot adott a fentebb elősorolt intézményekre. Kalocsai érsekségének 22 évi folyamán 4.209.730 frtot osztott ki.

Az áldozatkész főpap okt. 15-ki aranymiséje emlékére újabb nagyszerű alapítványokat tett és pedig a kalocsai érseki megye egyházi és iskolai céljaira szolgáló Haynald-alapra 236,000, a zombori árvaházra 80,000, a bácsi és bajai leányiskolára 20,000, az édes anyja emlékére alapított szécsényi kór és árvaházra 15,000, a kalocsai csillagdára 15,000 forintnyi összeget adott. Ebből látható, hogy Haynald Lajos közczélokra tette adakozásai tetézik az 5 milliót. E fejedelmi összegben a magyar tudományos akadémia, a magyar nemzeti és az erdélyi múzeum, a zeneművészeti akadémia mintegy 227,293 frttal szerepelnek, ide nem számítva a bíbornok európai hírű botanikus gyűjteményét és szakkönyvtárát, melyet a nemzeti múzeumnak ajándékozott.

A jubileum alkalmával a közjó iránt annyi áldozatot hozó bíboros főpapot Ő felsége Első Ferencz József apostoli királyunk igazán szép és megható szavakban táviratilag üdvözölte – Gr. Csáky Albin vallás és közoktatási miniszterünk szintén igen hatásos üdvözlőletet menesztett Haynaldhoz. Megható volt a pápa üdvözlő irata is. – Simor János hercegprímás úr öementíájára sem feledkezett meg régi jó barátjáról, csak azt vehetjük méltán rossz néven tőle, hogy üdvözlő táviratát nem magyar, hanem latin nyelven intézte öreg barátjához Haynaldhoz, aki egyházát szereti, de hazáját még jobban szereti.

Isten éltesse ezért a kitünő magyar bíboros főpapot még soká, az emberi kor legvégső határáig!”

Minden bizonnyal Haynald érsek külön is megköszönte e küldeményt, de ennek semmilyen nyomát nem találjuk a forrásokban.

A betegeskedő érseknek megható érzés lehetett a szülőföld hódoló üzenetét olvasni. Ettől többet nem nyújthattak, bármennyire is szerették volna tisztelgő látogatásukkal is üdvözölni a főpásztort. Ez most nem valósulhatott meg, csak az 1891. július 4-én bekövetkezett halálakor, amikor is a temetésén 12 tagú küldöttség vett részt Szécsény város részéről.³⁶

Haynald Lajos és Nógrád megye kapcsolatából még sok a feltáratlan esemény. Ebből egy szeletet kiragadva, e tanulmány ezt igyekezett pótolni.

ZSOLT GALCSIK

CELEBRATION OF CARDINAL LAJOS HAYNALD'S PRIEST JUBILEE IN NÓGRÁD COUNTY (1889)

Lajos Haynald, Cardinal of Kalocsa (1816-1891) celebrated his 50th anniversary of ordination in 1889. Numerous greetings from all over the country were sent to him as a sign of respect. One of those expressing their respect was Nógrád County, since Lajos Haynald was born on 3rd October 1816 in Széchény, Nógrád County, where he also celebrated his first holy mass on 20th October 1839.

Four documents are preserved in the Episcopal Archives and the Library of Kalocsa, which are related to Nógrád County. The town of Széchény, the monastery of the Sisters of Charity of Saint Vincent de Paul in Széchény and the Court Committee of Nógrád County sent a festive album on the occasion, as well as the editor of *Nógrádi Lapok és Honti Híradó* (local newspaper) sent him the jubilee issue of the journal.

The town of Széchény established a "jubilee committee" already in 1888, in order to celebrate the benefactor of the town in an honorable way. A festive album was made, which was signed by several public figures regardless of religious affiliation. The album was planned to be handed by a deputation, but this was miscarried due to the illness of the Cardinal. Consequently the post or the Cardinal's relatives living in Széchény must have delivered the album.

Present study introduces the above-mentioned documents and the jubilee events taking place in Nógrád. The relation between Lajos Haynald and Nógrád County has not been so far completely revealed. Present study intends to introduce a part of it.

MÁTÉ ANITA

MAGYAR HERCEGPRÍMÁS AMERIKÁBAN – CSERNOCH JÁNOS A CHICAGÓI
EUCCHARISZTIKUS KONGRESSZUSON

A 2004-es év egyik figyelemreméltó egyházi eseménye volt, hogy Erdő Péter bíboros-érsek, Magyarország primása hivatalos látogatást tett az Egyesült Államokban. Az egyik legrangosabb amerikai katolikus egyetem, a South Bend-i Notre Dame meghívására Amerikába látogató főpap felhasználta tengerentúli tartózkodását arra is, hogy felkeressen több, még működő magyar egyházközséget. New York, Passaic, St. Louis, Chicago, Detroit, Cleveland és a kanadai Hamilton magyar közösségei nagy örömmel fogadták a bíborost, aki utazásának céljairól többek között így nyilatkozott a Chicagói Krónikának: „...[ezek közül] az egyik, hogy megtanuljam megérteni az itteni helyzetet és ennek nyomán reflektálni arra, hogy mi a teendő és pontosabban, miben segítheti a magyar katolikus egyház az itteni magyar egyházközségek, plébániák és közösségek életét... Én hiszem, hogy egyfajta felelősséggel tartozunk a külföldön élő magyarokért, a Magyarországgal, a magyar néppel és egyházzal szimpatizáló emberekért”.¹

Nem Erdő Péter volt az első magyar primás, aki ezt a felelősséget átérezte, és amerikai utazása során látogatást tett az ott élő magyarok között. Elődje, Paskai László 2000-ben és 1989-ben, Lékai László pedig 1976-ban, a philadelphiai eucharisztikus kongresszus alkalmából járt Amerikában. Alig két évvel azelőtt, 1974-ben Mindszenty Józsefet üdvözölték az amerikai magyar közösségek, aki emigrációjának éveit többek között arra kívánta felhasználni, hogy segítse a világban szétszóródott magyarok megmaradását, erősítse a nyelvükhöz és hitükhöz való ragaszkodást. Mindszenty bíboros nem ekkor járt először Amerikában: letartóztatása előtt, 1947-ben, az ottawai Mária kongresszus után is felkereste a nagyobb magyar templomokat. A főpapi látogatások hagyománya azonban még korábbra, a két világháború közötti időkre nyúlik vissza, amikor Csernoch János² 1926-ban az Egyesült Államokba utazott, hogy részt vegyen a Chicagóban megrendezett eucharisztikus világgongresszuson, s egyben találkozzon az amerikai magyar katolikusokkal.

1 idézi: Nyugati Hírlével 67. szám www.hhrf.org/nyugatihirlevel

2 Csernoch János (Szakolca, 1852. jún. 18 - Esztergom, 1927. júl. 25.) 1874-ben szentelték az esztergomi egyházmegye papjává. 1890-től esztergomi kanonok, 1901-1908 között országgyűlési képviselő. 1908-tól csanádi püspök, 1911-től kalocsai érsek, 1913-tól esztergomi érsek és hercegprimás; 1914-ben bíboros lett. Életrajzát ld. LEPOLD ANTAL: *Csernoch János*. Wien, Opus Mystici Corporis 1963.

Egy primási látogatás jelentősége sokrétű: szimbolikus, ám egyben gyakorlati is. Mást jelent a vendéglátók és mást a látogatók számára. Egyrészt megerősíti identitásukban a kint élő magyarokat, akik mindig is nagy örömmel fogadták az óhazai vendégeket; hiszen a főpásztor jelenléte bizonyítéka annak, hogy a magyarországi egyház fontosnak tartja közösségeik létét és fennmaradását; magyarságuk és az óhazával való kapcsolatuk megőrzését. Másrészt pedig, amint arra Erdő Péter az idézett interjúban utalt, a látogatás során lehetőség nyílik, hogy a magyar egyházi vezetés közvetlenül is betekintést nyerjen az amerikai magyar plébániák életébe, és megismerje azok problémáit. Nem elhanyagolandó tényező az sem, hogy az utazás alkalmat teremt arra, hogy tárgyalásokat folytassanak az amerikai főpappal a magyar közösségek érdekében, s tapasztalataik alapján kidolgozzák, hogyan segíthetik működésüket.

Az alábbiakban megkísérlem felvázolni az első primási látogatás körülményeit és céljait; az útibeszámoló és nyilatkozatok alapján bemutatni Csernoch János és kíséretének tapasztalatait a 20-as évek Amerikájáról; valamint a fenti szempontok szerint igyekszem értékelni a látogatás jelentőségét.

AZ UTAZÁS ELŐZMÉNYEI

Bár már az 1890-es évektől működtek magyar plébániák az Egyesült Államokban, az I. világháború előtti időszak inkább úttörő korszaknak tekinthető. A kivándorlók fő célja az volt, hogy a magasabb kereseti lehetőségeket kihasználva olyan tőkére tegyenek szert, mellyel hazatérve jobb egzisztenciát teremthetnek maguknak. Az ideiglenesség jellemezte mind az Egyesült Államokban, mind az adott településen való tartózkodásukat, hiszen a munkalehetőségek változása miatt gyakran költöztek.³ Az új környezetben a bevándorlók egy része nem gyakorolta tovább vallását, míg más részükhöz éppen ellenkezőleg, az idegen közeg hatására sokkal komolyabban vette hitét, mint az óhazában. Kezdetben a helyi katolikus templomba jártak, s bár a szertartás ugyanolyan volt, mint Magyarországon, sem az énekekből, sem a prédikációból nem értettek semmit, arról nem is szólva, hogy a nyelvi nehézségek miatt gyónáshoz sem tudtak járulni. Vallásgyakorlásukat tovább nehezítette, hogy az apróbb helyeken, főleg a bányásztelepeken egyáltalán nem volt katolikus templom. A bevándorlók megtartása érdekében az amerikai egyház engedélyezte, hogy nemzetiségi alapon alakuljanak egyházközségek, ahol a pap a hívek nyelvén prédikál, gyóntat és hitoktat. Az Amerikába érkező magyarok sok helyen a szlovákokkal, időnként más nemzetiségekkel együtt alapítottak templomot, ám a népcsoportok közötti konfliktusok miatt ezek nagyrészt szétváltak, s önálló magyar templomok jöttek létre. 1892 és 1900 között először a legnépesebb magyar telepeken, Clevelandben, Bridgeporton, Toledoban, Mckeesporton és South Bendben alakult magyar plébánia, majd 1914-re számuk elérte a 45-öt.⁴

3 Az amerikai magyar kivándorlás történetéről és az amerikai magyar közösségek életéről ld. PUSKÁS JULIANNA: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940 c.* monográfiáját. Budapest: Akadémiai Kiadó 1982

4 ld. MÁTÉ ANITA: *Holy Cross Parish, Detroit: Hungarian Immigrants and their Roman Catholic Parishes in the United States.* MA Thesis ELTE 1998. 17–18.

A magyarországi egyház csak a századfordulót követően foglalkozott intézményesen a kivándoroltak lelki gondozásának kérdésével. 1902-ben a magyar kormány kezdeményezésére püspöki bizottság alakult, melynek tagjai a kivándorlás által leginkább érintett egyházmegyék vezetői voltak, majd részt vettek a kormány által indított ún. amerikai akcióban.⁵ A hitélet szempontjából azonban fontosabb volt, hogy megfelelő lelkipásztorokkal lássák el a magyar közösségeket, melyek száma, mint láttuk, rohamosan nőtt. Ám az Amerikából érkező kéréseket a hazai paphiányra hivatkozva csak ritkán teljesítették. Így nem csoda, ha a kivándorlók és papjaik úgy érezték, a hazai egyházi vezetés nem támogatja őket megfelelően.⁶

Az I. világháború előtt sem az amerikai, sem a magyarországi feltételek nem voltak adottak egy főpapi látogatáshoz. Bár többszáz ezer magyar katolikus tartózkodott az Egyesült Államokban, közösségeik még a formálódás fázisában voltak. A magyar hierarchia számára a kivándorlók lelki gondozásának biztosítása a sok megoldandó feladat egyikét jelentette csak. Bár az amerikai püspökökkel való személyes tárgyalás bizonyára nagy előnyökkel járt volna a kezdeti időszakban is, mivel alkalmat biztosított volna a félreértések tisztázására és elősegítette volna a jobb megértést, a nagy távolság és az adott viszonyok miatt főpapi utazásra nem került sor.⁷

Az I. világháború után azonban megváltozott a helyzet mind Amerikában, mind Magyarországon. Az egykori kivándorlók, akik eredetileg csak átmenetileg kívántak az Egyesült Államokban dolgozni, döntöttek a kinti letelepedés mellett. Jobban kötődtek a helyi magyar közösségekhez, melyek megerősödtek, s több helyen virágzó egyházközségi élet alakult ki egy-egy kiváló pap vezetésével (pl. Eördögh Elemér – Toledo, Csernitzky István – Bridgeport).

Magyarország is új helyzetbe került a trianoni békeszerződés következtében. Elvesztette területének kétharmadát, lakosságának hatvan százalékát. Az elcsatolt területeken többmillió magyar népesség élt, akik kisebbségi létre kényszerültek az utódállamokban. A békeszerződés súlyos gazdasági hatásokkal is járt. A nyersanyag-lelőhelyek nagy része a határon túlra került, az ipari szerkezet torzra vált, szétesett a piac és a közlekedési hálózat. A két világháború közötti időszakban a magyar politika legfőbb célja a békeszerződés revíziója lett, s ezen cél eléréséhez nagy reménnyel tekintett az amerikai magyarokra. Számított azok anyagi és politikai támogatására: adományaikra és a revíziós harc képviselőire az Újvilágban. Ennek következtében a magyarországi katolikus egyház és az amerikai magyarok kapcsolatai is erősödtek, amelynek

5 Az „amerikai akció” a magyar kormány által 1903-ban kidolgozott átfogó programcsomagot jelöli, melynek legfőbb célja a kivándoroltak „nemzeti gondozása” volt. Eltérő stratégiát fogalmaztak meg a magyarok és a nemzetiségek számára: próbálták megőrizni a magyarok hűségét és ösztönözni őket a visszatérésre, míg a nemzetiségeket a pánszláv hatástól próbálták védeni, de őket a kinnmaradásra buzdították. Puskás 261–263. Az akció megvalósítása érdekében papok is kaptak rendszeres juttatásokat (pl. Biskoroványi Vilmos gutembergi (NJ) plébános Esztergomi Primási Levéltár (E PL) Püspökari értekezletek jegyzőkönyvei 1913. nov. 7. 27. pont).

6 lásd Kovács Lajos New York-i plébános panaszát az *Amerikai Magyar Népszava* 1910-es jubileumi albumában 103–104.

7 Mindössze néhány missziós útra került sor: 1904-ben Prohászka Ottokár, esztergomi spirituális utazott az Egyesült Államokba Izsóf Alajos és Sebők Imre társaságában. Prohászka útiélményei *Képek az Újvilágból* címen jelent meg. *Utak és állomások*. Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái XVI. kötet 272–302.

egyértelmű jele, hogy a korszakban több főpap is személyesen kereste fel a kinti magyar közösségeket.⁸

A LÁTOGATÁS PROGRAMJA

Csernoch János hercegprímás George Mundelein chicagói érsek meghívására utazott az Egyesült Államokba, hogy más egyházfőkkel együtt részt vegyen a XXVIII. eucharisztikus világkongresszuson, melyet 1926-ban Chicagóban tartottak. A huszadik század során az eucharisztikus nagygyűlések a világegyház legkiemelkedőbb ünnepelei voltak. A rendező ország mindent megtett, hogy maradandó élményt nyújtson az odaseregülő hívek számára – elég, ha csak az 1938-as budapesti kongresszusra gondolunk.⁹ Az Egyesült Államok is nagyon készült a chicagói világkongresszusra, s minden idők legimpozánsabb egyházi rendezvényével igyekeztek megmutatni az amerikai katolicizmust a világnak.

A chicagói érsek meghívója már az év elején megérkezett Esztergomba, s az amerikai magyar papság és hívek nagyon számítottak a hercegprímás pozitív válaszára. Hetilapjukban, a Magyarok Vasárnapjában február 11-én az a hír is megjelent, hogy Csernoch Jánoson kívül öt magyar püspök is Amerikába utazik (Rott Nándor veszprémi, Hanauer István váci, Mikes János szombathelyi, Glattfelder Gyula csanádi püspök és Horváth Győző kalocsai segédpüspök). A püspöki kar 1926. március 17-i ülésén tárgyalt a kérdésről, s szorgalmazta, hogy minél többen vegyenek részt a chicagói rendezvényen, hogy így méltó módon képviseltesék az országot. Az utazás előkészítésével az Országos Katolikus Szövetséget bízták meg, a védnökségre pedig Hanauer püspököt kérték fel.¹⁰ (Az amerikai magyar papi előkészítő bizottsággal azonban nem ő, hanem a kalocsai segédpüspök tartotta a kapcsolatot.) A püspöki kar tagjai közül végül csak Csernoch János, Hanauer István és Horváth Győző indult útnak, a veszprémi püspököt Weber Pál irodaigazgató képviselte. Bár az eredeti szándék az volt, hogy minél többen utazzanak ki, ezt nemcsak a hierarchia tagjait illetően, hanem a világi hívőkkel kapcsolatban sem sikerült megvalósítani, mivel az amerikai hatóságok világiaknak egyáltalán nem, illetve csak két-három kivételes esetben adtak vízumot.¹¹ Így a három felszentelt püspökön kívül csupán egy 26 főből álló papi delegáció és a laikusok képviselőjében Hetessy Ferenc budapesti helyettes elöljáró utazhatott Chicagóba. Látogatásuk azonban így is nagy jelentőséggel bírt, amint azt a későbbiekben látni fogjuk.

8 A két világháború közötti időszakban Zadavec István tábori püspök 1924-ben és 1930-ban, Csiszárík János és Mikes János 1928-ban, Shvoy Lajos 1937-ben járt Amerikában.

9 A budapesti kongresszusról ld. GERGELY JENŐ: *Eucharisztikus világkongresszus Budapesten, 1938*. Budapest, Kossuth, 1988.

10 1926. márc. 17-i ülés 4. pont. In: BEKE MARGIT (szerk.) *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. I. kötet. München Budapest, 1992. 170.

11 A két világháború között szigorú bevándorlási korlátozások voltak életben, s az amerikai hatóságok attól tartottak, hogy a kongresszus ürügye alatt érkező világiak közül sokan próbálnak az Egyesült Államokban maradni. Weber Pál feljegyzi, hogy hajójukon mintegy 180 jugoszláv is utazott a chicagói kongresszusra, azonban a bevándorlási hatóság nem engedte őket az ország területére lépni. ld. WEBER PÁL: *Feljegyzések. Róma, Amerika, Canada*. Veszprém, 1928. 79.

A három magyar főpap külön-külön érkezett az Egyesült Államokba. Legelőször a hercegprímás látta meg a híres Szabadság-szobrot, amikor június 11-én hajója kikötött New Yorkban. Csernoch Jánost Meszlényi Zoltán titkár és Turi Béla prelátus kísérte, aki korábban már járt az Egyesült Államokban, s a *Katholikus Szemle* hasábjain a magyar hívekkel is megismertette az amerikai magyar plébániák életét (1924/II. 65–77). Horváth Győző június 14-én érkezett meg a Tuscania fedélzetén, június 15-én pedig bejutott az Olympic, a Hanauer István által vezetett 21 fős papi küldöttséggel. A magyar delegáció New Yorkban kiegészült még három magyarországi pappal, akik a német csoporttal hajóztak át Európából.

Az Amerikába érkező bíborosokat megkülönböztető figyelemmel vették körül. A magyar hercegprímáson kívül még hét bíboros érkezett külföldről: Bonzano pápai legátus, O'Donnel ír, Casanova spanyol, Dubois francia primás, párizsi érsek, Charost Rennes-i érsek, Faulhaber müncheni érsek és Piffli bécsi érsek. New Yorkban az állam kormányzója és a város polgármestere nagy tisztelettel fogadta az egyházi méltóságokat, s a lakosság nevében üdvözölte őket. New Yorkból a bíborosok Hayes New York-i érsekkel együtt különvonattal utaztak Chicagóba, melyet a rendezőség az alkalomhoz illően bíborvörösre festetett. Ugyancsak vonattal jutott el a nagygyűlés helyszínére a magyar papi csoport.

A kongresszus június 20-án, vasárnap kezdődött és 24-én, csütörtökön ért véget. A nyilvános ülések és az ünnepi misék helyszíne a Grant-parki katonai gyakorlótér stadionja volt, a zárókörmenetet pedig az érseki szeminárium területén, Mundeleinben tartották, Chicagótól 45 km-re. A résztvevők száma minden eddigi rendezvényét felülmúlta, új utakat, vasútvonalakat építettek. Nemcsak méreteiben, hanem pompájában is lenyűgöző volt a résztvevők számára a chicagói rendezvény. Pápai színekbe öltözött az egész város, virágszőnyegek, üdvözlő feliratok köszöntötték a vendégeket.

Magyar szempontból a kongresszus két legjelentősebb eseménye a magyarok nagygyűlése és Csernoch János bíboros beszéde volt. A kongresszus első napjának délutánján nemzeti szekcióüléseket tartottak, melynek keretében a magyarok a chicagói St. Lawrence Hallban jöttek össze, hogy az eucharisztia jelentőségéről közösen elmélkedjenek. A nagygyűlésen a Magyarországról érkezett látogatók mellett nagy számban vettek részt az amerikai magyar katolikusok és papjaik. Az ülés programjáról még március folyamán megindult az egyeztetés az amerikai magyar papság és a magyarországi szervezők között. A kialakított programban egyformán helyet kaptak az amerikai és a magyarországi vendégek beszédei. A gyűlést Széchenyi László washingtoni követ és Bóhm Károly, az első amerikai magyar pap nyitotta meg, majd Csernoch hercegprímás köszöntője következett. A bíboros beszédében kiemelte, milyen nagy jelentőségű, hogy a szétszórt magyarság ezen a helyen együtt jelenhet meg a világ előtt: „megpróbáltatásunk között nagy vigasztalás” a közös ünneplés.¹² Ezek után Meszlényi Zoltán és Turi Béla beszéde következett, majd az amerikai magyarok képviselőiben Kováts Kálmán mckeesporti plébános és Dessewffy Sándor újságíró szólt az egybegyűltekhez. A napot a chicagói magyar templomban tartott szentségimádás zárta, melyet szintén megtisztelt jelenlétével a primás. A nagygyűlés, ha csak rövid időre is, de összehozta a földrajzi távolság által elkülönített magyar katolikusokat.

12 VARGA MIHÁLY: *A XXVIII. eucharisztikus nagygyűlésen Amerikában*. szerzői kiadás, h.n., é.n. 48.

A másik jelentős eseményre a kongresszus negyedik napján került sor, amikor a magyar hercegprímás a stadionban több mint ötszáz ezer ember előtt magyar nyelven tartott ünnepi beszédet. A kongresszus során mindegyik jelenlevő bíboros tartott elmélkedést az eucharisztia témakörében, a müncheni és a párizsi érsek a második napon, hétfőn, a bécsi és a Rennes-i érsek pedig kedden beszélt az előre kiadott témában. Csernoch János a szerdai nyilvános ülést nyitotta meg. A magyar prímás előadását, melyet élőben közvetített a rádió, és több nyelven megjelent az újságokban és a kongresszus hivatalos kiadványaiban, általános méltatás fogadta. A résztvevő magyarok számára óriási jelentőségű volt, hogy a magyar főpap anyanyelvükön beszélt népük dicső helyállításáról a félmillió, zömében amerikai hallgatóság előtt. Beszédének tárgya az oltáriszentségnek a nemzeti életben betöltött jelentősége volt, így alkalma nyílt röviden szólni a magyar népnek a kereszténység védelmében vívott küzdelmeiről és érdekeiről is. Csernoch az eucharisziát a nemzeti egység megteremtőjének, az erkölcsi tisztaság zálogának és a szociális problémák orvoslójának nevezte, s előadása végén kifejezte vágyát, hogy Krisztus asztalánál a népek egyetértése is megvalósuljon: így „lesz igazság és béke a népek között”.

A rendezvény természete nem tette lehetővé, hogy nyíltan szóljon a magyarság korabeli problémáiról, a békeszerződés revíziójának szükségességéről, azonban magyar hallgatói pontosan tudták, mit értsenek a nemzetek közötti igazság és béke fogalmán. Nemcsak a magyarok hallották ki beszédéből a trianoni Magyarország „kiáltását”: Wéber Pál beszámolójában leírja, hogy „a Magyarországgal szomszédos kisantant-államokból megjelent résztvevők bizonyos tartózkodó félelemmel lesték a hercegprímás szavait”.¹³

Egyéb módon is igyekezett a magyar küldöttség az országra irányítani a világegyház figyelmét: különleges, lelki ajándékkal készültek a kongresszusra. A püspöki kar a már említett 1926. március 17-i ülésén tárgyalt arról, hogy az oltáregyletek indítsanak mozgalmat annak érdekében, hogy a magyarországi hívek lelkiileg kapcsolódjanak be a chicagói rendezvénybe, és egymillióan járuljanak szentáldozáshoz a kongresszus első két napján. A megyéspüspökök körlevélben szólították fel híveiket az áldozásra, a siker azonban nagyrészt a Szív újságnak volt köszönhető, mely a mozgalom élére állt. A hercegprímás az egymillió áldozást bejelentő díszes okiratot ünnepélyesen adta át Mundelein chicagói érseknek, aki a kongresszuson tartott beszédében külön kiemelte a magyarok ajándékát. A felajánlások nagyszerű fogadtatásáról Csernoch még Chicagóból írt a Szív szerkesztőségének (és rajtuk keresztül a magyar híveknek), s megköszönte buzgóságukat. Kiemelte, hogy az egymillió áldozással „fényes jelét adták buzgó vallássosságuknak, ami csak emeli egy nemzetnek hírét és becsületét is”.¹⁴

A chicagói eucharisztikus kongresszus után a magyar delegáció tagjainak újtjai szétváltak. Volt, aki amerikai rokonait látogatta meg, s voltak, akik turistaként bejárták a hatalmas országot. Néhányan a kongresszust követően hazaindultak, sokan azonban az amerikai magyar plébániákon tartottak lelkigyakorlatokat, missziókat.

A magyar hercegprímás is több magyar templomot keresett fel. Még a rendezvény előtt látogatást tett a Chicago környéki magyar telepeken, East Chicagóban és

13 WÉBER 60.

14 A levelet közli VARGA 88.

Garyben, majd az ünnepek után Toledóban Eördögh Elemér¹⁵ plébános vendége volt. A váci püspök és a kalocsai segédpüspök társaságában Toledóba érkező primást a város polgármestere és püspöke fogadta. A magyar kolónia templomában 200 gyermeket bérmált meg, majd megszentelte a város új székesegyházának alapkövét. Ám nemcsak „munkával” teltek a Toledóban töltött napok. Eördögh gondoskodott arról, hogy az idős főpap ki tudja pihenni az utazás fáradalmait, és rendelkezésére bocsátotta Erie-parti nyaralóját. A pár napos pihenés után Buffaloba vezetett a hercegprimás útja. Ha valaki eljut az Egyesült Államokba és a Nagy Tavak vidékén jár, a Niagara vízesést semmiképpen sem hagyná ki. Ő sem mulasztotta el megtekinteni az európai szemnek oly szokatlan természeti csodát, majd a buffalói püspökkel történt rövid találkozó után Detroitba hajózott, ahol több száz magyar fiatalot bérmált. Ezek után indult Clevelandbe, az amerikai magyarság fővárosába.

Cleveland különleges állomása volt a hercegprimás útjának, ugyanis ekkor ünnepelte Bóhm Károly, a Szent Erzsébet templom alapító plébánosa papi aranyjubiläumát. Csernoch Jánost régi ismeretség fűzte az amerikai magyar papság nesztorához. Mindketten a Felvidéken születtek, s együtt jártak pár évig a bécsi Pázmáneumba. Utána útjaik szétváltak, Csernoch az esztergomi érseki irodában, Bóhm márianosztrai plébánosként szolgált, de tartották a kapcsolatot, mely Bóhm Amerikába kerülése után sem szakadt meg. A clevelandi Szt. Erzsébet Plébánia levéltára Csernoch János több levelét is őrzi. 1912 végén a kalocsai érsek, aki már megkapta esztergomi érseki kinevezését, biztosította régi iskolatársát, hogy új munkakörében is foglalkozni kíván az Amerikába kivándorolt katolikus hívek lelkipozásával. Egyben bizalmasan kérte, hogy Bóhm adjon pontos képet arról, hol hány magyar él, hol vannak a reformátusok gyülekezetei, mi a véleménye egy önálló magyar püspökség létesítéséről és magyar kispapok amerikai neveléséről. Erre válaszul készült Bóhm memoranduma, mely fontos forrás az amerikai magyar katolikusok háború előtti életéről és viszonyairól.¹⁶ A világháborút követően Bóhm többször küldött miseintenciókat és pénzadományt a területének nagy részétől megfosztott esztergomi egyházmegyének, amelyet az érsek hálásan köszönt. 1925-ben, amikor a clevelandi plébánost pápai prelátussá nevezték ki, a primás saját kezűleg írt levélben gratulált. Szívélyes hangnemét jól illusztrálja az alábbi idézet: *”Kedves Károlykám! (...) E legmagasabb kitüntetés nekem is nagy örömet okozott. Nem csak azért, mert benne kitüntetve látom az esztergomi főegyházmegyének egykori kitűnő papját, akit a magyar hívők önzetlen szeretete vonzott egykor Amerikába, hanem főleg azért, mert papi és hazafias erényei a tengerentúl is oly méltó elismerésben részesültek. (...)*

15 Eördögh Elemér (1875–1955) a két világháború közötti korszak egyik legkiemelkedőbb egyénisége volt. 1913-tól állt a toledói Szt. István magyar plébánia élén, mely plébánosága alatt mintae gyházközséggé vált. Jó kapcsolatban volt püspökeivel, baráti viszony fűzte Schrems clevelandi (egykori toledói) püspökhöz. Az Amerikai Magyar Szövetség vezetőségi tagja, a különböző időkben alakuló, általában rövid életű magyar papi egyesületek elnöke, 1938-ban a Magyarok Világszövetségének tiszteletbeli elnöke volt. Nagy energiával vetette bele magát minden szervezésbe (pl. oroszlánrésze volt az 1931-es Endresz-Magyar óceánrepülés megszervezésében). 1929-ben pápai prelátus lett, de korábban az a gondolat is felmerült, hogy az amerikai magyarok püspökévé kellene őt szentelni (MOL K 63 80. 10/3). Ez nem valósult meg, viszont 1938-ban a Szent László Társulat által felállított papi bizottság elnöke lett, melynek feladata az amerikai és magyar hierarchia közötti kapcsolattartás, a papi utánpótlás biztosítása volt.

16 lásd PUSKÁS 272 n

Virágzó lelki életek teremtek mindenütt, ahol eddig működött, s megszerezte magának még azoknak megbecsülését is, akik, mint az apostol mondja ex adverso sunt. A jó még az ellenfelet is elismerésre kényszeríti. S csak azt kérem a jó Istentől, hogy adjon erőt s egészséget, hogy még sokáig világíthasson élete példájával híveinek, hozzon minél nagyobb dicsőséget az egyházra és a magyar névre...¹⁷

Így érthető, hogy szívesen vállalkozott arra, hogy a kongresszus után részt vegyen Bóhm aranymiséjén, melyet július 6-án tartottak Clevelandben. Előző nap érkezett az Erie-parti városba, ahol, mint minden állomásán, nagy pompával fogadták. A város vezetősége átnyújtotta neki a város kulcsait, majd Schrems clevelandi püspök köszöntötte az előkelő vendéget, aki a székesegyházból a Buckeye Roadon levő impozáns magyar templomba vonult. Megáldotta az új plébániaépületet, majd kiosztotta a bizonyítványokat a plébánia iskolájának végzős diákjainak. Este lampionos felvonulás köszöntötte az ünnepeltet és vendégeit. A másnapi aranymisén a magyar szentbeszédet Csernoch hercegprímás, az angol nyelvűt Schrems püspök tartotta. A nagyszabású jubileumi ünnepségről, melynek lebonyolításáról a tavasszal felállt 100-as bizottság gondoskodott, minden helyi lap beszámolt.

A clevelandi rendezvényt követően pár napos pihenés után július 14-én indult vissza New Yorkból a Berengaria fedélzetén. Hazaérkezését nagy örömmel fogadták, számos üdvözlőtáviratot kapott, melyekben a hívek őszinte örömeiknek adtak hangot, hogy főpásztoruk minden baj nélkül visszatért a tengerentúlról.¹⁸

A MAGYAR KÜLDÖTTSEG CÉLJAI

Mielőtt arra válaszolnánk, hogy milyen benyomásokkal tért haza a prímás, azt kell megvizsgálnunk, miért is vállalkozott a 74 éves, gyenge egészségi állapotban levő főpap a hosszú útra. Megérkezése után, az Országos Katolikus Szövetség által rendezett fogadáson így fogalmazta meg amerikai utazásának célját: „Nagy örömömré volt (...) hogy ilyen fontos és nehéz feladatot vállalhattam. Én nem egyéni alkalomból mentem ki az Újvilágba, hanem azért utaztam oda, hogy körülhordozzam a széjjeltépett magyar zászlót.”¹⁹ A részvételnek tehát elsősorban politika célja volt, hogy Amerika és az egész katolikus világ felfigyeljen Magyarországra, s így közvetve felhívja a figyelmet a magyarság tragédiájára. A chicagói kongresszus rendkívüli lehetőséget nyújtott erre, ezt a figyelmet azonban csak egy bíborosi rangban levő személy tudta biztosítani, hiszen, mint a legmagasabb méltóságú személyek, ők voltak leginkább reflektorfényben. A magyar egyházi vezetés felismerte a lehetőséget és ki is használta. Csernoch János, aki a bíborosok között a legidősebb volt, állandóan a sajtó érdeklődésének középpontjában állt, s igen kedvező benyomás alakult ki róla az amerikai újságírók körében. Néhány beszámoló egyenesen a legnépszerűbb bíborosnak nevezte.²⁰

17 Csernoch János levele Bóhm Károlynak 1925. aug. 5. Cleveland Szt. Erzsébet magyar plébánia levéltára.

18 E PL Csernoch Cat. D.

19 *Magyarok Vasárnapja* 1926. aug. 12.

20 VARGA 43, Kerner István. In: *Kalocsai Néplap* 1926. aug. 18.

Hazatérése után a primás is pozitívan értékelte utazását: „Azt hiszem, hogy mind-azt sikerült elérnem, amit akartam. E tekintetben hivatkozhatom a legnagyobb angol és amerikai lapok közleményeire, és a legjobb lelkiismerettel biztosíthatok mindenkit, hogy az amerikaiak bennünket mélyen a szívükbe zártak. (...) Az a meggyőződés, hogy szeretett magyar hazámnak értékes szolgálatot tettem, és kérem önöket, hogy jókívánataikat velem szemben továbbra is őrizték meg.”²¹ A primás értékelését támasztja alá, hogy a *The Toronto* júl. 3-i száma így írt Csernochról: „nemes tekintetével, finom intelligenciájával mindenkit lebilincsel, de arcán ott ült a fájdalom, amely hazájának szomorú helyzetét tükrözte vissza.”²²

Hasonlóképpen nyilatkozott Horváth Győző kalocsai segédpüspök, aki az Egyházi Lapok hasábjain számolt be a hazai papságnak amerikai útjáról, s egyben felhívta a figyelmet, hogy az amerikai magyaroknak is nagy becsületet szerzett Csernoch jelenléte mind egyházi, mind világi körökben.²³ Cikke végén ő is hangsúlyozta, hogy a magyar papi küldöttség tagjai, lehetőségüktől függően mindent megtettek, hogy az amerikaiak és az idegenek előtt „úton-útszélén ismertessék szétmarcangolt és ellenségektől körülvett hazánk nehéz helyzetét”. E propagandának gyakorlati eredménye nem lett, ám a bíboros és a papi csoport szereplése mindenképpen emelte az ország presztízsét. Csernoch látogatása az amerikai hierarchia tagjaiban is maradandó nyomot hagyott. 11 évvel később, amikor Shvoy Lajos Mundelein chicagói érsekkel tárgyalt, az amerikai főpap meleg szavakkal idézte fel a magyar hercegprimás alakját.²⁴

AMERIKA MAGYAR SZEMMEL

Vajon milyen benyomást tett Amerika a magyar egyháziakra? Élményeikről számos forrás áll rendelkezésünkre, mivel a küldöttség tagjai közül sokan megjelentették útleírásukat. Kerner István tudósításai a *Kalocsai Néplapban* (1926. júl. 7. – szept. 15); Faust Antal beszámolója a *Katolikus Szemlében* (*Newyorktól Sanfranciscoig* I-II. 1927/4 213–221.; 1927/5 281–292.), Tóth Tihamér cikkei a *Magyar Kultúrában* jelentek meg (*Tibériás tavától a Michigan-tóig* 1926/11 543–552., 1926/12 603–612.). A *Pannonhalmi Szemlében* Horváth Detre (*A chicagói eucharisztikus kongresszus* 1926 249–257), a *Magyar Katolikus Almanach* 1927-es kiadásában Meszlényi Zoltán számolt be élményeiről (*A chicagói eucharisztikus kongresszuson* 532–537). Több könyv is megjelent az útról: Wéber Pál, dr: *Feljegyzések. Róma, Amerika, Canada*; Scheffler János, dr: *Szalmártól Chicagóig. Úti élmények és tapasztalatok* és Varga Mihály: *A XXVIII. eucharisztikus nemzetközi nagygyűlés Amerikában* című munkái.

Az 1926 októberében megtartott országos katolikus nagygyűlésen maga a hercegprimás is nagy lelkesedéssel számolt be utazásának élményeiről.²⁵ Megvallotta, hogy előzetes elképzeléseit megcáfolta a valóság, az amerikaiak sokkal vallásosabbak, mint gondolta. Ezzel a tapasztalattal nem volt egyedül, a papi delegáció többi tagja is hason-

21 *Magyarok Vasárnapja* 1926. aug. 12.

22 WÉBER 60.

23 HORVÁTH GYŐZŐ: *Amerikai utunkról*. in: *Egyházi Lapok* 1926. július–augusztus 121–123.

24 SHVOY LAJOS: *Amerikai levelek*. é.n. 123.

25 *Magyar Katolikus Almanach* I. 1927. 499–509.

ló megfigyelést tett. Lenyűgözte az európai látogatókat, hogy tele vannak a templomok, a hívek gyakran járulnak a szentségekhez, valamint az, hogy az egyháziakat igen nagy tisztelettel veszik körül – még a nem hívók is. Különösen nagy hatást tett rájuk, hogy az amerikaiak komoly anyagi áldozatot vállalnak az egyház fenntartásáért. Elismerően jegyezte meg a primás a nagygyűlésen: „az amerikai törekszik az anyagi javakra, de abból szívesen ad Isten dicsőségére”. A magyar szemnek kissé szokatlan (s egyben irigyelt) szokást az amerikai viszonyok indokolták. Az amerikai alkotmányban lefektetett állam és egyház teljes szétválasztásával ugyanis a vallási felekezetek semmilyen állami támogatást nem kaptak. Az adakozás tehát létkérdés volt, a hívek anyagi hozzájárulása nélkül nem maradhatott fenn az egyházközség. Ennek természetesen hátrányai is voltak, többek között az, hogy a hívek nagyobb beleszólást követeltek a plébánia ügyeibe, s ez könnyen konfliktushoz vezethetett, valamint a papnak nemcsak jó lelkipásztornak, hanem rátermett üzletembernek is kellett lennie, ha sikert akart elérni. Néhányan útibeszámolójukban erre is rámutattak, ám az amerikai hívek nagylelkűségét így is követendő példaként állították a hazai hívek elé. Hasonlóképpen a primás az amerikai papok aktivitására hívta fel papjainak figyelmét: „a buzgó lelkipásztorkodás terén mi is sokat tanulhatunk amerikai testvéreinktől” – zárta a kongresszus tanulságairól szóló cikkét az Egyházi Lapokban.²⁶

Természetesen nemcsak az egyházi életet tanulmányozták a látogatók. Nagy hatást tett rájuk mindaz a nagyság, technikai fejlettség és gazdagság, amit az Újvilágban tapasztaltak. A hatalmas felhőkarcolók, az óriási kiterjedésű városok, a nagy távolságok, a nemzeti parkok többezer éves fái, a Niagaránál percenként félmillió köbméternyi lezúduló víz ámulatba ejtette a hazai méretekhez szokott szemlélőt. Ugyancsak meglepő volt számukra a hatalmas közúti forgalom. A húszas években már 20 millió autó gurult az amerikai betonutakon, s a nagyvárosokban közlekedési lámpák segítették a haladást.²⁷ „Amerika a technikai alkotások hazája” írta beszámolójának elején a veszprémi irodaigazgató, Wéber Pál, akit láthatóan lenyűgöztek az új gépek, a „csodás alkotások.”²⁸ E találmányok közül az egyszerű ember számára kétségtelül a leghasznosabbak a házimunkát megkönnyítő gépek voltak: a clevelandi magyarok büszkén mondták egy hazai papnak: „Tessék megmondani otthon, hogy mi már nemcsak villannyal főzünk, mosunk, vasalunk, hanem villannyal seprünk is.”²⁹ A philadelphiai világiállításon különösen is megcsodálhatták az utazók a legfrissebb amerikai találmányokat: pl. a „legújabb típusú írógépet, amelynek billentyűit már nem kell ütni, csak érinteni a többbit villanyerő végzi”, a diktálógépet, különböző számológépeket és a villanyborotvát.³⁰

Bár Amerika technikai fejlettsége kétségtelenül lenyűgözte a látogatókat, az európaiak mindig is ambivalensen tekintettek az Újvilágra. Egyrészt vonzotta őket, másrészt viszont lenézték, tradíció-, kultúra- és léleknélkülinek tartották. Hasonló fenntar-

26 CSERNOCH JÁNOS: *A chicagói eucharisztikus kongresszus tanulsága*. In: *Egyházi Lapok* 1926. július–augusztus. 121.

27 Összehasonlításképpen néhány adat: Magyarországon ebben az évben (1926-ban) állították fel az első közúti jelzőlámpát a budapesti Nagykerület és Rákóczi út kereszteződésében (KÓSA LÁSZLÓ (szerk): *Magyar művelődéstörténet*. Budapest, Osiris 2000). A fővárosban, 1923-ban 4555, 1930-ban 7267 autó volt (*Budapest Lexikon* 1973).

28 WÉBER 37.

29 azaz porszívóval – SCHEFFLER 105.

30 SCHEFFLER 70.

tásokkal érkeztek a magyar küldöttség tagjai is az Egyesült Államokba, a primáshoz hasonlóan azonban előzetes elképzeléseiket megcáfolta a valóság. A sztereotíp kép árnyalttá válása természetesen hosszabb folyamat eredménye volt. Scheffler János, későbbi szatmári püspök szemléletesen mutatta be, hogy a kongresszusi küldöttség tagjai az érdeklődő, s hazájukra igen büszke amerikaiak gyakori kérdésére, hogy hogyan tetszik nekik az Újvilág, „dicséret helyett sokszor hideg bírálattal” feleltek – meglepve a magabiztos kérdezőket. Magyarázata szerint eleinte szinte mindenki idegenkedik Amerikától, mivel először csak a rosszat látják meg, s így negatív vélemény alakul ki. Idővel azonban tisztul a kép, a különbözőségben észreveszi az értékeket, s kezdi megszeretni. Amerika értékei sokszor az európai és a hazai viszonyokkal való újbóli szembesülés eredményeképpen válnak nyilvánvalóvá. Ismét Schefflert idézve, aki két hónapig tartózkodott kint:

„Ahogy hazaértem a mi lerongyolódott öreg Európánkba, a mi rongyos vonatainkra, a mi útlevelés kultúrországainkba, a mi koldusvilágunkba, a mi poros és nyitott csatornájú városainkba, – csak akkor vettem észre milyen nagy értékek vannak Amerikában, amelyeket nem értékeltem eléggé ott, ahol megvannak; csak itthon tudom felmérni becsüket, ahol – sajnos – hiányzanak.”³¹

A küldöttség tagjai által írott beszámolók összességben pozitív képet rajzolnak Amerikáról és az amerikai mentalitásról. Elismerően írtak az egyéni érvényesülés lehetőségét széles társadalmi rétegek számára biztosító szabadságról, amit utazásuk során tapasztaltak. Ugyanakkor észrevették ezek korlátait (pl. a feketék és indiánok nyomorúságát) és a belőlük fakadó problémákat is. Az amerikaiakat általában hazájukra (néha túlságosan is) büszke, gyakorlatias, vállalkozó kedvű, fegyelmezett emberekként mutatták be, akik azonban nem csak a pénz körül forognak, hanem segítőkészségben az európaiakat is messze felülmúlják. Bár a kultúra színvonalát tekintve megoszlottak a vélemények, tapasztalataik arról győzték meg a szerzőket, hogy Amerika nem annyira barbár, mint ahogyan azt Európában tartják.³²

Milyennek látták a magyar főpapok az amerikai magyar közösségek helyzetét? A primás örömeinek adott hangot, hogy élő közösségeket látott, a magyar plébániák és iskolák léte mutatja, hogy még nem szakadtak el teljesen gyökereiktől. Ugyancsak elismeréssel szólt arról, hogy a Magyarországról származók új hazájuknak is értékes polgárai, akik tevékenyen hozzájárulnak lakóhelyük „nagyjótételéhez és fejlesztéséhez”, s sikeresen összeegyeztették a magyar hagyományokat az amerikai gyakorlatiassággal.³³ Azzal természetesen Csernoch is tisztában volt, hogy a magyar közösségek jövője azon múlik, hogy mennyire sikerül a második nemzedéket megtartani. Elismeréssel szólt a plébániai iskolákról, ahol nemcsak a katolikus hit, hanem a magyar kultúra és nyelv oktatására is lehetőség nyílik, s így kulcsszerepet tölthetnek be a fiatalok megtartásában.

A primás hangsúlyozta az ott tanító magyar apácáknak és lelkipásztoroknak szerepét, arról azonban nem beszélt, hogy a plébániai iskolák a gyakorlatban nem mindig feleltek meg annak az elvárásnak, hogy magyar öntudatot is csepegtessenek tanulóikba.

31 SCHEFFLER 96.

32 Wéber Pál így zárja Amerikáról szóló írását: „... ha történelmi múltja nincs is, bizony van kultúrája és valljuk be: hogy nem egy tekintetben tanulhat Európa Amerikától!” 114.

33 Csernoch nyilatkozata a Cleveland Newsnak. In: *Magyarok Vasárnapja* 1926. júl. 15.

A szigorú állami előírásoknak köszönhetően ugyanis a tanítás nyelve a magyar plébániái iskolákban is az angol volt. Bár a legtöbb iskolában magyar rendek (az Isteni Megváltó Leányai és az Isteni Szeretet Leányai) tanítottak, s az idegen apácák által vezetett iskolákban is volt 1-2 magyarul tudó nővér, az 1920-as évek amerikanizációs légkörében a legtöbb helyen nagyobb hangsúlyt kapott az a szempont, hogy a tanulók, mint amerikai állampolgárok minél jobban be tudjanak illeszkedni a társadalomba, s nem foglalkoztak annyit a magyar gyökerek ápolásával. Bár voltak olyan iskolák, ahol a Magyar hiszekegy is felhangzott,³⁴ az eddigi kutatás során meginterjúvolt visszaemlékezők inkább azt erősítették meg, hogy az iskolákban keveset vagy egyáltalán nem beszéltek a magyar hagyományokról. Ezek megőrzésében nagyobb szerepet játszhattak a plébániák által szervezett nyári iskolák, melyek keretében főleg az állami iskolákban járókat tanították magyarul írni, olvasni, énekelni és imádkozni: „legalább annyit tudjon minden magyar gyermek Amerikában is, hogy megértse a magyar prédikációt és tudjon otthon édesanyjával magyarul imádkozni” – írta a magyar katolikus hetilap a buffaloi nyári magyar iskola céljáról.³⁵ Ezek a kurzusok sem tudták azonban ellensúlyozni azt a természetes folyamatot, hogy a gyerekek számára a társadalmi közeg, az iskola nyelve vált fő nyelvvé, s inkább angolul, mint magyarul beszéltek. Ezért már a húszas években az ifjúság számára a lelkigyakorlatokat angolul tartották, s felismerték, hogy a kétnyelvűségekre való áttérés elkerülhetetlen. Ha mindenképpen ragaszkodnak a magyar nyelv teljes fenntartásához, elveszítik a második generációt – nemcsak az egyház, hanem az etnikai közösség számára is, hiszen a nyelv ellenére a magyar templomok így is fontos kapcsolódási pontot jelentettek a helyi közösséggel.

Amerikai útjának tapasztalata alapján Horváth Győző kalocsai segédpüspök azon a véleményen volt, hogy a második ill. harmadik generáció beolvadása elkerülhetetlen. Véleménye szerint a magyar templomok küldetése nem is elsősorban hozzájuk, hanem az első generációhoz, a kivándorlókhöz szól, akik nyelvi problémák miatt nem tudják hitüket gyakorolni, s ezért nagy a veszély, hogy az egyház számára elvesznek. Az ő megmentésüket, lelki gondozásukat szolgálják a kint dolgozó magyar papok és apácák.³⁶ Bár amint azt a fentiekben láttuk, a plébániák nem szűkítették le feladatkörüket ennek szellemében, hanem törekedtek a fiatalok megtartására, a segédpüspök alapvetően reálsan látta a helyzetet: „magyar szigetek csak addig lesznek Amerika embertengerében, ameddig kivándorlók akadnak. Ha a bevándorlás Amerikába megszűnik (ahogy jelenleg már csak évi négyszázban van megállapítva a kontingens): akkor pár évtized múlva csak emléke marad a magyaroknak.”³⁷ A magyar templomok jövőjével kapcsolatosan a két világháború között megfogalmazott jóslatok azonban nem valósultak meg, mivel a háborút követően, majd az 1956-os forradalom után nagyszámú magyar menekült érkezett az Egyesült Államokba. E pár évtized haladéka után a huszadik század végétől szembesülünk a magyar templomok számának rohamos csökkenésével, a nagy múltú plébániák (pl. a mckeesporti, pittsburghi, bridgeporti templomok) bezárásával.

34 TURI BÉLA: *A magyar hitközségi élet Amerikában*. In: *Katolikus Szemle* 1924/II. 74.

35 *Amerikai Magyarok Vasárnapja* 1928. júl. 5.

36 *Egyházi Lapok* 1926. július–augusztus. 122.

37 Uo. Hasonló véleményen voltak más magyarországi látogatók is – ld. TURI 66.

Hogyan összegezzhetjük a hercegprímás és a magyar delegáció 1926-os amerikai útjának jelentőségét? Egyházi szempontból a legfontosabb tényező az volt, hogy a látogatás erősítette a magyarországi egyház és az amerikai magyar hívek, valamint a két hierarchia közötti kapcsolatot. A kinti magyar katolikusok nagy örömmel fogadták a magyarországi papi vendégeket, akiknek szolgálatán keresztül, ha csak rövid időre is, de bekapcsolódtak a magyar egyház életébe. Korábban magyar főpap csak egyszer, 1924-ben járt Amerikában Zdravec István tábori püspök személyében, s missziósként is csak néhány pap (Bangha Béla 1921-ben, Turi Béla 1924-ben) kelt át az óceánon, hogy az amerikai magyarok körében szolgáljon. 1926-ban azonban magát a hercegprímást köszönthették a hívek, akinek kíséretében két püspök és több mint húsz pap érkezett az Egyesült Államokba, s akik így számos magyar telepen hirdethették az egyház és az óhaza üzenetét.

A magyar főpapok jelenléte lehetőséget biztosított arra, hogy tárgyalásokat folytassanak az amerikai katolikus püspökökkel a helyi magyar közösség helyzetéről, s szorosabb együttműködés valósuljon meg a két ország egyházi vezetése között. Bár a kintartózkodás rövidsége miatt csak néhány találkozóra került sor,³⁸ a magyar főpapok a személyes látogatás során így is rálátást nyertek az amerikai magyar templomok viszonyaira, a kinti magyar katolikusok életére, igényeire. Ennek bizonyítéka, hogy konkrét intézkedésekre is sor került hazatérésük után: pl. a püspöki kar 1926. október 8-i ülésén az amerikai tapasztalatok alapján kérte a jezsuitákat, hogy küldjenek szerzeteseket az Egyesült Államokba és Kanadába a plébániai szervezetben nem élő magyarok pasztorálására.³⁹ Nemcsak a hierarchia szintjén erősödtek a kapcsolatok, hanem a közvélemény is jobban megismerte a másik országot. Az amerikaiak a hercegprímás útját kísérő sajtóbeszámolókból Magyarországról tájékozódhattak, a rendezvények kapcsán pedig a helyi magyar közösséget is megismerhették. A chicagói eucharisztikus kongresszus széles publicitást kapott Magyarországon. A hazai közvélemény a papi delegáció tagjai által írt újságcikkekből, könyvekből átfogó képet nyerhetett az amerikai életmódról, a főbb nevezetességekről, az amerikai magyarok viszonyairól, plébániáik működéséről. Az amerikai pasztorációs tapasztalatokat az egyházi vezetés igyekezett a hazai gyakorlatba átültetni. Egyrészt, amint már említettük, a korabeli papi közlőny, az Egyházi Lapok hasábjain a hercegprímás és a kalocsai segédpüspök hívta fel a hazai papság figyelmét a követendő dolgokra, másrészt egyházmegyei papi gyűlések keretében számoltak be a hazatérő delegáció tagjai a kinti tapasztalatokról.

Az utazás jelentőségéről szólva külön meg kell említenünk Hanauer István váci püspök misszióját, aki a chicagói rendezvények és a toledói ünnepség után Wéber Pállal Kanadába ment, hogy az ott élő magyarokat meglátogassa. A világháború után az amerikai kvótarendszer bevezetésével Kanada lett az egyik fő bevándorlási célpont, sok ma-

38 Ezen a téren igazi áttörést Shvoy Lajos székesfehérvári püspök 1937-es útja jelentett, aki látogatása során 36 amerikai főpappal tárgyalt a kint élő magyar katolikusok helyzetéről. Shvoy Lajos: *Amerikai levelek*. é.n.

39 1926. október 8-i ülés 13. pont; a jezsuiták a kérést elutasították: ld. 1927. jún. 21. 15. pont. In: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. I. kötet München Budapest, 1992.

gyar próbált itt szerencsét. Pasztorációjuk nagy feladat volt, egyrészt a távolságok, másrészt a paphiány miatt. A váci püspök felkereste a keleti és a nyugati magyar telepeket, s találkozott a helyi püspökökkel, akik ígéretet tettek arra, hogy segítik az ott lakó magyar katolikusokat, s gondoskodnak lelki gondozásukról. Hanauer a későbbiekben is figyelemmel kísérte az Újvilágban élő magyarok helyzetét. A püspöki kar ülésein szorgalmazta, hogy amerikai születésű ifjak magyarországi szemináriumban tanuljanak,⁴⁰ s lépéseket is tett arra vonatkozólag, hogy a váci szeminárium több ilyen ifjút befogadjon.⁴¹ 1926-os kanadai látogatása hozzájárult ahhoz, hogy 1929-ben a püspöki kar rábízta az ott élő magyar katolikusok lelki gondozását.

Végezetül nem szabad elfelejtkeznünk arról, hogy Csernoch hercegprímás és a magyar delegáció amerikai útjának nemcsak egyházi (a világegyház rendezvényén való részvétel), illetve lelki (pasztorációs) céljai voltak, hanem politikai is. A húszas évek második felére Magyarország gazdasági helyzete javult, külpolitikai mozgástere bővült, és ezzel együtt aktivitása is nőtt. A chicagói eucharisztikus kongresszus jó lehetőséget biztosított arra, hogy egy újabb fórumon képviseltesse magát a revízióra vágyó ország. A prímás jelenléte és fellépése, ha csak rövid időre is, de Magyarországra irányította az amerikai katolikus közvélemény figyelmét.

ANITA MÁTÉ

A HUNGARIAN PRIMATE IN AMERICA: CARDINAL CSERNOCH'S VISIT AT THE EUCHARISTIC CONGRESS OF CHICAGO IN 1926

Cardinal Csernoch (1852-1927) was the first Hungarian Primate to visit the United States and the Hungarian Catholics living there. He was invited by Archbishop Mundelein to attend the World Eucharistic Congress held in Chicago in 1926. Csernoch was accompanied by two bishops (Bishop Hanauer of Vác and Auxiliary Bishop Horváth of Kalocsa) and 26 priests. As one of the six foreign cardinals arriving at the Congress, he received warm welcome and great publicity. Both the American public and church officials were impressed by his character, and even years later he was remembered as a great man. From a Hungarian point of view, one of the highlights of the congress was Cardinal Csernoch's plenary sermon held in Hungarian. The topic of the talk (the Eucharist's role in the life of nations) enabled him to draw the attention of his listeners (about half a million people) to Hungary and its merits in defending Christian Europe from pagan attacks.

In 1926, Cardinal Csernoch was already 74 years old with frail health. Why did he choose to undertake the long and exhausting journey? The main motive of his trip can only be understood in the proper historical context. After WWI Hungary suffered severe territorial and economic losses, which determined its foreign policy for the next two decades. The revision of the peace treaty could have only been possible with international support. The World Eucharistic Congress of Chicago meant an excellent opportunity to attract publicity for Hungary. Cardinal Csernoch clearly stated that his main goal in America was to make the American public know more about Hungary and its struggles. Due to his position and the press coverage, the primate did succeed in it.

The other major motive of the primate's journey was to visit the Hungarian Catholics living in America. At the turn of the century, as part of the "new immigration", several hundred thousand Hungarians sailed to

40 i.m. 1930. november 6-i ülés 11. pont

41 ld. Bagaméry József ügyével kapcsolatos levelezés Váci Püspöki Levéltár 5021/1928; Vácott tanult a detroiti egyházmegye által küldött Bali István, akit 1935-ben szenteltek fel, s az Egyesült Államokba visszatérve 1972-ig a detroiti Szent Kereszt magyar templom káplánja volt. Hanauer amerikai látogatásának emlékét ma is őrzi az egyházmegyei könyvtár falán levő kép, amely a bridgeporti hívek körében örökítette meg a püspököt.

the United States in order to make a better living. Many of them were Catholics, who established their own parishes (62 by 1926) with the approval of the local bishop. Cardinal Csernoch, whose itinerary had been planned by his secretaries and prominent Hungarian-American priests, visited the parishes of New York, Chicago, Gary, Toledo, Buffalo, Detroit and Cleveland. In Cleveland, he celebrated the golden jubilee of Charles Boehm, the first Hungarian Catholic priest sent to serve among the immigrants in 1892. Boehm and Csernoch had been schoolmates at university and kept in touch even after Csernoch became a bishop in 1908. The Cardinal's participation was a tribute to the old friend and the doyen of Hungarian-American priests.

It is also worth studying what impressions the Hungarian visitors had of America. Both the Cardinal and the members of the Hungarian delegation spoke and wrote widely about the trip. They were amazed to see the natural wonders (the Niagara Falls) and the technological innovations of the new world. The skyscrapers, the incredible number of cars made a strong impression on the visitors. So did the religiosity of the people, which took them as a surprise, since they shared the common European conception of the "soulless, dollar centered" America. They acknowledged the merits of the political system and the positive characteristics of American people, but also took notice of the limits of liberty. They praised the Hungarian communities (especially the Hungarian sisters teaching in the parish schools) for their efforts to preserve the cultural heritage and language. However, they also saw that the process of assimilation could not be stopped. The second or third generation preferred English to Hungarian and considered themselves Americans. Nevertheless, they believed that Hungarian parishes should be supported and every effort should be made to maintain their ties with the old country.

Cardinal Csernoch's visit enabled the Hungarian hierarchy to get to know the communities of Hungarian-Americans better and to take the necessary measures in order to help them (eg. asking Hungarian religious orders to send priests, encouraging young men born in America to study for priesthood in a seminary in Hungary). The journey also created an opportunity for them to meet the American bishops and discuss the situation of Hungarian Catholics in the United States. Also, it strengthened the ties between the communities and the church in Hungary. The primate's presence showed that the church had not forgotten about her children in America. Moreover, through the press coverage in America and the articles and books published by the participants in Hungary, the (Catholic) public got a better picture of the other country.

BURA LÁSZLÓ

MÁRIA KONGREGÁCIÓK SZATMÁRNÉMETIBEN

1. A XVI. században Leunis János jézustársasági szerzetes Rómában (1563) kiválóbb diákokból vallásos egyesületet létesített. A Szentszék jóváhagyta a működését, majd XIII. Gergely pápa *Omnipotens Dei* kezdetű bullájával (1584) az első római ifjúsági kongregációt az egész világon alapítandó összes kongregációk törzs- és főkongregációjává nevezte ki (*Prima Primaria*).

A későbbiekben a megalakuló kongregációk rendre csatlakoztak a főkongregációhoz, ez (a bekebeleztetés) a kongregációnak adományozott kiváltságokban való részese-dés előfeltételévé vált.

Az első magyar Mária Kongregáció 1585-ben alakult meg Kolozsváron, majd fokozatosan terjedt el az egész országban. Szatmárnémetiben a Pázmány Péter alapította, működését 1639 őszén megkezdő kollégiumban a tanulók Mária Kongregációja 1642-ben létesült. Működése a jezsuita rend feloszlatásakor (1773-ban) megszűnt.

A jezsuiták Szatmárnémetibe a XIX. század második felében (1858 őszén) telepedtek meg újra, egyebek mellett a Hám János megyéspüspök által alapított Püspöki Konviktus bentlakó diákjainak felügyeletét, nevelését vállalták. A konviktusban lakók diákokból létesült 1863-ban a Szeplőtelenül Fogantatott Szűzről nevezett, Szent József pártfogásába ajánlott diákkongregáció. Három év múlva (1866-ban) a városban megalakult Polgárok Mária Kongregációja, 1896. december 8-án a konvikтусi diákkongregációhoz csatlakoztak a katolikus gimnázium tanulói is. Az első világháború bekövetkeztéig a városban újabb kongregációk alakultak, 1904-ben: Gyertyaszentelő Boldogasszonyról nevezett női Mária Kongregáció (pártfogója Árpádházi Boldog Margit), 1913-ban a szatmári tanítójelöltek (a Szeplőtelenül Fogantatott Szűzről nevezett és Szűz Szent Imre herceg pártfogása alatt álló) Mária Kongregációja, valamint az Urak Mária Kongregációja.

A két világháború közötti időszakban a román hatóságok nyomására a középiskolás Mária Kongregációk tevékenysége megrekedt, a harmincas évek végére megszűnt.

A kongregációk működése 1940 novemberétől újra indult, 1943-ban a Polgárok- és az Urak Mária Kongregációja egyesült, Férfiak Mária Kongregációjaként működött tovább.

A diákkongregációk működésének első (XVII.-XVIII. századi) korszakáról nincsenek dokumentumaink, vezetőik nyilvánvalóan a jezsuiták szatmári rendházának tagjai voltak.¹

1 Vö.: BURA LÁSZLÓ: *A jezsuiták Szatmáron*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1997 /1-2. 19 - 35.

A XIX. század végi – XX. századi időszak előjáróinak nevét ismerjük,² több kiadvány tájékoztat a kongregációk e korszakbeli tevékenységéről,³ és számos dokumentum maradt fenn a Szeplőtelen Fogantatásról nevezett diákkongregáció 1945 utáni működéséről.

A kongregációk értesítőiből, a jubileumi kiadványokból kitűnik, hogy általában 3-6 (eltérő elnevezésű) szakosztályt létesítettek és működtettek: hitbuzgalmi (lelki élet); hitterjesztés – missziós; világnézeti (hitvédelmi-, sajtó) szakosztály, szociális-karitatív (az apostoli cselekvés; tevékeny – irgalmassági szeretet), tanulmányi szakosztály.

A Szeplőtelenül Fogantatott Szűzről nevezett diákkongregációnak megalapításától kezdődően működése első negyven évében közel négyezer tagja volt (eleinte évi 60-70, később 150-250 között). A női Mária Kongregációba 1904-ben 110-en jelentkeztek, közülük 50-et avattak kongreganistává. A későbbiekben évenként 40-50 új tagot avattak. A szatmári tanítójelöltek Mária Kongregációja mindvégig csekélyebb létszámú volt, 1812-ben mindössze 5 taggal indult, amelyhez az év folyamán még tizen csatlakoztak. (A csekélyebb taglétszámot mindvégig megőrizték.)

A püspöki konviktus és a katolikus gimnázium diákjainak kongregációja (a rendszeres havi összejövetelek mellett) többször rendezett műsoros előadást (színdarabot), könyvtárat létesített és folyamatosan gyarapította.

A diákkongregációk mindegyikében a tagok a kongregáció fő ünnepén évente ünnepelesen megújították fogadalmukat (renovó), a női kongregációnak az iskolát elvégzett, vidékre került tagjai (többségükben) továbbra is kapcsolatot tartottak a kongregá-

2 A püspöki konviktus (katolikus gimnáziumi) Mária Kongregáció előjárói: P. Sagler Ferenc S.J. (Alapító, első elnök, 1863–1864), P. Geiger Sándor S.J. (1864–65), P. Lattinger János S.J. (1865–66), P. Ernst József (1866–68), M. Schreiber János S.J. (1868–69), P. Loboda József S.J. (1869–74), P. Handmann Henrik S.J. (1874–75), P. Loboda József S.J. (1875–1880), P. Snactjohausen Gáspár S.J. (880–81), P. Petticher Sándor S.J. (1881–82), M. Midlinszky József S.J. (1882–83), P. Lattinerg József S.J. (1883–84), P. Tamás János S.J. (1884–85), P. Findennig Ernő S.J. (1885–87), P. Tamás János S.J. (1887–88), P. Bota Ernő S.J. (1888–1893), P. Fialla János S.J. (1893–95), P. Tamás János S.J. (1895–96), P. Bús Jakab S.J. (1896–97), P. Peifer János S.J. (1897–99. szeptember), P. Ludwigh Márton S.J. (1899. október–1900), Tamás János S.J. (1900–1901), P. Bús Jakab S.J. (1901–1902), P. Faludi István S.J. (1903–1907), P. Zsiros Ferenc S.J. (1907–08), P. Müller Fülök S.J. (1908–09), P. Faludi István S.J. (1911–12), P. Zsiros Ferenc (1912), P. Alaker István S.J. (1913–14), P. Jámbor László S.J. (1914–15), P. Faludi István S.J. (1915–16), P. Varga István S.J. (1920–21), P. Kollár Ferenc S.J. (1940–43), P. Schmiedt Ferenc S.J. (1943–44), P. Radányi Rókus S.J. (1945–47), P. Godó Mihály, 1947–48). A Női Mária Kongregáció előjárói: Kováts Gyula (1904–1908), Varjas Endre (1908–1913), Dr. Bakkay Kálmán (1914), P. Bátay Gyula S.J. (1941–1948). A Férfiak Mária Kongregációja előjárója: P. Schmiedt Ferenc S.J. (1941–48). A tanítójelöltek előjárója: Tóth József (1913–18).

3 Jézustársasági Hám – konviktus és főgimnáziumi ifjúság a Szeplőtelen Fogantatásról nevezett Mária-kongregációjának *Értesítője*. Szatmár, 1908–1909. – Gyertyaszentelő Boldogasszonyról nevezett szatmárnémeti női Mária-Kongregáció I. *Értesítője*. Közéteszi Varjas Endre. Szatmárnémeti, 1910. – A szatmárnémeti Jézustársasági püspöki konviktus és főgimnázium ifjúsága Mária Kongregációja jubileumi *Értesítője 1863–1913*. Szatmárnémeti, 1913. – A szatmárnémeti tanítójelöltek Mária-Kongregációjának megalakulása. Szatmár, 1913. – *Emléklapok* a szatmárnémeti Női Mária-Kongregáció tizedik évéről. Szatmárnémeti, 1914. – *Emléklapok* a szatmárnémeti Női Mária-Kongregáció fennállásának 25. éves jubileumára. 1904–1929. Szatmár 1929. – *Egy év a szatmárnémeti ifjúsági Mária-Kongregáció történetéből*. Szatmár, 1902. – *A kongregáció kézikönyve*. A Női Mária Kongregáció kiadványa. (Szatmárnémeti, é.n.).

cióval, s legalább a fő ünnepen felajánlásuk megújítására megjelentek, indokolt távolmaradásuk esetén ezt levélben tették meg.

2. A Mária Kongregációk működése 1940 ősztől indulhatott újra. A jezsuita atyák teljes lendülettel kezdtek hozzá a kongregációk újbóli megszervezéséhez. Nagyon komolyan vették azt, amit XII. Pius pápa 1939-ben kiadott apostoli levelében⁴ az ifjúsági kongregációkra vonatkozóan megállapított, ti. hogy a Mária Kongregációk az ifjúság lelki életre és a keresztyén apostolkodásra nevelésében komoly segítséget jelentő kiképző intézmények, felelősségteljes irányításuk a soron következő évtizedek felelősségteljes feladata.

A legélénkebb tevékenységet a két katolikus középiskola diákkongregációi fejtették ki, de fokozatosan kisebb taglétszámú kongregációk alakultak a tanítóképzőkben is. Átszerveződött a Polgárok és az Urak Kongregációja, és tevékenységét Férfiak Kongregációja néven folytatta. Dr. Scheffler János megyéspüspökké szentelése után különleges feladatának tekintette az egyházmegyes papok Mária Kongregációjával való foglalkozást, többször is találkozott a kongreganista papokkal.⁵

A kongregációk mindegyike (a megyéspüspök jóváhagyásával) az alapító okiratok elküldésével csatlakozott a római főkongregációhoz (Prima Primaria).⁶

A diákkongregációk tagjaikat a gimnázium felső tagozatáról (V. – VIII. osztály = mai IX. – XII.) toborozták, a tagfelvételt, a kongreganistává avatást (ideje mindig az adott kongregáció főünnepé volt) mindig jelöltidő előzte meg, amely alatt a jelentkező/meghívott tanuló ismerkedett az egyesület célkitűzéseivel, részt vett a tevékenységében, majd az ismerkedést/tevékenységét jelölpróbával zárta.

A kongreganista diákok vezetőik révén⁷ mindenekelőtt tudatosították magukban az egyesület célját: önmaguk lelki életre nevelése (önnevelése) és önképzésük révén (felnőtt korukra) az egyház tevékeny tagjaivá alakítása/alakulása. Ezért a kongreganista gyűléseken, a kongreganisták gyakorlataiban megnyilvánuló egyesületi élet tulajdonképpen azt a célt szolgálta, hogy megindítsa, irányítsa és így megkönnyítse önnevelésüket. Arra kellett rájönniük, hogy a benső, egyéni önnevelés következetes és verejtékes munka, s ha eredményesek akarnak lenni, a cél elérését határozottan akarniuk is kell.

Mind a fiúk, mind a lányok kongregációjában három (alap)szakosztály működött: a hitbuzgalmi (a lelki élet kérdéseivel foglalkozó), a világnézeti (hitvédelmi kérdésekkel, a sajtó-, az irodalom kérdéseivel, dogmatikai problémákkal foglalkozó) és a szociális-karitatív.

4 1939. július 6-án, Jézus Társasága generálisához intézett apostoli levele: *Acies Ordinata*, 1939. Nr. 8. 95. l.

5 A papok Mária Kongregációja létesítése időpontjáról nem sikerült okiratos dokumentációt találni. Elképzelhető, hogy létezett a húszas-harmincas években is, bizonyosan működött Dr. Scheffler János püspöksége idején. A püspök Pasztorációs naplója tanúsítja, hogy külön foglalkozott a papok Mária Kongregációjával, többször találkozott velük.

6 Az első világháború előtt létesült kongregációk valamennyien kérték a római főegyesülethez való csatlakozást, bekebelezést (*aggregatio*). Az 1940 után létesült egyesületek hasonlóképp jártak el.

7 A Szeplőtelen Fogantatásról elnevezett (fiúk) kongregációt az elnök jezsuita atyák mellett gyakorlatilag a püspöki konviktusban nevelői gyakorlatukat végző jezsuiták vezették: M. Tamás János, M. Király István, M. Szommer György, M. Tóth Ferenc, a Szent Erzsébet Leánygimnáziumban működő kongregációt (P. Bátay Gyula S.J. prézes mellett) Tamás M. Felicisszima irgalmas nővér, gimnáziumi tanár.

A katolikus fiúgimnázium felső tagozatán (általában) mintegy 45-55 kongreganista nevelte, képezte magát, s az érdeklődésének legjobban megfelelő szakosztályban tevékenykedett. A kongregációt (természetesen a prézes (elnök), illetőleg a nevelő jezsuita útmutatásaival) a tagok által maguk közül választott tisztikar (a prefektus és két tanácsos, jegyző) vezette, irányította. A havi összejöveteleken napirendre kerültek az egyes szakosztályok/munkaközösségek önképzési terveinek elemei, az egész közösséget érintő akciók kivitelezésének kérdései, gondjai.

A középiskolás, a cselekvő felnőtt életre, a tevékenyebb/alkotó szerepre készülő diákok számára egyaránt fontos volt mind a komoly lelki tartalom és igény, mind (a konkrét életpálya keresését, a tájékozódást előmozdító, valamint az általános műveltség megalapozására törekvő) önképzés.

Ebből eredően mind az MK havi gyűlésein, mind a szakosztályok, esetenként kisebb munkacsoportok (sejtek) megbeszélésein, munkájában fontos elv volt, hogy a tagok komoly kérdésekről beszéljenek, okosan vitatkozzanak, ami feltételezte, hogy érdeklődő, kérdező, gondolkodó emberek legyenek.

A hitbuzgalmi szakosztály ezért szervezte és irányította a tagok jó könyvekkel való ellátását, a havi lelki félnapok megszervezését, az egész gimnázium diáksága évi lelki gyakorlatára való mozgósítást. A szakosztályban tevékenykedő kisebb-nagyobb csoportok voltak a jó szórakozások apostolai is, ők szervezték a játékokat, nyáron és télen a környékbeli (szamospart, nagyerdei) kirándulásokat, az Avas hegyei közti (nyári-téli) táborozásokat.

Többen egyéni feladatként vállalták az iskolát nagyon elkerülő, rossz társaság felé sodródó osztálytárs meggyőzését, mások a diákság közös vasárnapi szentmiséjén kártyázó osztálytársak magatartásának jó irányban való befolyásolására vállalkoztak.

A hitélet kérdésével kapcsolatos felderítő feladat megoldását végezte el az a csoport, amelyik vállalkozott, hogy egy megadott (nem különleges) vasárnapon (a megyéspüspök számára) pontosan felméri, hogy a városban (minden templomban és minden szentmisén) hányan hallgatnak szentmisét és hányan járulnak szentáldozáshoz.

A világnézeti szakosztály módszertani felkészítőket is szervezett, így az ankét készítése/vezetése módjának az elsajátítását, bemutatta, hogyan kell (bármilyen témával kapcsolatosan) megbeszélni a gyakorlati kérdéseket, vezetni, irányítani a megbeszélést. Hasonlóan gyakorlati jellegű önképzési feladat volt nyári kiránduláson az (esti táborozásnál) szervezett szónokverseny is.

A szakosztály több tagja közreműködésével komolyan befolyásolta a katolikus (később állami) fiúgimnázium Kazinczy Ferenc önképzőkörét, az ott kialakuló szellemiséget. Esetenként a diákközélet építő jellegű befolyásolása céljából a gimnázium minden diákjához és minden tanárához is szólt. Így például (az 1946/47-es tanév egyik napján) az osztályokba belépő tanulók és tanárok valamennyien elolvashat(t)ák – minden padon, katedrán ott volt –, hogy mit kér és mit ígér a diákság. (A röpcédula az egyik oldalán felsorolta: Ezt ígérjük. A másikon: Ezt kérjük.) Az Állami Magyar Fiúliceum 1947 őszén indított diáklapja – *Diákszó*⁸ – szerkesztői valamennyien a diákkongregáció tagjai voltak, szerkesztését, szellemiségét tulajdonképpen a kongregáció irányította.

8 Kizárólagosságát rövidesen meg kellett szüntetni, a magyar tannyelvű középiskolák lapjává kellett alakítani, majd 1948-ban a középiskolák államosítása után megszűnt.

A világháború befejeződése utáni körülmények közt, majd 1946–1947-ben egyre hangsúlyozódó kérdéssé vált a nemzetiségek egymás közti viszonya. Beszélni kellett tehát róla a kongregációban is. A kérdés sokoldalú megvilágítását és keresztény szellemű mérlegelését szolgálta a „Megbeszélés a nemzetiségek viszonyáról” című kérdés-sor/munkadokumentum,⁹ amely a tagokat gondolkodásra, a helyzet alapos mérlegelésére, véleményük megfogalmazására készítette s a közös megbeszélés alapjául szolgálhatott.

Hasonló jellegű megszervezésben került sor a szociális igazságosság társadalmáról való beszélgetésre.

A szatmári diákkongregációk számos közös tevékenységet is szerveztek. Dr. Scheffler János megyéspüspök óhajára december 8-án közös kongregációs napot tartottak, a szatmári székesegyházban megtartott szentmisére 11 Mária-kongregáció vonult fel testületileg, mindegyik saját zászlaja alatt, mindannyian szentáldozáshoz is járultak.¹⁰ Hasonló Kongreganista Diáknapot szerveztek 1944. március 25-én is.

A püspöki konviktusban (és a jezsuita rendházban) szervezték meg a kelet-magyarországi Mária-kongregációk titkárságát. A titkárság vezetőképző tanfolyamot szervezett a kelet-magyarországi kongreganisták számára.

1947-ben megszervezték a diákkongregációk egésznapos (közös) vándorgyűlését (Nagymajtényban).

3. A Szeplőtelenül Fogantatott Szűzről nevezett diákkongregáció a valóban értékes, törekvő tagok toborzása/válogatása érdekében a kiskongregáció sajátos formáját hozta

9 Érdemes idézni a teljes dokumentumot: Mi a véleményed: a Krisztus-parancsolta felebaráti szeretet ki kell hogy terjedjen más nemzetiségekre is? A románság iránt kötelez-e a krisztusi megértés és segítő szeretet? Keresztény viselkedés-e a népek közötti gyűlölködés? Mi a keresztény felfogás a népek közötti kapcsolatokról? Mi volt Isten szándéka a különböző népek teremtésével? Kik hirdetik ma az „együttélő népek barátságát”? Milyen alapokon akarják megvalósítani ezt a bizonyos barátságot? Milyen eredményeket értek el eddig a két nép lelkében? Véleményed szerint őszintébb, mélyebb lett a román-magyar barátság? Mit gondolsz, milyen elvi alapokon lehetne közeledést kezdeni? Lehet-e ez kongregációs feladat? Miben kell gyakorlatilag megnyilvánulnia a szeretetnek? Milyen nehézségek állnak a közeledés útjában? Milyen általában a magyar diákság érzelmi beállítása a románsággal? Milyen a románok hangulata? Hogyan vélekednek a reformátusok? Mi lehet a kölcsönös megbecsülés alapja? Igazságos dolog-e másokat ismeretlenül elítélni? Szabad-e egyesek hibáit általánosítani? Erkölcslileg megengedett dolog-e egy népet mindenestül megvetni és rágalmazó szavakkal illetni? A szokásos tréfálkozás elősegíti-e a kölcsönös megbecsülést? Szabad-e ilyen kérdésekhez előítéllettel fogni? Milyen akadályokra számíthatunk a románok részéről? Visszariaszthat-e a műveltelembek primitív gyűlölete? Bizonyosak vagyunk benne, hogy a magunk véleménye és ítélete mindenben helytálló a nemzetiségekkel szemben? Hogyan viselkedjünk ellenséges, elvakult románokkal? Mi lenne kezdeményezésünk világnézeti jelentősége? Mi a jelentősége a magyar jövő alakulása szempontjából? Miért halaszthatatlan a kérdés megoldása? Elfogadható mentség-e az, hogy lépéseink úgysem kelthetnek nagyobb hullámokat? Nem kell-e attól félnünk, hogy a túlságos közeledés aláassza népi öntudatunkat? Ki a renegát? Ki a kétes nemzetiségű? Mit felelhetünk a felelőtlen vadmagyarok vádaskodásaira? Lépéseink milyen visszhangot kelthetnek a román diákság között? Mit tehetnénk a megoldás érdekében a magunk lelkében? Mit tehetünk egymás fölfogásának helyesbitésére? Milyen gyakorlati módon közeledhetünk a román diáksághoz? Van-e a románságnak legalább egy részében elegendő katolikus lelki alap a krisztusi elvek szerinti közeledés megértésére, elfogadására? Kérhetjük-e Isten segítségét egy ilyen munkához, Az együttélés problémája független-e minden politikai véletlentől és határtolagatásoktól?

10 Vö.: Dr. SCHEFFLER JÁNOS pasztorációs naplója, 25. – In: Scheffler-gyűjtemény: 11/8. P.L., Szatmár-németi.

létre és működtette. 1946 novemberében M. Tóth Ferenc S.J. létrehozta és megszervezte a kongreganista családok rendszerét.¹¹

Létrehozta az ún. *kongreganista családokat*, a kiskongregációban részt vevő 8-10 harmadik (negyedik) gimnazistákból alkotott, egy-egy családvezető (két évvel nagyobb kongreganista) által irányított/vezetett közösségeket.

A kongreganista családok (Mindegyike nevet is választott: Szent Alajos család, Szent Szaniszló család, stb.) működése a családvezetők (összességükben: *vezető család*) kiválasztásával és folyamatos kiképzésével kezdődött.

A vezető család heti kiképzése elemeit képezték a vezetői hivatásról, a vezető jellemvonásairól, erényeiről; a kongreganista törvényekről; a családvezetők önneveléséről; a család megteremtéséről, vezetése kérdéseiről és gyakorlati módjáról; a családok kiképzése anyagáról (A kiskongreganisták első éves felkészítése anyagát a *Szent Imre próba*, a második éves anyagot a *Nagyasszony próba* ismeretei tartalmazták.) való megbeszélések. (Az anyagot a családvezetők minden alkalommal írásban is megkapták.)

A vezető család megbeszélésein természetesen megbeszélték a megalakult kongreganista családok összejöveteleinek eredményeit, tanulságait is, amelyeknek egyébként tükröződnie kellett a családvezetői noteszekben is.

A kongregációs tevékenység otthona a püspöki konviktus épülete¹² volt, a vezető család az összejöveteleit mindig itt tartotta, az egyes családok is összejöveteleik többségét. Az összejövetel megszervezésében a családvezetőket (a vezető családé M. Tóth Ferenc S.J. volt) a családtagok által választott *segédcsaládvezető* segítette.

A vezetői jellemvonások tudatosítását mindenekeelőtt magának a vezetői hivatás kérdésének a megvitatása, tisztázása előzte meg, ezt követően kerültek sorra az összejöveteleken az egyes jellemvonások / erények: (a kongreganista) következetes, cselekvő, tudatos, áldozatos, szívós, önkritikus, ismeri övéit, alázatos, tiszta, vidám jellem. És szóltak a vezető örömeiről is.

A *kongreganista törvények*¹³ kifejtése során abból indultak ki, hogy Szűz Mária az Úr Jézus édesanyja, Jézus minket, embereket testvéreivé fogadott, következképp az ő édesanyja a miénk is. A további törvények értelmezéséből kitűnt: biztosítani kell a lélek uralmát a test felett, módja: erős akaratra nevelés, akaratédzés; képességeink kifejlesztését számon fogják tőlünk kérni, ezért küzdenünk kell a lustaság ellen; az igazi baj csak a súlyos bűn, a mindennapokban előforduló rossz hangulatokat le kell küzdenünk; nemcsak megismernünk, kímélnünk is kell a természetet; nem a jutalmazásért dolgozunk; másokra a sugározhat tisztaságot, aki maga is az (gondolatban, cselekedetben); ha Krisztus tetszését keressük, benső barátságba akarunk kerülni vele, nekünk is apostolkodnunk kell; őriznünk kell a megszentelő kegyelem állapotát; meggyőződésünkért áldozatot is kell hoznunk, hitünkért akár életünket is.

11 Természetesen a rendi előjárók és a megyéspüspök tudtával és jóváhagyásával. Az alapító/szervező összejövetel: 1946. november 12.

12 Az egyházmegye vezetésének szándékában: jövődő katolikus kultúrpalota.

13 A kongreganista tíz törvénye: 1. A kongreganista Szűz Máriát lelke édesanyjának tekinti. 2. - ura ön-magának. 3. ~ kifejleszti minden testi-lelki képességét. 4. ~ örömben és bajban egyaránt vidám. 5. ~ a természetben Isten képét látja. 6. ~ lovagias másokkal szemben s öntetlenül áldozza fel magát minden felebarátjáért. 7. ~ tisztaságot sugároz másokra. 8. ~ legfőbb életcélja Krisztus Király szolgálata. 9. ~ büszkén őrzi istengyermeke méltóságát. 10. ~ kész katolikus hitéért életét is feláldozni.

A kongreganista család megteremtése, összejöveteleinek megrendezése, anyaga, a megfelelő hangulatteremtés a családban, az élményszerű kiképzés, az összejövétel formáságai, a családvezetői notesz¹⁴ vezetése, a szervezés művészete, a kirándulás vezetése, mind-mind egy-egy elemét képezték a családvezetők gyakorlati képzésének.

Természetesen elsősorban a családvezetőknek kellett jól ismerniük a kiskongreganisták képzésének az anyagát.

Mindkét jelöltév gyakorlati számadással végződött, a kiskongreganistáknak be kellett bizonyítaniuk, hogy ismerik a Szent Imre próba, illetőleg a Nagyszűz próba anyagát. Előbbi 22, utóbbi 23 pontból állott.

Gyakorlatilag: ismerniük (és értelmezniük) kellett a törvényeket, tisztában kellett hogy legyenek a kongregációra vonatkozó általános ismeretekkel, be kellett mutatniuk a rendesen és csinosan vezetett kongreganista naplójukat, gyakorlatilag be kellett bizonyítaniuk, hogy megvan bennük a testvéri összetartás szelleme, legalább egyszer valamilyen határozott munkát vagy szolgálatot kellett végezniük az egész kongregációért. A Szent Imre próba számos, a mindennapi élethez szükséges és hasznos tudnivalót és gyakorlati ügyességet is megkívánt (pl. elsősegélynyújtás; egyszerűbb csomók kötése, a Morze ismerete, ismerni kellett a tisztálkodás, egészségápolás főbb szabályait, az étkezési szabályokat, az udvariasság, a művelt modor szabályait, a kirándulási szabályokat, szabadtéri és szobai játékokat, népdalokat, stb.)

A Nagyszűz próba már jóval több elméleti és a lelki életre vonatkozó, több és igényesebb gyakorlati ismeretet kívánt (a természetjárásban iránymeghatározást [nappal és éjjel], az elsősegélynyújtásban az emberi test szerkezetének ismeretét, zúzódások kezelését, ütőeres vérzés ellátását, a mérgezés tüneteinek felismerését, a teendőket).

Amikor a jelölt felkészültnek érezte magát a próbára, s ismereteiről a családvezető meggyőződött, elküldte a jelöltet a kongregáció vezetőjéhez, aki (vagy az általa kijelölt személy) aztán „próbáztatta”.

1948-ban a folyamatosság biztosítása érdekében a két éves jelöltségi időt kitöltő, (tanulmányait ősztől a gimnázium felső tagozatán folytatni akaró) kongreganistává avatott tanulókból utánpótlásul kiválogatták a 2. számú vezető családot. Kiképzésük idején változtak a kongregációt vezető jezsuiták,¹⁵ a II. családvezetőképző tanfolyamon részt vevők a megszerzett ismeretekből és a gyakorlati képzés anyagából vizsgáztak ugyan,¹⁶ újabb családok létesítését azonban a társadalmi-politikai életben bekövetkezett változások már lehetetlenné tették.

14 Tartalmaznia kellett a család tagjainak adatait, lakcímét, a tagok teljesítményét (a próbákon elért eredményt) nyilvántartó táblázatokat, a családvezető észrevételeit a családtagok munkájáról, teljesítményéről, magatartásáról (minősítését), a család összejöveteleinek évi tervét, az egyes összejövetelek konkrét tervét, napirendjét.

15 M. Tóth Ferenc S.J.-t rövid időre letartóztatták, feltételes szabadlábra helyezését követően, 1948. május 6-án sikerült külföldre menekülnie, P. Radányi Rókus S.J.-t magyar állampolgársága miatt távolították el az országból. A püspöki konviktus vezetője, ezzel párhuzamosan a kongregáció elnöke P. Godó Mihály lett.

16 Minden vizsgátétel (40) egy elméleti kérdés és egy feladat volt, a kihúzott vizsgacédula tételei mellett a vizsgázónak felelnie kellett az ún. részletkérdések (90) csoportjából a vizsgáztató által feltett kérdés(ek)re is.

Az állami rendelkezések 1948 tavaszán betiltották minden vallási jellegű egyesület működését. A Mária-kongregációk sem működhettek hivatalosan tovább, gyakorlatilag azonban a közösségek a tanév végéig még tovább éltek.

Az iskolák 1948 nyarán bekövetkezett államosítása, az iskolareform (a katolikus és református gimnázium egyesítése), a püspöki konviktus megszüntetése, illetőleg az ismert társadalmi-politikai változások következtében sem a fiúk, sem a lányok diákkongregációja nem folytathatta egyesületi életét.

A Szatmárnémetiben 1863–1948 között működő Mária-kongregációk összességükben több ezer kongreganistát neveltek, akiknek túlnyomó többsége az egyházmegye különböző közösségeinek tudatos, tevékeny tagja/segítője lett/volt. Közülük kerültek ki az egyházmegyes papság legjobb lelkipásztorai, tudós papjai, köztük az egyházmegye 1950-ben elhurcolt, Jilava börtönében vértanúhalált püspöke, valamint a sokévi börtönt szenvedett kormányzója is, és számos, jelentős társadalmi beosztást betöltő világi értelmiségi.

A diákkongregációk 1942–1948 közötti tagjai (két-háromszázan) megőrizték (többségükben) a középiskolás korukban kialakított máriás lelkiségüket az 1950-es években kiéleződő vallásüldözés idején is, az egyházmegye területén élők ott, az egyetemi városokban tanulók, Kolozsváron, Marosvásárhelyen.

LÁSZLÓ BURA

CONGREGATIONS OF THE BLESSED VIRGIN MARY IN SZATMÁRNÉMETI

The first Hungarian Congregation of the Blessed Virgin Mary was founded in Kolozsvár (today Cluj, Romania) in 1585; then it gradually became widespread in the whole country. In Szatmárnémeti (today Satu Mare, Romania) the students' Congregation of the Blessed Virgin Mary started its activity in 1642 in the Jesuit secondary school founded by Archbishop Péter Pázmány. In 1773 the school ceased to exist after the dissolution of the Jesuit order in the Habsburg Monarchy.

The Jesuit order resettled in Szatmárnémeti in the autumn of 1858. In 1866 the Citizens' Congregation of the Blessed Virgin Mary was founded in the town. Numerous other Congregations of the Blessed Virgin Mary were created until the First World War. Under the pressure of the Romanian authorities during the interwar years the activity of secondary school congregations slowed down until they ceased to exist at the end of the 1930s. The congregations started to work again from November 1940, unified in one community and changing its name to Men's Congregation of the Blessed Virgin Mary in 1943.

State regulations prohibited the activity of every religious confraternity in the spring of 1948. Congregations of the Blessed Virgin Mary could not work officially any longer, although practically they were active until the end of that school year.

The Congregations of the Blessed Virgin Mary existed in Szatmárnémeti between 1863-1948 educating thousands of students most of whom became conscious and active members, helpers of different communities of the diocese. Among the former members the prominent spiritual leaders and scholar-priests of the diocese, together with a numerous important lay intellectuals can be found. A former member of the congregation was the diocesan bishop arrested in 1950 and died as a martyr in the prison of Jilava, as well as the governor of the diocese, who was imprisoned for many years.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2005/1-2

MIKLÓS PÉTER

TÁMADÁS A KATOLIKUS EGYHÁZ ELLEN HÓDMEZŐVÁSÁRHELYEN
(1945-1949)

BEVEZETÉS

Az 1945-ös év többszörösen határvonala a magyar történelemnek. Nemcsak a Horthy-korszak félféudális, lassan kapitalizálódó gazdasági és társadalmi rendszere szűnt meg, de a politikai és szellemi-ideológiai élet súlypontja is áthelyeződött: a konzervatív keresztény-nemzeti szemléletről a demokratikus baloldali gondolkodásra. Szinte minden politikai párt sürgette az égető szociális kérdés és a földreform gyors és hatékony megoldását, a háborús bűnösök felelősségre vonását, a gazdasági és politikai pluralizmus alapjainak letételét. A változásokhoz nagy reményeket fűzőknek azonban hamar csalódnuk kellett. Néhány év alatt a kommunista párt több lépcsőben, erőszakos módszerekkel megragadta a hatalmat, kiépítette pártállamát, majd fölszámolta a többpárt-rendszert és a kompetitív piacot. A politikai (népfrontpolitika) és gazdasági (tervezésközpontú, államosítások) uniformizálás mellett fontos volt az ideológiai egyveretűség biztosítása is. A kommunisták ezen törekvésben pedig a legnagyobb ellenfélnek a történelmi egyházak és az általuk képviselt értékek bizonyultak.

Hódmezővásárhelyen sem volt ez másképp. A Magyar Kommunista Párt már 1944 októberében megkezdte működését a városban. Lapja, a *Vásárhelyi Népe* hasábjain a koalíciós években többször intézett durva támadást a történelmi keresztény egyházak, elsősorban a katolikus egyház ellen. Ez érdekes tény, hiszen a város lakóinak több mint kétharmada a református felekezethez tartozott. Magyarázata lehet, hogy a hierarchikusan centralizált katolicizmus az MKP országos kampányában is a reakció bástyájaként szerepelt, s hogy a reformátusság helyi vezetőivel a koalíciós pártok hamar meg tudtak egyezni, amire a katolikusok esetében – legalábbis ameddig Mindszenty szabadon tevékenykedhetett – esély sem látszott.

A KOALÍCIÓS ÉVEK POLITIKAI HARCAIBAN

1944. december 10-én – két hónappal a szovjet csapatoknak a városba történt október 8-i bevonulása után – megszervezték a Hódmezővásárhelyi Nemzeti Bizottságot, amelynek elnökévé Márton Árpád református elnöklelkész választották. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok már jóval hamarabb megkezdtek működésüket, ezzel újjáélesztve először a város politikai életét, majd közigazgatását.

A Magyar Kommunista Párt 1944 novemberében politikai biztost nevezett ki a helyi Zsidó Tanács mellé, később pedig az elhagyott zsidó – ingó és ingatlan – javak bruttó jövedelmének 5%-át igényelte a szervezettől. November 17-én a helyi párttitkár két elhagyott árva gyermeket utalt a református szeretetotthonba.¹ Ebből is látszik, hogy a zavaros, átmeneti időben a pártok – különösen igaz ez az MKP-ra – nemcsak társadalmi szervezetekként, hanem az államigazgatás helyett közigazgatási funkciókat, feladatköröket ellátó szervekként működtek.

Mindszenty József 1946. február 12-én szentbeszédet mondott a budapesti Örökimádás templomban, amely után a hívek egy része – kb. 300 fő – az utcára vonult és a hercegrímást éltető jelszavakat kiabált. Másnap, az MKP vásárhelyi lapjában már arról tudósított, hogy a tüntetők Imrédy Bélát és Szálasi Ferencet dicsőítették, antiszemita jelszavakat skandáltak, s Mindszentyt Magyarország első zászlósúrának nevezték – ezzel közjogi szerepének állami elismerését követelve.² Másnapra a munkáspártok, a Nemzeti Parasztpárt és a szakszervezetek tiltakozó megmozdulást és néhány perces munkabeszünetet hirdettek a fővárosban.

Hódmezővásárhelyen 1946. február 14-én 10 órakor, a Kossuth téren tiltakozó tüntetést rendeztek a koalíciós pártok és a szakszervezetek a jobboldali reakció és Mindszenty József ellen. A helyi kommunista lapban olvashatjuk a hercegrímás február 12-i beszédéről és az azt követő eseményekről: „A demokrácia ügyeibe illetéktelenül beavatkozó Mindszenty hívei már az utcára merészkedtek, hogy kihívással tüntessenek a demokrácia ellen.”³ A tiltakozó vásárhelyi munkások jelszava a következő volt: „Le a reakcióval, le a fasiszmissal, vesszen a reakciós hercegrímás!”⁴ A rendezvényen a kommunista párti Nagy János mondott beszédet, amelyben hármas követelést fogalmazott meg. Sürgette 1. a reakciós köztisztviselők eltávolítását a városházáról, 2. a szegedi népbíróság határozottabb föllépését a háborús bűnösökkel szemben és 3. a földreform következetes és hatékony végrehajtását. Utána Nagy László, a MADISZ megyei titkára mondott beszédet, majd a résztvevők 25 fős küldöttséget menesztettek a vásárhelyi kisgyűléshez, amelyet Karácsonyi Ferenc főispán (MKP) és Kiss Pál polgármester (SZDP) fogadott. Ígéretet tettek, hogy a követeléseket a törvényhatósági bizottság közgyűlése elé terjesztik, illetve értesítik róluk a kormányt.⁵

A *Vásárhely Népeben* másnap *Pehm, a „zászlósúr”* címmel olvashatunk írást. Szerzője kifejtette a zászlósúr fogalmának történelmi jelentését, majd világossá tette Mindszenty német származását (s ezzel rögtön a fasiszták, a nyilasok és reakciók közé is sorolta). Cikkét a következő szavakkal zárta: „Ugyan hogy képzelte el, nyilasék, Mindszenty-Pehm a saját sváb címere és zászlaja alatt milyen bandériumokat vonulathatna fel? Bombázó és vadász repülőgépeket, nehéz tankokat, terepjáró gépkocsikat, aknamezőket és tüzérséget mégsem lehet olyan egyszerűen egy sváb klerikális zászló alá állítani. Zászlósúr a huszadik században? Senki ne haragudjon a kifejezésért, de ez

1 Csongrád Megyei Levéltár. Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád Megyei Bizottságának Archívuma. (a továbbiakban: CSML MA) 23. fond 23. öe.

2 *Vásárhely Népe*, 1946. február 13. 1.

3 *Vásárhely Népe*, 1946. február 14. 1.

4 *Vásárhely Népe*, 1946. február 15. 1.

5 Uo.

nagyon pehm-pehm dolog. Aki ma ilyesmit akar, azt legjobb volna a többi sváb atyafival együtt, Pehm úr vezetésével kivándoroltatni, ahonnan származott: a németek közé.”⁶

A lapban egy héttel később támadást találunk – nyilvánvalóan az országos katolikus felsőklérus elleni kampány részeként – Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök ellen, aki nem lobogózta föl a püspöki palotát és a kanonoki házakat a köztársaság kikiáltásának alkalmából. Ebből az újságíró azt a következtetést vonta le, hogy a katolikus egyház – legalábbis annak főpapjai – a demokrácia és a köztársaság ellenségei. „Most már tudjuk, hogy az egyház egyes vezetői a monarchista állam érdekében nyíltan szembeszálltak a magyar demokráciával. Így legalább nem érnek bennünket meglepetések. És ez is lényeges. Tudjuk, hogy kik az ellenségeink és kik akarják visszaállítani a magyar úri osztály uralmát.”⁷

1946. március 11-én tízezer fős tömegtüntetésre került sor Vásárhely főterén, amelyen a megjelentek a kisgazdapárt jobbszárnyának, valamint Mindszentynek a politikai életből való kiszorítását követelték. Az esemény szónokai Oláh Mihály nemzetgyűlési képviselő (MKP), valamint Karácsonyi Sándor (FKGP), Juhász Pál (SZDP), Papp János (NPP) és Diószegi Ferenc (szakszervezetek) voltak. A tüntetők jelszavai: „Kisgazdapárt jobbfelé, közületből kifele!” „Munkát, kenyeret, Mindszentynek kötelelet!” „Le a reakcióval, vesszen a reakciós sváb Mindszenty!”⁸

Néhány nappal később a *Vásárhely Népe* hasábjain – megintcsak az országos főpapellenes agitáció részeként – ismét egy demokráciaellenes katolikus püspökről olvashatunk. Már a cím is sokatmondó: *Hajsza egy kommunista pap ellen*. A híradás szerint a győri egyházmegyéhez tartozó Vértestolna plébánosa az MKP tagja, s ezért püspöke egyházi fenytetésben részesítette. „Úgy látszik, kétféle mértékkel mérnek nálunk a katolikus egyház vezetői: a győri püspöknek nem volt egy szava sem a reakciós földbirtokosok megvédése és a fasiszták földcicsóítása ellen, de íme egyszerre milyen erélyes lesz, ha egy papról megállapítja, hogy a kommunista párt tagja. Talán külön egyházi intézkedés történt, amely kimondja, hogy katolikus pap csak a Kisgazdapárt tagja lehet?”⁹ Az utóbbi mondat arra való utalás, hogy a kisgazdapárt reprezentáns politikusai között több katolikus lelkészt találunk. Gondoljunk csak a nemzetgyűlési elnök Varga Bélára, vagy a miniszterelnökségi államtitkár Balogh Istvánra!

1946 márciusában Hódmezővásárhelyen nyilas röplapterjesztő hálózatot lepleztek le, amelynek kapcsán hét fiatalokurót vettek őrizete, illetve internáltak. A kommunista lap szerint leleplezésükben egy katolikus pap is részt vett (nevet azonban nem említett). „Mint érdekességet megemlítjük, hogy a társaság leleplezésében egy katolikus pap is segédkezett, aki tudomást szerzett a terjesztés előkészítéséről és azt azonnal jelentette.”¹⁰

1946 októberében a vásárhelyi református lelkészek gyűlést tartottak, fölkészülés gyanánt a november elején tartandó országos protestáns napokra. „Csendben összeült a vásárhelyi református lelkészi kar és bizottságot szervezett, melynek tagjai azután, mégpedig Seres Béla és dr. Tóth Kálmán lelkipásztorok vezetésével javaslatot szerkesz-

6 *Vásárhely Népe*, 1946. február 15. 3.

7 *Vásárhely Népe*, 1946. február 22. 2.

8 *Vásárhely Népe*, 1946. március 12. 1.

9 *Vásárhely Népe*, 1946. március 19. 3.

10 *Vásárhely Népe*, 1946. március 20. 3.

tettek.”¹¹ Ebben a lelkészek megfogalmazták, hogy az evangélium célkitűzései egybeesnek a nép demokrácia törekvéseivel, s az egyháznak fölül kell vizsgálnia addigi tevékenységét, s újjá kell születnie. „...a demokratikus államrend egy cél felé tör azzal az Evangéliummal, melyet Jézus tanítványai az ő szívéből írtak, hogy a tévelygések, a hibák, a vétkek, a hazugságok és bűnök után újjá kell születnie az evangéliumot szolgáló hivatott egyház életének és benne az embereknek.”¹²

AZ EGYHÁZI ISKOLÁK ÁLLAMOSÍTÁSÁNAK ÉS A HITOKTATÁS VISSZASZORÍTÁSÁNAK IDEJÉN

1948 júniusában a vásárhelyi izraelita hitközség az egyházi iskolák államosítása mellett foglalt állást. A szülői értekezleten Gruber László hitközségi tanító, valamint Kmetykó Pál és László Mihály állami iskolaigazgatók mondtak beszédet. „A szülői értekezletet dr. Grünfeld Sándor iskolaszéki elnök zárta be és köszönte meg a szülők valóban demokratikus állásfoglalását.”¹³

Mártélyról az egyházi iskolák államosítása ellen tiltakozó táviratot kapott a kultuszminiszter, valamint Vásárhely nemzetgyűlési képviselői. A táviratot a Katolikus Szülők Szövetsége küldte. Ezért Judik Ferenc tanügyi titkár vizsgálatot kezdeményezett a helyszínen, ahol megállapította, hogy Mártélyon sem ilyen nevű szervezet, sem felekezeti iskola nincs. „Az esemény annál is inkább különösnek tűnt fel, mert tudvalevőleg Mártélyon nincs is felekezeti iskola, így bizonyossá vált, hogy az ügyben az egyházi reakció keze működik közre. A vizsgálat alkalmával kiderült, hogy a Katolikus Szülők Szövetsége nevű szervezet, amelynek nevében a tiltakozó távirat érkezett, nem is létezik.”¹⁴

A *Vásárhely Népe* tudósítása szerint Hajós Rezső mártélyi katolikus plébános írta a táviratot, aki egyházi főhatóságának utasítására a vasárnapi mise után megkérte a híveket, hogy tegye föl a kezét az, aki az egyházi iskolák államosítását akarja. Mivel senki sem jelentkezett elküldte a táviratot. „Ehhez az esethez felesleges kommentárt fűzni. Az egyházi reakció demokráciaellenes tevékenysége ez is, amely kihasználva néhány tudatlan hívő „véleménynyilvánítását” – így próbálja gátolnia demokrácia fejlődését. Úgy látszik, Hajós Rezső plébános úr is elfelejtette, hogy a mártélyi templom nem politikai célokra épült. De hát így van ez mindent: „a felsőbb utasítást” végre kell hajtani.”¹⁵

Az 1948. június 8-án a főispáni hivatalban – minden jelentős vásárhelyi felekezet részvételével – tartott egyházközi értekezleten a megjelent lelkészek, egyházi képviselők „egyöntetűen ígéretet tettek arra nézve is, hogy az egyházi iskolák államosításának kérdésében felmerülő vitát, amennyiben arra még sor kerül, annak a tudatában és figyelembevételével folytatják le, hogy együtt és egymás mellett kell élnünk.”¹⁶

1948. december 14-én a Petőfi utcai általános leányiskola szülői munkaközössége levelet írt a belügyminiszternek, amelyben a katolikus egyház és Mindszenty reakciós és

11 *Vásárhelyi Független Újság*, 1946. október 20. 3.

12 Uo.

13 *Vásárhely Népe*, 1948. június 13. 2.

14 *Vásárhely Népe*, 1948. június 13. 3.

15 Uo.

16 *Vásárhely Népe*, 1948. június 10. 1.

fasiszta politikája elleni föllépést sürgetett. A dokumentumot tizenöt szülő, valamint az iskola igazgatója írta alá. A levélben – többek között – az alábbiakat olvashatjuk: „Mi nem vagyunk vallás ellenesek, de Mindszenti nem a katolikus vallást képviseli, hanem az amerikai háborús uszítókat, ebben az országban vallásos meggyőződését mindenki szabadon gyakorolhatja, de a dolgozók kenyerét, a békét veszélyeztetni nem engedhetjük. Tiltakozunk Mindszenti és társainak fasiszta politikája ellen. Kérjük a Belügyminiszter úrtól mindezeknek a reakciós elemeknek a működésének megakadályozását.”¹⁷

A Magyar Dolgozók Pártjának hódmezővásárhelyi titkára 1948. évi április havi jelentésben a következőképpen írt a párt és a helyi felekezetek kapcsolatáról: „Az Egyház felé, különösen a református egyház felé szoros jó kapcsolataink vannak, ami már megvolt az országos zsinat előtt is, mint jó példát kell megemlítenem, hogy a VI. kerületi szervezetünknel Rapcsák Péter református lelkész minden megmozdulásainkon ott van, de ugyanígy Márton Árpád református elnöklelkész, aki a május 9-i egységesítő konferenciánkon¹⁸ felszólalt, a legteljesebb mértékig való támogatásáról biztosította úgy a demokráciát, és ezen keresztül a Magyar Dolgozók Pártját. A katolikus papság tartózkodó magatartást tanúsít, mert a nemzeti Bizottság március 15-re, mint május 1-re meghívta őket, de hivatalosan nem jelentek meg. A két egyház papjait úgy lehet jellemezni, hogy a református papság általában demokrácia mellett, a katolikus papság inkább a demokrácia ellen van.”¹⁹

Az MDP vásárhelyi propagandistája 1949 januárjában a következőket jelentette a párt megyei bizottságának a helyi vallási viszonyokról: „Jelentjük, hogy városunk területén összesen 16 katolikus pap van, ebből 11 jezsuita egyháznál, 3 belvárosi katolikus egyháznál, Kutason 1, Mártélyon is 1. Református pap van összesen 8, evangélikus 1, görögkeleti 1, unitárius 1, baptista 1, szombatista 1. Lakosságunk vallási megoszlása: kb. 70%-a református, 20%-a katolikus, 10%-a egyéb. A jezsuita egyháznak van egy leány kongregációs csoportja, kb. 30-40-es létszámmal, de illegálisan működnek. Van Szent István ifjúsági csoport, ami ugyan fel lett oszlatva, de illegálisan működik kb. 300 taggal, vezetőjük Németh Ferenc – Zsiros páter helyettese. Az összejövetelüket a templomban tartják – Van beépítve emberünk. – Vallás órákat tartanak és lelkigyakorlatot. Szociális összetételük, nagyobb része diák, munkás és kevés paraszt. Ezek politikailag teljesen a jobboldalhoz tartoznak.”²⁰

Az MDP megyei tömegszervezője három nappal később küldött utasítást a vásárhelyi pártszervezetnek. Pontos listát kért a jezsuiták vezetete csoportok tagjairól, valamint, hogy a tagokkal hozassanak olyan határozatot, amelyben elítélik addigi tevékenységüket és vezetőiket (Németh és Zsiros pátert), s fölöszlatják szervezetüket. A beépített embereknek föladatul adta, hogy ellenőrizzék, „...hogyan különösen a katolikus papok miről prédikálnak, és ha népellenes, demokráciaellenes fecsegést tapasztalnak, azt nyomban feltétlenül a templomba járó emberek körében is leplezzék le és még a vallásos tömegeket is fordítsák ellenük a meggyőzés módszerével.”²¹

17 CSML MA. 31. fond II. főcsoport 153. öe. 1948. december 14.

18 Az MKP és az SZDP egyesülését közös (4-2-es arányú) bizottsági munka, illetve kongresszus előzte meg.

19 CSML MA. 23. fond 8. öe. 1948. május 11.

20 CSML MA. 31. fond II. főcsoport 153. öe. 1949. január 16.

21 CSML MA. 31. fond II. főcsoport 153. öe. 1949. január 19.

A Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének Csongrád vármegyei titkára 1949 decemberének végi – az MDP megyei pártbizottságának küldött – összefoglaló jelentésében a hódmezővásárhelyi hitoktatásról és a klerikális reakció tevékenységéről a következőket írta: „Hódmezővásárhelyen Németh Károly jezsuita a természettudományos tanítással foglalkozott állandóan a hittanórákon és a materializmus tanításait igyekezett pontról-pontra megcáfolni, és helyette a biblikus világgépet a gyerekekkel elfogadtatni. A Főigazgatóság a hitoktatási engedélyt megvonta tőle. Ugyancsak Hódmezővásárhelyen egy Fenyvessi nevezetű jezsuita,²² a Szent István téri ált. fiúiskolában december 8-án²³ sorba járta az osztályokat és a gyerekeknek kihirdette, hogy a katolikusok menjenek haza, mert ünnepjük van. Ugyancsak Hódmezővásárhelyen Eperjessi nevezetű református hitoktató²⁴ a Petőfi u. leányiskolában két gyereket pofonvágott, mert benyitottak a tanterembe, míg ő hittanórát tartott.”²⁵

Fegyelmi eljárás indult a Szent István téri általános iskola négy pedagógusa – Kiss Szilvia, Kovalik Józsefné, Szilágyi Endréné és Rákóczi Margit – ellen, mert „állandóan, templomba járnak, klerikálisok”. Gál Erzsébetről, a Pál utcai óvoda óvónőjéről jelentette, hogy annak ellenére, hogy az MDP tagja és pártszeminaristája, imádkozni tanította a gyermekeket. A vásárhelyi református lelkészek és a református egyetemes konvent a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordult, mivel mezőgazdasági gimnáziumban nem engedélyezték a hittant, holott arra több mint ötven református tanuló jelentkezett. Ugyancsak a református hitoktatásról olvashatjuk: „Hódmezővásárhelyen vasárnap délelőttönként a Kálvin otthonban a református papok összegyűjtik a gyerekeket és gyerek-istentisztelet ürügye alatt előadásokat, bibliaolvasást és magyarázatot tartanak nekik.”²⁶

A hódmezővásárhelyi tanyai lakosság (nyílt) vallásosságának letörése keményebb diónak bizonyult. Az iskolák tantermeiből a keresztek a nyári festések és nagytakarítások alkalmával – szinte föltűnés nélkül – eltávolították. „...Hódmezővásárhely tanya körzetében néhány tanyai iskolánál a szülők agresszív fellépésére a keresztek fennmaradtak és ezeken a helyeken a keresztek fennhagyására a vkm.²⁷ külön utasítást is adott. Az imát egyértelműleg az összes iskolában már évelején beszüntették, legtöbb helyen a Köztársasági Induló eléneklésével kezdődik a tanítás, erre megszabott sablon azonban nincsen. Előfordult persze több helyen, hogy a gyerekek tanítás előtt felálltak és magukban imádkoztak, pár helyen a pedagógus is imádkoztatott. Ezek a jelenségek azonban azóta teljesen megszűntek.”²⁸

Már a tanácsrendszer bevezetése és a közigazgatás átszervezése után a Csongrád Megyei Tanács végrehajtó bizottságának oktatási osztályvezetője 1950. szeptember 27-én tett jelentést a hitoktatás megyei viszonyairól. Hódmezővásárhelyről a következőket olvashatjuk. A Rác úti iskolában a református lelkész meghirdette a hittanórákat. „Négy szülő jelentkezését a tanító lebeszélte. Két szülő kulák, két szülő középirtokos.

22 Fenyővári Antal jezsuita hitoktató.

23 December 8. a katolikus egyházban Szűz Mária szepőlötelen fogantatásának ünnepe. 1854-ben hirdette ki IX. Pius pápa. Nem parancsolt ünnep, nem munkaszüneti nap.

24 Eperjessi Mihály református lelkész, hitoktató.

25 CSML MA. 31. fond II. főcsoport 152. öe. 1949. december 28.

26 Uo.

27 Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium.

28 CSML MA. 31. fond II. főcsoport 152. öe. 1949. december 28.

Egy kulák szülő a tanító feleségével a tanítási idő alatt beszélgetett a hitoktatásra való jelentkezéséről. A tanító felesége figyelmeztette, hogy tanítási idő alatt a munkát ne zavarja. A kulák a tanterembe nem is ment be, ellenben méltatlankodott, hogy jegyzőkönyvet vetet fel az esetről, mivel jelentkezését nem fogadták el. Ezzel az iskolából eltávozott.²⁹ A külső-erzsébeti iskolában egy szülő jelentkezett, de a tanító a külterületi iskolák hódmezővásárhelyi igazgatóságához utasította. „A szülő azzal ment el, hogy nem ér rá a városba menni.”³⁰

A NÉPFRONTPOLITIKA ÚTJÁN

A *Vásárhely Népe* 1948. május 13-i számában jelent meg Szabó Endre „*Eretnekség*” vagy *lélektíprás* című cikke. A szerző Szittyai Dénes bakonykúti plébános esetét részletezte. A hatvan éves papot fölfüggesztette állásából Shvoy Lajos székesfehérvári püspök, mert megtudta róla, hogy a kommunista párt tagja. „Az öreg plébános esete rendkívül mély kérdést vet fel. Az egyház és az állam viszonyának kibontakozását gátló körülményekre vet éles fényt, arra a makacs reakcióra, amely még mindig elevenen ható erő a katolikus egyház felső vezetésében – miután az evangélikus és a református egyház immár tisztázta a kérdést.”³¹ Szabó ezután ecsetelte a Szovjetunióban tapasztalható vallásszabadságot – amelynek biztosítása éppen Sztálin javaslatára került be a szovjet alkotmányba –, s kifejtette az egyházi földbirtokok államosításának üdvös hatásait.

Majd a helyi körülményeket elemezte. „Érdemes megfigyelni a vásárhelyi viszonyokat is. A protestáns egyházak felől, akiknek papjai és presbiterei közt nem egy hívő és mélyen vallásos életet élő tagját mondhatunk magunkénak, számos megértő hangot és a lelkek békéjét szolgáló cselekedetet látunk. A nagy katolikus tömegek közül szintén eljutnak hozzánk a hangok, amelyek békét és megértést hirdetnek, tudván, hogy az élet minden területén erre törekszünk. Miért hallgat a katolikus papság? Miért folytat lelki terrort a „fekete reakció” ellenünk, akik a legteljesebb vallásszabadságot őrizzük?”³²

Az 1948. június 3-i pócspetri gyilkossági ügyet követő egyházellenes sajtókampány elérte Hódmezővásárhelyt is, ahol a kommunista lap a következőket írta a tisztázatlan halálesetről: „A római katolikus egyház felső vezetésében megnyilvánuló demokráciaellenes magatartásnak és a „fekete reakció” mérhetetlen uszításának volt a következménye.”³³ Június 8-án egyházközi értekezletet tartottak a főispáni hivatalban, ahol a közösen elítélték a történeteket és az iskolák államosításának békés menetét szorgalmazták a lelkészek. A református egyházat Márton Árpád, Losonczy Endre és Godáts Imre, az unitáriust R. Filep Imre, az evangélikust Takács János, a katolikus Cseh András, Zsiros Ferenc és Hajós Rezső képviselte, az izraelita felekezetet pedig Gruber László tanító.

Az 1949. évi népfrontos választások előtt olvashatunk beszélgetést – Kovács Mihály tollából – Cseh András kanonok, vásárhelyi plébánossal a *Vásárhely Népe*-ben. A ka-

29 CSML MA. 31. fond II. főszoport 152. öe. 1950. szeptember 27.

30 Uo.

31 *Vásárhely Népe*, 1948. május 13. 1.

32 Uo.

33 *Vásárhely Népe*, 1948. június 10. 1.

tolikus pap a három- és az ötéves terv eredményeit sorolta. „Terv nélkül el sem tudok képzelni eredményes nemzetgazdaságot. A tervszerűség szerintem nem más, mint a célszerűség szolgálata.”³⁴ Később kifejezte a kormányba vetett hitét: „Igaz meggyőződéssel mondhatom, szerkesztő úr, ez a kormány csak jót akar.”³⁵ Majd kifejtette, hogy mennyire tiszteli – ő és a katolikus papság – Gerő Ernőt. „Ő az az ember, Gerő Ernő, akit becsülünk. Nem csak én becsülöm, hanem valamennyien igazán becsüljük. Gerő Ernő nem sokat beszél – az alkotásai beszélnek helyette. És ez a fontos.”³⁶ Kovács pedig a katolikus alsópapságról mondott véleményét: „A katolikus alsópapság – tudjuk –, nem nyilváníthatja ki véleményét a püspöki kar engedélye nélkül. De azért a néppel együtt élő és együtt érző katolikus papoknak is kialakult már a meggyőződésük a magyar nép dolgai, kormányai és állama felől. Egy-egy meghitt beszélgetésből kitűnik, milyen ez a vélemény.”³⁷

A népfrempolitikát – amely az egypártrendszer és pártállami struktúra kiépítésének eszköze és legitimálója volt –, és az egylistás választást a protestáns egyházak vezetői országos szinten is üdvözölték. „Nem maradhatnak gyülekezeteink egyházi útmutatás nélkül annál a választásnál sem, amely előtt most a magyar nép áll. Helyesnek tartjuk, hogyha a lelkipásztorok felhívják a gyülekezet tagjait arra, hogy lelkiismeretesen és engedelmisséggel teljesítsék állampolgári kötelességeiket. Igent kell mondanunk arra a korszakot kiváltó folyamatra, amely most végbemegy”³⁸ – fogalmazott a református egyetemes konvent elnöksége nevében Bereczky Albert püspök és Balogh Jenő főgondnok. Az evangélikus egyház nevében nyilatkozatot kiadó Thuróczy Zoltán püspök és Reök István egyetemes felügyelő kissé visszafogottabb volt: „Járuljanak tehát híveink a szavazó urnák elé és Isten előtt való felelősségük tudatában gyakorolják állampolgári kötelességeiket.”³⁹

„Különös örömmel tölt el bennünket, hogy a népi demokráciában a szabadságjogok, köztük a vallásszabadság gyakorlásának joga is, a legteljesebb mértékben biztosítva van”⁴⁰ – írták Csongrád megye református vezetői nyilatkozatukban. A dokumentum – amelyet Márton Árpád esperes (Hódmezővásárhely), Böszörményi Jenő (Szentés), Sebestyén Béla (Szentés), Murányi Zoltán (Csongrád) és Gilicze László (Szentés) írt alá – így folytatódott: „Ezért emeljük fel mi is szavunkat a békeszeretők, a dolgozók érdekében, a háborús uszítók ellen, mert a háború ellenkezik isten akaratával, bűn isten ellen. Örömmel üdvözüljük tehát népi demokráciánk külpolitikáját, mellyel hazánkat a békét akaró és a békéért harcoló népek soraiba állította.”⁴¹

Másnap – mivel a katolikus papság nem adott ki ilyen nyilatkozatot – a Katolikus Egyház Tanácsa nevében közöltek dokumentumot a választással kapcsolatban. Tizenöt világi, egyházközségi képviselőtestületi tag írta alá. „A népi demokrácia kormányának szerető gondoskodása és irányítása teremtett a kifosztott és romba dőlt Magyarországon nyugodt, virágzó életet. A népi demokrácia a hároméves terv által épített Istennek,

34 *Vásárhelyi Népe*, 1949. április 21. 3.

35 Uo.

36 Uo.

37 Uo.

38 *Vásárhelyi Népe*, 1949. május 1. 1.

39 Uo.

40 *Vásárhelyi Népe*, 1949. május 10. 2.

41 Uo.

épített embernek. Még szebb reményekre jogosít bennünket a kormány új ötéves terve, amely a sokat szenvedett vásárhelyi katolikus testvéreinknek is több munkát, nagyobb kenyeret és családjának boldogabb életet biztosít.⁴² A nyilatkozat végén már szinte Isten akarataként állítják be a népfront jelöltjére való szavazást. „Istennek tetsző dolgot cselekszik minden katolikus testvérünk, ha bizalommal hazánk hívatott vezetői iránt a népfrontra adott szavazatával bizonyoságot tesz a megbékélés szent ügye mellett.”⁴³

ÖSSZEZÉS

Hódmezővásárhelyen tehát – mint az ország szinte minden településén – a kiépülő Rákosi-diktatúra fokozatosan a saját érdekei szolgálatába állította – legalábbis látszólag – a felekezeteket. A kommunisták módszerekben nem válogattak: sajtókampány, agitáció, ügynökök beépítése, per. Az egyházi iskolák államosítása és a hitoktatásnak az iskola falai közül való kiszorítása esetében a lelkészeken kívül a szülőkkel is szembe kellett szállniuk. Szalámpolitikájuk nem csak a kisgazdapártra érvényes: az egyház(ak)ban is ellentéteket, megosztást szítottak, ezzel elejét vették az egységes kiállásnak.

Egy példa. Vásárhelyen a Csongrád megyei református egyházi vezetők 1949 májusában közös nyilatkozatban helyeselték a népfrontpolitikát és a népi demokratikus erők egységesülését az újjáépítés jegyében. Ekkor a katolikus papság még nem adott ki hasonló dokumentumot. Nem kellett azonban sokáig várni. 1950-ben a katolikus püspöki kar megalázó föltételekkel volt kénytelen megállapodást kötni a népköztársaság kormányával.

Az egyházak helyzetét – annak ellenére, hogy az alkotmány minden állampolgár számára biztosította a vallás szabad gyakorlásának jogát – csak tovább rontotta, a pártállami kontrollt pedig tovább erősítette az Állami Egyházügyi Hivatal 1951-es megszerzése.

PÉTER MIKLÓS

ATTACK AGAINST CATHOLIC CHURCH IN HÓDMEZŐVÁSÁRHELY (1945-1949)

In Hódmezővásárhely, the developing regime of Mátyás Rákosi gradually made the different churches serve its interests – at least seemingly. The Communists used all possible methods: press-campaign, agitation, infiltrating agents and legal actions. They were to fight both with priests and parents in time of secularization of church schools and displacement of religious instruction from within school buildings. The agents of the Communist party stirred up conflicts and divergence avoiding united efforts within religious communities. In May 1949 in Hódmezővásárhely the leaders of the Calvinist Church in Csongrád County approved in a common declaration the policy of the popular front and the uniting of the popular democratic forces in the name of rebuilding – this way (at least seemingly) they became a legitimating factor of the Communist regime. This time the Catholic clergy had not issued a similar declaration yet. However, it was not waited long. In 1950 the Catholic episcopacy was made to conclude an agreement with the government of the people's republic with rather humiliating clauses.

42 *Vásárhely Népe*, 1949. május 11. 5.

43 Uo.

MEDGYESI KONSTANTIN

EGYHÁZI KÜZDELMEK A RENDSZERVÁLTÓ KOR MAKÓJÁN

2001-2002-ben egy 114 interjúból álló kutatást végeztem egy dél-alföldi kisvárosban, Makón a rendszerváltozás mindennapjairól. Érdeklődésem középpontjában a megnyilatkozók által vallott világmagyarázatok, közéleti nézetek, egy-egy konkrét városi ügyből levont személyes következtetések, élmények álltak. Természetesen a vizsgálat tárgya volt az egyházak közéleti szerepvállalása és ennek részeként az egyházi oktatás újraindítása is. Amikor majd e tanulmányban forrásmegjelölés nélkül idézem egy-egy személy állásfoglalását, az a fentebb jelzett kutatási anyag szövegéből való.

A rendszerváltó időszak makói egyházi küzdelmei elsősorban az iskolák elindításához, működtetéséhez köthetők. A felekezetek azon képviselői, támogatói, akik elkötelezték magukat az ügy mellett, e téren felvállalták az elkerülhetetlen közéleti harcokat is. Mindennek a megfigyelése, elemzése tanulmányunk egyik kiemelt területe.

* * *

A kommunista rendszer bomlásának tüneteit a makói párt- és állami vezetés is érzékelte. Keresztes Zoltán 1987-től volt a helyi pártbizottság első titkára. Elmondása szerint ekkora már „az MSZMP helyi és térségi szintű szerveiben is érezhető lazulási folyamatok kezdtek kialakulni. Nem a szocializmusba vetett hit érzése gyengült, hanem maga a gyakorlat puhult, oldódott.” Keresztes a 80-as évek végén „még mindig egy demokratikusabb, egy jobban hasznosítható, jobban kezelhető szocializmus folytatásában” hitt, ugyanakkor – korabeli szóhasználattal élve – a „reformfolyamat” támogatója volt. Elődeitől eltérően ő például fontosnak tartotta, hogy leüljön tárgyalni az egyházak makói képviselőivel. Az ezredforduló idején a következőképpen emlékezett erre az eseményre: „azt kell mondanom, egy végtelenül jóindulatú, a másikkal szembeni tolerancia, a másság elfogadása jegyében alakult ki diskurzus közöttünk. Megkockáztatom, hogy most, tizenegynéhány év után, az a találkozás a makói történelmi egyházak akkori vezetőivel, biztatást jelentett mindannyiunk számára. Láttam az ő szemükben is a reményt, hogy mostantól mindenki, aki hasznos, mindegy hogy milyen szervezetben dolgozik, a közösség javára vállal közszereplést, és mozgósít közös feladatokra. Nem is arra vagyok büszke, hogy magam is ennek részese voltam, hanem arra, hogy be lehetett bizonyítani, bármilyen oldalon is álljon valaki, ha jó szándék és a tisztesség benne van, akkor meg lehet érteni egymást, konfliktus, uszítás, megbélyegzés nélkül. Úgyhogy ez a gyakorlat a 80-as évek második felében előiskolája volt a rendszerváltásnak”

A még regnáló pártállam helyi szereplői felismerték, politikai érdeké vált az egyházakkal való párbeszéd. A felekezetek és a hatalom között formálódó kommunikációnak

magától értetődően adódott egy vezérfonala, melyet mindkét fél szívügyének érezhetett. Ez pedig nem volt más, mint a szociális gondolat. A baloldaliság eszmekörére építő kommunista rendszer hívei és a vallásos életet élő, a közösségi lét felé elkötelezett emberek számára egyaránt értéket jelent a szolidaritás, a rászorulókról való gondoskodás eszménye. Így a hivatalos megbeszéléseken, informális találkozókon, illetve a különböző politikai és civil fórumokon „a város szociális problémáinak megoldása” lehetett a közös tematizációs keret. E témában legitim módon nyilatkozhattak meg az egyébként megroggyant társadalmi felhatalmazással bíró állampárt emberei és a katolikus egyháznak azon képviselői, akik évtizedeken át kívül rekedtek a közélet előkelő szalonjain, akkor azonban megnyílt az út számukra a szélesebb nyilvánossághoz.

Az e téma körül összpontosuló kommunikáció lényege természetesen maga a párbeszéd volt. Hogy végre valahára egyenrangú partnerként ülhet egymással szemben az egyház és a hatalom. Ebben az egyébként önmagában meglehetősen meddőnek tekinthető helyi közéleti szituációban Katona Pál, Makó-Belvárosi római katolikus esperes-plébános remek ütemérzékkel vetette fel az egyházi oktatás újraindításának ügyét.

„Örülök, hogy meghívtak a lakosság szociális ellátásról tartott tanácskozásra. Papi életemben mindig fontosnak tartottam a társadalom peremére szorult emberekkel való törődést. Ezt a munkát Dr. Tóth Aladár főorvos barátommal több mint 20 éve kezdtük el Makón. Akkor még az ideológia által emelt gátak sok embertől (rászorulóktól) elzártak bennünket. Többször hajnali 5 órakor kellett a kórházba bemennem, hogy a lelki segítséget igénylő kívánságát teljesíthessük. Ennek ellenére próbáltunk segítőtársakat gyűjteni és nevelni ehhez a munkához. Így alakult ki, hogy állandó kapcsolatot tartunk fenn: gyöngélnélőkkel, betegekkel, öregekkel, többgyermekes családokkal, akiket évente 3 alkalommal templomunkba is meghívunk. Karácsony másnapján száznál többen szoktak részt venni az ünnepségen és a szentmisén. De a város különböző intézményeivel is együttműködünk ezeknek az embereknek a segítségével. Most már az ideológia által emelt gátak lebomlóban vannak, de az eszközök hiánya még mindig gátol abban, hogy több embert tudjunk erre a munkára nevelni. Ha ezen a téren igazán várják tőlünk a segítséget, akkor tisztelettel kérnénk az Egyház kezelésébe visszaadni az államosított katolikus iskolát. Ott olyan szellemben nevelnénk az embereket, hogy többen szívesen segítenének a lakosság szociális ellátásban. Erre garancia az Egyház két évezredes ilyen irányú tevékenysége, de az elmúlt évtizedek makói tevékenysége is”¹ — olvasható az 1989. május 15-ei keltezésű Katona Pál által Sarró Ferenc tanácselnöknek írott levélben.

Katona esperes tehát a jövődéli szociális ellátás javítása érdekében javasolta a tanácselnöknek az egyházi oktatás feltámasztását. Sarró Ferenc fogékonyak bizonyult a kezdeményezés iránt, noha nyilván maga is tudta, az egyházi iskola újraindítása és a szociális gondok orvoslása rövidtávon nem függ össze. A tanácselnök hivatalos tájékoztatást kért a Művelődési Minisztériumtól az ügy jogi hátterét illetően. Platthy Iván fősztályvezető válaszolt a megkeresésre: „általános iskola egyházi kezelésbe adásának engedélyezése egyelőre nem lehetséges, mert ennek az iskolatípusnak létesítését és fenntartását a jelenleg még hatályos 1985. évi I. törvény kizárólag állami feladatként jelöli meg. Egyben tájékoztatom, hogy a jelzett törvény felülvizsgálatával kapcsolatos

1 *A Makó-Belvárosi Plébánia Historia Domusa 1988* - (a továbbiakban HD) 12. p. Katona Pál esperes levele Sarró Ferenc tanácselnökhöz. 1989. május 15.

munkáltatók a Művelődési Minisztériumban megindultak. Várható, hogy a közeli jövőben az általános iskolákat fenntartók köre bővül, s így a jelzett iskola jogszabályszerűen egyházi kezelésbe lesz adható.”²

A válasz – egyházi szempontból – se nem jó, se nem rossz. Vallásfelekezeti iskola indítására a következő tanévben nincs lehetőség, azt követően azonban már nem kizárt. Az egyház képviselői ennek megfelelően határozták meg céljaikat: 1991. szeptemberére tűzték ki az iskolaindítás időpontját.

„Makón az egyházi iskola alapításának fényében tudom értékelni Sarró Ferenc tanácselnök tevékenységét, és ez pozitív. A makói kommunista vezetők a 80-as évek végére megértették, erkölcsi változásra van szükség. Nem csak gazdaságilag mentek tönkre a szocialista országok, hanem emberanyagban is. Sarró Ferenc ezt látta, ezért is támogatta a kérésemet, hogy az egyházi iskolát indítsuk újra. Makón Sarró nyitotta a rendszerváltozást” – fogalmazta meg véleményét a Sarró-korszakról 2001-ben Katona Pál.

Sarró Ferenc tanácselnököt sikerült az egyházi oktatás ügye mellé állítani, hátra volt azonban még maguknak a makóiaknak és a különböző politikai és társadalmi erőknek a meggyőzése. Katona esperes a sajtóban igyekezett népszerűsíteni a gondolatot. A legfőbb érvek a következőképpen foglalhatóak össze. Egyrészt, amennyiben lesz egyházi iskola, akkor ott biztosított leginkább a tanulók erkölcsi nevelése; másrészt a pluralizmus elve alapján a vallásos szülőknek joguk van gyermekeiket felekezeti intézménybe járatni. („Talán fölösleges is sorolni, hová vezetett az elmúlt évtizedek politikája, az egy évezredig őrzött keresztény erkölcsök megtagadása, ezek erőszakos irtása. Mindenki előtt közismert az alkoholizmus, a kábítószeresítés, a családok szétesése, az egymás közti emberi kapcsolatok megromlása, az öngyilkosságok számának növekedése és még sorolható mi minden más gond okozta nehézségek sokasága. Ezen problémák megoldásában bizony szükség van az egyház által közvetített, odafigyelő, önzetlen krisztusi szeretet hirdetésére, egyházunk kétezzer éves tapasztalataira, amit felelőtlenség lenne nélkülözni. De ezeket tanulunk és tanítanunk kell, mert csak az e területen kifejtett tudatos munka hozhat gyümölcsöket... Ha valóban helyet kérünk magunknak a XX. század Európájában, elengedhetetlen, hogy a pluralizmus az oktatás területén is érvényesüljön, s a szülők maguk választhassák meg, mely világnézeti alapon működő iskolában tanuljon gyermekük.”³)

1989-ben a makói emberek az újdonságnak kijáró érdeklődéssel fogadták a katolikus oktatás intézmény indítására vonatkozó elképzeléseket. A közéleti klíma ebben az időszakban minden tekintetben segítette a kezdeményezést. A vulgármarxista egyházellenesség a rendszer szétesése folytán átmenetileg hibernált állapotba került. A zsigeri antipátiából táplálkozó ellenállással ekkor nem kellett szembenéznünk az egyházi iskola indítás híveinek.

Azok az erők pedig, akiknek a katolikus oktatás tervezett megjelenése egzisztenciális gondokat okozhat (pedagógusok, akik nem kívánnának egy világnézeti elkötelezett intézményben tanítani), vagy mindez szervezetenként számukra öncsonkítást eredményezhet (Kun Béla Általános Iskola), netán konkurenciát látnak az új típusú oktatás forma megjelenésében (egyes állami finanszírozású iskolák vezetői), ekkoriban még nem tudták magukat megszervezni, így a hangjuk nem ért messzire. Persze a később ki-

2 HD 14. p. Platthy Iván levele Sarró Ferenc tanácselnöknek. 1989. szeptember 18.

3 KATONA PÁL: *Lesz-e egyházi iskola Makón?* Makói Szó. 1989. augusztus.

bontakozó konfliktus már ekkor látens állapotba került az előbb vázolt körökkel, de a kiteljesedésre – amely az ország más településein lezajlottakkal szemben, mint például Dabas-Sári esete, koránt sem nevezhető markánsnak – még várni kellett.

Szélesebb értelemben szintén segítette az egyházi iskola indításának előkészületeit, hogy 1989 őszén létrejött az új Magyar Köztársaság, megdőlték Kelet-Európa kommunista diktatúrái, 1990 első felében a magyar országgyűlés meghozta a vallásszabadság védelméről szóló törvényt, megtörténtek a szabad választások, és ennek eredményeként egy az egyházakat nem semlegesítendő ellenfélként, hanem együttműködő partnerként kezelő kormány kezdhetette meg működését Antall József vezetésével. (A kormányprogram így fogalmaz minderről: „A kormány a magyarországi egyházakat, felekezeteket, vallási közösségeket a társadalom becses történelmi értékeket hordozó, új értékeket teremtő tényezőnek tekinti. Nagyra értékeli szerepüket a békés rendszerváltozás, a demokratikus jogállam kiépítésének folyamatában és az oly kívánatos erkölcsi megújulás előmozdításában ... A kormány kötelességének érzi az egyházak teljes erkölcsi és – belátható időn belül – a működésükhöz szükséges mértékű anyagi rehabilitációját ... A kormány úgy látja, hogy a program 3 éve alatt a meghatározó az egyházak tevékenységének újra – illetve megindulása és kiteljesedése lesz. Ezt elősegítendő gondoskodik arról, hogy az egyházak kiemelkedően fontos közcélú /iskolák, kórházak, szociális otthonok/ és szakrális tevékenysége a szükséges normatív illetve alapellátás jellegű pénzügyi támogatást megkapja.”)⁴

* * *

Egy rövid kitérőre megszakítom az események és a mögöttük megbúvó folyamatok értékelését – abban bízva, hogy ezáltal érthetőbbé válik számunkra az egyházak küzdelme a rendszerváltozás évtizedében a maguk intézményeiért. E. H. Carr történetfilozófus szerint „a történelem a történelmileg tudatos népek körében többek között azért ismétli ritkán önmagát, mert a második előadásban szerepet játszóik tisztában vannak az első végkifejletével, és ez az ismeret kihat az alakításukra.”⁵ Önkéntelenül adja magát – a persze sokszor félrevívó – hasonlatosság az úgynevezett koalíciós évek (1944–1948) és a rendszerváltó korszak között. Ne feledjük, a magyar történelemben 1990-et megelőzőn korábban csak 1945-ben és – némi fenntartással – 1947-ben, vagyis a koalíciós időszakban rendeztek szabad parlamenti választásokat. Nem érdemes bele menni a különbségek és a párhuzamosságok útvesztőibe – már csak azért sem, mert az 1940-es esztendő második felében Magyarország egy katonailag megszállt terület volt, míg a 90-es évtizedben hazánk nemzetközi jogi értelemben visszanyerte szuverenitását – ugyanakkor a történeti gondolkodás keretében elfogadhatjuk Carr „első végkifejletként” a koalíciós éveket, míg „második előadásként” pedig a rendszerváltozás korát. A politikai kultúra szempontjából is lehetne érdekes megállapításokat tenni, miszerint az első végkifejlet ismeretében miért is viselkednek úgy a második előadás szereplői ahogyan, de a témánkat tekintve elegendő pusztán az egyház és képviselői gondolkodásmódját boncolgatni a múlt tapasztalatai és a rendszerváltó jelen összefüggései alapján. Kétségtelen, a katolikusok nem felejtik el (noha lehet, hogy megbocsátják) a koalíciós

4 A *Nemzeti Megújodás Programja. A Köztársaság első három éve.* Bp., 1990. 147–149. p.

5 LUKACS, JOHN: *A történelmi tudat. Avagy a múlt emlékezete.* Bp., 2004. 62. p.

időszakban lezajlottakat, elsősorban természetesen a vallásos iskolák államosítását. Emlékeznek a korábbi ígéretekre és látták, mi lett a valóság az elkövetkező évtizedekben.

Tudjuk, minden egyéni és társadalmi interakcióban az egyik legfontosabb hajtóerő a bizalom. 1948-ban a katolikus közösség bizalma végzetesen megrendült a baloldali ideológiát legdrasztikusabban képviselő erőkben. A rákövetkező negyven esztendő pedig újabb bizalmatlanságokkal terhelte meg a baloldaliság és az egyházias szellemiség közötti kapcsolatrendszerét.

1990-t követően az egyházhoz kötődő emberek fejében gyakorta megfordult – főként mikor a még éppen csak formálódó oktatási intézményeiket támadó hangokat hallottak – hogy a történet akár ismét lehet az, mint az első végkifejletben, miszerint „tönkreteszik azt, aminek felépítésén fáradozunk”. Ez a pszichés állapot, ez a fajta félelemmel telített légkör a korábbi több évtizedes tapasztalatok alapján alakulhatott ki. A lélektani jelenség másik oldalán pedig létrejött egy hol tudatosan, hol ösztönösen alkalmazott, az új intézményekért folytatott közéleti küzdelmekben valóban hatásos eszköz; leegyszerűsített és ennek megfelelően kissé nyers megfogalmazásban: az „egyházellenesség vádja”. Egy-egy vitás helyzet alkalmával az egyházzal ad hoc szemben álló felek a rendszerváltozás új világában nem szívesen vették magukra az egyházellenesség imáron nem kifejezetten dicsőséges bélyegét, így mindez jelentősen bővíthette a katolikusok – és persze más történelmi felekezetek – mozgásterét. Ez a tárgyalási pozícióbeli erősödés pedig segíthette az egyházakkal szembeni történelmi igazságtételt, s ennek részeként a vallásos iskolák újraindítását.

* * *

Visszatérve a konkrét makói események tárgyalására – 1990 januárjában a pártállam háttérszervezeteként működő, de mégis a nyitás politikáját támogató Hazafias Népfront helyi vezetői rendeztek egy fórumot, amelynek témája az indítandó katolikus iskola volt. Egy későbbi kiadvány, a létrejövő Szent István Egyházi Általános Iskola 1992-es, Héjja Margit Aliz igazgató által szerkesztett évkönyvében minderről a következőket olvashatjuk: „az emberek lelkesen ünnepelték az iskola indításának lehetőségét.”⁶ E mondat a valóságos helyzetleíráson túl az évkönyveket általában jellemző kötelező ünnepélyességet is takarhat. Kevésbé emelkedett, de a korabeli atmoszférát rekonstruálhatóvá teszi viszont a folytatás: „már itt is volt hozzászólás, amelyből látszott, lesznek az iskola indításának ellenzői is.”⁷

Az 1990 márciusi-áprilisi parlamenti választásokon a makói választókerületben Mihály Zoltán MDF-es politikus győzött, aki jobbközép irányultságú közéleti szereplőként támogatta az egyházi iskola ügyét. Az őszi önkormányzati választások után szintén egy nemzeti-keresztény eszméket valló személy került vezető pozícióba: Sánta Sándor (FKGP) lett Makó város első szabadon választott polgármestere. A képviselőtestületben is a jobboldal képviselői voltak domináns helyzetben. Sajátosan alakult azonban a helyi hatalomgyakorlás. A kispazda képviselők önmagukban többséget alkottak, így az

6 A Makói Szent István Egyházi Általános Iskola Évkönyve 1991–1992. Szerk. HÉJJA MARGIT ALIZ. Makó, 1992. (A továbbiakban: *Évkönyv*) 5. p.

7 Uo.

összes többi párt (MDF, KDNP, SZDSZ, FIDESZ, MSZP, MSZMP) lényegében ellenzéki politikát folytatott ezekben az években az FKGP-s polgármesterrel szemben.

Sánta Sándor szerepét ki-ki másképpen ítéli meg, most nem feladatunk elemzését adni a polgármester városvezetői tevékenységéről. Idéznék azonban két megnyilatkozást, amely Sánta Sándornak a katolikus iskola indítását érintő politikáját értékeli.

„Sánta Sándor hivatali idejét az összeomlott szocialista rend romjain való talpon maradás mellett szemlélete emeli ki. Bizonyára voltak az ő négy éve alatt is sértések, feszültségek. Sánta azonban nem törekedett a város meghódítására, leigázására. Döntését nem az jellemezte, hogy van-e belőle hasznom, mennyiben segít a pozícióm megtartásában. Egyik legszemléletesebb példa a katolikus egyházi iskola újra indítása. Nyilván itt is sakkozhatott volna, mennyit hoz ez „nekem”. Várhatott volna a már kilátásba helyezett egyházi kárpótlásra. A városban fölmerült igény azonban fontosabb volt, nem kezdett a kapható pénz fölötti alkudozásba, így az országban az elsők között indult újra Makón az egyházi iskola.” (Orbán Imre történész-muzeológus, a rendszer-változás idején cserkészparancsnok.)

„Sánta alapvetően más neveltetést hozott, mint a korábbi városvezetők. Az ő családjában presbiterek is voltak. Hogy a katolikus iskola elindult 1991 őszén, az Katona Pál római katolikus esperes érdeme, de a református Sánta polgármester támogatta. Sánta szerette volna, ha a reformátusok is elindítják az iskolájukat. Sánta a szíve mélyén tudta, számára a katolikus iskola létrehozásának elősegítése egyházi szavazó bázist is jelenthet. Szerintem el is várhatta mindezt, hiszen valóban úgy állt hozzájuk. Ha rajta múlt volna, beindult volna a másik egyházi intézmény, a reformátusok iskolája is. Híve volt a sokszínűségnek, hogy legyen egyházi, állami, magán iskola. Még élt benne, génjében hordta magával a sokszínű múltat.” (E szavakat egy egykori városi tisztviselő mondta.)

Katona Pál esperes elismeri a polgármester segítőkészségét („Sántával együtt tudtunk munkálkodni, ennek is köszönhetően jött létre az évtized elején a katolikus iskola”), amiatt viszont csalódott, hogy a rendszerváltozás idején nem sikerült teljes mértékben „bebiztosítani” az egyházi oktatási intézmények működéséhez szükséges teljes infrastruktúrát, amely garantálta volna a makói katolikusok széles körű autonómiáját. Sérelemként említi az esperes, hogy az egykoron egyházi területre épített Csanád Vezér téri városi kollégium ügyét nem tudták megoldani. Erről így nyilatkozott Katona Pál: „Ha sikerült volna teljesen együttműködnünk, akkor a kollégium rendezése is teljesen megtörtént volna. Komoly erőfeszítéseket tettem ebbe az irányba. Sánta – úgy érzem –, nem értette meg, a városnak előnyös lenne, ha az ő idejében a kollégium egyházi kézbe kerülne. A város igen jelentős tőkeinjekció kapott volna. Fel kellett volna ismerni, ha az a törvényi előírás, hogy 2012-ig kell kárpótolni az egyházakat, akkor, aki előbb lesz ezen túl, az, jobban jár – az egyház meg a város is. Most már egyházi iskolát is nehezebb indítani, mint a rendszerváltozás korában. Sok minden másban egyetértettünk Sántával. A kollégium ügyében viszont félt meghozni a szükséges döntéseket. Nem akart konfrontálódni bizonyos körökkel. Az önkormányzatban akadtak olyan emberek, akik nem akarták, hogy gyorsan végbemenjen ez a folyamat. Azzal érveltek, az egyház ne kapjon túl sokat. Nem értették meg, a kárpótlást az egyház valamikor úgy is meg fogja kapni. Az ellenérdekelték azon voltak, hogy egyszerre ne kapjon annyit az egyház. Fékezte a törekvéseimet az is, hogy a reformátusok semmit nem tettek. Lett volna lehetőségük nekik is iskolát indítani, de nem éltek ezzel. Elismerem, mi katolikusok kirívó

módon többet léptünk, mint más egyházak. Ez irritálta az embereket. Az egyszerű mákói polgár nem értette, miért akarnak a katolikusok most mindet. Nem látták be sokan, az egyház akkor tud a jövőbe tekintően helyesen gazdálkodni, ha biztosítottak számára a szükséges ingatlanok.”

Időben egy kicsit előreszaladtunk az előbb idézett esperesi megszólalással. Azért tartottam azonban helyén valónak idézni itt e szövegrészletet, mert Katona Pál szavai alapján egyben rálátást kapunk az új képviselőtestületen belüli és a rendszerváltás Makóján kialakult az egyházakkal kapcsolatos politikai attitűdre. (Az idézetben szereplő kollégium-ügyről: a későbbiekben az iskola megalakulása után – mint a következő oldalakon látni fogjuk – létrejött az egyházi kollégium és néhány év múlva a gimnázium is, tehát a „teljes infrastruktúra” kiépítése terén komoly előrelépések történtek az 1990–1994 közti önkormányzati ciklusban, de kétségtelen az egyházi ingatlanrendezés keretében nem sikerült orvosolni az egykori egyházi területre épített városi kollégium ügyét.)

„A város vezetését ekkortájt /1990–1991 – MK./ már kiszagda többségű önkormányzat irányította, de az oktatás területén a vezetésben nem történt lényeges változás”⁸ – olvasható a már idézett egyházi iskolai évkönyv visszaemlékezéséből. Ez a megfogalmazás arra utal, hogy az új helyi hatalom valóban nem tett offenzív lépéseket a korábban kinevezett iskolaigazgatók háttérbeszorítására, megmaradtak posztjukon és az idő múlásával már biztonságosnak ítélték meg a maguk helyzetét.

A régi oktatási intézményvezetői körből és a pedagógusi gárda egy részéből kezdett összeállni egy nyomásgyakorló csoport, amelynek tagjai először az iskolai hitoktatás lehetőségét igyekeztek hátráltatni, majd próbálták a szülőket lebeszélni arról, hogy gyermekeiket az új katolikus intézménybe járassák. (Amikor erről a bizonyos nyomásgyakorló társaságról beszélek, akkor egyáltalán nem egy sötét összeesküvés titokzatos szálait akarom kibogozni, hanem a korabeli közéleti erőterben jelen lévő és a maguk szempontjából jogosan, érdekeiknek megfelelően eljáró, egymással szociológiai értelemben laza szövetséget formáló csoportról szólok, amely kör véleményének, érdekérvényesítő mozgásának a feltárására törekszem.)

Az egyházi iskola indítása ellen felsorakozó csoportosulás vezéregyéniségévé – már csak pozíciójánál fogva is – egyre inkább a Kun Béla Általános Iskola igazgatója, Mendei Árpád vált. A rendelkezésre álló források alapján egyáltalán nem állítható azonban, hogy Mendei igazgató zsigerből ellene lett volna magának a vallásos intézmény alapításának. 1989. nyarán még ő maga kalauzolja végig a Szent István téri iskolaépületben a Makóra érkező, a jövőbeli oktatást végző Miasszonyunk nővéreket. A későbbiekben pedig Mendei Árpád vállalta, hogy felméri iskolájában a hittanra jelentkezők létszámát. A plébánia Historia Domusának 1991-es bejegyzései között viszont már arra találunk utalást, miszerint Mendei „most már azon dolgozott, hogy megnehezítse az indulás körülményeit.”⁹ Az igazgató álláspontja szerint ugyanis „kevés az idő ahhoz, hogy az iskola indulására felkészüljünk”¹⁰, így nem lehet megkezdeni ’91 szeptemberétől az új intézményben az oktatást.

Ha személyesítjük a konfliktust, akkor úgy helyes a megfogalmazás, hogy Katona Pál és Mendei Árpád; amennyiben pedig kiterjesztjük az értelmezés keretét, akkor azt

8 *Évkönyv* 5. p.

9 HD 39–40. p.

mondhatjuk, az egyházi iskola minél hamarabbi indításának, illetve elodázásának a hívei között a vita egyre hevesebbé vált. Az egyház képviselői bírták ugyan a polgármester elvi támogatását, de Sánta Sándor az egyre inkább mélyülő konfliktusban nem kívánta egyértelműen elkötelezni magát a katolikusok mellett, ami politikailag érthető, hiszen a város vezetőjeként a másik fél szempontjait is mérlegelnie kellett. Amikor 1990 decemberében a jövőbeli egyházi intézmény vezetőivel folytat megbeszélést, Sánta polgármester Mendei Árpádhoz, az állami iskola igazgatójához „utasítja a növéreket, vele egyezzenek meg az iskola indulásának körülményeiről.”¹¹ Az egyháziak egyfajta óvatos nyomásgyakorlásként azért emlékeztetik a keresztény eszmekör értékeire építő kispap polgármestert: „az iskola 1991 szeptember elsején történő indításáról már az előző rendszer képviselőivel megegyeztek.”¹² Konkrét, jogi érvénnyel bíró meg egyezésről korábban természetesen szó sem lehetett, legfeljebb informális háttér megállapodásokról, hiszen a katolikus iskolaindításra az „áment”, csak 1991. márciusában-áprilisában fogja kimondani a makói képviselőtestület. Mindenesetre úgy tűnik, szükséges volt felelegetni, hogy „az előző rendszer” támogatta az ügyet, most meg lám-lám akadozik a gépezet.

„Igaz, vannak még a múlt rendszerből olyan emberek, akik megszokták, hogy a választás embereknek nincsenek olyan jogai, mint más állampolgárnak, de reméljük, hogy az önkormányzat megakadályozza az igazságtalanságokat és megkülönböztetéseket”¹³ – írta az egyház iskola indításáról szóló 1991 februári cikkében Katona esperes.

Március elején Katona Pál és Györgyjakab Edit, az önkormányzat művelődési osztályvezetőjének részvételével egy delegáció utazott a Művelődési és Köznevelési Minisztériumba, hogy ott dr. Szalai László főosztályvezetővel tárgyaljanak az iskolaindításról.¹⁴ A főosztályvezető „egyértelműen az egyházi iskola mellett foglalt állást. Most már nem odázható el az iskola beindítása”¹⁵ – jegyezte be a Historia Domusba az esperes. A budapesti minisztériumi üzenete magától értetődő lehetett mindenki számára: a kormány is támogatja a makói katolikus iskola életre hívását.

Az egyházi offenzíva elérte célját, 1991. március 5-re elkészült a képviselőtestület számára Sánta Sándor polgármester tájékoztatója az egyházi iskola újraindításáról. A polgármester a dokumentumban jelezte: „az egyházi iskola indítása várhatóan egészséges versenyszellemet teremt.”¹⁶ A tájékoztatóról szóló önkormányzati vitára március 13-án került sor. Gazdag János MSZP-s önkormányzati képviselő úgy vélekedett, az „föl sem merült, hogy akarjuk-e vagy sem az egyház iskolát, hiszen arra egyértelmű a válasz. Hogyan hozzuk ezt úgy létre, hogy sem anyagi, sem egyéb bonyodalmakat ne okoz-

10 *Évkönyv* 7. p.

11 Uo.

12 KATONA PÁL: *Növérek iskolája*. 1991. január 15.

13 *Milyen lesz az egyházi iskola Makón?* Boldog gyermekeket. 1991. február

14 A már sokszor idézett évkönyv erről az eseményről úgy fogalmaz, hogy az „április elején” történt. Az 1991. március 13-án lezajlott képviselőtestületi vitában többször is szóba került a Szalai főosztályvezetővel folytatott budapesti tárgyalás, és arról úgy tettek említést, miszerint az az „elmúlt héten” történt, vagyis a minisztériumi megbeszélésre március elején kerülhetett sor.

15 HD 39. p.

16 *Sánta Sándor polgármester tájékoztatója az egyházi iskola beindításáról*. 1991. március 5. I. 2-107/1991. (Előterjesztés az 1991. március 13-i ülésre.)

zon, itt viszont már kemény viták alakultak ki.”¹⁷ A szocialista városatya a Pénzügyi Ellenőrző Bizottság elnökeként arra tett javaslatot, hogy „az egyház iskola létrehozása nem kerülhet többbe az önkormányzatnak, mint amibe eddig került”¹⁸ a Szent István téri iskola fenntartása (Ez a gondolat, miszerint az „új” nem kerülhet többbe, mint a „rég”, a rendszerváltozás egyik tipikus megnyilvánulása. A pártok finanszírozásánál is az volt a jelszó, a többpártrendszer nem kerülhet többbe, mint az egypártrendszer. Az új köztársaság elitje tartott attól, amennyiben a demokratikus intézmények működtetése drágább lenne, mint a diktatúra államgépezetének fenntartása, akkor a nép könnyebben visszasírná a korábbi időket. A Kádár-korszak iránti nosztalgiára építő politikai erők persze szívesen látták, hogy miként ugranak bele önként, dalolva a rendszerváltozás hívei ebbe az ügyesen megkonstruált csapdába, hiszen utána milyen könnyen bonyolítható majd, hogy bizony az „új” többbe kerül.)

A képviselőtestületi ülésen Mendei Árpád igazgatót az iskolaindítással kapcsolatos hozzáállása miatt többen bírálták. Az igazgatót azonban védelmébe vette Vida Sándor MDF-es önkormányzati képviselő: „Azt hiszem, félreértés van. Mendei Árpád nem az iskola ellen van, legalább úgy akarja ezt az intézményt, mint az esperes úr, hogy megvalósuljon. A sok mellékvágány között elvész az a sok jó szándékú gondolat, amit ő is ez ügyben elmondott.”¹⁹ (Vida Sándorról érdemes tudni, őt tekinthetjük az antikommunista érzésvilág egyik legradikálisabb hangú szószólójának a rendszerváltó kor Makóján; nem véletlen, hogy a későbbiekben a MIÉP-ben folytatta közéleti pályafutását.)

Már ebben az írásban is szóba került, egyáltalán nem állítható, hogy Mendei kezdetől fogva keresztbe feküdt volna az egyházi iskola-indítás terve előtt. Vida előbbi felszólalása szintén ezt sugallja. Hogy az állami iskola igazgatója „legalább úgy akarja ezt az intézményt, mint az esperes úr”, az nyilván Vida képviselő szónoki túlzása. Ez az intermezzo is mutatja viszont, a helyi politika szövedéke sokkal-sokkal nehezebben felfejthető, mint az országosé; a kisvárosi közéleti küzdőtéren ugyanis erőteljesebben kell számolnunk a személyes szimpátiák, mindennapi érdekek bonyolult hálózatával, amelyek alapjaiban képesek felrúgni a sematikus elgondolt politikai logikát.

A testületi vitában hozzászóló települési képviselők sürgették, az önkormányzat fogadjon el egy általános, az egyház iskola indítását támogató szándéknyilatkozatot. Ekor ez volt a legkisebb közös többszörös. (Kiss Sándor, a Művelődési, Oktatási Bizottság elnöke /FKGP/: „...Kérem képviselőtársaimat, legalább elvi állásfoglalást szavazzunk meg az egyházi iskola indítására...”²⁰; Dr. Domokos Mária /KDNP/: Mindenképpen szükséges az állásfoglalásunk azért, hogy ezt követően mind a bizottsági tagok, mind a kültagok kötelességüknek érezzék, hogy ez az iskola beinduljon össze...”²¹)

„A képviselőtestület 25 jelen lévő képviselő közül 23 igen szavazattal, 2 tartózkodással egyetértett az egyházi iskola indításával, s a következő határozatot hozta: ... A testület elvi állásfoglalt amellett, hogy Makó városban a Kun Béla Általános Iskola Szent István téri épületében 1991. szeptember 1-től egyházi iskola kezdje meg működését.”²²

17 Jegyzőkönyv Makó város képviselőtestületének 1991. március 13-i üléséről. 16. p.

18 Uo.

19 Jegyzőkönyv Makó város képviselőtestületének 1991. március 13-i üléséről. 18. p.

20 Jegyzőkönyv Makó város képviselőtestületének 1991. március 13-i üléséről. 17. p.

21 Uo.

22 Jegyzőkönyv Makó város képviselőtestületének 1991. március 13-i üléséről. 19. p.

A határozatról szóló szavazást követően egy kisebbfajta közjáték alakult ki az ülés-
teremben. Galamb Ferenc kért szót: „Szabad Demokrata képviselő létemre szívemen vi-
selem az Isten, haza, család jelszót, és ennek a jelszónak a tükrében kezdeti lépésként
500 Ft-ot följánlok az egyházi iskola indítására. Ezt minden esetben megteszem, ha az
állami iskolák lebontására látok lépéseket.”²³ A városanyák és atyák nem igazán tudtak
mit kezdeni az állami iskolák „lebontására” tett lépésekre vonatkozó, nehezen értel-
mezhető megnyilatkozással. Sánta polgármester frappánsan reagált a felvetésre: „Csat-
lakozom a Galamb Ferenc által elmondottakhoz, 1000 Ft-ot ajánlok fel az iskola indítá-
sához.”²⁴ Kómárné Dr. Nagyfalusi Mária /FKGP/ felszólalásában szintén 1000 Ft
adományozására tett ígéretet.

Az előkészület részeként Katona esperes engedélyt kapott arra, hogy a szülői érte-
kezleteken adjon tájékoztatást a katolikus iskoláról. Ezekre a találkozókra azonban –
szükséges ellensúlyként – mindig elkísérték az állami iskola vezetői, pedagógusai is. A
kényes, kissé bizarrnak tűnő helyzetről így számol be az egyházi iskolai évkönyv: „A kí-
sérők a lehetőség határain belül próbálták lebeszélni a szülőket erről az iskoláról. Ebből
aztán néhányszor a szülők előtt vita keletkezett.”²⁵ Makón, ahol elemi erejű politikai
rendezvények, komoly tömegerevvel bíró szerveződések nem igen voltak, a makóiak az
ilyen helyzetekben élhették meg a rendszerváltó folyamat pezsgését – amikor bizony
„nehányszor a szülők előtt vita keletkezett”.

Az önkormányzat az egyházi iskola újraindításához szükséges hivatalos hozzájárú-
lást és a Szent István téri épület használatba adásáról szóló döntést 1991. április 17-én
hozta meg. A határozat szerint a katolikus iskola egy ideig közösen használja a Kun
Béla Általános Iskolával az épületet. Ekkor kellett arról is állást foglalni a képvisel-
őknek, hogy tanulónként milyen mértékű támogatást kapjon az új vallásfelekezeti ok-
tatási intézmény. Kétféle előterjesztés készült; az egyik kisebb, míg a másik egy picit
nagyobb támogatást biztosítana az új iskola számára. Dr. Domokos Mária keresztény-
demokrata képviselő egyértelműen amellet tört lándzsát, hogy az egyházi iskola nem
kaphat kevesebb segítséget, mint a többi városi intézmény. („Ugyanazt a fejkvótát ké-
rem megszavazni az egyházi iskola tanulóinak, mint az egyéb városi általános iskolai
tanulóknál”²⁶) Hasonlóképpen vélekedett Kómárné Dr. Nagyfalusi Mária is. („Ugyan-
azt a támogatást kapja meg az egyházi iskola is”²⁷) Dr. Siket István szabaddemokrata
önkormányzati képviselő ezzel szemben úgy érvelt, hogy az egyes iskolák adottságait
szükséges figyelembe venni a támogatásról szóló döntést meghozatalában. („Azt hi-
szem, tévedésben van a testület, mikor ilyenfajta számolásba bocsátkozik, mert a fej-
kvótának a szétosztása elméleti kérdés, hogy a város hány gyerekre, milyen állami do-
tációt kap fejkvóta szerint. A városon belül az iskoláknak való szétosztása az iskolai
adottságoknak megfelelően kell, hogy történjen, hiszen ez nem lehet átlagosan. Minden
iskola adottsága más, más a fűtés, minden tétel más és van saját költségvetése ... Itt
osztani, városi átlagot nézni vagy gyerekátlagot nézni képtelenség.”²⁸)

23 Jegyzőkönyv Makó város képviselőtestületének 1991. március 13-i üléséről. 20. p.

24 Uo.

25 *Évkönyv* 6. p.

26 Jegyzőkönyv Makó város képviselőtestületének 1991. április 17-i üléséről. 11. p.

27 Jegyzőkönyv Makó város képviselőtestületének 1991. április 17-i üléséről. 12. p.

28 Uo.

Siket képviselő érvelésének a lényege az volt, hogy az egyházi iskola a kisebb összegű támogatást kapja meg. Mindezen véleményét azzal is alátámasztotta, hogy amennyiben az új intézmény több pénzt kap, akkor „a többi iskola ellátást veszélyezteti, mert onnan el kell vonni.”²⁹ Sánta polgármester nem foglalt egyértelműen állást, hangsúlyozta, hogy „ez egy bonyolult kérdés”, majd hozzátette, „egyetérttek Siket képviselő új azon okfejtésével, hogy ez csak egy kihelyezési eszköz.”³⁰

Az előterjesztésről két körben szavaztak a városatyák. Arról, hogy a város hozzájárul az iskola indításához és ehhez biztosítja az épület használatát a jelen lévő 27 képviselőből 26 igennel szavazott, egy pedig tartózkodott. Hogy mekkora legyen az egyházi intézmény pénzügyi támogatása, már jobban megoszlottak a voksok. Tizenötön úgy gondolták, az egyház elégedjen meg a kisebb összeggel, míg tizenegyen többet adtak volna, egy képviselő itt is tartózkodott.

Ismét sikerült az egyháznak egy komoly akadályt elgördíteni az újraindítás útjából; az viszont, hogy az új iskolának kisebb támogatást szavaztak meg a képviselőtestület tagjai, szálka maradt a katolikusok szemében. (Erről tanúskodik például Héjja Margit Alíz, a Szent István Egyházi Iskola igazgatónőjének 1992. január 28-ai Sánta Sándor polgármesterhez és a makói képviselőtestületnek címzett sorai: „Továbbra is – a megemelt állami normatív támogatás ellenére – igazságosnak és méltányosnak tartom, hogy az egyházi iskola alapellátásához ugyanazt a támogatást kapja, mint más iskolák, mert ugyanolyan mértékben és módon adófizetők azok a szülők is, akik gyermeküket egyházi iskolába járatják, mint akik nem. Diszkrimináció lenne, ha a vallásos gyermekek kevesebb támogatást kapnának a várostól, mint a nem vallásosak, illetve közömbösek.”³¹ A *Historia Domusból* nyomon követhetjük a kezdeményezés utóéletét. „A kérés megtárgyalta az Oktatási Bizottság, ahol több kommunista érzelmű pedagógus volt, és csak nagy vita után javasolták az egyházi iskola támogatását.”³²)

Az új katolikus iskolába a beiratkozás 1991. április 24–25-én történt meg. Az egyház képviselői addigra már túl voltak hosszú hónapok közeleti küzdelmein, amit többnyire politikusokkal, iskolai vezetőkkel vívtak meg. Most viszont immáron a szülőknek kellett döntést hozni és véleményt mondani: legyen-e egyházi oktatás Makón? „Senki sem tudta biztosan, mi lesz az eredmény, hányan torpannak meg az utolsó pillanatban”³³ – adja vissza a kor izgalmait az egyházi iskolai évkönyv. A katolikus közösség megnyerte ezt a „népszavazást”. 158 gyermeket írtattak be a megindítandó első négy osztályba.

„A küzdelmeknek azonban még most sem szakadt vége. A tantermek elosztásában nem született megegyezés, sem a könyvtárnak, sem a kápolnának nem akarnak helyet biztosítani”³⁴ – ad tájékoztatást ismét az évkönyv. Katona Pál esperes 8 tanteremre és 2 udvari helyiségre tartott igényt, míg Mendei Árpád igazgató 7 osztálytermet és 2 alagsori helyiséget adott volna.³⁵ Mendei eltökéltségét erősítette, hogy a Kun Béla Általá-

29 Uo.

30 Jegyzőkönyv Makó város képviselőtestületének 1991. április 17-i üléséről. 13. p.

31 HD 61. p.

32 HD 62. p.

33 *Évkönyv* 7. p.

34 Uo.

35 A tanterem vita adatai: BUDAINÉ KECZER CSILLA: *Az egyházi oktatás újjászervezése Makón 1989–1994-ben*. Makó, 1995. 10. p. (A Makói Múzeum Füzetei 82.)

nos Iskola Szülői Munkaközössége Sánta Sándor polgármesterhez írott levelében tiltakozott az egyházi iskola törekvései ellen. Az önkormányzat dr. Keczer Tamást, a művelődési osztály új vezetőjét bízta meg, hogy találja meg azt a megoldást, amely elfogadható a felek számára. A kompromisszum – Dégi Zoltán alpolgármester közvetítésével – végül a következő lett: 8 tantermet és egy alagsori helyiséget kapott meg az egyházi iskola. A megegyezést „Mendei igazgató úr kivételével”³⁶ mindenki aláírta.

1991. szeptember 1-jén ünnepélyes körülmények között kezdhetette meg működését a katolikus iskola a Szent István téri épületben. Október 31-én a kápolna szentelés díszvendége Habsburg Ottó volt, s e napon vette fel az intézmény a Szent István Egyházi Általános Iskola nevet. Az iskolaépület tulajdonba adása 1992. január 13-án³⁷ történt meg, ekkortól az egyház már nem pusztán használója, hanem tulajdonosa is az ingatlanok.

„Tekintet nélkül eddigi eredményeinkre, jövőbeni elképzeléseinkre megsemmisíthetővé váltunk. Jobb esetben mérföldes visszalépésekre ítéltünk. Nincs tehát becsléte a jónak, nincs értékállandóság csak úgy, mint 40 évvel ezelőtt. Vagyis a cél szentesíti az eszközt. Vagy talán tekintsük az ügyet egyszerűen paradigmaváltásnak? Tervezünk ezentúl választási ciklusokra iskolákat?”³⁸ E keserű szavakat Bálint József, a korábban Kun Béláról elnevezett, de immáron a Kálvin Téri nevet viselő iskola igazgatóhelyettese nyilatkozta 1992. márciusában, néhány hónappal azt követően, hogy egy „fontos és jól működő iskola szétrobbantásával”³⁹ létrejött az új katolikus iskola.

A nyilatkozat nem maradt visszhangtalan egyházi oldalon. Katona Pál esperes reagált egy válaszcikkkel. Most ebből idézünk részletesen, mert egyfajta kordokumentumként sokat elárul magáról az egyházi iskola újraindítás háttéréről is.

„... Nem akarok a munkájában megzavart ember eltúlzott kijelentéseivel vitatkozni, de azért, hogy a kívülálló világosan lásson, leírom hozzáállásunkat az iskolaváltáshoz ... Felmérést készítettünk, van-e igény ilyen iskolára? Volt igény, mert több mint 150 szülő jelentkezett, hogy ilyen iskolában szeretné taníttatni gyermekét. Amikor láttuk az igényt és tudtuk, hogy a rendszerváltás után ennek az igénynek kielégítésére megvan a lehetőség, jelentkeztünk az önkormányzatnál. Azt is jeleztük, hogy abban a volt egyházi iskolában szeretnénk tanítani a gyerekeket, amelyet úgyis le akarnak választani a Kálvin téri iskoláról. Az önkormányzat természetesnek tartotta, hogy a felmerült igényt még akkor is ki kell elégíteni, ha ezt évtizedekig másképpen tették. Demokráciában így kell tenni.

Így kaptunk engedélyt arra, hogy 158 gyereknek megfelelő helyiségeket kapjunk a Szent István téri iskolában. Figyelt az önkormányzat arra is, hogy a másképpen gondolkodó emberek gyerekei se kerüljenek ki az utcára, és így közösen használjuk az iskolát. Így mindkét fél igényeit kielégítették. Ez a demokrácia. Ami 40 évvel ezelőtt történt, az egészen más volt. Azt diktatúrának nevezzük. Ott igényfölmérésről szó sem lehetett.

Amikor tulajdonjogilag megkaptuk az iskola egész épületét, az állami iskola részéről jelezték, hogy 5 tanteremre és egy iroda helyiségre a következő tanévben még szükségük lenne. Mi azonnal jeleztük, úgy rendezzük dolgainak, hogy a termek az állami isko-

36 *Évkönyv* 7. p.

37 HD. 58. p.

38 *Viharfelhőkben is büszkék Évára, Istvánra*. Reggeli Délvilág. 1992. március 25.

39 Uo.

la rendelkezésére álljanak. Úgy gondolom, hogy ez a magatartás különbözik a 40 évvel ezelőtől. Azt azonban tudomásul kell venni, hogy a demokráciában mindenkinek az igényét figyelembe kell venni. Még olyan igényeket is, amelyeket 40 évig nem vettek figyelembe ... Ne vádaskodjunk, hanem beszéljük meg a problémákat, és próbáljuk segíteni egymás munkáját.”⁴⁰

Az egyház hamar felismerte, az iskolának a vidéki tanulók érdekében szüksége lenne egy kollégiumra. Héjja Margit Aliz igazgatónő a tanévnyitót követő 16. napon már kezdeményezte is a diákotthon létesítését. „A demokrácia megkívánja tőlünk, ha van rá igény az emberekben, akkor lehetőséget biztosítsunk az egyházi kollégium megvalósulására. És ezt jó néhányan akarjuk, hiszen már sokan kérték, legyen ilyen diákotthon, mert csak így tudjuk egyházi iskolába járatni gyermekeinket. Reménykedünk, hogy az igény jelentkezése és az egyház készséges hozzáállása meggyőzi az illetékeseket a kollégium szükségességéről”⁴¹ – népszerűsítette a sajtóban az egyházi diákotthon tervét Katona esperes 1991. októberében.

„A kollégium indítása sok akadállyal jár. Vannak, akik tudatosan akadályozzák és szervezkednek az egyházi iskola ellen. Oláh Sándor tanár urat⁴² még MSZP-s hívei sem értik, hogy miért küzd az egyházi iskola ellen”⁴³ – ad tájékoztatás a plébánia Katona Pál által vezetett Historia Domusa.

Amint arról a korábbiakban egy utalás révén szó esett, a katolikus közösség törekvése az volt, hogy a kárpótlás keretében megszerezze a korábban egyházi területre épített Csanád Vezér téri új városi kollégium épületét, s abban működtessen diákotthont. Ez az elképzelés azonban – a bonyolult jogi helyzet, és mert a város vezetése nem mutatott kellő fogékonyságot e lehetőség iránt –, nem valósult meg. (Katona Pál már idézett szavai szerint Sánta polgármester „a kollégium ügyében félt meghozni a szükséges döntéseket. Nem akart konfrontálódni bizonyos körökkel. Az önkormányzatban akadtak olyan emberek, akik nem akarták, hogy gyorsan végbemenjen ez a folyamat. Azzal érveltek, az egyház ne kapjon túl sokat. Nem értették meg, a kárpótlást az egyház valamikor úgy is meg fogja kapni. Az ellenérdekeltek azon voltak, hogy egyszerre ne kapjon annyit az egyház.”)

Más megoldás után kellett tehát nézni. Így alakult ki az a variáció, hogy a Csanád vezér téri volt konviktus épületében kezdje meg működését a katolikus kollégium. Ez 1992. szeptemberében meg is történt. Szent Gellért Diákotthon néven jött létre az új intézmény. (Napjaink fejleménye, hogy a plébánia mellett épül a modern, 21. századi egyházi kollégium, amely képes lesz kiszolgálni az egyházi iskola vidéki diákjainak igényeit.)

Az egyház képviselői (Héjja Margit Aliz igazgató és Katona Pál esperes) 1992 áprilisában jelezték a polgármesternek és a képviselőtestületnek, szeretnének majd egyházi gimnáziumot indítani. (1994. őszén meg is kezdte működését a gimnázium.)

A katolikus hierarchiát belülről ismerőktől viszonylag gyakori kritikaként hallani: az egyház borzasztóan lassan mozdul. Vizsgált témánkat illetően e bírálat egészen biztosan nem állná meg a helyét, hiszen megfigyelhettük: a makói egyházi iskola az

40 KATONA PÁL: *Az egyházi iskolákról*. Reggeli Délvilág. 1992. április 21.

41 KATONA PÁL: *Egyházi Kollégium*. Makó és Vidéke 1991. október 30.

42 Oláh Sándor, a Kálvin téri iskola egykori igazgató-helyettese, a makói MSZP szervezet volt elnöke.

43 HD 63. p.

országban elsők között nyitotta meg kapuit, és ezt követően igen gyorsan tettek kezdeményezést az egyháziak a kollégium és utána a gimnázium indítása érdekében. Mindennek fényében kell értelmeznünk Katona esperes szintén idézett mondatait: „Elismerem, mi katolikusok kirívó módon többet léptünk, mint más egyházak. Ez irritálta az embereket. Az egyszerű makói polgár nem értette, miért akarnak a katolikusok most mindent.” Kétségtelen, a makóiakban nem véletlenül alakulhatott ki egy olyasfajta vélekedés, hogy „a katolikusok most mindent” akarnak, hiszen a tempó nem akármilyen volt. 1990 és 1994 között az egyház Makón igen erős érdekérvényesítő képességgel rendelkezett. A keresztény-nemzeti világnézeti alapon álló városvezetés nyitott volt a katolikus közösség igényei iránt. Mintegy ennek a tendenciának az ellenhatásaként is azonban az 1994-ben hivatalba lépő – szocialista polgármester által irányított – önkormányzat már jóval kevésbé volt készséges a katolikus egyházzal kapcsolatosan. A makói katolikusok részéről az egyik legtöbbet elhangzó sérelem mindmáig, hogy az 1999-ben felépített új egyházi gimnázium úgy épült fel, hogy „a városvezetés egyetlen téglával sem” segítette a munkálatokat.

* * *

„Fékezte a törekvéseimet az is, hogy a reformátusok semmit nem tettek. Lett volna lehetőségük nekik is iskolát indítani, de nem éltek ezzel” – hallhattuk Katona esperestől. „A református oktatás ügyének az első ciklusban meg kellett volna oldódnia. A katolikus iskola szinte a rendszerváltással egy időben elindult, a reformátusnak – a város múltjából következően – ugyancsak meg kellett volna jelennie. Mi, a református egyház részéről folyamatosan bombáztuk az akkori önkormányzatot, hogy történjen már valami. Ebben támogatott bennünket a katolikus esperes-plébános úr Katona Pál is. Tény, hogy a rendszerváltás időszakában – jóllehet a közvélemény komoly érdeklődéssel fordult a vallásosság irányába – mégsem jelent meg a református oktatás a városban – mondja Hajdú Gábor presbiter, aki 1994-től önkormányzati képviselőként is részt vesz a makói közéletben.

A református oktatás indításának gondolata valóban „benne volt a levegőben” az első ciklus idején. A téma képviselőtestületi ülésen is szóba került. Sánta Sándor polgármester jelezte, „a református iskola kérdésében két variáció is van, az újvárosi és a belvárosi.”⁴⁴ Majd utalt rá, hogy előbb magának az egyháznak kell eldöntenie, hogy melyik utat kívánják választani. „Ebben az évben, én úgy gondolom, református iskola beindítását nem kéri senki. Ennek nincs realitása. Nincs még olyan állapotban”⁴⁵ – vélekedett az 1991 márciusi testületi ülésen a polgármester.

Nem csak, hogy 1991-ben, de az egész ciklus alatt sem történt határozott kezdeményezés a református iskola megteremtésére. A felekezeti inkább hajlott volna rá, hogy a belvárosban nyisson oktatási intézményt. Önkéntelenül adta magát ugyanis a lehetőség, hogy a Kálvin téri iskola épületében biztosítsanak helyet a református oktatásnak; azonban a meglévő állami iskola vezetése – tanulva a katolikus iskola indítás tapasztalataiból – korán megérezte a pozícióit alapjaiban fenyegető veszélyt, s komoly lobbizásba kezdett a tervvel szemben. Ehhez adódott még, hogy a 90-es évtized elején a re-

44 Jegyzőkönyv Makó város képviselőtestületének 1991. március 13-i üléséről. 17. p.

45 Uo.

formátusok nem voltak képesek akkora erőt felmutatni e küzdelemben, mint a katolikusok. Hiányzott továbbá egy olyan elánnal harcoló egyház vezető is, mint amilyen a katolikusoknál Katona Pál személyében adva volt.

Orbán Imre történész-muzeológus, cserkészparancsnok, önkormányzati képviselő meglepő és gondolatébresztő politikai következtetéseket vont le a vele készült interjúban abból, hogy 1990 és 1994 között nem indult be a református iskola. Eredetileg arról kérdeztem, hogy szerinte milyen okok vezettek 1994-ben Sánta Sándor polgármester választási vereségéhez: „A győzelemhez elegendő lett volna az alábbi két, egyébként komoly probléma egyikének a megoldása. Az első: a közvetlen munkatársak alaposabb megválasztása. A polgármester közvetlen környezetében, jóhiszeműen, olyanoknak is bizalmat szavazott, akikről később kiderült, nem lojálisak, sőt ellene fordulnak. A második: a református oktatás, azaz ha a katolikus mellett megszervezik a belvárosi református egyházi oktatást. Ha az akkori Kun Béla Általános Iskolában, mely eredetileg a református gyülekezeté volt, egy református egyházi intézményt szervez – ezt a közvélemény 1989 után elfogadta –, az lényegesen befolyásolja a közgondolkodást, a város hangulatát. Itt persze azt is tudnunk kell, hogy a református oktatás megszervezésének sikereke 1989 után nem csak városi, polgármesteri akaraton múltott. Az eredménytelenség inkább a belvárosi református egyház akkori vezetésének tehetetlensége eredményezte. Mindezek után még mindig meglepetést keltett, hogy az egymás ellen induló három kiscgazda jelölt versengése MSZP-s győzelmet hozott. A nevető negyedik lett a befutó. Sánta kis különbséggel szorult a második helyre.”

Az előbbi vélekedés alapján az új református intézmény létrejötte befolyásolni tudta volna „a közgondolkodást, a város hangulatát”, akár azt is eredményezhette volna, hogy Sánta Sándort a makóiak megerősítik a polgármesteri tisztségben. Orbán Imre úgy látja, amennyiben akkor beindul a református iskola, az meghozta volna Sánta Sándor újraválasztásához szükséges nem túl sok többletszavazatot, és Buzás Péter, a szocialisták által támogatott jelölt nem lett volna polgármester. Történeti eszközökkel nehéz bizonyítani e teória igazságát, ugyanakkor mindenesetre már az is figyelemre méltó, hogy megfogalmazódott egy ilyesfajta, a református iskola léte, vagyis nemléte és a polgármester-választás eredménye közötti összefüggést boncolgató nézet.

„A 90-es évek elején a katolikus egyház volt soron. Ők tudták beindítani az iskolájukat. Az ezredforduló idején a reformátusok között is megjelent az a vezér egyéniség, aki képesnek bizonyult végig vinni az ügyet, és megkezdhette a működést a református iskola. Ehhez kellett egy agilis református lelkész Makón, aki azt mondta: van energiám, vannak segítőim, tárgyalóképes vagyok, kérem szépen, szeretném ezt az iskolát” – erről dr. Domokos Mária orvos, 1990 és 2002 között önkormányzati képviselő, egykori KDNP-s helyi közéleti szereplő beszélt.

„Mindig a kihívások embere voltam. A több mint 20 éves vidéki szolgálat alatt 4 templomot hoztunk helyre, egy templomtornyot és egy új lelkészlakást építettünk. Mikor ide kerültünk, itt teljesen más jellegű feladatok vártak. Az új református iskola például, amelyet – másfél éves előkészítő munka után – 2000 szeptemberében sikerült elindítani. Úgy gondolom, minden olyan célért, amelynek súlya van, azért meg kell dolgozni. A református iskola értéket teremtett” – nyilatkozta Kotormán István református lelkész.

Az újbárosi református iskola indítás történetének előzményeiről, háttéréről Kiss Imrénétől, az újbárosi körzet önkormányzati képviselőjétől kaptam tájékoztatást:

„Évekkel korábban a belvárosi református egyházközség megpróbált iskolát indítani, de mivel nem tudták megszerezni a szükséges gyerek létszámot, ezért ez dugába dőlt. Akkoriban Buzás polgármester Kéki nagytiszteletű úrnak, belvárosi lelkésznek felajánlotta az újavárosi iskolát, de a tiszteletes úr azt felelte, hogy ő nem megy oda. Ez egy bizottsági ülésen hangzott el, én ezen jelen voltam, hallottam s igencsak nyomot hagyott bennem ...

Amikor lezajlottak a '98-as választások, behívtak a városházára – ilyenkor ugyanis behívják az embert, s azt mondta a polgármester úr: úgy gondolom, míg maga indul ebben a körzetben, addig maga mindig győzni fog. Szeretnék magával jobban együttműködni. S ezután egyből felvetette a formálódó református iskola ügyét. Nekem lényeges volt, hogy Makó-újavároson semmiképpen se zárják be az iskolát. Ez az intézmény volt a leghányatottabb, mindenki tudta, nagy gondok lehetnek. El akartam kerülni, hogy iskolabezárásra kerüljön sor, ezért is támogattam egyből, hogy az iskolát adják át a reformátusoknak s legyen ott egyházi oktatás. Itt Újavároson egyszerű lett volna lehúzni a rolót. Elhatároztam, amennyiben konszenzusra tudunk jutni a polgármester úrral, ha sikerül kihúzni a dugóból az iskolát és elindítani a református oktatást, akkor a képviselőtestületen belül rám is számíthat. Az ésszerűség határán belül persze ...

A jelenlegi tiszteletessel, aki most már a református iskola igazgatója, vele véletlenül találkoztam, megkérdezte, hogy én vagyok-e a képviselő, mondtam, hogy igen. Tájékoztattam egyháza helyi problémáiról, megígértem a segítséget, s felvettem neki, nem akar-e iskolát alapítani. Úgy felelt, ő szereti a kihívásokat, lehet róla szó. A következő találkozásom a polgármesterrel, már úgy zajlott, hogy bejelentettem, van, aki vállalja. Utána már együtt mentünk tárgyalni a tiszteletessel. Egy lépéssel mindig előrébb jutotunk. Egyszer Semjén Zsolt egyházügyi államtitkár lejött ide Makóra, úgy tudom Martonosi György országgyűlési képviselő hívta. A katolikus egyházi iskolát is megnézte, meg ide is eljött Újavárosra megtekinteni az iskolát. Felmérték a szakemberek az ingatlan értékét, s azt mondták: jó, ez belefér. Buzás polgármester úr is jó szándékkal volt az ügy iránt. Arra is ígéretet tett, hogy törekszik rá, a képviselőtestületben mindenki szavazza meg az iskola átadást a reformátusoknak. Nem is lett ellenszavazat. A testület jóváhagyta, hogy 2000 július 1-jétől az iskola református egyházi intézményként működhet tovább. Előtte amikor még a Franyó Róbert volt a művelődési osztályvezető, minden értekezleten kihangsúlyozta, nem lehet hamarabb egyházi intézmény Újavároson, mint 2003–2004. Az Almási Iskola igazgatója is úgy gondolta, nem lesz belőle semmi, mert nem tudjuk a gyerekeket itt tartani. 220 gyerekünk volt az átadás előtt. Ebbe bele értve a nyolcadikosokat is, de az ő szándéknyilatkozatuknak nem volt jelentősége, mert úgyis elballagtak. Úgyhogy 202 gyereket kellett körbe járni, ebből 170 főnél én magam jártam kint. A szülők azt mondták, ha nagyon nagy változás nem történik, akkor itt hagyják a gyereket. Akik ellene voltak a református iskolának, nem hitték el, hogy lesz olyan ember, aki ezt a sok tucat családot végig járja” – emlékezett a kezdetekre Kiss Imréné települési képviselő.

Franyó Róbert, egykori művelődési osztályvezető másként értékeli a történéseket: „Tisztességes, dicsérendő és becsületes volt a szándék, hogy rögtön legyen református oktatás Makón. Békés megbeszéléseknek, kölcsönös engedményeknek köszönhetően az általam elgondoltnál hamarabb sikerült elindítani a református iskolát Makó-Újavároson. Erre büszke vagyok, s osztályvezetői munkám egyik eredményének tartom.”

Buzás Péter polgármester egy hivatalos dokumentumban vázolta a református iskola indításának legfontosabb tényeit: „Makó Város Önkormányzati Képviselőtestülete hosszabb előkészítést követően 1999 májusában hagyta jóvá azt a megállapodást, mely az Újvárosi Református Egyházközségnek, a volt egyházi ingatlanok tulajdoni rendezéséről szóló törvény alapján megfogalmazott igényeit rögzítette. A megállapodás alapján az önkormányzatot megillető értéknövelő beruházások megtérítése ellenében 2000. július 1. napján átadták a Szikszai u. 4. szám alatti épületegységet, a volt Széchenyi István Általános Iskola épületét a református egyháznak alapfokú oktatás céljára. Az alakuló új iskola vezetői felkeresték a Széchenyi-épületben tanulók szüleit, akik 94%-ban úgy nyilatkoztak, hogy gyermekeik a megszokott környezetben, osztályban, közösségben folytassák tanulmányaikat, és ugyanakkor elfogadják, hogy a 2000/2001-es tanévtől református oktatási intézményben fognak tanulni. A szükséges engedélyeket a református iskola beszerezte, majd ennek birtokában a beiratkozás megtörtént. 2000. augusztus 28-án megkezdte tényleges működését a Szikszai György Általános Iskola.”⁴⁶

A református oktatás elindítása az ezredforduló makói közéletében nem váltott ki akkora izgalmat, mint a 90-es évtized elején a katolikus iskola újjászervezése. A városatyák tanácskozásain sem alakultak ki parázs viták, valóban teljes volt a konszenzus az ügyben. Nem véletlen, hogy „a képviselőtestület 17 igen szavazattal, ellenszavazat és tartózkodás nélkül”⁴⁷ hozta meg a határozatot, mely szerint „Makó Város önkormányzata a Makó-újvárosi Református Egyházközség kérelmének megfelelően a Szikszai u. 4. sz. alatti volt Széchenyi István Általános Iskolát átadja a református általános iskolai oktatás céljaira.”⁴⁸

A református iskola indítása óta még nem telt annyi idő, hogy történeti értelemben kellő rálátásunk legyen az ügyre. Így nem véletlen, hogy inkább a résztvevők visszaemlékezésére építünk. Tanulságos lehet azonban összehasonlítani a két iskolaindítás hivatalos lebonyolításának jellegzetességeit. Kimondható, az önkormányzat tisztségviselői és a regnáló polgármesterek mindkét esetben jó szándékkal álltak a kezdeményezés mellé. A dokumentumok vizsgálata alapján egyértelműen megállapítható: a katolikus iskola újjászervezés időszakában, a városvezetés azon volt, hogy minél hamarabb induljon meg az egyházi oktatás a Szent István téren, emiatt az a szempont, hogy ebből Makó mennyi plusz állami forrást kaphat, nem szerepelt az önkormányzat prioritásai között. A református oktatás lehetőségének megteremtésekor viszont az önkormányzat számára már az egyik legfontosabb érdekként fogalmazódott meg, hogy a város jelentős pénzekre számíthat a központi költségvetésből a Szikszai utcai épületért. (Dr. Buzás Péter polgármester: ... A református iskola ügyéhez annyit szeretnék hozzátenni, hogy sokfajta egyeztetés volt. Négy százmillió forinttal indítottunk mi legutóbb. Erre a Tiszántúli Egyházközség Püspöksége módosított akként, hogy ő csak a Szikszai utcai új épületet kéri, meg a szolgálati lakásokat, és ajánlott 80 millió forintot. Végül is kétnaponta tárgyaltunk másfél héten keresztül és ez a 80 millió forint feljött 140 millió forintra, utána 180 millió forintra. Tulajdonképpen megegyeztünk 291 millió forintban ... Kapunk 291

46 Dr. Buzás Péter polgármester tájékoztatója a református oktatás megjelenésének kihatásairól Makó város oktatási rendszerére című dokumentumból (2001. szeptember 12.)

47 Jegyzőkönyv Makó város képviselőtestületének 1999. május 19-i üléséről. 84. p.

48 Uo.

millió forintot, amelyet a város egyéb iskoláira tudunk költeni ... Még annyit bele kell tenni a megállapodásba, hogy ha ez a beütemezés a püspökség részéről csúszik, akkor az átadás is csúszik, és akkor nem kezdhet el iskolát szervezni, amíg az első 100 millió forint nincs a számlánkon.”⁴⁹) Összességében megállapítható, az ügy önkormányzati „menedzselését” figyelembe véve a katolikus iskolaindítás emberibb, míg a reformátusoké a város költségvetési érdekeit figyelembe véve professzionálisabb volt.

Korábban volt szó róla, hogy Orbán Imre véleménye szerint Buzás Péter (MSZP) nem lett volna polgármester, ha 1990 és 1994 között létrejön a református iskola. Történeti tény viszont, hogy éppen Buzás polgármester hivatali ideje alatt kezdhetette meg működését a Szikszai György Általános Iskola. A következőkben Kiss Imréné önkormányzati képviselő nyilatkozatát idézzük arról, hogy a szocialista polgármester miért tarthatta fontosnak a református törekvések támogatását:

„Buzás Péter polgármesternek a református iskola ügyében több célja lehetett. Az egyik, hogy megszabadul a költségektől, hiszen az állandó gyereklétszám fogyás miatt bizony sok pénzébe került az úJVárosi iskola fenntartása az önkormányzatnak. Ugyanakkor úgy gondolom, nem ez volt az elsődleges szempontja. Fontosabb célja volt ezzel, amit ő egy az egyben el is mondott, hogy kell neki az úJVárosiak szavazata, s ezért hajlandó sok mindent megtenni. Mert korábban mindenhol nyert, csak ÚJVárosban nem. A tiszteletes úrral azóta is jó viszonyban van. Meglátszik, tényleg nem azt akarta, hogy mi itt tönkremenjünk. Valóban tett azért, hogy ez az intézmény életképes legyen. Az is célja volt, hogy a katolikus egyházi iskola mellett legyen egy református iskola is. Továbbá az is számított, hogy több mint 200 milliót kapott a város az épületért” – vélekedett Kiss Imréné.

* * *

Van Makón katolikus általános iskola, gimnázium, kollégium, nincs azonban katolikus óvoda. A hosszú ideig lemaradásban lévő reformátusok az utóbbi években „beleerősítettek”; mint láthattuk létrejött a református általános iskola és megnyitotta kapuit nemrég a református óvoda, 2003-ban pedig a református egyház fenntartása alá került a Juhász Gyula Szakközépiskola is.

Mind a két történelmi felekezet felépítette a maga oktatási-nevelési hálózatát a városban. Akad még azért mit tenniük a makói egyházaknak, hiszen a 2001-es népszámlálás adatai szerint Makón meglepően sokan válaszoltak úgy, hogy nem tartoznak egyik egyházhoz, felekezethez sem (25,7%), a megkérdezettek 10,5%-a pedig egyáltalán nem felelt a vallási, egyházi kötődést firtató kérdésre. Mindez arról árulkodik, hogy a makóiak több mint egyharmada a lehető legteljesebb mértékben elzárkózik a hitélet elől.

MEDGYESI KONSTANTIN

CHURCH STRUGGLES IN MAKÓ AT THE CHANGE OF REGIME

The author of present study carried out research in years 2001-2002, conducting 114 interviews on everyday life during the change of the regime in the southern Hungarian town of Makó. The study focuses on given world explanations, public opinions, as well as on personal conclusions and experiences related to certain affairs taking place in the town. As a matter of course we also throw light upon the public activity of the churches, including the process of restarting church education. Church struggles featuring this period were connected in the first place to the founding of schools, as well as to their operations. Those representatives and supporters of the denominations who were devoted to the cause, also took upon themselves the unavoidable public fights on this field. Present study focuses emphatically on these processes.

MOLNÁR ANTAL

KIADATLAN MÁNYOKI LEVELEK A 17. SZÁZADBÓL

BEVEZETÉS

Az úgynevezett „mányoki levelek” több szempontból is fogalommal váltak a magyarországi török hódoltság kutatói körében. A nagy mennyiségű, de szórt levéltári forrásanyagban ugyanis kevés az egyetlen hódoltsági birtok igazgatástörténetére vonatkozó jelentősebb dokumentáció. Másképpen fogalmazva: míg szinte minden hódoltsági település magyar részről történő birtoklásáról és adóztatásáról tudunk valamit, egy adott település birtokigazgatásának többé-kevésbé teljes „levéltára” csak igen ritkán maradt ránk.¹

Számításba kell vennünk továbbá, hogy a hódoltsági tájegységek forrásadottságai is nagyon különbözőek. Jelentős eltéréseket regisztrálhatunk az Alföld és a Dunántúl között: míg az alföldi, elsősorban mezővárosi jellegű települések esetében olykor igen gazdag dokumentáció áll rendelkezésünkre, addig a Dunántúlon a városi és vármegyei anyag nagyon szegényes. Maradnak tehát a földesúri családok levéltárai és az egyházi források, de itt is igen nagy különbségek adódnak. A legkevésbé talán a Tolna megye 17. századi történetét búvárló kutatóknak van szerencséje – miként azt három évtizeddel ezelőtt Szakály Ferenc megállapította: „... a XVII. század mindmáig megíratlan lap maradt Tolna megye történetében. A helytörténeti monográfiákban – e századról szólva – rendszerint néhány elszórt, összefüggéseiből kiszakadt adat található, sok helyütt pedig egyenesen csak általánosságok olvashatók a helyi adatok helyett.” Ennek okát a szerző a hosszú török háborúnak a megyét ért különösen nagy, és a birtokos társadalmat sem kímélő kataklizmájában látta, amely részben teljes birtokjogi anarchiához, részben pedig a rác betelepülés miatt a megyének a magyar intézményrendszerrel való eltávolodásához vezetett.² Saját tapasztalataim az egyháztörténeti dokumentumok esetében is megerősítik ezt a negatív képet: a bőséges pécsi és a szerényebb Somogy és Fejér megyei forrásanyag mellett Tolna megyéről szinte semmit sem őriztek meg a katolikus egyház hazai és római archívumai.³

1 Ezt kitűnően illusztrálja a Szakály Ferenc monográfiájának vonatkozó fejezetében olvasható lábjegyzetek: SZAKÁLY FERENC: *Magyar intézmények a török hódoltságban*. Bp., 1997. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 21.) 174–211.

2 Szakály éppen emiatt tervezte a megye 17. századi történetének megírását, amelyhez a forrásgyűjtést meg is kezdte: SZAKÁLY FERENC: *Források Tolna megye XVII. századi történetéhez*. In: A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve IV–V. 1973–1974. Szekszárd, 1975. 259–195. (idézet: 262.)

3 MOLNÁR ANTAL: *A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon*. Bp., 2003. (METEM Könyvek 44.)

A mányoki levelek, miként azt Szakály is megjegyzi az idézett helyen: „szinte az egyetlen – s így jószerivel csak szabályerősítő kivétel.” Ez a gyűjtemény a Tolna megye baranyai határán fekvő Mányok (ma: Nagymányok) község 17. századi viszontagságaival, mindenekelőtt a magyar részre történő adóztatással és a birtokosok közötti (és általában a falun lecsapódó) küzdelmekkel kapcsolatos, mintegy 20 darabból álló levelezést tartalmazza. A forrásanyag Pécsi András pozsonyi kanonok birtokmegőrző tevékenységéhez kötődik, akit 1643-ban nevezett ki III. Ferdinánd a pécsi nagypréposttá. Pécsi 1660-ban bekövetkezett haláláig bírta Mányok falut, a prépostság középkori javai közül egyedülként, persze ezt sem gond nélkül.⁴ A iratanyagban éppen ezekkel a birtokjogi és adóztatási problémákkal kapcsolatos levelek találhatók, a legkorábbi dokumentum 1643-ban, a legkésőbbi 1660-ban kelt.⁵ Fennmaradásukat a pozsonyi kanonokok rendszeretetének és archiválási hajlamainak köszönhetik, akik minden valószínűség szerint a hiteleshelyi levéltárakban őrizték azokat. A káptalan az 1844. évi országgyűlés alkalmával Scitovszky János pécsi püspöknek ajándékozta az iratcsomót,⁶ amelynek értékét a püspök és munkatársai azonnal felismerték. Egy esztendővel később, 1845-ben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Pécsen tartott vándorgyűlése alkalmából kiadott emlékkönyvben Haas Mihály pécsi paptanár nyolc levélből közölt szemelvényeket.⁷ Az iratok tudományos szempontú kiadását a mányoki származású Felsmann József, nyugalmazott budapesti főreáliskolai igazgató végezte el 1913-ban,⁸ azóta mind a hódoltság-kutatás,⁹ mind pedig a helytörténetírás¹⁰ bőven merített belőlük.

Az általam közölt hat levél ennek a gyűjteménynek a szerves része, közzétételüket, vagyis a „mányoki levelek” teljessé tételét pedig éppen a gyűjtemény egyedülálló jellege és fontossága indokolja. A kiadatlan iratok nem kerültek 1844-ben Pécsre, hanem Pozsonyban maradtak. Ennek oka, hogy nem a többi (feltehetőleg a hiteleshelyi anyagban levő) irattal együtt, hanem a káptalani magánlevéltár anyagában szétszórva őrizték őket. Így amikor Scitovszky megkapta a mányoki iratcsomót, az itt kiadott az iratokat – amelyekről a kanonokoknak akkor, megfelelő lajstrom hiányában nyilván fogalmuk sem volt¹¹ – nem gyűjtötték ki, hanem eredeti lelőhelyükön maradtak.¹²

4 TÍMÁR GYÖRGY: *A pécsi címzetes (választott) püspökök birtokmegőrző törekvései a török hódoltság idején*. In: Pécs a törökkorban. Szerk. SZAKÁLY FERENC. Pécs, 1999. (Tanulmányok Pécs történetéből 7.) 164–167. A kinevező dokumentumok megtalálhatók a Pécsi Egyetemi Könyvtár Kézirattárában, a mányoki levelek között (Ms. 475.)

5 Nem számoltam ide a tulajdonképpen 25 darabos iratcsomó középkori oklevélét, a Méhes Pál kinevezésével kapcsolatos két iratot és a 19. századi másolatokat.

6 Az anyagot jelenleg a Pécsi Püspöki Könyvtár gyűjteményeit is magába foglaló Pécsi Egyetemi Könyvtár Kézirattárában őrzik, jelzetük: Ms. 475. A jelzetért Móró Mária Anna könyvtárosnak tartozom köszönettel.

7 HAAS MIHÁLY: *Baranya. Emlékirat*. Pécsen, 1845. 199–205.

8 FELSMANN JÓZSEF: *Mányoki levelek a tizenhetedik századból*. Bp., 1913. (A Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának Felolvasó Üléséből 85. sz.)

9 SZAKÁLY: *Magyar intézmények i. m.* 191–193 és passim.

10 BLANDL GYÖRGY: *Nagymányok község története*. Pécs, 1935. (1936). 16–23. Blandl könyvében, amelynek fő forrása egyébként a Felsmann jegyzeteiből a fia által összállított gépiratos községtörténet volt, több tárgyi tévedés, elírás található. Vö. még: TÍMÁR: *A pécsi címzetes (választott) püspökök i. m.* 165–167.

11 A pozsonyi káptalan magánlevéltárának erről a részéről Jozef Šatek készítet elenchust 1947 és 1950 között: *Štátny Slovenský Ústredný Archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch I. Oddelenie feudalizmu*. Spracovali FRANTIŠEK SEDLÁK – JURAJ ŽUDEL – FRANTIŠEK PALKO. Bratislava, 1964. 341.

A levelek előbukkanása egyúttal felhívja a figyelmet a káptalani levéltárak fontosságára a hódoltság-történet kutatása szempontjából. Már korábbi levéltári anyaggyűjtésem során is feltűnt: a káptalani archívumok alig kutatott állagaiban, a hódoltsági javadalmakkal rendelkező kanonokok anyagaiban nagy eséllyel kerülhetnek elő a török uralta országrész történetére vonatkozó iratok: erre példa a pécsi püspöki címet is bíró Vinkovics Benedek zágrábi nagyprépost, később püspök iratanyaga a zágrábi káptalan levéltárában,¹³ vagy Király Mihály egri kanonok és patai plébános iratgyűjteménye az egri káptalan nagypréposti iratai között.¹⁴ A szempontunkból talán legfontosabb és alig ismert kollekciónak a bátai apátság 17. századi iratgyűjteménye jelenti, amely – a mányoki levelekhez hasonlóan – a pozsonyi káptalan levéltárában, részben a hiteleshelyi, részben viszont a magánlevéltárban található.¹⁵

Az immár 25 darabos mányoki iratanyag leginkább azért fontos, mert részletes képet nyújt az egyházi középréteg hódoltsági birtoklásának viszonyairól. Az eddigi kutatások elsősorban a török uralom alatti püspökségek birtokosainak hódoltsági adóztatásával és birtokigazgatásával foglalkoztak,¹⁶ ugyanakkor a hódolt Magyarországon fekvő apátságokat és prépostságokat elnyerő egyháziak (szinte minden esetben a királysági káptalanok kanonokjai) hódoltsági jelenlétének sajátosságait eddig még nem térképezték fel. A török uralom alá került és ezért megszűnt monasztikus szerzetesi intézmények, illetve társas- és székeskáptalanok címeinek adományozása a 17. század első évtizedeiben kezdődött meg, a magyar világi és egyházi intézményrendszer hódoltsági térnyerésének részeként. Az adományozott címek túlnyomó többsége a Dunántúlra esett, és a titulussal együtt járt az egykori birtokállománynak, illetve annak egy részének restaurációs kötelezettsége is – ez nem csak a magyar jogfolytonosság, hanem a birtokos jövedelme szempontjából sem volt érdektelen.¹⁷

Mányok története a vizsgált két évtizedben hűen tükrözi az egyházi középjavadalmak birtoklásával és adóztatásával járó nehézségeket: a későn induló és korlátozott eszközökkel bíró hódoltsági birtokrestauráció minden buktatóját. A király 1643. július 6-án nevezte ki Pécsi András pozsonyi kanonokot, a római Collegium Germanicum et Hungaricum volt növendékét pécsi nagypréposttá,¹⁸ a beiktatást Lindvay János győri harmincados végezte el szeptember 8-án.¹⁹ Bár szórványos (és főleg ellenőrizetlen) adataink vannak korábbi pécsi nagyprépostokra is a 17. század harmincas éveitől,²⁰ de az

12 Slovenský Národný Archív (=SNA), Bratislava (Pozsony), Bratislavská kapitula, súkromný archív, III. čast. A pontos darabszintű jelzeteket lásd a forrásoknál.

13 MOLNÁR: *Katolikus egyház i. m.* 19.

14 MOLNÁR ANTAL: *Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században.* Bp., 2005. (METEM Könyvek 49.) 55–66.

15 A bátai apátság 17. századi történetét önálló kötetben dolgozom fel.

16 Összefoglalóan: MOLNÁR ANTAL: *Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből.* Bp., 2003. (METEM-Könyvek 41.) 17–24.

17 Erre a kérdéskörre a fentebb említett, készülő bátai tanulmányomban részletesen visszatérek.

18 Magyar Országos Levéltár A 57 Magyar Kancellária Levéltára, Libri Regii, vol. 9. pag. 529.

19 Az alábbiakban elmondottak forrásai a Felsmann által kiadott mányoki levelek.

20 Vinkovics Benedek pécsi püspök idején Kupresics Péter zágrábi kanonok töltötte be a nagypréposti tisztelet. TIMÁR: *A pécsi címzetes (választott) püspökök i. m.* 153. Az utána említett Szakonyi István valószínűleg tévesen került be a nagyprépostok sorába, és nyilván Szakonyi János későbbi veszprémi nagypréposttal keverték össze. *Uo.* 164. Kupresics után minden bizonnyal közvetlenül Pécsi következett a préposti méltóságban. Pécsi kinevező irata szerint a prépostság régen nem volt betöltve: vö. 18.

első javadalmas, aki komolyan foglalkozott a címhez tartozó birtokállomány restaurációjával, kétségtelenül Pécsi volt²¹ – ennek minden nyűgjével és sikertelenségével egyetemben. Tevékenységében elsősorban a Vinkovics Benedek pécsi püspök (1630–1637) birtokrestaurációs erőfeszítései során összegyűjtött dokumentumok voltak segítségére, ezzel is igazolva: a főpásztorok hódoltsági térfoglalását követő évtizedekben, az ő munkájuk nyomán jelentkeztek igényeikkel a kisebb javadalmak birtokosai is.²² Vinkovics egyik 1635-ben összeállított jegyzéke alapján a nagyprépost birtokai a baranyai Cserdi, Boda, Varjas, Túrony és Gyód, illetve a tolnai Mányok voltak.²³

Pécsi András csak a legjelentősebb települést, Mányokot igyekezett visszaszerezni és adóztatásra bírni. Ezzel azonban korántsem volt egyszerű dolga. A falut a mányokiak beszámolója szerint a nyitrai püspök (a kronológia értelmében Telegdy János) bírta, ő bízta rá Bucsányi Farkas kiskomáromi katonára. Bucsányit ugyan később erőszakossága miatt a falu kívánságára elbocsátotta, de az egykori tisztartó rokona, Márton továbbra is adót követelt tőlük, majd a Bucsányiaktól Tuross Miklós kiskomáromi vajda vásárolta meg. Tuross a 17. században a vitézséggel és erőszakos hódoltsági foglásokkal felemelkedő végváriak tipikus képviselője: 1634-ben nemességet szerzett, 1651-ben pedig Kiskomárom alkapitánya lett.²⁴ A valamikor 1630 körül megszerzett falut természetesen nem engedte ki a kezei közül, és kemény eszközökkel igyekezett Pécsi törekvéseit megakadályozni, amelyet természetesen a falu lakosai szenvedtek meg. A mányokiak a két birtokkövetelő közül inkább Pécsit választották, hiszen a messzebb élő és kényszerítő eszközeiben is gyengébb egyházi földesúr uralma mégis kevesebb megrázkódtatással járt, mint egy Bucsányi- vagy Tuross-féle katona közeli fenyegető jelenléte. Tuross 1655-ben bekövetkezett halála után lánya, Zsuzsanna örökölte meg a jószágot,²⁵ aki apjához méltó keménységgel igyekezett a falut szolgáltatásokra kényszeríteni. Pécsi becsülettel küzdött jogos tulajdonáért: győzködte a mányokiakat és igyekezett őket megvédeni az országos főhatóságok segítségével a Tuross család erőszakoskodásaitól – nem túl nagy sikerrel. 1660-ban bekövetkezett halála után utóda, Méhes Pál adóztatási törekvéseiről nem tudunk, a falu minden jel szerint Tuross Zsuzsanna és örökösei birtoka lett.²⁶

A Felsmann által közzétett 19 levélhez a jelen közleményben csatlakozó hat irat a fenti képet pontosítja és árnyalja tovább. Mindenekelőtt az újonnan felfedezett dokumentumokból világosan kiderül, hogy a pécsi prépost adóztatási törekvései, ha nem is teljes, de legalább részleges sikerrel jártak. A jobbágyok késésekkal ugyan, de rendszeresen hordták adójukat a földesuruknak: 1652-ben a Szent György napi adót vivő két

jegyzet. Ugyancsak nem említi a 17. században Pécsi Andrásról és utódáról, Méhes Pálról kívül más nagyprépostot Brüsszle összeállítására sem: BRÜSZTLE, JOSEPHUS: *Recensio Universi Cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis I. Quinque-Ecclesiensis*, 1874. 552–553.

21 Erre utal a mányokiakhoz írott első fennmaradt levele is: a török hódítás előtti pécsi prépostokra hivatkozik, nem pedig közvetlen elődeire. FELSMANN: *i. m.* 9–10.

22 TÍMÁR: *A pécsi címzetes (választott) püspökök i. m.* 164.

23 Vinkovics nyomozásainak alapját az 1550-es és 1560-as években készült rovásadó összeírások képezték. TÍMÁR: *A pécsi címzetes (választott) püspökök i. m.* 148. 155. Vö.: MAKSAY FERENC: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén I. Bp.*, 1990. 138.

24 SŐRÖS PONGRÁCZ: *A Tuross-familiáról*. Turul 26 (1908) 27–30.

25 SŐRÖS: *i. m.* 28.

26 FELSMANN: *i. m.* 31; SŐRÖS: *i. m.* 30.

parasztiának adott védlevelet,²⁷ 1659-ben is megvitték az évi tizenöt forintot, sőt az előző évekből a hét forint tartozással is elszámoltak.²⁸ Mindez arra utal: amennyiben az egyházi földesúr eléggé kitartóan törekedett a birtokai adóztatására, több-kevesebb sikerért felmutatható. A levelekből körvonalazódik Pécsi stratégiája is: a dokumentumokkal igazolható birtokok közül csak a legnagyobb hasznot ígérő Mányokkal törődött, a fentebb is említett kisebb baranyai és zalai falvak visszaszerzésével csak a halála előtti évben, 1659-ben foglalkozott.²⁹ Ezt a kettősséget a többi egyházi földesúrnál is regisztrálhatjuk. Elvben több tucat birtokra tartottak igényt: a hivatalos dokumentumok mindig a teljes jogigényről írnak; a gyakorlatban viszont csak néhány falu tényleges adóztatását végezték.³⁰

A prépost jóval kisebb eredményt tudott elérni a jobbágyok védelme terén. A mányokiak 1654-ben arról panaszkodtak, hogy Turos nemcsak az elrabolt fiút nem ereszti el, hanem további tiz falubeli elhurcolásával és házaik felégetésével is fenyegetőzik; mivel Pécsi nem képes megvédeni őket, inkább Turost fogják uruknak elismerni.³¹ Az alkapitány halála után gyermekei, a tényleges birtokos Zsuzsanna mellett János fia is fenyegették a falut, és akárcsak Turos Miklós Pethő Lászlóval, úgy Turos János is együttműködött Batthyány Kristóffal a falu szorongatásában.³² Újabb részletekkel ismerkedhetünk meg Turos birtokszerzését illetően is. A pécsi prépostok (a korábbi levelek szerint a nyitrai püspök) ispánja, a kiskomáromi Bucsányi Márton szolgáltatta fel a mányokiak adóját, ennek halála után az öccse, Bucsányi Lőrinc száz tallérért adta el a falut Turosnek 1630-ban.³³

Szintén kiegészülnek a birtok igazgatásával és védelmével kapcsolatos ismereteink is. Pécsi tisztartója az évtized második felében Pápán élő zalai és somogyi alispán, Botka Ferenc volt.³⁴ Botka ugyancsak a Turos által is képviselt végvári katona-birtokos réteg jellegzetes képviselője, aki hosszú élete során egy valóságos uradalmat hozott össze a Tolna megye nyugati és keleti felét elválasztó középső sávban, Pálfától és Kiszékelytől Kismányokig és Bataapátiig. Pécsi mint potenciális adókövetelőt is joggal tarthatott tőle, hiszen 1655-ben tizenegy mányoki lakost fizetésre kötelezett azon a címen, hogy Kismányokon is birtokolnak.³⁵ A prépost érdekeinek képviseletét viszont igen lelkiismeretesen ellátta: nemcsak az adók felszolgáltatásában, hanem a birtok jogi védelmének megszervezésében is megbízója segítségére volt.³⁶ A dél-tolnai települések

27 1. sz. irat

28 4. sz. irat

29 5. sz. irat. Egy 1660 körül kelt feljegyzés is felsorolja a káptalani falvakat jogtalanul bitoló földesurakat: Zrinyi Miklós, Sankó Boldizsár, Csanádi János, Turos és Széchényi György veszprémi püspök. TIMÁR: *A pécsi címzetes (választott) püspökök i. m.* 165.

30 Erre a bátai apátság 17. századi birtokosai szolgálnak kitűnő példával.

31 2. sz. irat

32 5. sz. irat. Turos Jánosra: SÖRÖS: *i. m.* 29; Batthyány Kristóf 1659-től 1685-ig töltötte be a dunántúli és a Kanizsával szembeni végek főkapitányi tisztét: PÁLFFY GÉZA: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században.* Történelmi Szemle 39 (1997) 269. 280.

33 3. és 6. számú irat

34 *Zala megye archontológiája 1138–2000.* Szerk. MOLNÁR ANDRÁS. Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény 50.) 389.

35 VÁRNAGY ANTAL: *Högyész. Községtörténeti monográfia I. A kezdetektől 1722-ig.* Högyész, 1990. 152–153. és különösen a 15. sz. térképmelléklet.

36 6. sz. irat

megyei igazgatását a Zala vármegyével egyesült Somogy vármegye látta el, míg a megye északi részén a Veszprém megyével uniált Fejér megye volt illetékes.³⁷ Már maga Bucsányi Márton is somogyi szolgabíró volt;³⁸ 1654-ben pedig Bornemissza András somogyi szolgabíró mutatta be a királyi parancsot Turosnak.³⁹ Az egyházi hatóságok együttműködése is kirajzolódik a levelekből: a prépostnak a falu megtartásában jogi és informális segítséget nyújtott a pozsonyi prépost és az esztergomi érsek is.⁴⁰

* * *

Az iratok közzétételénél a magyar nyelvű források közreadásához összeállított legújabb forráskiadási javaslatot követtem: a betűhű közlést itt feleslegesnek ítélve modernizáltam az iratok helyesírását, csak a hely- és személynéveket tartottam meg eredeti írásmódjuk szerint.⁴¹

FORRÁSOK

1.

Pécsi András védőlevele a mányokiaknak

Pozsony, 1652. április 18.

Eredeti tisztázat, pecséttel

SNA Bratislavská kapitula, súkromný archív, III. časť, ladula 7. fasc. 43. nr. 34.

Én Peczy András, pécsi prépost és a nemes Pozsony káptalanbeli kanonok, adom mindeneknek tudtára, akiknek illik, úgy mint kapitány uraiméknak, hadnagyoknak és minden rendbeli vitézeknek és tisztviselőknak, harmincados és vámos uraiméknak. Hogy ez levelem mutató, Mányokon lakozó két szegény gyalog jobbágyim, ez jelen való esztendőre a Szent György adóját fölhozván, jöttek vala hozzám ide a pozsonyi házamhoz, tudniillik Biro István és Kovacz János. Azokáért, mivel hogy igaz járatbeli emberek, kérem Nagyságtokat és Kegyelmeteket mind fejenként, hogy mindenütt bocsátassanak békével. Amelyet én is Nagyságtoknak és Kegyelmeteknek jövőendőben megígyekezem szolgálni. Ezzel Istennek ajánlom Nagyságtokat és Kegyelmeteket.

37 SZAKÁLY: *Magyar intézmények i. m.* 338–339. A hódolt Somogy megye működéséről újabban két tanulmány is napvilágot látott: KANYAR JÓZSEF: *Somogy megye közgyűlése a hódoltság idején és a felszabadító harcok utáni első évtizedekben (1658–1718)*. Somogy megye múltjából 17 (1986) 87–110; DOMINKOVITS PÉTER: *Somogy vármegyei szolgabírák tanúkihallgatási jegyzőkönyvei 1677–1678*. Somogy megye múltjából 32 (2001) 79–94.

38 6. sz. irat

39 3. sz. irat. A Somogy megyei tisztviselők archontológiája a Zalával való egyesülés időszakában: *Zala megye archontológiája i. m.* 268–269. 280–281. 299.

40 5. és 6. sz. irat

41 BAK BORBÁLA: *A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései*. Fons 7 (2000) 91–137. A Pécs, Pozsony és Mányok helynevek írását modernizáltam, ugyancsak a modern helyesírás szerint használtam a keresztnévek ékezeteit. A levelek fénymásolatának megküldéséért Lengyel Tünde pozsonyi történésznek tartozom köszönettel.

Datum Posonii die decima octava mensis aprilis. Anno millesimo sexcentesimo quinquagesimo secundo.

Idem qui supra manu propria.

2.

Mányokiak Pécsi Andrásnak

Mányok, 1654. április 20.

Eredeti tisztázat

SNA Bratislavská kapitula, súkromný archív, III. časť, ladula 7. fasc. 59. nr. 22.

Istentől jó egészséget, jó szerencsét kívánok Uraságodnak,
Uraságtoknak, Nagyságtoknak mint földesurunknak
és kamarás urainknak megadatni.

Ez mostani megírt levelünknek rendiben Uraságodnak ez szónk, hogy soha nem tudjuk mily aránt vagyon állapotunk, ihon Turos Miklós miképpen háborgat, a gyermeket is haza nem ereszti, amely levelet Uraságtok neki küldött, száz annál rútabbul tartja a török rabok között vasban, lánuban. Hanem Uraságod lássa, ihon Uraságtoktól semmit nem fél, meg azt mondja, hogy nem hogy kieresztené, de még tizet elvitet bennünk, jöjjön ide a pap úr, vegye ki Uraságod a kezemből. Lássa Uraságod, mit kell cselekednünk, ha most el nem válik állapotunk, mi bizony soha többé Pozsonyban nem megyünk, hanem Turoshoz megyünk. Álmélkodunk rajta, hogy nem fél Uraságtoktól, hogy annak nagyobb hatalma vagyon, hogy sem Uraságodnak, azért kérjük Uraságodat és Uraságtokat jó akaró édes kamarás uraink, lássa állapotunkat, ihon mennyiszert voltunk Uraságodhoz levelünkkel, ihon semmi hasznát nem látjuk. Ezt mondja Turos, hogy ha utána nem megyünk a gyermeknek, és ki nem váltjuk, tizet elvitet bennünk és házainkat fölégeti, ha most valami könnyebbséget most nem látunk, bizony elmennénk sokan közülünk, meg marhájukban, portékájukban el is iktattak, ha most könnyebbség nem leszen, bizony elpusztulunk. Hanem a hatalmas Istenért, viseld gondunkat, mert ha Turos kezében esünk, mi bizony nagy fizetségben esünk és bírságban, mely fizetséget soha bizony meg nem állhatjuk, hanem bizony elpusztulunk, el kell futnunk, mert szegények vagyunk, nem fizethetünk, hanem ez levelünk vivő emberünket minden jó válasszal bocsásd haza.

Ezek után Isten tartsa meg Uraságtokat jó egészségben, mi mányokiak szolgálunk Uraságtoknak míg élünk.

Datum Manyoki 20 die aprilis anno 1654.

[Hátlaapon:] Adassék ez levelünk Pozsonyban lakozó pécsi prépost és pozsonyi kánonok Pécsi Andrásnak, nekünk jóakaró földesurunknak kezében.

3.
Bornemissza András igazolása Mányok ügyében

1654. október 20.
Autográf, pecséttel

SNA Bratislavská kapitula, súkromný archív, III. časť, ladula 7. fasc. 43. nr. 45.

Anno 1654. 20. die mensis octobris. Praesentáltam az ő fölsége parancsolatját Tuross uramnak Mányok felől. Tuross uram őkegyelme a megfogott mányoki polgárt elbocsátotta de facto, a falut simpliciter nem akarja kezétől kibocsátani, hanem az ország törvényéhez ragaszkodván, in dominio lévén a jószágban 24 esztendőttől fogva, az evictorokhoz támaszkodik.

Bornemissza András Somogy vármegyének főszolgabírája manu propria.

4.
Mányokiak Pécsi Andrásnak

Mányok, 1659. május 25.
Eredeti tisztázat

SNA Bratislavská kapitula, súkromný archív, III. časť, ladula 2–3. fasc. 6. nr. 6.

A felső Sionban hatalmasan uralkodó és mindenekre kegyesen gondviselő Jehová-tól, az Úr Jézus Krisztus nevében kívánok Kegyelmednek és Uraságodnak minden testi és lelki jókat.

Uram Uraságodnak levele jöve hozzánk die 28. octobris anno 1658, kiben Uram Uraságod kívánta, hagyta és parancsolta, hogy Szent Mihály napjára feljőjjünk, ítélje meg Uram Uraságod, mikorra jött hozzánk, terminus nap elmúlt. El is kellett volna jönnünk, de a nagy fenyegetés, félelem miatt és a háborúság miatt el nem jöhettünk, ím mostan jelen vagyunk, hanem Uram Uraságodnak alázatosan könyörgünk, hogy Uram Uraságodnak haragja reánk ne gerjedjen a feljövétel felől. Legyen hála Istennek, Uram Uraságod miolta bír, és mi Uram Uraságod szárnya alatt voltunk, még ez időtől sem hajdútól, sem pedig egyéb miatt oly derekas veszedelem nem jött, de szörnyű, hogy meg nem maradhattunk, de az idegenek miatt szorongatásban, sarcoltatásban voltunk, ki miatt csak maradtunk és igen szegénységgel is vagyunk. Úgy vagyon, Uram Uraságod jól tudja, az előtt is a Tuross Miklós miatt minémű háborúságban, zenebonában, zendülésben voltunk, mostan is a fia azonképpen irogat, írásában rablással fenyeget fene módon, ím levelét is adhatjuk.

Uram Uraságodnak ezt is tudtára akarjuk⁴² adni, hogy azt írta vala Uram Uraságod, hogy megírjuk micsoda pénzt és mennyit küldünk, micsoda pénzét küldjük. Ez jelen való esztendőre való adót szépen igazán felküldöttük florenos 15 forintot. Ez elmúlt esztendőkre való adókból ami hátra maradott, a hét forintot megküldöttük. Ezek után adjon Isten Uraságodnak minden testi és lelki jókat kívánjuk.

42 Utána még egyszer: tudtára

Anno 1659. die 25. mai.

Mányoki polgárok Uram Uraságodnak
alázatos engedelmes jobbágyi
jó választ vár.

[Hátlapon:] Adassék ez levelünk Pozsonyban lakozó Peczi Andrásnak pécsi prépostnak mint minékünk gondviselő urunknak kezében Pozsonyban.

5.

Pécsi András ismeretlen címzettnek⁴³

Pozsony, 1659. június 18.

Autográf fogalmazvány

SNA Bratislavská kapitula, súkromný archív, III. časť, ladula 7. fasc. 43. nr. 32.

Kegyelmes Uram!

Ennek előtte egynéhány esztendővel értvén Tolna vármegyében levő pécsi prépostsághoz tartozandó szegény mányoki jobbágyimnak, néhai Turos Miklós kiskomáromi vajda uramtól mód nélkül és törvény kívül való háborgatásokat, a Nagyságod kegyelmes gratiája által boldog emlékezetű harmadik Ferdinánd császár és koronás király urunk ő fölségéhez confugiáltam volt, ő fölsége bizonyos missile mandatura által admoneálván, tovább való impetitiójától említett mányoki jobbágyimnak supersedeált volt. Meghalván pedig azon Turos Miklós, fia Turos János és leánya Turos Susanna, hasonlóképpen, s majd sokkal fenébben, mint az atyjuk, dúlással és keserves rabsággal levelekben fenyegetik szegény jobbágyimat, ha meg nem hódolnak nekik, melyet in specie felküldvén⁴⁴ azon jobbágyim,⁴⁵ Nagyságodnak pro testimonio ezen alázatos írásom praesentáló emberem által fölküldöttem.⁴⁶ Könyörögvén alázatosan, mint azelőtt Turos Miklóst, Nagyságod kegyelmes patrociniuma által méltóztatott ő fölsége kegyelmesen admoneálni, méltóztassék most is feljebb említett fiát és leányát serio admoneáltatni, egyházi jószág lévén azon Nagymányok, 1643. esztendőől fogva esztendőnként nekem adóznak, ne kössék rajta ilyen hatalmasul magukat, és tovább való impetitiótól szűnjenek meg. Pro consolatione maradhatnék⁴⁷ ez egy falunak uraságában békével.⁴⁸ És⁴⁹ mivel⁵⁰ hogy mind azon Turos János s mind az ura, Bottyány⁵¹

43 A levél szövege alapján a címzett talán Pálffy Tamás pozsonyi prépost (1658–1660). Vö.: RIMELY, CAROLUS: *Capitulum insignis Ecclesiae Collegiatae Posoniensis ad S. Martinum ep. olim SS. Salvatorem*. Posonii, 1880. 243.

44 Betoldás: nekem

45 Utána áthúzza: kezemhez

46 Utána áthúzza: Nagyságodnak

47 Alatta áthúzza: méltóztassék Nagyságod

48 Az ezt követő mondat a főszövegben áthúzza: megtartani, mert a többihez csak miképp kezdjek, sem tudom, akiket per fas et nefas kit Zrinyi uram, kit Draskovich uram, kit veszprémi püspök uramék ő nagyságok és más tisztviselő uraim bírnak, amint végére mehettem.

49 Ez a mondat a fenti áthúzott szövegrész helyére betoldás a margón.

50 Alatta áthúzza: mint

uram⁵² ifjak, tartok attól, hogy meggondolatlanul⁵³ azon nagymányokiakra reájok ne küldjenek,⁵⁴ méltóztassék Nagyságod az én dolgomat maturálni. Nem régen Nemeth Pah és Hosszupah⁵⁵ két faluk végett is (melyeket Hoffman⁵⁶ uram ő nagysága bír pro praesenti Szala vármegyében) supplicálván ő fölségének, hogy remittáltatni az én prépostságomhoz, ahonnan abalienáltatott, kegyelmesen méltóztatnék, ő fölsége in commissis adta esztergomi érsek uram⁵⁷ ő nagyságának azon dolog eligazítását. De mivel ő nagysága sok rendbeli foglalatossági és gyakori betegségi miatt is még eddig az ő nagysága az aránt való resolútióját nem vehettem. Kérem ebben is nagy alázatosan Nagyságodat, Isten összejuttatván Nagyságodat ő nagyságával, azon ő fölsége parancsolatját megemlítvén⁵⁸ méltóztassék Nagyságod ő nagyságával együtt executióban venni. Egyedül Nagyságodban vagyon minden bizodalmmal Isten után, akiben Nagyságodhoz folyamodom, ne vonja meg szegény káptalanjától gratiáját, kiért hogy Isten sokáig jó egészségben tartsa Nagyságodat, szívem szerint kívánom.

Datum Posonii die 18. junii anno 1659.

Nagyságodnak szegény alázatos káplánja
és szolgája
Pécsi András

Mit cselekedhessem tovább Chanadi János⁵⁹ nevű emberrel, ez is⁶⁰ amint bizonyosan értem Cherdí,⁶¹ Boda,⁶² Vargyas,⁶³ Turon⁶⁴ és Giod⁶⁵ nevű faluimat bírja hatalmasul, megbizonyodván pedig⁶⁶ az ő fölsége magyar kamarájáról kivéve adatott extractusból,⁶⁷ hogy az én prépostságomhoz valók,⁶⁸ Nagyságod bölcs ítélete és tanácsa rajta, úgy gondolom, ennek is az volna az útja, mint a⁶⁹ Turossal való dolgomban.

51 Batthyány Kristóf főkapitányról van szó, lásd fentebb.

52 Utána áthúzza: még ifjak és éretlen elmével bírnak.

53 Egy olvashatatlan szó áthúzza

54 Utána áthúzza: Bottyány uram kit

55 Egykori települések a mai Felső- és Alsópáhok területén (Zala megye)

56 Hoffmann Pál veszprémi püspök (1658–1659)

57 Lippay György esztergomi érsek (1642–1666)

58 Előtte áthúzza: előhoz, utána áthúzza: ő nagyságának

59 Csanádi János Batthyány Ádám szervitora volt, egy 1660 körül kelt irat említi, mint több káptalani falu jogtalan birtokosát. TIMÁR: *A pécsi címzetes (választott) püspökök i. m.* 165.

60 Alatta áthúzza: aki

61 Cserdi (Baranya megye)

62 Boda (Baranya megye)

63 Kisvarjas (Baranya megye)

64 Túrony (Baranya megye)

65 Gyód (Baranya megye)

66 Utána olvashatatlan szó áthúzza

67 Felette áthúzza három-négy olvashatatlan szó

68 Betoldás: melyet Nagyságodnak felküldöttem, akiben felül megírt Nagymányok is benne vagyon

69 Utána áthúzza: Mányo

6.
Botka Ferenc Pécsi Andrásnak
Pápa, 1660. augusztus 29.
Autográf, pecséttel

SNA Bratislavská kapitula, súkromný archív, III. časť, ladula 7. fasc. 43. nr. 38.

Admodum Reverendissime Domine mihi observandissime.

Servitiorum meorum paratissimam commendationem.

Isten Kegyelmedet kívánsága szerint való sok jókkal lássa meg hozzá tartozóival egyetemben. Az elmúlt napokban írtam vala Kegyelmednek egy levelet a mányokiak felől, megadták Kegyelmednek avagy nem, nem tudom. Azért ím ketten Kegyelmedhez felmennek benne, meg tudják mondani, mit szenvedjenek a Thuros famíliától, azt is meg tudják mondani, minémű gyenge praetensio alatt akarja nyavalyás embereket háborgatni; úgy hogy a prépostoknak valaha ami ispánjuk lett volna oda alá, az bízta volna egy Buczani Márton nevű emberre a jószágot Kús Komáromban, hogy ami proventus leszen Mányokról s több falukról is, felszolgáltassa a pécsi prépostoknak mindenkor, azonban az a Buczani Márton nevű ember, ki szolgabíró is volt Somogy vármegyében, meghalván, s az öccse, Buczani Lőrincz úgy adta száz tallérban az egy várost Thuros Miklósnak, kit mindezek az öreg emberek tudnak, s mások is. Ilyen hamis praetensiónak színe alatt akarja bírni az egyházi jószágot maradéka annak a Thurosnak, mostan is fogva tart benne Veszprémben Gorup Péter⁷⁰ házában, amint a minap írtam Kegyelmednek. Azért édes Prépost Uram, mivel mostan palatinus urunk⁷¹ ő nagysága mestere vagyon alá, s ő felsége is távol vagyon tőlünk, énnekem igen tetszenék, javallanám is, ha Kegyelmed érsek uramat ő nagyságát találná meg ezen dologról, amint a minap írtam Kegyelmednek, iratna ő nagysága Gorup Péternek Veszprémbe vastagon, hogy azokat a rabokat bocsátaná el, akiket a Thuros Suska tartat ott vele, mivel Kegyelmed annak a Mányoknak már régen dominiumában lévén, Kegyelmed bírta ez ideig. Ha mi más igaz praetensiója leszen valakinek hozzája, törvénnel, s ne hatalommal vegye el Kegyelmedtől, a Kegyelmed jobbágyát ne bántsa hatalommal senki. Amellett az is igen tetszenék énnekem, ha Kegyelmed iratna érsek urammal ő nagyságával mind a kús komáromi kapitánynak, s mind a veszprémi s keszthelyi kapitányoknak, hogy oltalmazzák a Kegyelmed jobbágyit, ne hagyják háborgatni az oda alájáró hajdúknak, s kiváltképpen annak a Thuros famíliának, úgy tudom bizonyonnyal, annak utána békével bírhatja Kegyelmed a jószágot, s azok sem kapdoznak rajta; akiket fogva tartottak, azokat elbocsátják.

De reliquo Isten éltesse Kegyelmedet. Választ várok Kegyelmedtől. Datum Papae, die 29. augusti 1660.

Admodum Reverendissimae Dominationis Vestrae
servitor paratissimus

Franciscus Bottká
manu propria

70 Gorup Péter veszprémi lovas hadnagy. Személyére: HUNGLER JÓZSEF: *A török kori Veszprém. Veszprém, 1986. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 4.)* 105. 128. 151.

71 Wesselényi Ferenc nádor (1655–1667)

[Hátlapon:] Admodum reverendo domino Andreae Péczy praeposito majori Quinque Ecclesiensi et canonico Ecclesiae Poseniensis domino mihi observandissimo.

ANTAL MOLNÁR

UNPUBLISHED LETTERS FROM MÁNYOK IN THE 17th CENTURY

Present study is connected to the research carried out by the author processing the history of the Catholic Church in the period of the Turkish Occupation. This paper deals with the presence of the beneficiaries of the church, such as abbots and provosts, in time of the Turkish occupation, as a first step of a large-scale research project. The settlement called Mányok situated in Tolna County was in possession of the provost of Pécs. Fortunately, the documents relating the fight Provost András Pécsi (1643-1660) fought for the possession of the village survived. The author found further six letters in the private archives of the provost of Pozsony (today Bratislava, Slovakia) as supplement to the correspondence published in 1913. These six letters are published here, and in his introductory study the author analyzes the importance of this correspondence in the research of Hungary during the Turkish occupation.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2005/1-2

ZVARA EDINA

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 2003

Ausenda, Giovanni: A piarista rend története. Szeged: Kalazancius Tanulmányi Központ, 2003. 94 p. (Piarista füzetek)

Giovanni Ausenda olasz piarista (1911–1995) azért írta meg rendje történetét, mert mind a mai napig hiányzik egy átfogó, alapos munka a piaristák történetéről. A szerző korszakokra osztja fel az évszázadokat, és azokon belül az egyetemes eljárók (generálisok) működése keretében tárgyalja az eseményeket. A függelékben szerepel a magyar piarista rendtartomány vázlatos története is.

Borovi József: A magyar katolikusok lelkigondozása Nagy-Britanniában. Bp.: Szent István Társulat, 2003. 339 p.

Jelen kötetben az angliai magyarok szociális és lelkigondozása, egyházszerkezeteinek kiépülése, az angliai magyar katolikus lelkészségek és lelkészek kerülnek bemutatásra: Dél-Anglia: London, Észak-Anglia: Manchester, Közép-Anglia: Bradford. Függelék: A második angliai lelkészség ügye, Ispánki Béla: Néhány tény a magyarországi egyház helyzetéről. Mindszent József bíboros-primás látogatása Angliában 1973. július 13–17, Németh János emlékirata 1956. november 3-áról, Ispánki Béla törekvése VI. Pál pápa és Mindszenty József bíboros-primás közötti kapcsolat rendezésére 1971–1975, Az Új Ember c. magyar katolikus hetilap támadása Ispánki Béla ellen 1968. március 10. Dokumentumok: 1930–2003 közötti időről válogatott iratok gyűjteménye.

Cevins, Marie-Madeleine de: Az Egyház a késő-középkori magyar városokban. Bp.: Szent István Társulat, 2003. 257 p.

A magyar városok az 1520-as, 1530-as évektől a lutheránus irányzatot fogadták el, míg a vidék csak a 16. század közepe után nyílt meg a reformáció tanai előtt. E kései odafordulás azonban még kevés ahhoz, hogy arra következtessünk: a középkor utolsó századaiban igazi városi valóság létezett Magyarországon. Jelen vizsgálódás célkitűzése e kétség elosztatása – írja bevezetőjében a szerző. A vizsgálatok földrajzi kereteit a Magyar Királyság középkori határai adják. Annak érdekében, hogy a vizsgálat megmaradjon az ésszerű határok között, ugyanakkor rendelkezésre álljon egy reprezentatív mintavétel, az elemzés kereteit huszonöt településre korlátozta, amelyeket referencia-városoknak nevez: Bártfa, Beszterce, Besztercebánya, Brassó, Buda, Debrecen, Eger, Esztergom, Győr, Gyula, Kassa, Kolozsvár, Körmöcbánya, Lőcse, Nagyszombat, Nagyszombat, Pécs, Pest, Pozsony, Selmecbánya, Sopron, Szeged, Újlak, Várad és Zágráb.

Deo gratias. A PPKE és a Nagyszombati Egyetem millenniumi ünnepi találkozója 2001. február 2–3. Szerk. Käfer István. Piliscsaba-Esztergom: PPKE BTK Szlavisztika – Közép Európai Intézet – PPKE BTK Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoport, 2003. 123 p. (Pons Strigoninesis. Studia 2.)

A két katolikus elkötelezettségű egyetem közösen, két nyelven emlékezett meg az ezredés évfordulóról, Szent István király államalapításáról. A kötetben szereplő tanulmányok: *Jozef Šimončič: A Nagyszombati Egyetem és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem – Kapcsolatok*

1995–2000; *Szabó Ferenc*: Pázmány Péter jelentősége a magyar művelődés történetében; *Jozef Šimončič*: Pázmány mint teológus; *Török József*: A szerzetesi oktatás sokszínűsége az újkori Magyarországon; *Vlastimil Dufka*: A Cantus Catholici a Lex orandi – Lex credendi fényében; *Lőrincz Krizosztom*: Danczi Villebald, a magyar bencés szlavista; *Jozef Hal’ko*: A kommunizmus és az egyház viszonyának néhány vonása Csehszlovákiában – a katolikus papság békemozgalma; *Žilka Ti-bor*: Az adaptálás és a művészeti exegetika.

Az egri püspökség jövedelmeinek 1799. évi összeírása. Közzéteszi Kovács Béla. Eger: Érseki Gyűjteményi Központ: Heves Megyei Levéltár, 2001–. 3. köt. 2003. 369 p. (Az egri egyházmegye történetének forrásai 7.)

Jubileumi emlékkönyv: Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, 1993–2003. Szerk. Csorba Péter, Nanszákné Cserfalvi Ilona, Kiss Sándor. Debrecen: Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, 2003. 4, 222 p.

A kötet összegzés a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskoláról, amely a Főiskola tízéves születésnapjára készült. A kötet bemutatja az iskolában folyó oktatást, a tanszékeket, a könyvtárat, a kollégiumokat. A mellékletben a Főiskola vezetői, a Főiskola és az Oktatási Minisztérium által kitüntetett oktatók, hallgatók, valamint a Főiskolán nappali tagozaton diplomát szerzett hallgatók névsora szerepel.

Kárpáty Ágnes: Buddhizmus Magyarországon avagy Egy posztmodern szubkultúra múltja és jelene. Bp.: MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, 2001. 55 p. (MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont munkafüzetek, 76.)

A szerző arra fekteti a hangsúlyt, hogy bemutassa a buddhizmus magyarországi „intézményesülésének” történetét, az általa megismert közösségek élet- és szemléletmódja közötti eltéréseket, így bepillantást adjon egy mind jobban szélesedő társadalmi jelenségbe, szellemi-társadalmi irányzatba, a hazai buddhizmus elterjedésének jellegzetességeibe. Nem foglalkozik a buddhista vallás és filozófia részletes bemutatásával. A buddhizmus magyarországi elterjedése része a posztmodern európai kultúrának. E két és félezer éves vallás meglepő fejlődésnek indult hazánkban az utóbbi években. Népszerűségüknek köszönhetően kialakulóban van egy sajátos „magyar buddhizmus”, amelyet tanácsával a dalai láma is ösztönöz: „Önöknek a saját, európai buddhizmusukat kell megteremteniük.”

A katolikus egyház Észak-Európában. Szerk. Fernando [!Ferdinando] Citterio, Luciano Vaccaro és Somorjai Ádám. Bp.: Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottság, 2003. 280 p. (Ecclesia sancta 7.)

A sorozat feltérképezi az egyes európai országok és régiók katolikus egyháztörténetét, azzal a szándékkal, hogy mások tapasztalatával ötvözzük saját történelmi tapasztalatainkat. A kötetben Észak-Európa országainak egyháztörténetével ismerkedhetünk meg. Ezekben az országokban a Katolikus Egyház elenyésző kisebbséggé vált a reformációt követően, így képet kapunk az evangélikus egyház történetéről is: *William Kenney*: Az északi országok egyházai és az „új Európa”; *Mattli Klinge*: Az északi országok jelentősége Európa számára; *Carl Fredrik Hallencreutz*: Az Ansgar-missziótól az északi egyházmegyék XII. századi kialakulásáig; *Jónas Kristjánsson*: A kereszténység a középkori Izlandon; *Tore Nyberg*: A szerzetesek szerepe Észak-Európában. Szent Brigitta és rendje; *Jorgen Nybo Rasmussen*: A ferencesek északon; Christian Krötzl: Misszionáriusok, szentek és zarándokok: Skandinávia vallási élete a középkorban; *Martin Schwarz Lausten*: A lutheránus reformáció Dániában és Norvégiában; *Oskar Garstein*: Reformáció és ellenreformáció Norvégiában; *Pauli Annala*: A finnországi lutheránus reformáció lelki mozgalmi (a XIX. századig); *Tom Tscherning*: Vallás Svédországban és az ökumenikus párbeszéd; *Lőrincz Krizosztom OSB*: A Katolikus Egyház rövid története Finnországban.

Kazinczy István: A Nadányiak és Körösladány a reformáció idején: 1552., a körösladányi zsinat – a helvét reformáció nyitánya. [Körösladány]: Önkormányzat, 2002. 36 p. (Körösladányi hely- és népismereti dolgozatok 4.)

Keene, Michael: Világvallások. Bp.: Magyar Könyvklub, 2003. 192 p.

A szerző a világ nagy vallásait mutatja be röviden: hinduizmus, judaizmus, buddhizmus, kereszténység, iszlám, szikh vallás, a világ más vallásai, konfucianizmus, taoizmus, zoroasztrianizmus, sintoizmus, baháizmus. A kötet végén kislexikon segíti a kötet használatát.

Kelly, John Norman Davidson: Szent Jeromos élete, írásai és vitái. Szerk. Heidl György. Bp.: Paulus Hungarus: Kairosz, 2003. 522 p. (Catena. Monográfiák 4.)

Szent Jeromos (Hieronymus) korának egyik legfelkészültebb keresztény tudósa. Hiúsága arra készítette, hogy igyekezzen még olvasottabbnak feltüntetni magát, mint amilyen valójában volt. Vonakodott befogadni az újdonságokat, irtózott az eretnekségtől, jobban szeretett a tekintélyek, s közülük is leginkább a római szentszék által kitaposott, keskeny és egyenes úton járni. Bőven rászolgált erre a címre, mint a katolikus hit nyílt szószólója és harcok védelmezője, de úgylátszóan, mint a Szentírás fordítója és magyarázója. Bár szövegmagyarázataiban leginkább elődeitől merített, és egy allegorikus értelmezés híve volt, Vulgáta fordítása, valamint kommentárjai felbecsülhetetlen értékűek a nyugati kereszténység számára. Jóval okosabb és sokoldalúbb, mint Rufinus, műveltebb és elmésebb, mint Ágoston. Nem rendelkezett azonban az előbbi kiegyensúlyozottságával és megbízhatóságával, sem a másik nemességével és nagylelkűségével. Mivel Jeromos korának egyik legemberibb és leginkább magával ragadó alakja, a szerző megpróbálta úgy megírni a könyvet, hogy a korai kereszténység időszaka iránt érdeklődő „intelligens átlagolvasó” számára is élvezetes olvasmány legyen.

Lensi Orlandi Cardini, Giulio Cesare: A templomosok Baphometje Firenzében. Bp.: Camelot, 2003. 67 p. (Regulus kollekcio 5.)

A szerző tanulmányában bemutatja a templomos lovagokat, perüket, a per utáni helyzetüket, a firenzei freskó sorsát és helyzetét.

Lobsang Rampa, T.: Harmadik szem: a tibeti lámakolostorok titka. Bp.: Édesvíz, 2003. 257 p. (Régi korok üzenete 2.)

Kedd Lobsang Rampa egy dalai láma élő megtestesülése. Különleges képzésben részesült a lámakolostorban, ahova hétéves korában küldték a szülei. A könyv többek között erről a képzésről szól. Az önéletrajzi jellegű leírásokból megismerhetjük Tibet életét, a tibeti buddhizmust, a szerzetesek életmódját, a Tan egyes elemeit.

Lőrincz Zoltán: Szent Márton, Savaria szülötte. Szombathely: B.K.L., 2001. 111 p.

November 11-ét az európai kereszténység emléknapjává nyilvánították. Ezen a napon, 397-ben, Tours-ban eltemettek egy püspököt, akit azóta Szent Mártonként tisztelünk. Alakja számunkra több szempontból is fontos: a mai Magyarország területén született, a hajdani Savariában (ma Szombathely), így első egyetemes európai formátumú egyénisége történelmünknek, s kultuszát Szent István király vezette be hazánkba. Élete, munkássága szoros összefüggésben van az európai kereszténység születésével. A kötet bemutatja Szent Márton püspök ábrázolásait is.

Medgyesi Konstantin: Mindszenty bíboros Makón. Makó: KÉSZ Makói Csoport, 2003. 50 p. (A makói Keresztény Értelmiségi Szövetség füzetek, 36.)

Mindszenty bíboros a Marosmenti Mária-napok keretében látogatott Makóra. 1948. május 22-23-a, az országos Mária-év eseményeként a Csanádi Egyházmegye által megrendezett Marosmenti Mária-nap Makó történetének legnagyobb tömegdemonstrációja volt. Sem előtte, sem utána nem gyűlt össze a város területén egy adott cél érdekében ennyi ember. Egy tábori mi-

sét és körmenetet többnyire nem szoktunk tömegdemonstrációként emlegetni, akkor azonban – hét hónappal Mindszenty letartóztatása előtt – a liturgia tüntetésnek számított.

Miklós Péter: Kálmány Lajos csanádpalotai évei. Makó: KÉSZ Makói Csoport, 2003. 26 p. (A makói Keresztény Értelmiségi Szövetség füzetei, 35.)

Kálmány Lajos (1852–1919) a magyar folklorisztika nagy alakja, munkája során többek között a népi vallásosságot és az ősi magyar hitvilág emlékeit kutatta, archaikus népi imádságokat gyűjtött, s nemzetközi hírnévre tett szert. A szegedi nagytájbán a vallásos szövegek és hagyományok megmentését, leírását a 20. században Bálint Sándor és Polner Zoltán folytatta, a szegedi egyetem néprajzi tanszékén pedig a népi vallásosság vizsgálatának, kiindulópontjának az ő kutatásait tekintik. 1898-tól 1910-ig volt csanádpalotai plébános.

Misóczki Lajos: Gyöngyöstől Imregig: képek Sujánszky Euszták, az aradi vértanúk gyóntatójának életútjából, 1811–1875. Gyöngyös–Imreg/Brehov: Önkormányzat, 2003. 59, [3] p.

Sujánszky Eusztákot 1849. október 5-én nevezte ki az osztrák várparancsnok, Howinger tábornok három másik minorita szerzetessel a 13 aradi várbanú lelki vigasztalójának. A kötetben olvashatjuk életének történetét, visszaemlékezését. A gyöngyösi születésű Sujánszky Arad után Imregre (Zemplén megye) ment, ahol az ottani kolostorban élt a világtól elvonulva 1860–1867 között.

Molnár János: A Balassagyarmati Evangélikus Egyházközség története, 1577–2002. Balassagyarmat: Balassagyarmati Evangélikus Egyházközség, 2003. 144 p.

A protestáns egyházra vonatkozóan az első adat 1577-ből való, ekkor már – egy 1828-as canonica visitacio szerint – éltek evangélikusok Balassagyarmaton, s a 17. századból is több lelkész neve ismert. Az évszázadok során három azonos lélekszámú egyház alakult ki, a katolikus, az evangélikus és az izraelita. Az evangélikusok legnagyobb része szlovák volt.

Az evangélikus egyházközség legvirágzóbb korszaka a 18. század vége, a 19. század, s a 20. század első fele volt, amely korszakot az újjászervezés és a kiteljesedés korának tekintik: ekkor épült a templom, az iskola, a parókia, a tanítói lakás és a Szeretetház. Az államosítástól a rendszerváltozásig tartó időszak a korlátozás korszaka (1948–1990), jelenleg pedig megint a megújulás, a gyarapodás korszaka zajlik (1990–2002).

Nacsinák Gergely: A szem böjtje: tanulmányok az ortodox kereszténység művészetéről. Bp.: Paulus Hungarus: Kairosz, 2003. 287 p.

A kötet az ortodox keresztény művészetet mutatja be kisebb témákat kiválasztva, egy-egy alkotón, képen, templomon vagy egy szent alakján keresztül. Az ikonokkal foglalkozó tanulmányok előtt szerepel három kisebb írás, amelyek bevezetésül szolgálnak az ortodox kereszténység gondolkodásmódjába, világlátásába. Néhány fejezetcím: Diakrisis: Eretnekség – orthodoxia, Orthodoxia és katolicizmus, Miszticizmus – misztika. A szem böjtje: Az ortodox művészet befogadásáról, Az ikon színeiről, Az ortodox ünnepek ikonjai, Ikonok a képrombolás előtt és után, Mihail Damaszkiosz és a krétai ikonfestészet, A keresztény képtisztelet kezdetei, Az ikonosztáz komplex rendszere, Bizánc.

Primás-érseki beiktatás Esztergomban, 2003: Erdő Péter primás, érsek beiktatása. Szerk. Török József. A dokumentumokat összegyűjt. Mig Balázs et al. Budapest: Szent István Társaság, 2003. 110 p.

„A „magyar Sion ormán”, Esztergomban 2003. január 11-én „örösváltás” történt: a 75. életévét betöltött Paskai Lászkó bíboros, primás, esztergom-budapesti érsek utódjaként a II. János Pál pápa által kinevezett Erdő Péter primás, érsek bemutatta a Szentséges Atyától kapott kinevezési okmányát, amivel megtörtént érseki beiktatása, majd az ünnepi szentmise celebrálásával átvette az esztergom-budapesti főegyházmege kormányzását.

A kötet tartalmából néhány cím, fejezet: A történelem fényében, Az Esztergom-Budapesti Érseki Főhatóság körlevele, Őszentsége, II. János Pál pápa kinevező bullája, Erdő Péter primás, érsek levele a Szentatyához, Mádl Ferenc, Paskai László, Seregély István, Bölcskei Gusztáv, Szili Katalin stb. köszöntő beszéde, Erdő Péter válasza, érseki miséje a Szent István Bazilikában, életrajza.

Tonhaizer Tibor: Egyetemes egyháztörténelem: főiskolai tankönyv. Herceghalom: Spalding Kvk., 2003. 373 p. (Egyháztörténeti teológia)

A tankönyv tömör áttekintés az egyetemes egyháztörténelemről. A szerző igyekezett eszmétörténeti, illetve dogma- és teológiatörténeti szempontokat is érvényesíteni, amennyire az adott időkeret és terjedelem ezt lehetővé tette. A cél az volt, hogy az eseménytörténeti tényeken túl a belső összefüggésekre is ráirányítsa a figyelmet.

I. A római birodalom társadalmi, politikai és vallási helyzete Jézus születése idején; II. Az egyház kialakulása és történelme az üldözések idején (31–313); III. Üldözött szektából birodalmi vallás – Az egyház a IV–VI. században; IV. A középkor egyháztörténete (VI–XV. század); V. A reformáció százada (XVI. század); VI. Az ellenreformáció és a protestáns ortodoxia kialakulásának kora (XVII. század); VII. A felvilágosodás és az újabb vallási ébredések kora (XVIII–XIX. század); VIII. A kereszténység a XX. században. A kötet végén időrendi táblázat és függelék szerepel.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 2004

100 éves a dunaharaszti Szent István plébániatemplom, 1904–2004: a dunaharaszti katolikus egyházközségek ünnepi kiadványa. Főszerk. Láng András. Szerk. Koczka Tamásné Nagy Angela. Dunaharaszti: Szent István Római Katolikus Plébánia, 2004. 208 p.

200 éves az endrődi Szent Imre templom. Szerk. Iványi László. Gyomaendrőd: Szent Imre Plébánia, 2004. 66 p.

Adriányi Gábor: A Vatikán keleti politikája és Magyarország, 1939–1978: a Mindszenty-ügy. Budapest: Kairosz, 2004. 250 p.

A Vatikán elismerte Magyarországon azt a helyzetet, hogy az egyház az Államegyházügyi Hivatal és az állambiztonsági szervek teljes ellenőrzése alatt áll. Ezzel a magatartással azonban tolerálta a hivatalos pártpolitikát is, amely minden egyház és vallás felszámolására törekedett. A vatikáni politika félreállította azokat az egyháziakat, akik szembeszálltak, és kizárólag a kormány embereivel és a hatóságok által beszervezett egyházi ügynökökkel tárgyalt. A Vatikán nyilvánosan nem tiltakozott sem Nyugaton, sem Keleten az egyházüldözések ellen, ezáltal megtévesztette a közvéleményt, főként Nyugaton. Feláldozta Mindszenty Józsefet, aki ennek a politikának az útjában állt. A kötetben szereplő tények a Vatikánnak egy olyan hazug keleti politikájáról tesznek tanúbizonyságot, amilyenre a pápai diplomácia egész történetében nincs példa – írja összefoglalójában Adriányi Gábor.

Állam és egyház az Európai Unióban. Szerk. Gerhard Robbers. Pápa: Pápai Református Teológiai Akadémia, 2004. 233 p.

Európa egyesülési folyamatában jelentős szerepet töltenek be az egyházak, fontos részei az európai kultúrának. Európának, amely köteles tiszteletben tartani a közös alkotmányjogi hagyományokat, a tagállamok tradícióit és kultúráját, nemzeti identitásukat és a szubszidiaritás alapelvét, feladat lesz a tagállamok kialakult állami egyházjogának megőrzése és tekintetbe vétele. A kötetben szereplő tanulmányok lehetőséget nyújtanak az Európai Unió tagállamainak különböző állami egyházjogi rendszereinek összehasonlítására. A kötetben bemutatott országok: Ausztria,

Belgium, Dánia, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Írország, Luxemburg, Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svédország, Európai Unió.

Belényes Károly: Pálos kolostorok az Abaúji-hegyláncján = Pauline friaries in the Abaúj Hegyalja region. Miskolc : Herman Ottó Múzeum, 2004. 118 p. (Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei, 3.)

A vizsgált régió pálos története szinte pontos keresztmetszetét adja a rend középkori történetének. A fontos fordulópontok nyomon követhetők itt is, mint a rend központi területein. A forrásokból nyert gazdálkodásra vonatkozó adatok alapján általános tendenciák figyelhetők meg. Az ország más pálos kolostorainak gazdálkodási rendszerével összevágunk a malmok birtoklására utaló adatok, és általánosnak tekinthető a szőlőbirtokok nagy száma az egyéb jövedelemforrásokkal szemben. Az adatok alapján egyfajta helyi malom és szőlőkonjunktúrával kell számolnunk, amely igen jól alkalmazkodik a Zempléni-hegység által adott természetföldrajzi lehetőségekhez. Az Abaúj-hegyláncján végzett pálos kutatás során a szerző komplex egységbe foglalja a topografikus és a történeti forrásokat, és bemutatja az önállóan gazdálkodó, a társadalmi és gazdasági háttérét adó régióval érzékeny kölcsönhatásban élő, külső megjelenésében a remete hagyományokat idéző pálos kolostorokat. A bemutatott sajátosságok túlmutatnak a pálos rend jellegzetességeinek közhelyszerű megfigyelésén. Alapvető fontosságú ebből a szempontból a pálos élettér és a kolostor közvetlen környezete, kiegyensúlyozott viszonyának értékelése, a tavak, gátak funkciójának pontosabb meghatározása, amely kutatáshoz az Abaúj-hegylánc helynevei, topográfiai sajátosságai nyújtottak segítséget.

Beza, Theodor: Kálvin János élete. Bp.: Kálvin Kiadó, 2004. 86 p.

Theodore de Bèze (1519–1605) Jean Calvin utóda volt Genfben, tehát ő már a reformátorok második nagy nemzedékéhez tartozott. Az életrajz megírásával egyetlen célja volt: az igazság, az egyetlen igaz új hit igazának megvédése. Neve és személye a magyar irodalom számára is igen fontos, hiszen zsoltárait Szenci Molnár Albert fordította le magyar nyelvre.

Bielek Gábor: A békéscsaba-erzsébethelyi plébánia története. Békéscsaba: Békéscsaba-erzsébethelyi Római Katolikus Plébánia, 2004. 142 p.

Bielek Gábor: Keresztnevéadási szokások a gyulai katolikusok körében a XVIII–XIX. században. Gyula: [Békés Megyei Levéltár], 2004. 163 p. (Gyulai füzetek)

A dolgozat a gyulai katolikus népesség keresztnevéadási szokásait dolgozza fel a város újratelepülésétől 1895. október 1-jéig, az állami anyakönyvvezetés bevezetéséig.

A török után újratelepült város a 18. századtól több nemzet lakóhelye lett. Katolikus, református magyarok, katolikus németek, görögkeleti románok lakták az 1732-től Békés megye székhelyeként jegyzett mezővárost. Az anyaggyűjtés csak a magyar és német katolikuság keresztelési anyakönyveiből kigyűjtött névanyag feldolgozására szorítkozik, a halotti anyakönyvek névanyagát csak a 18. század elejének névadási gyakorlata illusztrálására használták fel. A névanyag statisztikai feldolgozásán, elemzésén túl igyekeztek rámutatni a katolikus magyarság és németiség esetében az összefüggésekre. A névadási gyakorlat Magyar- és Németgyulán a 18–19. században a hagyományokat őrizve kevés teret engedett a múltó névadási divatok térhódításának.

Bikfalvi Géza: A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartomány központja. Budapest: Jézus Társasága Magyarországi Rendtartomány, 2004. 20 p.

A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartomány budapesti központját mutatja be a kis füzet a következő fejezetekben: történeti előzmények, a jezsuiták megtelepedése a fővárosban (1686), a templom és a rendház felépítése, a templom művészeti értékei, az önálló magyar jezsuita rendtartomány megalakulása (1909), a Jézus Szíve tisztelet története, a Mária Kongregáció

története, a Kongregációs Otthon művészeti értékei, a Rendtörténeti Levéltár és a Történeti Könyvtár kialakítása, a Támingi Misszió Központja, a jezsuita központ élete a II. világháború idején, az Úti Boldogasszonykép, a jezsuita rend betiltása 1950-ben, az újrakezdés esztendei, a Bangha ház.

Bilgeni Hildegárd élete ahogyan Gottfried és Theoderich szerzetes a XII. században lejegyezte. Bp.: Ursus Libris, 2004. 180 p.

Bilgeni Hildegárd (1098–1179) bencés apátnő a középkor egyik legnagyobb látnoka volt. Már kora gyermekkorától kezdve, majd élete során mindvégig csodálatos víziókban volt része, amelyeket rendtársai segítségével, kódexekbe foglalva hagyományozott az utókorra. Az ő nevéhez fűződik a máig működő rupertsbergi apátság megalapítása, és több, a természettel és a gyógyítással foglalkozó, korát sok tekintetben messze megelőző mű megalkotása is. A kortárs szerzetesek által írt életrajzot, amely egyben a kor hangulatát, szellemiségét híven tükrözi, érdekes dokumentum, Adelgundis Führkötter Hildegárd koráról és munkásságáról széles körű áttekintést nyújtó tanulmánya vezeti be. A kötetben szerepelnek a látomásokat megőrzítő kódexek sajátos stílusú, gyönyörű képei és a hozzájuk kapcsolódó szövegrészek is.

Bod Péter, a historia litteraria művelője: Tanulmányok. Szerk. Tüskés Gábor. Munkatársak Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla. Bp.: Universitas, 2004. 208 p.

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, az Országos Széchényi Könyvtár és a Bod Péter Társaság *Bod Péter, a historia litteraria művelője* címmel 2002. február 22–23-án tudományos tanácskozást rendezett az író születésének 290. évfordulója alkalmából. Az előkészítő bizottság Bod irodalomtörténet-írói tevékenységét állította a tanácskozás középpontjába, amely nem elválasztható a polihisztor történeti, egyháztörténeti, egyházi jogi és szótárszerkesztői munkásságától.

A kötet az elhangzott előadások szerkesztett változatát tartalmazza: *Fenyő István*: Bod Péter és historia litterariája, a Magyar Athenas; *Jankovics József*: A Magyar Athenas értékszemponthai; *Kovács Sándor Iván*: Bod Péter esszéi és Szerb Antal irodalomtörténete; *Bellágh Rózsa*: A Magyar Athenas és Bethlen Kata könyvtárának jegyzékei; *M. Hubbes Éva*: Bod Péter könyvtára és annak maradványai Székelyudvarhelyen; *Bretz Annamária*: Bod Péter a magyar bibliafordításokról. Adalékok Bod Péter munkamódszeréhez; *S. Sárdi Margit*: Püspökéletrajzok és Bod Péter emberábrázolása; *Petrőczy Éva*: „Babuk”, de nem „pispök”. Bod Péter és a magyar puritanizmus. *Gróf László*: Bod Péter térképei. *Ferenczi Géza*: Bod Péter és a székely rovásírás. *Gudor Botond*: Bod Péter történelemszemlélete és a románok történelme. *Köpeczi Béla*: Bod Péter az erdélyi románokról. *Iacob Márza*: Két párhuzamos életmű a korai felvilágosodásban: Ion Budai Deleanu és Bod Péter. *Ladányi Sándor*: Bod Péter és Ráday I. Gedeon. *H. Kakucska Mária*: Juan Luis Vives és Bod Péter. *Sipos Gábor*: Bod Péter mint generalis notarius. *Voight Vilmos*: Magyar folklórtörténeti adatok Bod Péter szótárában (1767).

Borián Elréd Gellért: Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében. Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátság, 2004. 408 p. (Pannonhalmi füzetek, 50.)

Bár Zrínyi Miklósnak a Jézus Társasággal kevés kapcsolata volt, mégis a 18. századi jezsuiták a Zrínyi-kultusz egyik fontos, ha nem a legfontosabb kialakítói. Gondosan gyűjtötték írásait, az egész család és a nagynevű kortársak dokumentumaival együtt. A szerző nem kerüli meg az alapvető kérdést: miért érdekelte a jezsuitákat annyira Zrínyi? A jezsuita történetírókról úgy ad összefoglalást a könyv, hogy miközben bemutatja az egyes szerzők iskoláit, műveltségét és kapcsolatait, egyéni portrékat is felvázol. Borián Elréd a pálos és jezsuita szerzőket tanulmányozva Zrínyi legjelentősebb irodalmi alkotását, a Szigeti veszedelmet is magába foglaló Syrena-kötetet új megvilágításba helyezi. A kiválóan képzett jezsuita tudósok felismerték a Zrínyi-életmű egyetemes jelentőségét.

Borvölgyi Györgyi: Ráday Pál (1677–1733) könyvtára. Szerk. Monok István. Bp.: Országos Széchényi Könyvtár, 2004. 300 p. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai 7.)

Ráday Pál nemcsak a Rákóczi-szabadságharc politikusaként és diplomatájaként, a fejedelem kancellárjaként ismert. A szatmári béke (1711) után sokoldalú felkészültséget a református egyház első főgondnokaként kamatoztatta. Jelen kötet témája Ráday Pál könyvtára és a 18. század elején, feltehetőleg a szatmári béke után kezdődő rendszeres gyűjtőtevékenysége. A péceli gyűjtő jövedelmét könyvek vásárlására, kötetelésére költötte. Birtokán létrehozta a korabeli tudományos és irodalmi élet központját. A könyvtár összetétele Ráday Pál olvasmányanyagát tükrözi. A gyűjtemény az országos politikában részt vevő, a közéleti tevékenységet folytató, protestantizmus iránt elkötelezett, s a tudományok iránt is érdeklődő személy bibliotékája. Ráday protestáns gyökerei, neveltetése, személyes elkötelezettsége olvasmányain is nyomon követhetők. A protestáns ortodoxia és a 17. század teológiai reformmozgalmai, a puritanizmus, a coccejanizmus és a lutheránus pietizmus egyaránt formálták hitét és gondolkodásmódját. A kötet első részében a Ráday-család (Pál és Gedeon) gyűjteményéről (a könyvtár kialakulása és gyarapításának forrásai, a könyvtár használata, a könyvtár sorsa Ráday Gedeon halála után, Ráday Pál olvasmányai) olvashatunk, a másodikban pedig a könyves források szerepelnek. A kötet végén szakirodalmi bibliográfia és mutatók találhatóak.

Budai Atlantisz: a Budai Szent Imre Kollégium (1900–1948) és az utána következő félszázad (1949–2004) története. Szerk. Harsányi László. Társszerk. Mátrai Miklós. Budapest: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Baross Gábor Kollégiuma: Műegyetemi K., 2004. 215 p.

Csigó László: Magyar evangélikus templomok. Szerk. Földes Mária. Bp.: Anno Kiadó, 2004. 48 p.

A hazai templomépítézet remekeit népszerűsítő tematikus sorozat második kötete huszonöt jelentős evangélikus templomot mutat be: Bér, Nemeskér, Békéscsaba, Kővágóörs, Mekényes, Kapolcs, Farád, Mucsfa, Szarvas, Szirák, Tótkomlós, Hidas, Orosháza, Sárvár, Kecskemét, Körmen, Székesfehérvár, Siófok, Péteri, valamint a budapesti Deák téri, Fasori és Kőbányai evangélikus templomot. A szerkesztőnő a kísérszövegeken kívül rövid ismertetéseken keresztül bemutatja az evangélikus egyház történetét is. A templomok kiválasztásánál az volt a cél, hogy az ország valamennyi területe, minden stílus és korszak képviselve legyen.

Documenta Rudnayana Strigoniensia. Összeáll. Tóth Krisztina. Piliscsaba–Esztergom: PPKE BTK Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoport, 2001– (Pons Strigoninesis. Fontes) 2. köt. Rudnay-dokumentumok az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (Bibliotéka) és az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében. 2004. 183 p.

A Kutatócsoport ezúttal az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár és az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményének Rudnay-dokumentumait bocsátja közre. E két könyvtár teljes állományának bibliográfiái feltárása ez: a Rudnayról, a Rudnayhoz írt, nyomtatott és kéziratos köszöntők kronológiai sorrendben, majd saját műveinek a két könyvtárban található példányai és bibliográfiai hivatkozásai.

Edelényi Adél: Templomos lovagok az európai néphagyományban. Budapest: Gondolat, 2004. 487 p. (Doktori mestermunkák)

A magyar nyelvterület több részén még ma is őrzik és továbbörökítik a vörös barátokról szóló történeteket – anélkül, hogy pontosan meg tudnák határozni, kik lehettek a vörös barátok. A XX. század elején ez aligha lehetett kérdéses, hiszen a történeti feldolgozásokban és irodalmi művekben szinonimaként használták a templárius és vörös (vagy veres) barát kifejezést. A szerzőnő arra keresi a választ, hogy a vörös barát mondák milyen összefüggésben állnak a történelmi valósággal, főhőseik jellemzése, megítélése miért ambivalens a mai és korábbi hagyományban, s mely európai területeken voltak a legnépszerűbbek, motívumaik közül melyek az általánosan ismert és

a lokalizált, egyedi elterjedésűek. A vörös barátokhoz kapcsolódó típuscsoportba sorolja azokat a mondákat, amelyeknek főszereplői a vörös barátok vagy a templomosok, illetve amelyekben (nő)rablás történik, és ezt a cselekvést barátokhoz, barátapapokhoz, papokhoz, boszorkánypapokhoz, általában lovagokhoz, keresztésekhez, johannitákhoz, esetleg egyéb rendekhez kötik.

Egyház és társadalom a visegrádi országokban a rendszerváltozás után. Szerk. Illés Pál Attila, Halász Iván. Piliscsaba: PPKE BTK Szlavisztika – Közép Európai Intézet Közép-Európa Specializáció, 2004. 117 p. (Pons Strigoninesis. Visegrádi füzetek 1.)

A Visegrádi Füzetek tematikus számok segítségével kívánja bemutatni a közép-európai országok és társadalmak időszerű problémáit. Különös figyelmet szentel e térség 1989 utáni fejlődésének. A kötetben szereplő tanulmányok: *Bertényi Iván*: Az 1335-ös visegrádi találkozó; *Illés Pál Attila*: Egyházak Közép-Európában az EU-csatlakozás küszöbén; *Petr Fiala*: A katolikus egyház és a cseh társadalom a posztkommunista átalakulási folyamatban; *Jiří Hanuš*: A katolikus egyház a Cseh- és Morvaországban 1989 után (néhány általános észrevétel); *V. Peter Kolař*: Az egyház a Cseh Köztársaságban és az egyesült Európában; *Illés Pál Attila*: A katolikus egyház a rendszerváltozás utáni Lengyelországban; *Grzegorz Dobroczyński S. J.*: Igen vagy nem Európára? A politikai integráció várakozásai, reményei és félelmei (megjegyzések a lengyel egyház és az európai integráció problematikájához); *Juraj Buzalka*: A vallás a poszt szocializmusban: a felekezeti viszonya az államhoz és a nemzeti identitáshoz az 1989 utáni Szlovákiában; *Halász Iván*: A Szlovák Kereszténydemokraták és az európai integráció.

Estep, William R.: Az anabaptisták története: [1525–1729]. Budapest: Magyarországi Baptista Egyház, 2004. 342 p.

A szerző, aki a Texas állambeli Southwestern Baptist Theological Seminary egyháztörténeti professzora, bemutatja az anabaptizmus kialakulását, főbb személyiségeit, választ keres és ad a következő kérdésekre: kik voltak az anabaptisták: eretnekek, fanatikuskok vagy szentek. Honnan ered a mozgalom? Milyen kapcsolatban volt a reformációval? Vajon az anabaptizmus a reformáció fejlődés egyik megkülönböztetett típusa? Mik voltak a mozgalom indítékai? Mit hittek Istenről, emberről, egyházzal, a keresztségről, a keresztyén életéről?

Az esztergomi Kolping Katolikus Szakiskola jubileumi évkönyve, 1994–2004. Szerk. Weisz Zsuzsanna. Esztergom: Kolping Katolikus Szakiskola, 2004. 58 p.

A kötet az esztergomi Kolping Katolikus Szakiskola első évkönyve, mely az iskola alapításának tizedik évfordulója alkalmából jelent meg. A névadó Adolf Kolping (1813–1865) kölni káplán volt.

Európa ezer éve: a középkor. Szerk. Klaniczay Gábor. Szerzők: Engel Pál, Granasztói György, Sággy Marianne, Sz. Jónás Ilona, Klaniczay Gábor, Magyar István Lénárd, Molnár Péter, Nagy Balázs, Niederhauser Emil, Sahin-Tóth Péter, Székely György. Bp.: Osiris, 2004. 2 db. (Osiris tankönyvek) 1. köt. 368 p., 2. köt. 584 p.

Jelen kötet nem a hagyományos értelemben vett egyetemi tankönyv. A kötet szerzői elsősorban azokat a témákat írták meg, amiket az elmúlt években oktattak. Az eredeti cél az volt, hogy a középkori Európa történetét ne az egyes országok történetének aggregátumaként mutassák be, hanem olyan átfogó meghatározottságok és struktúrák jegyében, amelyek Európa történetét egységbe fogták: a demográfia, a népvándorlás, a gazdaság, az egyházi szervezet, az egyházi és szerzetesi reformmozgalmak, a keresztes hadjáratok, az egyetemek, a reneszánsz és a humanizmus megjelenése. Mindezeket túl külön figyelmet szentelnek a középkori Európa különböző történeti régióira, s az azokban kialakuló sajátos fejlődési modellekre. A tankönyv hét fejezetben (I. A középkor kezdetei IV–VIII. század, II. A Karolingok Európája VIII–X. század, III. Európa az ezredforduló időszakában X–XI. század, IV. Európa expanziója XI–XII. század, V. A középkori civilizáció fénykora (a hosszú XIII. század), VI. Késő középkor XIV–XV. század, VII. Összegzés egy új expanzió kezdete, a fejlődés irányai) tárgyalja a korszakot, melyek nagyjából kronológiai szaka-

szokra bontják a középkor ezer évét. A könyvet bibliográfia, térképek, uralkodólisták és genealógiai táblázatok, részletes történeti kronológia és glosszárrium egészítik ki.

A Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület 80 éve képekben, 1924–2004 = Die Geschichte des Ungarischen Evangelischen Diakonissenvereins Phöbe in Bildern, 1924–2004. Összeáll. Fabiny Tibor és Madocsai Miklós. Budapest: Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület, 2004. 153 p.

Ferencz Anna: Hitből táplálkozva. Az 1674-es pozsonyi vértörvényszék elé idézett gömöri lelkészek és tanítók. Somorja: Méry Ratio, 2004. 125 p.

Funke, Fritz: Könyvismeret: könyvtörténeti áttekintés. Bp.: Osiris, 2004. 487 p. (Osiris kézikönyvek)

A szerző a könyv- és a könyvnyomtatás történetét öt fejezetben mutatja be: I. A könyv keletkezésének előfeltételei: az írás és az íráshordozók. II. Az írott könyv (A könyv társadalmi jelentősége, A könyv megjelenési formái, A középkori kéziratok, A kódexfestészet). III. A nyomtatott könyv előállítása. A könyvnyomtatás feltalálása és fejlődése. (A könyvnyomtatás feltalálása. A könyvnyomtatás elterjedése a 15. században, A könyvnyomtatás fejlődése a 16. századtól a 18. század végéig, A könyvgyártás iparosodása). IV. Könyvművészet: a nyomtatott könyv tervezése, kialakítása (Mi a könyvművészet?, Az ősnymtatványok tipográfiai megformálása, I. Miksa bibliofil vállalkozásai, Stílustörténeti áttekintés. A könyvművészet a reneszánsztól a szecesszióig, A könyvművészet mozgalmi, Az új könyvművészet Európa más országaiban, A könyvillusztrálás). V. A könyvkötés készítése és kialakítása (A kézi könyvkötés, Az iparosodott könyvkötészet és a kiadói kötés).

A Nyugat–Európában már hatszor kiadott könyv most először jelenik meg magyar nyelven.

Galambos Ferenc Iréneusz: Az egyházi év a magyar középkorban: a Megtestesülés és a Megváltás ünnepköre. Pannonhalma: Bencés Kiadó, 2004. 207 p. (Pannonhalmi füzetek, 51.)

A szerző céljának megfelelően a liturgikus évet tekinti át a magyar középkor hat évszázadán keresztül. I. a liturgikus év karácsonyi ünnepkörének magyarországi ünneplése, 2. húsvéti rész.

Galcsik Zsolt: Szécsény felekezeteinek egyházlátogatási jegyzőkönyvei, 1332–1950. Szécsény: Önkormányzat, 2004. 608 p., [28] t.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feltárása, nyilvántartása és kiadása egyszerre több történeti diszciplínának szolgált kimeríthetetlen dokumentum-bázist. A plébániák története mellett, az oktatás- és iskolatörténet, a könyvtárak és az olvasás történeti bemutatása, a tárgyi- és vallásos néprajz, az építészettörténet mind olyan részterület, amelynek kutatója nem kerülheti meg a canonica visitatiót. A XVIII. század első harmadától az állami és az egyházi szervek nagy hangsúlyt fektettek az ország anyagi és szellemi állapotának felmérésére. A kialakuló új egyházszervezeti rend is megkövetelte a plébániák és egyházi területek pontos ismeretét – természetesen azon túl, hogy a püspöki látogatás a beosztással járó kötelezettség is volt. A kötetben négy felekezet vizitációi kerülnek közlésre: katolikus (1332–1950), evangélikus (1607–1928), református (1912), izraelita (1900–1933).

Granasztói György: A barokk győzelme Nagyszombatban: tér és társadalom, 1579–1711. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004. 141 p.

Nagyszombat esetében a történésznek az a tény jelentett egyedülálló esélyt – írja a szerző –, hogy az adójegyzékeket hosszú időn keresztül, változatlan szempontok alapján és hasonló részletességgel készítették el. A középkori és kora újkori Európa városaiból alig ismert hasonló folyamatosság. A nagyszombati adójegyzékeknél alkalmazott egyedülálló eljárás különleges adottság és szerencse a mai kutatás számára. Nagyszombatban gyakorlatilag szociológiai kérdőívek ké-

szültek 1579 és 1711 között. Ez a tanulmány a város területének változását tekinti az elbeszélés formájának. A terület változásán keresztül mondja el a város történetét, s ezért kapnak különleges szerepet a térképek.

Gránitz Miklós: A magyar történelem nagymúltú templomai: Gránitz Miklós fotóművész kiállítása = Churches of the Hungarian history: exhibition of Miklós Gránitz photoartist. Szöveg Pogány Gábor. Dorog: Novoprint, 2004. 29 p.

Halk, Jozef: A csehszlovák szakadár katolikus akció. Kommunista kísérlet a katolikus egyház nemzeti egyházzá formálására Csehszlovákiában. Doktori disszertáció 1999. Szent Kereszt Pápai Egyetem Teológiai Kar. Esztergom–Piliscsaba: PPKE BTK Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoport, 2004. 205 p. (Pons Strigoninesis. Studia 3.)

A munka elsősorban a Katolikus Akció kérdésében tanúsított különböző magatartások vizsgálatával foglalkozik: a kommunisták magatartásával az egyházzal, illetve a katolikus hierarchia magatartásával a kommunista hatalommal szemben, valamint a papság és a hívek viszonyával a megrágalmazott hierarchiához és az államhoz, illetve a Szentszékhez. A kötet főbb fejezetei: 1. A csehországi és szlovákiai főpapság. A kommunista rendszer kísérletei az egyház szolgátságba taszítására az 1945–49-es években. 2. A szakadás Katolikus Akció szervezetének, hitéletének és személyi állományának megtervezése. 3. A Katolikus Akció megalapítása, kiközösítése és eltűnése.

Az Istenszülő csodatévő Ahtirkai ikonja a miskolci orthodox templomban = The miraculous Akhtyrka Icon of the Mother of God in the Miskolc orthodox church. Szerk. Kárpáti László. Miskolc: Miskolci Orthodox Múzeumért Alapítvány, 2004. 27 p.

Jáni János: A Somogy-Zalai Evangélikus Egyházmegye és gyülekezeteinek története. Kaposvár: Somogy-Zalai Evangélikus Egyházmegye, 2004. 359 p.

A katolikus egyház évszázadai: a kaposvári egyháztörténeti konferencia előadásai. Szerk. Jávorszki András. Kaposvár: Kaposvári Egyetem Csokonai Vitéz Mihály Pedagógiai Főiskolai Kar, 2004. 60 p.

Laubier, Guillaume de-Bosser, Jacques: A világ legszebb könyvtárai. Szerk. Bánki Judit. Magyarországi fotók: Hapák József. Bp.: Korona Kiadó, 2004. 279 p.

A gyönyörű fényképekkel illusztrált kötet harminc könyvtárat mutat be a világ bibliotékái közül rövid történeti ismertetésekkel: Ausztria: Bécs: Osztrák Nemzeti Könyvtár, Admont: a bencés apátság könyvtára; Németország: Ulm: a weblingeni monostor könyvtára, Metten: a Szent Mihály bencés apátság könyvtára, Weimar: Anna Amália Hercegnő Könyvtár; Olaszország: Róma: Vatikáni Könyvtár, Firenze: Riccardiana Könyvtár. Franciaország: Párizs: Mazarin Könyvtár, a Francia Tudományos Akadémia Könyvtára, Szenátusi Könyvtár, Chantilly: Aumale herceg könyvtárszobái; Svájc: Szentgallen: Apátsági Könyvtár; Egyesült Királyság: Oxford: Bodley Könyvtár, Cambridge: a Wren-féle Trinity College könyvtára, Manchester: John Rylands Könyvtár; Írország: Dublin: a Trinity College könyvtára; Cseh Köztársaság: Prága: Cseh Nemzeti Könyvtár; Spanyolország: San Lorenzo del Escorial: a királyi monostor könyvtára; Portugália: Mafra: a nemzeti palota könyvtára; Amerikai Egyesült Államok: Boston: Athenaeum, Washington D. C.: Kongresszusi Könyvtár, New York: New York-i Közkönyvtár; Oroszország: Szentpétervár: Orosz Nemzeti Könyvtár; Magyarország: Pannonhalma: a bencés apátság könyvtára, Sárospatak: a református kollégium könyvtára, Debrecen: a református kollégium könyvtára, Keszthely: Helikon Könyvtár, Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.

Magyar Művelődéstörténeti Lexikon II: középkor és kora újkor: Calcagnini–Falkoner. Főszerk. Kőszeghy Péter. Bp.: Balassi Kiadó, 2004. 495 p.

A MAMŰL a magyar középkornak és a kora újkorának, 19. századi kifejezéssel a régiségnek lelikona, az első magyar művelődéstörténeti lexikon. A kötet összeállítói szerint a művelődéstörténet a szaktudományok által kihatott tudományselekt (irodalomtörténet, művészettörténet, zenetörténet, jogtörténet, nyelvtörténet, filozófiatörténet, orvoslástörténet, ipar- és mezőgazdaságtörténet, pénztörténet stb.) együttes, komplex vizsgálata. A lexikon néhány címszava: Calepinus-szótár, cenzúra, cigányok, ciszterciek, ciszterci könyvtárak, Collegium Christi, Corvina könyvtár, Czeh-kódex, csíksomlyói ferences nyomda, csizió, Dávid Ferenc, domonkosok, egri Főegyházmegei Könyvtár, egyetem, egyetemi könyvtárak, egyházi zeneélet a középkorban, egyszarvú, erdélyi fejedelmi udvar, Érdy-kódex, ereklyetisztelet, az esztergomi érseki palota falkepei, étkezés, evangélikus liceumok, evangélista szimbólumok, fajansz.

Mariazell és Magyarország: 650 év vallási kapcsolatai. A „Magna Mater Austriae et Magna Domina Hungarorum” nemzetközi konferencia előadásai, Esztergom (2002. május 6–9.) és Mariazell (2002. június 3–6.). Szerk. Walter Brunner, Helmut Eberhart, Fazekas István, Gálffy Zsuzsanna, Elke Hammer-Luza, Hegedűs András. Esztergom–Graz, 2003. (Strigonium Antiquum VI.) 220 p.

(Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchiv Band 30.)

2002-ben Mariazell és Esztergom testvérvárosi kapcsolatot létesített egymással. Ez az esemény nemcsak a szokásos ünnepekre adott alkalmat, hanem lehetőséget nyújtott a két város történelmének és kultúrájának tudományos összehasonlítására is, különösen a híres zárandokhely, Mariazell, Magyarország és az egykori magyar királyi házzal való sokrétű történelmi kapcsolatának elemzésére. A kötet tartalma: I. Mariazell mint zárandokhely: *Walter Brunner*: Szemlévénnyek Mariazell történetéből; *P. Benedikt Plank*: Mariazell és St. Lambrecht. Egy mozgalmas kapcsolat története. *Helmut Eberhardt*: A mariazeelli zárandokhely története és jelentősége. *Peter Wiesflecker*: A Habsburgok és Mariazell. *Heidelinde Fell*: A mariazeelli Miasszonyunk zárandoktemplom építéstörténetének és berendezésének rövid áttekintése. *Gerhard Jaritz*: A mariazeelli nagy csodaoltár avagy a Szűzanya „mindenhatóságának” jele. II. Mariazell és Magyarország: *Barna Gábor*: Mariazell és a magyar zárandoklatok; *Szovák Kornél*: Nagy Lajos király és Mariazell; *Prokopp Mária*: Nagy Lajos magyar király (1342–1382) művészetpártolása Mariazellben; *S.E. Mons. Ladocsi Gáspár*: Mariazell és az esztergomi érsekek; *Fazekas István*: Mariazell és a magyar nemesség a barokk korban; *P. Bánhegyi Miksa*: Mariazell és Celldömölk; *Kovács József László*: „Ekkor megígérte, hogy Máriacellbe zárandokol...” A magyarországi németység zárandoklatjai Mariazellbe a középkortól napjainkig. III. Esztergom – Magyarország egyházi központja: *Horváth István*: Esztergom a középkorban. *Hegedűs András*: „Caput, Mater et Magistra” Az esztergomi érsekek szerepe a magyar állam és egyház ezeréves történelmében; *Beke Margit*: Mindszenty József esztergomi érsek, bíboros fáradozása az európai kapcsolatok kiépítéséért 1945–1948 között és kapcsolata Mariazellel. IV. A zárandoklat – szakrális és profán szempontok: *Tóth Sándor*: Búcsújárások (zárandokhelyek) a magyar irodalomban; *Karl M. Woschitz*: Homo Viator Religiosus. Úton a szakrális felé; *Josef Weismayer*: A zárandoklat mint a keresztyén élet metaforája. A zárandoklat jelenségének teológiai és spirituális szempontjai; *Leopold Neuhold*: Ember az úton. A vallásosság tapasztalati dimenziója; *Gabriele Ponisch*: „Vessel-Rituality” – Cselekmény és élmény a jelenkori zárandoklatokon; *Christoph Daxelmüller*: Mária és Diana hercegnő – Tradíció és világi vassásosság.

A kötet két nyelven, magyarul és németül is megjelent.

Mariazell és Magyarország: egy zarándokhely emlékezete: vezető a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumának kiállításához, 2004. május 28–szeptember 12. A kiállítást rend. és a vezetőt ... szerk. Farbaký Péter, Prékopa Ágnes és Serfözö Szabolcs. Bp.: Budapesti Történeti Múzeum, 2004. 35 p.

Budapest egyik legnagyobb barokk épületét, az egykori trinitárius kolostort több mint 250 éves fennállása során sokféle célra használták, volt laktanya, katonai ispotály és hadiraktár is, majd a 20. század eleji tulajdonosa kastélyként állította helyre. 1935-ös végrendeletében a fővárosra hagyta. A kiállítás a Zichy család támogatásával 1745–1760 között emelt épület legkorábbi történetéig, a trinitárius kolostor és templom alapításáig vezet vissza. Az alapítás és a hely elnevezése (Kiscell, régi német nevén: Klein-Mariazell) szorosan összefügg a Mária-tisztelet és a zarándoklatok történetével. „Kis Máriacell ugyanis a 18. században búcsújáráhely volt, a kolostor templomában a felső-stájerországi Mariazell kegyszobrának másolatát őrizték és tisztelték. 1783-ban II. József rendeletének értelmében a trinitáriusok kiscelli konventje is megszűnt. A kolostor felszerelését a kincstár elárverezte, s az állam magát az épületet is birtokba vette. A templom barokk díszítése már a 18. században elpusztult. Az egykori zarándoktemplom ma a Kiscelli Múzeum templomtereként ismert. A templomtérben rendezett kiállítás Kiscell barokk kori történetét, s ennek kapcsán a celli Szűzanya magyarországi tiszteletét mutatja be a zarándoklatokhoz kapcsolódó tárgyi emlékek segítségével.

Markus, Robert A.: Nagy Szent Gergely és kora. Bp.: Paulus Hungarus-Kairosz Kiadó, 2004. 308 p. (Catena. Monográfiák 5.)

A szerző könyvében Nagy Szent Gergely arcképét igyekezett történelmi keretbe illeszteni. Ahhoz, hogy megértsük Gergely munkásságát, mindkét világot alaposan fel kell térképezni: a társadalmi valóságot, melyben élt, és a szellemi, képzeletbeli világot, amelyet kialakított magának. Ezért lett a kötet címe a Nagy Szent Gergely és kora. Gergely rövid életrajzának felvázolása után intellektuális és szellemi világának legfontosabb mérföldköveit mutatja be. Szellemissége a latin egyházatyák hagyományába illeszve érthető meg igazán: ez gondolkodásának éltető háttere. Célja, hogy a pápára jellemző, vagy általa sokat emlegetett gondolatokból szeretné leszűrni, hogyan vélekedett az őt legmélyebben foglalkoztató dolgokról. A kötet az elismert, magyar származású angol kutató műve Nagy Szent Gergely halálának ezernégyszázadik évfordulójára jelent meg.

Molnár Antal: Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez. Bp.: METEM, 2004. 189 p. (METEM-könyvek 45.)

A kötet a METEM által kiadott sorozat harmadik kötete, amely egy több éves kutatási terv jegyében a hódolt Magyarország katolikus egyházi intézményrendszerének történetét mutatja be. A török megszállta országrész magyar világi intézményeinek (állami és földesúri adóztatás és birtokigazgatás, nemesi egyházmegye, mezővárosi és falusi önkormányzatok, parasztvármegye) működését kutatók generáció vizsgálták, az egyházi struktúrára viszont sokkal kevesebb figyelem jutott. A szerző egyháztörténeti terepvizsgálatainak ez a kötete az Alföld középső és keleti részének katolikus egyházi intézményrendszerét mutatja be: a kalocsai érsekség, a váci és a váradi püspökség, illetve az alföldi katolicizmus egyik legfontosabb központja, Kecskemét török kori egyházi historiájával ismerteti meg az olvasót. A török uralom alá került országrészek közül leginkább az Alföld viszonyait ismerjük, ennek ellenére a katolikus egyház alföldi működésének bemutatása számos újdonsággal szolgál a téma kutatói számára.

Örömben és bánatban csendesen: tanulmányok a 350 éves Tatai Egyházmegyéről. Összeáll. Szabó Előd, szerk. Zsengellér József. Pápa: Pápai Református Teológiai Akadémia, 2004. 136, [13] p. (Pápai eperfa könyvek, 11.)

A kötet egy nagyobb munka előkészülete. Az egyházmegye 350 éves jubileuma alkalmából megjelentett kiadvány előkészítő jellegű. A kötet tartalma: *Jakab Bálint*: Változó idők, változó emberek. A Tatai/Komáromi Református Egyházmegye 1949–58 között; *Szabó Előd*: A Pápai Tudományos Gyűjtemény irodalma a Tatai Református Egyházmegye gyülekezeteiről; *Gerecsei*

Zsolt: Nyomtatott és kéziratos gyülekezettörténeti munkák a tatai egyházmegyében; *Ifj. Márkus Mihály*: Díjlevelek; *Szabó Előd*: A Tatai Református Egyházmegye területi változásai; *ifj. Kúti József*: Térképek a Tatai Református Egyházmegye történetéből.

Örvendezz, királyi város...”: a Szűz Mária-prépostság és temploma = “Rejoice, royal city...”: the provostry and church of the Virgin Mary. Szerk. Cserményi Vajk, Lakat Erika, Szívósné Csorba Erzsébet. Tanulm. Bartos György et al. Székesfehérvár: Szent István Király Múzeum, 2004. 44 p. (A Szent István Király Múzeum közleményei D. sorozat, 290.)

Péter Katalin: A reformáció: kényszer vagy választás? Bp.: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004. 124 p. (Európai iskola)

A könyvben a történeti Magyarországon végbement reformációról van szó. A reformáció forradalom jellegét Magyarországon nem lehet keresni. 1514 után itt nem volt nagy erőt felvonulató társadalmi mozgalom. Kiváló, nagy műveltségű értelmiségiek léptek fel Luther Márton tanításaira hivatkozva, és ugyancsak művelt, s nagy hatalmat birtokló urak támogatták őket. A kérdés az, ki kezdeményezett. Az elit lépett fel az egyszerű ember tudásával szemben, vagy az utóbbi igényelt új tudást: A hatalom nem az ő kezében volt, viszont nagyobb részt kapott belőle a reformációval – vagy a korábbinál kiszolgáltatottabbá vált a reformáció során a „szegény község”. Töprengései időhatárát 1444–1590 között helyezte el. 1590 a Vizsolyi Biblia megjelenésének a dátuma. A teljes bibliafordítás a reformáció munkásainak legnagyobb szellemi teljesítménye. A Károlyi Gáspár fogalmazásában fennmaradt szöveg máig ható érvennyel fektette le a magyar nyelv normáit.

Rác Piusz: Ferencesek az ország nyugati részén. Zalaegerszeg: Szűz Máriáról Nevezett Ferences Rendtartomány, 2004. 251, [4] p. (Ferences írárok)

Karácsonyi János rendtörténete (1923–1924) óta nem született hasonló jellegű monográfia a ferencesek magyarországi történetéről – igaz, a szerző csak a mariánus rendtartomány történetét tekinti: I. Általános rendtörténet. II. A provincia tevékenysége a századok folyamán: hazafias és szociális tevékenység, irodalmi és művelődési tevékenység: kódex-irodalom, rendtörténeti- lelki- és imakönyvek, a könyvtárak szerepe, lelkipásztori és térítő tevékenység. III. Ferences iskolák. IV. Századunk: a tartományok új felosztása, a rendek működésének megvonása 1950, fegyelmi élet a 20. század első felében. V. Az új élet megindulása 1989. VI. Elöljárók és megbízottak a rend vezetésében. VII. Provinciánk szokásaiból: Liturgikus szokások a tartomány életében. VIII. A Mariana Provincia volt és jelenlegi kolostorainak (44) rövid története. IX. Függelék: pl. misszióból írt levelek, a generális és a provinciális levelezése a malackai reform idejéből, pecsétlenyomatok.

Rajki Zoltán: Egy amerikai lelkész magyarországi missziója. John Friederick Huenergardt élete és korának adventizmusa. Bp.: Lucidus Kiadó, 2004. 183 p. (Kisebbségkutatás könyvek)

Magyarország lakosságának vallási összetételében a 19. század második felében új protestáns felekezetek megjelenése hozott változást. Előbb a nazarénus, majd a baptista, a század legvégétől pedig a Heted Napi Adventista misszió híveinek száma növekedett. A nazarénusok és a baptisták első évtizedeinek történetét, ha nem is minden részletében, de viszonylag jól föltárta a kutatás, az adventistákét azonban mindeddig kevésbé – annak ellenére, hogy az előző kettőnél tudatosabban és szervezettebben terjesztették hitüket. Ez a könyv a történetkutatók adósságából szeretne törleszteni. Központi alakja John Friederick Huenergardt (1875–1955). Az volt a feladata, hogy irányítsa Magyarországon az adventista missziót és segítse azt személyes térítő munkával.

A reformáció útja Szatmár-Beregben. Fotó Hapák József. [Budapest]: Mo. Ref. Egyh., [2004]. [36] p. (Európai utak)

Rufinus, Tyrranius: Az egyiptomi szerzetesek története. Ford. bev. és jegyz. Pataki Elvira. Piliscsaba: PPKE BTK, 2004. 137 p.

Az egyiptomi szerzetesközösségek és remetek életét zarándokút keretében bemutató *Historia monachorum* címen fennmaradt, görögből latinra fordított elbeszélés-gyűjtemény a kereszténység történetének, az aszketikus mozgalmak kialakulásának fontos dokumentuma, emellett a laikus hívők erkölcsnemesítő olvasmányául szánt, művészi igénnyel megformált irodalmi alkotás. Elbeszéléseinek célja az aszkézis révén a földi életből a matériát mind teljesebben kizáró, a követtelő emberi természetén túllépő, a lélekké átlényegülő, a kegyelmi állapot jegyeit magukon viselő remetek és szerzetesek példaképi állítása, melyet értékes adalékként a világi közösség kötelességében megélhető szentségi élet bemutatása egészíti ki. A szerzetesség ideáljának nyugati terjesztői között mindenekelőtt Cassianus, Szent Jeromos és Rufinus játszott kiemelkedő szerepet.

Samay László: A Faddi Római Katolikus Egyházközség krónikája. Fadd: Római Katolikus Plébániahivatal, 2004. 67 p.

Sáros András: A Jászberényi ferences templom története. Szerk. Sáros László. Jászberény: KÉSZ Jászberényi Csoportja, 2004. 83 p. (KÉSZ könyvek, 2.)

A műemlékek iránti nagy érdeklődés tette szükségessé ezen kötet kiadását, melynek gerincét Szántó Konrád műve (A jászberényi ferences templom története) adja, azzal a változással, hogy az újabb kiadvány tartalmazza a legújabb kutatások adatait is. A munka elsősorban ismeretterjesztő cél szolgál – írja a szerző, a városba látogató érdeklődőknek szánja a színes fényképekkel gazdagon illusztrált szép kiadványt.

Sperlágh Sándor: Középkori templomos könyv. Bp.: Panoráma, 2004. 129 p.

A könyvben hatvanegy magyar, magyarországi középkori templom, illetve kápolna szerepel. A végső kiválasztást a fotogenitás vezérelte. Továbbá szelekciós elvként érvényesült a csak nagyon szűk körben ismert, más hasonló művekben nem feldolgozott kis „templom-gyöngyszemek” előtérbe állítása, amilyenek pl. Szenyér, Hévízgyök. Zubogy, Csenger vagy Kisszekeres templomai. A középkori templomok bemutatása a helységek alfabetikus sorrendjét követi. A hozzájuk fűzött ismertető szövegek elsősorban az építészeti, stílusbeli sajátosságokat foglalják össze röviden.

Stockinger Artúr: Puszták plébánosa. Emlékkönyv. Bp.-Nagydorog: Magyar Almanach, 2004. 112 p.

Szabó András: A késő humanizmus irodalma Sárospatakon, 1558–1598. Debrecen: Hernád, 2004. 133 p. (Nemzet, egyház, művelődés 1.)

Szabó András jelen kötete az 1990-re összeállt kandidátusi értekezés átdolgozott szövege, amely azonban jegyzeteiben sokkal több annál: a szerző hozzáírta a tizenöt év alatt megjelent szakirodalmakat. A kötet továbbra is igen hasznos, és a szélesebb közönség is megismerkedhet a sárospataki iskola 16. századi szellemi képével. A kötet fejezetei: Késő humanizmus. Egy irodalomtörténeti korszakmegjelölés háttéréről, A protestáns humanista iskola, A sárospataki protestáns iskola kezdetei, Tanárok, diákok és prédikátorok Sárospatakon: 1558–1600, I. Melanchthon tanítványai: 1558–1576. II. Humanisták és teológusok: 1576–1598, Sárospatak a korabeli Magyarországon és Európában. A humanista levéltől az orációig, A latin nyelvű alkalmi vers, Nyelvtudomány latinul és magyarul. Az orvoslás és a természettudományok, Történetírás, jog, filológia, Vitairat és enciklopédikus teológia, Az iskola diákságának társadalmi összetétele. Függelék: Tanárok, diákok és lelkészek Sárospatakon.

Török József: A tizennegyedik század magyar egyháztörténete. Bp.: Mikes Kiadó, 2004. 239 p. (Keresztény századok)

A szerző szerint talán aránytalanul tűnhet, hogy a 14. század keretében belül kiemelten foglalkozik a szerzetesi közössége bemutatásával – de nem véletlenül teszi ezt. A pálos rend magyar és esztergomi liturgikus hagyományt őrző volta miatt érdemelte ki a nagyobb terjedelmet. A karthauzi rend viszonylagos nem ismertsége miatt részesült bővebb bemutatásban, s főként mert négy monostora lelki fellelvár volt. Az Egyháznak létezik lelkeségi és kegyelmi történelme is, ami e rendnél érzékelhető a leginkább. A johannita lovagok pedig a nemzetközi szakirodalom révén más országokban ismertebbek, mint a hazai történelmi köztudatban. Bemutatásra kerülnek még természetesen a régi szerzetesrendek (bencések, premonstreiek, ciszterciek) és a koldulórendek is.

Tusor Péter: A barokk pápaság, 1600–1700. Bp.: Gondolat, 2004. 386 p.

A barokk pápaság az európai történelem egyik legizgalmasabb periódusában „játszódik”, melyet hol az ellenreformáció, hol a katolikus reformáció, illetve a katolikus reform, hol pedig együttesen az ellenreformáció és a katolikus reform korának szokás nevezni. Azonban az újabb kutatások eredményeinek köszönhetően a reformáció *versus* ellenreformáció-katolikus reform paradigmán túllépve már sokkal inkább arról beszélhetünk, hogy a kora újkori Európa társadalmi és kulturális változásainak kihívására, azok megoldására összesen öt jelentősebb, bár különféle típusú, mégis azonos irányba mutató és történetileg egyenrangú válasz született: az evangélikus (lutheri), az anglikán, a református (kálvini), az unitárius és a katolikus. A barokk pápaság ez utóbbi centrumába vezeti be az olvasót. Közvetlen és közvetett interpretációja végső soron azon probléma bemutatására irányul, hogy a 16. század második felében páratlan modernizációt felmutató katolicizmus központi intézményrendszere miért indult mégis hanyatlásnak a következő évszázad évtizedeiben. Tágabb értelmezésben a pápaság modelljén keresztül azt kívánja bemutatni, hogy miként feszítette szét az állam, a társadalom, a tudomány és a kultúra fejlődése az őket jószerével új és sok esetben mindmáig kontinuus alapokon megteremtő konfesszionális kereteket.

Öt fő terület vizsgálatának keresztmetszetéből érthetjük meg a pápaság korabeli történetét: 1. a Szentszék és az európai politika; 2. az Egyházi Állam gazdasági, társadalmi és pénzügyi viszonyai; 3. szorosan ide kapcsolódva, de mégis önállóan a nepotizmus problémája; 4. a pápai döntéshozatali szisztéma felépítése és működése; 5. egyházkormányzat és egyházpolitika, vagyis Róma és a fontosabb (francia, spanyol, német) részegyházak viszonya, tágabb értelmezésben a világegység irányításának kérdésköre. Az 1600–1700 közötti mozgalmas évszázad önálló és kompakt vizsgálatát az teszi indokolttá, hogy a Szentszék politikai szerepének és lehetőségeinek beszűkülése, a gazdasági és társadalmi viszonyok megmerevedése, a hivatali rendszer túlbürokratizálódása, a katolikus reform megtorpanása és a kiformálódó barokk pápaság számos más, ekkor túlsúlyra jutó jellemzője ezt a periódust világosan elkülönítette a korábbi évszázadtól.

Tusor Péter: Magyar történeti kutatások a Vatikánban. Bp.–Róma: Gondolat, 2005. 229 p. (Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I, Vol. 1.)

Egy magyarországi tudományos intézményi bázis hiányában a vatikáni magyar kutatások ügye sem most, sem pedig az elkövetkező száz évben megint csak nem lesz sikertörténet. Elegendetlenül szükség van egy olyan, a Fraknoi-intézettel szorosan együttműködő hazai intézményre, amely megteremti a római forrásanyag feldolgozásának szakmai kereteit. Azaz 1. kellő áttekintéssel rendelkezik a lelőhelyekről, figyelemmel követi a nemzetközi szakirodalmat és biztosítja a szükséges művek itthoni hozzáférhetőségét; 2. a folyamatosság megőrzése érdekében gondoskodik az utánpótlás kineveléséről; 3. megteremti a kéziratban maradt régi és a születő, születendő újabb eredmények megfelelő formában történő közzétételének feltételeit. Valamennyi szempont egyaránt fontos és megvalósításuk hosszú évek építőmunkáját igényli – olvashatjuk a szerző gondolatait, aki kötete első részében áttekinti a vatikáni magyar kutatásokat, majd közli a magyar kutatók vatikáni hagyatékait (33 dokumentum).

A vallomás szavai: Pátimókkha: a korai buddhizmus szerzetesi szabályzata. A Tan Kapuja Buddhista Főiskola. 2. kiad. Budapest: A Tan Kapuja Buddhista Főiskola, 2004. 103 p.

Az ételteknek és az ezekből fakadó rendszabályoknak igen fontos szerep jut a Buddha által hirdetett megvilágosodási úton. Ő maga nevezi a rendszabályokat és a tanításokat azon két pillérnek, amelyekre a szerzeteseknek a szellemi úton támaszkodniuk kell. E kettő nem választható szét, hiszen a rendszabályok és előírások a tanítás szelleméből nyerik értelmüket. A tanítás célja az ember felszabadítása és hamis énségének kioltása, ezért az előírások és a hétköznapi cselekvések is mind ennek a célnak a szolgálatában állnak. A szerzeteseknek az élet minden területén megnyilvánuló sajátos életmódja a mindig változó körülményeknek megfelelően, fokozatosan alakult ki. Általában maga a szerzetesi életmód hozta felszínre az újabb, megoldásra váró problémákat, melyekre a Buddha a Tan szellemének megfelelő megoldást adott.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 2005

Barbier, Frédéric: A könyv története. Bp.: Osiris Kiadó, 2005. 400 p. (Osiris kézikönyvek)

„A nyomtatott és kéziratos könyv története a mai francia történetírás egyik legígéretesebb kutatási területe. A könyvtörténet a kultúrtörténet részét képezi, kutatóinak ugyanakkor komoly interdiszciplináris felkészültséggel is kell rendelkezniük, hiszen választott tárgyuk számos pontos érintkezik a gazdaság-, a technika-, a társadalom- és a politikátörténettel is. A könyvtörténet a történetírás azon területe, amelyben az utóbbi húsz év során a legtöbb eredményes kísérlet történt az összehasonlító szemlélet és módszer működtetésére. Az új évezred kezdetén két okból is különösen nagy figyelmet kell fordítani a könyv és az írásbeliség történetének feltáró-elemző jellegű vizsgálatára. A könyvtörténeti kutatások hozzásegítettek bennünket ahhoz, hogy új perspektívából lássuk a média jelenkori forradalmát: az írásbeliség története szolgáltatja a kulcsot a legújabb médiumok működésének megértéséhez. Jelen kötet nemcsak a kutatások eredményeiről, hanem azok módszertanáról és nehézségeiről is beszámol. A szerző a könyvtörténet egyik legnagyobb francia művelője.

Galla Ferenc: Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században. Sajtó alá rend. Fazekas István. Bp.–Róma: Gondolat, 2005. 404 p. (Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I, Vol. 2.)

Az 1622-ben alapított római missziós főhatóság, a Sacra Congregatio de Propaganda Fide kitűzött céljai között a pogány misszió szervezése és irányítása mellett a diaszpórában élő katolikusok lelki gondozása, illetve a protestáns és ortodox keresztények megtérítése is szerepelt. E célkitűzések miatt a török támadás nyomán három részre szakadt kora újkori Magyarország mindhárom része is a Propaganda Kongregáció működési területének számított. A katolikus egyházszervezet felbomlása, a felszentelt püspökök kevés száma indokolta, hogy a török által meghódított területeken is működő két ferences rendtartomány, a mariánus és a szalvatoriánus is különleges felhatalmazásokat próbáljon szerezni Rómából. A magyar ferences rendtartományok és a Propaganda között szorosabb kapcsolathoz vezetett, hogy mindkét tartomány megújulásában nagy szerepet játszottak az olasz szerzetesek, akik a Kongregáció nyújtotta lehetőségekkel magyar rendtársaiknál jobban tisztában voltak.

Galla Ferenc (1888–1977) munkáinak egy része kéziratban maradt, ezek a Magyar Országos Levéltárban vannak. Kiadatlan tanulmányai oly értékeket jelentenek, amelyek mindenképpen kiadásra méltóak. Ennek tudatában járt el Fazekas István, amikor a kötet sajtó alá rendezését elvállalta.

Mezőváros, reformáció és irodalom: (16–18. század). Szerk. Szabó András. Bp.: Universitas, 2005. 236 p. (Historia Litteraria 18.)

A kötet a 2001-ben Nagykőrösön rendezett régi magyar irodalmi konferencia tanulmányait adja közre: *Erdélyi Gabriella*: Obszerváns és protestáns reform: a közösség és a földesúr hitváltása (Esettanulmány). *Csepregi Zoltán*: A mezőváros és a földesúr diskurzusa vallási kérdésekben Brandenburgi György kelet-magyarországi és felső-sziléziai uradalmában 1523–1543. *Bessenyei József*: Enyingi Török Bálint és a reformáció (Pápa mezőváros reformációjának kezdetei). *Szabó András*: Reformáció Északkelet-Magyarországon: meggondolkodtató esetek. *Amadeo Di Francesco*: Gondolatok a 16. századi magyar zsoltárparafrázisok és bibliai históriák új értelmezéséhez. *Oláh Szabolcs*: A hívő ember képe és a lelkipásztori felügyelet nyelve Melius Péter igehirdetésében. *Balázs Mihály*: Karádi Pál Simándon. *Ács Pál*: Sásvár bég históriája. *Historia cladis Turcicae ad Naduduar, 1580. J. Újváry Zsuzsanna*: Egy hajdanvolt mezővárosi polgárcsalád, a mezőszegedi Szegedi család házassági-társadalmi kapcsolatai a 16–17. században. *Nagy Levente*: Főúri és értelmiségi reformáció egy idegen példa alapján: az erdélyi román reformáció. *Tusor Péter*: A katolikus felekezet-szervezés problémái az 1630–1640-es évek fordulóján (Egy Rómába írt egri püspöki jelentés alapján). *Kovács József László*: A „törökös” Simándi Bodó Mihály. *Heltai János*: Geleji Katona István mint udvari prédikátor. *Petróczi Éva*: Sion várai. A mezővárosok szerepe a magyar puritán irodalom keletkezésében és befogadásában. *Csorba Dávid*: „Bánkódó lélek” és mezővárosi társadalom: id. Köleséri Sámuel prédikációi. *Bagi Zoltán*: Szentés város református közössége a 18. században a Béládi István, Gál István és a Kiss Bálint által írt eklézsiatörténet alapján. *Novák László Ferenc*: Nagykőrös mezőváros, különös tekintettel a 17–18. századi írásbeliségre. *H. Kakucska Mária*: Mezővárosok a magyar irodalomban, avagy Arany János és Orczy Lőrinc.

Molnár Antal: Mezőváros és katolicizmus: Katolikus egyház az egri püspökség hódolt-sági területein a 17. században. Bp.: METEM, 2005. 322 p. (METEM-könyvek 49.)

A kötet a hódolt Magyarország katolikus egyházi intézményeit és azok működését tárgyaló sorozat negyedik kötete. A szerző egy, a korábbiaknál sokkal jobb forrásadottságú régiót mutat be. Az egri egyházmegye török uralom alá került területei: Borsod megye déli fele, Heves megye és a Jászság településeinek nagy része, Gyöngyös központtal katolikus maradt a török hódítást követő évtizedekben is. A ferences rend folyamatosan biztosította a szerzetesek utánpótlását a mezőváros kolostorában, a 17. században az egri püspökök kitartó munkájának köszönhetően helyreállt a plébániahálózat, és 1634-ben megnyílt a jezsuiták gyöngyösi középiskolája is. A gyöngyösi egyházi intézményeknek bőséges levéltári forrásanyag maradt ránk, ennek segítségével választ kereshetünk a katolikus egyházi intézmények működésére. A gyöngyösi példa mindenekelőtt arra világít rá a korábbinál hangsúlyosabban, hogy a katolikus és a protestáns felekezetközvetítés a legtöbb esetben valóban párhuzamos jelenségeket eredményezett. A gyöngyösi katolikus intézmények vallási és művelődési kínálata egészen bizonyosan nem maradt el az alföldi református mezővárosok lehetőségeitől.

A Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár régi állománya I.: ősnymotatványok, XVI. századi nyomtatványok, régi magyar könyvtár: katalógus. Összeáll. Emödi András. Bp.: Akadémiai Kiadó–Egyházmegyei Könyvtár-Országos Széchényi Könyvtár, 2005. 295 p. (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei 1.)

A kötet a Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtárban őrzött régi könyvállomány legértékesebb részeinek katalógusszerű bemutatására vállalkozik. Ezzel a kötettel egy új sorozat indult el, melynek egyes darabjai a könyvtár teljes, 1801 előtt nyomtatott állományát tárják fel. Mostani elnevezésével és könyvállományával a könyvtár több, az egyházmegye területén létező könyvgyűjtemény teljes és esetenként csak részleges összevonásával jött létre 1998-ban, gyűjtőkönnyvtárként. Állományának gerincét a püspöki és szemináriumi könyvgyűjtemények, illetve a nagy részben érintetlen káptalani állomány alkotják. Az összeállítás az Egyházmegyei Könyvtár összetételének jelen állapotát rögzíti, s nem célja az utóbbi évtizedekben az egyes rész-

állományok államosított vagy elpusztult (részben ismert), a katalógushoz kapcsolódó tételeinek számbavétele. Jelen katalógus jegyzékbe foglalja az egyházmegye területén fellelhető összes ősnymotatványt, antikvát, RMK-kötetet, ugyanis ezen könyvek zömét megőrzésre az Egyházmegyei Könyvtárban lett elhelyezve.

Vadászi Erzsébet–Zombori István: A Szegedi Püspöki Palota. Megjelent a püspökség alapításának 975. a püspöki palota és a székesegyház átadásának 75. évfordulója alkalmából. Szeged: Szeged–Csanádi Püspökség, 2005. 96 p.

Az igényes, szép kivitelű kötet két tanulmányban mutatja be a Szegedi Egyházi Központot: *Zombori István: A Szegedi Egyházi Központ létrejötte 1923–1930. Vadász Erzsébet: Rerrich Béla és a Szeged-Csanádi Püspöki Palota. A csanádi püspökség története az újrakezdekések története. A Gellért püspök által alapított püspöki székhely időről időre áldozatul esett a támadásoknak, és mindig újabb építkezésre volt szükség. A 13. század első fele a tatárpusztítás, majd a török támadások, 1514-ben Dózsa serege, végül a török 1551-ben bevette a püspöki székhelyet. 1686-ban a török kiűzése után Szeged lett az ideiglenes püspöki székhely. A szegedi „ideiglenes” állomás 1734-ben szűnt meg, ekkor költözött Temesvárra a Csanádi püspökség. A trianoni békeszerződés után új helyzet állt elő. Temesvár immár a román állam városa volt – az 1911-től a csanádi püspökséget betöltő Glattfelder Gyulának 1923-ban el kellett hagyni az országot. Szegedre jött, s a püspökséget felvirágoztatta. Nagy támogatója volt Klebelberg Kunó vallás- és közoktatási miniszter. Modern egyetemi és egyházi épület-központ létrehozásával egy új, 20. századi városközpontot alkottak meg, melynek központja a Dóm-tér, a Fogadalmi templom (1930-ban szentelték fel) köré emelt épület létrehozásával egy látványában és funkciójában minőségileg magas színvonalú épületgyűttes jött létre. Ennek egyik szárnya volt az egyházi központ, a másik két szárnya pedig a szegedi egyetem főbb intézeteinek biztosított helyet. Az egész tér épületgyűttesének megtervezését Rerrich Bélára bízták.*

Zombori István: A Szeged–Csanádi Püspökség: Egyházmegyei Múzeum és Kincstár. Megjelent a püspökség alapításának 975. a püspöki palota és a székesegyház átadásának 75. évfordulója alkalmából. Szeged: Szeged–Csanádi Püspökség, 2005. 72 p.

1995-ben került sor az évtizedeken át állami kézben lévő, majd 1989 után visszaadott egykori Szent Imre kollégiumban kialakított egyházmegyei múzeum és kincstár átadására, amelyet Gyulay Endre megyéspüspök nyitott meg. A Szeged kulturális és művészi életét tíz éve gazdagító állandó múzeum és egyházművészeti kiállítás fontos előrelépést jelent a város és az egyházmegye életében. Nemzeti vagyonunk felbecsülhetetlen értékeiről van szó. Tükrözik az évszázadok folyamán felhalmozott kulturális örökséget, tanúsítják azt a jelentős szerepet, amelyet a katolikus egyház betöltött. A kiállítás igyekszik minél teljesebb képet adni a katolikus egyház által a templomdíszítésben, az egyházi liturgiában használt tárgyairól.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

MEGPECSÉTEL TÖRTÉNELEM. KÖZÉPKORI PECSÉTEK ESZTERGOMBÓL Esztergom 2000. Szerk. Hegedűs András. 181 p.

A millennium alkalmából megjelentetett kötet a magyar szfragisztika világába enged betekintést, az „ország második legnagyobb középkori oklevélgyűjteményét őrző Prímási Levéltár és az Esztergomi Főkáptalani Levéltár” 12. századtól a középkor végéig terjedő pecsétállományának legszebb darabjait mutatja be, valamint két tanulmány mélyíti a témáról szóló ismereteinket.

A pecsét az emberiség egyik legrégebb hitelesítő jegye. Fontos információkat közöl tulajdonosáról, az oklevél a sértetlen pecséttel együtt biztosított csak jogot, emellett a pecsétkép kor- és művészettörténeti tanulmányokra is lehetőséget biztosít – sokrétűsége folytán nem véletlenül tart számot a történetkutatás érdeklődésére.

Az első, Hegedűs András tanulmánya egy korábbi, 1998-ban megjelent cikkének¹ rövidített változata, melyhez apropóul szolgált Károly Róbert középpecsétségének egy ezideig közöletlen lenyomata, mely lehetőséget biztosít ismereteink további bővítésére, árnyalására.

A tornagallér használatával ismertet meg, mely a címertörés eszköze, Nyugat-Európában legkövetkezetesebben az angolok címerhasználatában lehet megfigyelni. A tornagallérral tört címert a legidősebb fiú használja apja életében, majd halála után a teljes, törés nélküli címert használja. A franciáknál az elsőszülött már apa életében használhatta a teljes címet, míg a másodsülött – neve Fülöp Ágost óta orléansi herceg – törte meg címerét a tornagallérral.

A tornagallér Károly Róbertnél is feltűnik. Címerében egyesíti a szicíliai és a magyar címet, melyben a kettős kereszt a magyar királyi hatalmat jelképezi, a vágott mező az Árpádok családi címere, evvel fejezi ki Árpád-házból való származását, míg a lilomos mezőben lebegő tornagallér a szicíliai trónigényét jelzi. Ezt a címet, a nápolyi Anjou-uralkodók címerét feltehetőleg nagyapja, II. (Sánta) Károly halálától élete végéig használta. (Hegedűs András: A tornagallér használata I. Károly király pecsétjein)

A második tanulmány a hazánkban igen csekély számban előforduló lovas pecsétekkel ismertet meg, melyek hazánkban másfélszáz évvel később jelentek meg mint Nyugat-Európában. Eredetét a lovagságéval együtt a 11. század közepéig vezetik vissza.

1 Az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet által szerkesztett és a magyar királyi pecséteket feldolgozó katalógus számára irt cikk rövidített változata, melynek címe: A tornagallér használata I. Károly király középpecsétségén és más címeres emlékein.

Kialakulására hatással voltak a nyugati lovagok hispániai kereszties hadjáratai. A pecsétképeken feltűnő ábrázolások által nyomon követhetők az európai lovagi fegyverzet változásai: fegyvering, pajzs, páncél, sisak, vascipő.

A királyok, királyi hercegek és világi előkelők pecsétjeként 1200 körülől 1369-ig található meg hazánkban 17 változatban a lovas pecsétek. Kiemelkedő jelentőségű, rangjelző, de hazánkban nem alakult ki szokás, rendszer használatukat illetően. Szerepét, melyet Nyugat-Európában a lovas pecsét töltött be, a 14. századtól a Magyarországon a sisakpecsét veszi át és játssza el. (Veszprémy László: Lovas pecsétek Magyarországon)

A katalógusban bemutatott pecsétekről az ismertetőket a témához értő neves hazai kutatók írták: Hegedűs András, Lővei Pál, Takács Imre és Wehli Tünde.

A pecséteket tematikusan – uralkodói pecsétek, pápai pecsétek, bárói pecsétek, főpapi pecsétek, kisebb egyházi személyek pecsétjei, káptalani és konventi pecsétek, városi pecsétek, valamint intézmények és méltóságviselők pecsétjei és pecsétnyomókat – mutatja be, a pecsét típusoknak minél szélesebb skáláját felvonultatva. Minden szempontból prezentálja a középkori pecsét használat sokszínűségét. Anyaghasználatban a természetes, vörös és zöld viasz, az ólom és aranypecsétek; típusait tekintve a kisebb-, közép- és nagyobb-, titkos-, kettős-, felség- és gyűrűspecsétek, bullák; formájukra nézve a kerek és mandorla alakú pecsétek megtalálhatók közöttük.

Az uralkodói pecsétek közt a legkorábbi, II. Géza ólombullájától (1158) kezdve a legkésőbbi, II. Lajos titkos pecsétéjéig (1524) számos királyunk – Imre nagypecsétje (1202), II. András aranypecsétje (1233), V. István, ifjabb királynak és Stájerország hercegének kettőspecsétje (1267), I. Károly középspecsétje (1341), Albert király titkospecsétje (1439), II. Lajos magyar királyi bírói pecsétje (1517) – pecsétje megtalálható. Pecsétképükre jellemző az egységesség, többségük a trónon ülő uralkodót ábrázolja, nyitott koronával, egyik kezében az országalmával, másikkban liliomos jogarral. Hátoldaluknak pecsétképe már többféle képet mutat, bár nagyrészt háromszög – címeres vagy kettős kereszt-ábrázolású – pajzs látható rajtuk, de a koraiakra jellemző az önálló felirat is. Ez megfigyelhető a királynői, királynéi – Izabella királyné, Fenenna királyné, Mária királynő, Erzsébet királyné, Borbála királyné pecsétjei – pecséteken is: liliomos koronával a fején ül a trónon, liliomos jogarral egyik kezében. Az uralkodói pecsétek közt találkozhatunk az országtanács pecsétjével (1447), valamint Hunyadi János kormányzói pecsétjével, melyen feltűnik a Hunyadiak hollós pajzsa.

A pápai pecsétek egységesekek mind anyagukat – ólom-, mind formájukat – kerek –, mind pecsétképüket – előlapon Szent Péter és Szent Pál apostolok arcképe, ill. alakja, köztük kereszt, hátlapon az uralkodó pápa képe és felirat a nevével – tekintve. Ez az egységesség, bár három különböző időszak pápájának pecsétje tekinthető meg – III. Kelemen (1188), III. Ince (1198) és II. Pál (1465) –, nyomon követhető, bár az idők során az ábrázolásmód finomodott, fejlődött.

A bárói pecsétek közt nádori, tárnokmesteri, dalmát-horvát báni, országbírói pecsétek találhatóak, ahol a változatos pecsétkép jellemző, különböző állatábrázolások ill. pajzsos pecsétképek jellemzik őket.

A főpapi pecsétek közt található érseki, püspöki, bíborosi, zsinati auditori, pápai legátusi és pátriárkai pecsét is, melyek többnyire mandorla alakúak. A finom kidolgozású, gótikus fülke alakú trónon ülő főpap jelenik meg sokszor a pecsétképen. Érdekesség az alexandriai pátriárka kerek alakú pecsétje.

A kisebb egyházi méltóságok pecsétjei közt vicariusi, helynöki, olvasókanonoki, zsinati bírói, plébánosi és préposti pecsétek találhatók, ezen felül egyházi pecsétek közé tartoznak a társas- és székeskáptalanok és konventek (stephanita, premontrei, bencés) pecsétjei.

A városi pecsétek lehetnek szabad királyi városi és városi pecsétek. A legérdekesebb pecsét itt található. Újbánya város pecsétje, mely több szempontból is teljesen egyedi: a zöld viasz pecsét előlapja hatszögletű pecsétmező, míg hátoldala emberi arcot formál, maszkhoz hasonlít.

Az intézmények pecsétjei közt megtekinthető a velencei dózse, a bázeli zsinat, a krakkói dékán és az egyik szentgyörgyi gróf pecsétje.

Az igényesen elkészített kötet a téma iránt érdeklődők számára átfogó képet nyújt, mélyíti ismereteiket középkori pecsétekről, a művészi felvételeket kísérő alapos, lábjegyzetekkel ellátott ismertetőik által, amelyet az irodalomjegyzék is nagyszerűen kiegészít.

Révész Éva

PÁLOS FRIGYES

A TERESKEI TEMPLOM

Aszód, Osváth Gedeon Emlékére Létrehozott Múzeumi Alapítvány, 2000.

(Múzeumi Füzetek, 50. sz.) 120 p.

A Nógrád megyei Tereske bencés apátságát a 12. században alapították, temploma is ebben az időben épült román stílusban, amit később a gótika szellemében átépítettek. Bár a település a váci püspökség területén feküdt, a monostor – exempt egyházi intézményként – közvetlenül az esztergomi érsek *iurisdictio*ja alá tartozott. Az apátság első okleveles említése 1219-ből való: a Várad Regestrumban találjuk, hogy Treska apátja 20 márkányi összegért pereskedik a poroszlói apáttal. A középkorban a templom és az apátság Szent Benedek rendjének tagjainak tulajdonában volt. 1467-ben még bencés monostorként említi egy dokumentum, néhány évvel később azonban elnéptelenedett. Nem tudni, hogy a szerzetesek létszámának apadása, vagy valamilyen szerencsétlenség (tűzvész, amelynek nyomait a régészeti kutatások is föltárták) következtében.

Az apátságot és annak javadalmait Mátyás király 1470-ben hűséges emberének, a nagy humanista műveltséggel bíró Bajoni Istvánnak adományozta, aki később zágrábi, majd nyitrai püspök lett. Nevéhez az apátsági templom reneszánsz jellegű, költséges fölújítása fűződik. II. Ulászló idején az apátság (*monasterium Terkae St. Benedicti*) éves jövedelme 12 arany volt. A 16. századi források Apáca-Tereske néven említik a falut, mivel a monostort a Jagellók idején az esztergom-szigeti bencés apácaközösség birtokolta. A török háborúk nem kerülték el Tereskét sem, a falu csak a tizenöt éves háború alatt szabadult föl, s a környéken ekkorra nagy mértékben elterjedt a protestantizmus.

A templom 1713 óta véglegesen a váci püspökséghez került. Korábban az esztergomi érsekség is igényt tartott rá, s Pázmány Péter híres *Appendixében* (1626) – amely a középkori és kora újkori monaszterológia egy fontos forrása – az esztergomi főegyház-megyéhez tartozó elenyészett bencés monostorként szerepelt. A templom 18. századi a

barokk stílusjegyen véghezvitt renoválásról a váci püspök *canonica visitatio*inak jegyzőkönyvei adnak hírt. A tereskei apáti cím ekkorra címzetes egyházi méltóság lett, amelyet az uralkodó – később a váci püspök – 1760 óta rendszeresen világi papoknak adományozott.

Könyvében Pálos Frigyes történetileg bemutatja, valamint művészettörténeti és régészeti szempontból elemzi a tereskei templomot, külön részletezve építészettörténeti korszakait (román, gótikus, reneszánsz, barokk) és a napjainkban megtekinthető belsőt.

A templom középkori falfestményeit külön fejezetben tárgyalja. Ezek Szent László legendájából vett jelenetek: a lovagkirály küzdelmét ábrázolják a leányrabló pogány kun vitézzel. Külön érdekesség, hogy Ócsa (amely a László-kultusz központjában lévő, várad-előhelyi premontrei prépostság birtoka volt) és Tereske az a két hely, ahol az országot védő *Athleta Patriae* ábrázolásával találkozhatunk – nem határőrségi területen. Erre a könyv szerzője azt a magyarázatot adja, hogy az 1219-es oklevélben említett pert a tereskei bencés apát megnyerte, s fogadalomból templomában megörökíttette Szent László élettörténetének egyik fejezetét: a középkori eskütelek és istenítéletek színelve ugyanis gyakran a Szent László fejereklyéjét őrző váradi székesegyház volt (sőt, az esküt is az ereklye mellett tették).

Pálos Frigyes kötete művészettörténeti elemzéseket és helytörténeti adatokat (a szakirodalom és a váci egyházmegyei források alapján) egyaránt tartalmaz. A könyv érteket – az angol és német nyelvű összefoglaló mellett – a színes képmelléklet is emeli.

Miklós Péter

SULYOK HEDVIG

MAGYAR-OLASZ ÉS OLASZ-MAGYAR SZÓJEGYZÉK VERANCSICS FAUSTUS
DICTIONARIUMA ALAPJÁN
(LESSICO UNGHERESE-ITALIANO E ITALIANO-UNGHERESE IN BASE AL
DICTIONARIUM DI FAUSTUS VERANTIUS)

Szeged, Generalia, 2001. 196 p.

A *Nyelvészeti Füzetek* szótársorozatának (*Fasciculi Linguistici/Series Lexicographica*) második kötetét veheti kezébe az olvasó ezzel a kétnyelvű kötettel, amely a szegedi Generalia Kiadó gondozásában jelent meg. E sorozattal Tóth Szergej és Vass László főszerkesztők lehetőséget adnak nyelvészeti vagy nyelvészeti vonatkozású tudományágak szótárszerű bemutatására, másrészt a lexikológia különböző aspektusainak és területeinek feldolgozására.

1595-ben Velencében Niccolò Moretti nyomdájában egy ötnyelvű szótár látott napvilágot, melyet Verancsics Faustus, a XVI–XVII. század fordulójának egyik kiváló egyénisége, nagyműveltségű, széles látókörű politikus, korának legragyogóbb gondolkodója állított össze. Ahogyan a szerző az előszóban leírja, Verancsics 1551-ben született a dalmáciai Sebenicóban (Šibenik), ahová még ősei menekültek a törökök által megszállt Boszniából. Alig tíz éves, mikor apja kérésére magához vette őt nagybátyja, Verancsics Antal, aki a pécsi, majd az egri püspöki székből emelkedett esztergomi érsekké és Ma-

gyarország helytartójává. A főpap pozsonyi házában Faustus a humán tudományokkal ismerkedik, és a kor követelményeinek megfelelően fegyveres kiképzésben is részesül. Verancsics Antal, papi pályára szánva unokaöccsét, 1568-ban Padovába küldi egyetemre. A már ekkor is több nyelvet beszélő ifjú itt ismerkedik meg a francia és a spanyol nyelvvel, melyeket később egyházipolitikai, diplomáciai és írói tevékenysége során hasznosít is. Tanulmányai befejeztével nem szentelteti magát pappá, visszatér Magyarországra, de csak rövid időre, ugyanis Verancsics Antal 1573-ban bekövetkezett halála után a család visszaköltözik Dalmáciába, illetve Velencébe. Alapszabályzatot szerkeszt szülővárosának (*Statuta civitatis Sibenicensis*), majd megírja és kiadja tudós nagybátyja életrajzát (*Vita Antonii Verantii*).

Fejérvöky István veszprémi püspök, Veszprém és Zala vármegyék főispánja 1579-ben kinevezi őt Veszprém várának kapitányává, ahol hadmérnöki ismereteit kamatoztathatja; 1852-ben pártfogói felhívták rá az uralkodó, II. Rudolf császár és magyar király figyelmét, aki széleskörű jogi, irodalmi és nyelvi ismereteire való tekintettel királyi titkárrá nevezte ki. E fontos tisztséget 12 éven keresztül látta el, részt vett birodalmi gyűléseken, magyar országgyűléseken, rendeleteket, határozatokat fogalmazott meg ragyogó stílusban latinul. Titkári tisztről 1594-ben váratlanul lemondott, Dalmáciába, majd Velencébe utazott. Közel egy évtizedet töltött Rómában, ahol megírta keresztény erkölcstanát (*Ethica Christiana*), ismeretséget kötött Pázmány Péterrel. Velencében érte a halál 1617-ben.

Verancsics Faustus sebenicói születéséből eredően két „anyanyelvet” beszélt (az olasz és a horvátot), majd nagybátyja védőszárnyai alatt megtanulta hazájának nyelveit, a magyart és az írásbeliség hivatalos nyelvét, a latint is. Később valószínűleg elsajátította a görögöt is, majd Pozsony etnikai összetételének köszönhetően megtanulta a német nyelvet is, melyet a császári udvarban töltött évek alatt tökéletesíthetett. A diplomáciai szolgálat megkívánta a francia és a spanyol nyelv ismeretét.

Európában a humanizmus virágoztatja fel a poliglott szótárak divatját: egyre terjedelmesebb, egyre nehezebben kezelhető, egyre több nyelvet felölelő szótárak születnek. Mivel a szótár nemcsak a dokumentumok szerkesztéséhez, hanem az egyre nagyobb számú deákság számára is kellett, a külföldi egyetemeken tanuló humanistáink közül többen érezték szükségét megfelelő, iskolában is használható szótárak elkészítésének. A könyvkiadás fellekvára Velence lett, itt jelenik meg a kor nagyszerű, először egy-, kettő-, majd fokozatosan többnyelvűvé váló Calepinus-féle szótár (1502 Reggio; 1509 Venezia). Ez később a magyarral is kibővült, 1585-ben Lyonban, 1590-ben Bázelen jelent meg. Bár Verancsics előszavában utal arra, hogy a szótár nyelveit bírván nem volt szüksége máshonnan összegyűjteni annak anyagát, ám mégis ismernie kellett a magyarral is kibővített Calepinus valamelyik változatát. Calepinusszal ellentétben Verancsics, ahogyan ma fogalmaznánk, kézisótárat alkotott, amely könnyen kezelhető, elérhető árú volt, s óriási érdeme, hogy a korabeli Magyarországon szükséges nyelvek szótárát egy kötetbe foglalja. Arról sem feledkezett meg, hogy olvasóját fonetikai instrukciókkal lássa el. A latin szavakat ábécérendbe szedi, valamint nyelvészeti adatokkal is szolgál: a melléknevek nem szerinti végződéseit jelöli, a homonimáknak pedig megadja a genitívusát.

Az eredeti, velencei kiadásban öt oszlopba rendezve adja meg Verancsics a latin, olasz, német, horvát és magyar lemmákat. Az 5400 latin szócikknek közel 5800 horvát szócikket feleltet meg. A magyar szócikkek is meghaladják az olasz lemmák számát, de

nem érik el a horvát megfelelők számát. Németül csak ritkán hoz szinonímákat, ezért azt mondhatjuk, hogy a német szócikkek száma megközelítőleg egyezik a latin lemmák számával. Egyes horvát kutatók szerint a horvát és a magyar lemmák magas száma a némethez és az olaszhoz képest azzal magyarázható, hogy Verancsics szemében a magyar és a horvát nyelvek magasabb státussal rendelkeznek.

A szótár olasz-magyar és magyar-olasz anyagát (főként nyelv- és művelődéstörténeti célokat szolgálóan) Sulyok Hedvig dolgozta fel. Az általa összeállított szójegyzék a *DICTIONARIUM QVINQVE NOBILISSIMARVM EVROPAE LINGVARUM, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae & Ungaricae. CVM PRIVILEGIIS. VENETIIS, Apud Nicolaum Morettum 1595* eredeti kiadása alapján készült, ahogyan az előszóban olvashatjuk, még pedig oly módon, hogy a szerző összevetette azt a szótár Ponori Thewrewk-féle kiadásával (*Dictionarium Pentaglotum. Recudi Curavit Josephus Thewrewk de Ponor. Posonii, Typis Belnayanis 1834*), valamint B. Simond Renée szójegyzékével (*Verancsics Faustus Dictionariumának magyar szókészlete betűrendben a latin értelmezésekkel. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959*).

A szótár első része a magyar-olasz szójegyzék, melyben a szócikk felépítése a következő sorrendet követi: elsőként a mai olvasat szerepel, utána az eredeti 1595-ös Verancsics-féle magyar szó, azután pedig az oldalszám, ahol a hozzá rendelhető, <>-ben lévő latin alak, majd az olasz megfelelője következik (például: **egyház**: *Egy haz* 4 *Chiesia*; *Egyhaz* 27 <*Aedes*> *Chiesia*; *Egyhaz* 27 <*Delubrum*> *Tempio*). Sulyok Hedvig, amint azt a bevezetőből megtudjuk, betűhíven igyekezett Verancsics példáit követni, még akkor is, ha egyértelműen látszik, hogy a tördelés folyamán elcsúszások, hibák adódtak. Lemond azonban a betűhív átírásról a nyilvánvalóan nyomdahiba okozta betűtévésztesek esetén.

A kötet második része az olasz-magyar szójegyzék. Szerkesztési elvei némileg különböznek az első részben alkalmazottaktól. Hogy segítse a korabeli forrásokból dolgozó kutatók számára a visszakeresést, nem jelöli a várható mai olasz olvasatot, első helyen tehát a Verancsics-féle szavakat találjuk abban a nyelvjárásban és azokkal a helyesírási normákkal, ahogyan a szerző azt lejegyezte (például: **Reliquiae**: *Maradik* 89 <*Reliquiae*> maradék).

A szójegyzék összeállításával Sulyok Hedvig célja az volt, hogy Verancsics pentaglosszáriuma alapján a szerző szókészletének magyar-olasz illetve olasz-magyar anyagát a lehető leghűségesebb, legteljesebb formában visszaadva pontos tájékoztatást nyújtson. A szójegyzék a Dictionariumnak a Teleki Könyvtárból az MTA tulajdonába került példánya alapján készült. Hiánypótló mű, amely nagy segítségére lehet az olasz nyelv történetével, valamint a korabeli helyesírás állapotának tanulmányozásával foglalkozó kutatóknak, továbbá mindazoknak, akik olasz nyelvű kora újkori forrásokkal foglalkoznak vagy Verancsics Faustus – egykori címzetes csanádi püspök – tevékenységét kívánják kutatni.

Sermann Eszter

SZÉCSÉNY KÉPVISELŐ-TESTÜLETI ÜLÉSEINEK NAPIRENDI PONTJAI ÉS
HATÁROZATAI. 1872-1950.

Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2002.

(Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból, 35.) 298 o.

Galcsik Zsolt neve nem ismeretlen a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum olvasói előtt, hiszen több, a szécsényi felekezetek, egyházi intézmények történetét tárgyaló tanulmánya, forrásközlése jelent meg e hasábocon. A Nógrád Megyei Levéltár munkatársa által összeállított, A szerzetesrendek feloszlata Nógrád megyében (1950) című dokumentumgyűjtemény a METEM gondozásában jelent meg 1996-ban. Galcsik Zsolt az alábbiakban bemutatandó gyűjteményében sem lett hűtlen kedvelt témájához, Szécsény történetéhez: a városi képviselő-testület 1872 és 1950 közötti üléseinek napirendi pontjainak és határozatainak katalógusát adta közre.

Szécsény első okleveles említése 1229-ből való. Több mint egy évszázaddal később – 1334. május 5-én – Károly Róbert várossá nyilvánította a települést, és a budai jogokat adományozta neki. Ennek értelmében a helyi polgárokat megillette – többek között – a bíró és a plébános szabad választásának a joga. A három részre szakadt ország idejében Szécsény kétszer volt török uralom alatt: 1552 és 1593, valamint 1663 és 1683 között. Ebben a korban a város szandzsákközpont volt. Bégjei, tisztviselői a török összeírásokból ismertek.

1690 után, az újratelepítés éveiben jött létre a mai önkormányzat elődje: Szécsény Mezőváros Tanácsa. A városi elöljáróság sokáig a bíró házában tartotta üléseit, s csak később épült állandó városháza, amelynek mai épületét 1905-ben emelték. Az 1871. évi 18. törvény a magyar településeket három csoportra osztotta: kisközség, nagyközség, rendezett tanácsú város. Ennek értelmében Szécsény nagyközség lett, s elvesztette mezőváros rangját. (A települést csak 1986-ban nyilvánították ismét várossá.) A helybeliek azonban megőrizték polgári identitásukat, s a települést továbbra is városnak tekintették. 1919-ben a nagyközség ügyet a Szécsényi Nemzeti Tanács intézte. A közigazgatás szocialista átszervezése, a tanácsrendszer bevezetése után a szécsényi községi tanács 1950. október 26-án tartotta alakuló ülését.

A kötetben bemutatott, felsorolt dokumentumok a Nógrád Megyei Levéltárban (Salgótarján) található V. 503. számú jelzet alatt. Az 1922 és 1924, valamint az 1941 és 1943 közötti időszakra vonatkozó iratok azonban hiányoznak. Erre az időszakra a könyv összeállítója a megyei levéltár más forrásaiból igyekezett pótolni az adatokat (Nógrád vármegye törvényhatósági bizottságának és Hont-Nógrád vármegye törvényhatósági bizottságának iratai).

Az adattárat névmutató, földrajzinév-mutató és tárgymutató egészíti ki. Ez megkönnyíti használatát, s ezt egy – folyóiratunk jellegénél fogva egyháztörténeti – példán keresztül próbálom meg érzékeltetni. A Tárgymutatóban az „érsek” szó mellett tizenkét napirendi pont számát találja az olvasó, amelyek kivétel nélkül – a városban óvodát alapító és a helyi szociális intézményeket támogató – Haynald Lajos bíboros, kalocsai érsekkel foglalkoztak. A képviselő-testület tárgyalta a főpapnak a szécsényi kórházat (1872. április 29. és 1873. május 1.), és iskolát segítő (1879. március 6.) alapítványait. Ezen kívül megörökítette püspökségének 25. (1877. szeptember 12.), pappá szentelésé-

nek 50. (1888. december 12.) évfordulóját, valamint megemlékezett haláláról és temetéséről (1891. július 5.). A képviselő-testület 1930. május 24-én jegyzőkönyvbe vette, hogy özvegy Velics Antalné egy Haynald Lajos-portrét adományozott a városnak. A mutatóban az „egyházak” címszó mellett a négy szécsényi felekezetre (evangélikus, izraelita, református, római katolikus) vonatkozó napirendi pontok számai vannak felsorolva.

A Galcsik Zsolt által összeállított, részletes és pontos mutatókkal kiegészített kötet hasznos levéltári segédanyag, amely a Szécsény történetével foglalkozó számára nélkülözhetetlen, hiszen egyszerűsíti, gyorsítja és megkönnyíti kutatómunkájukat.

Miklós Péter

CSORBA LÁSZLÓ

MAGYAR EMLÉKEK ITÁLIÁBAN.
Budapest: Benda FOTO, 2003. 261. p.

Több évtizedes Itália-szerelem és elmélyült kutatómunka eredménye Csorba Lászlónak, a Római Magyar Akadémia igazgatójának a kötete, amelyben 102 olaszországi magyar emléket mutat be. Felfedező útja során nem kellett teljesen járatlan utakat taposnia: hasonló munka utoljára 1942-ben jelent meg Bánfi Fiorio tollából *Ricordi ungheresi in Italia* címmel – elsősorban persze az olasz olvasóközönség tájékoztatására. Tömör utószavában Csorba László beavat a „magyar emlék” meghatározásának nehézségeibe: mitől és milyen kritériumok alapján számíthatunk hungarikumnak valamely műtárgyat, épületet vagy akár tájat egy idegen országban? A kutatónak vagy utazónak milyen mélységben érdemes elmélyülni egy-egy objektum magyar vonatkozásainak kutatásában? A szerző az elméleti kérdésekre könyvében nem kíván választ adni, hanem készséggel elismeri: „végső soron saját kedvére válogatott a temérdek anyagban.” Rögtön az utószóban számos kimaradt, de elvileg (és értéke folytán is) bevonható emléket sorol fel: Újlaki Miklós bosnyák király IV. Sixtus pápa előtt térdeplő alakja a római Szentlélek kórházban, Mátyás király dajkájának feltételezett sírköve szintén Rómában, a luccaiak templomában és így tovább. Ha számba vennénk valamennyi, magyar halottat is rejtő első világháborús katonatemetőt vagy magyar vonatkozású utcanevet, valójában csak vastkos lexikonkötetekben foglalhatnánk össze az emlékanyagot – a fizikai teljesség elérések reménye nélkül.

A kötet összesen 102 magyar emléket mutat be, igen élvezetes stílusban és mégis szakszerűen, valamennyi esetben több remek fotó kíséretében, amelyek Benda Iván, Bókay László, Ráday Mihály, Szelényi Károly és Csorba László szaktudását dicsérik. A szerző hangsúlyt fektetett arra, hogy ne csak a legismertebb turisztikai célpontok evidensnek számító hungarikumairól írjon, hanem egész Itália, az északi Comótól a szicíliai Notóig képviseltesse magát a kötetben. A súlypontok természetesen adottak voltak: a legtöbb emléket Róma rejt, a bemutatott anyag majd egyharmada az örök városban található. Utána Velence, Padova, Nápoly és Firenze következnek, de még így is az emlékek jó fele kisebb, valóban felfedezésre váró településről származik. Az eligazodást a könyv végén található térkép könnyíti meg. A szócikkek kronológiai rendben követik

egymást: a kalandozások korától a 20. századi művészeti alkotásokig kíséri figyelemmel a magyar jelenlét itáliai nyomait.

Az egyháztörténeti érdeklődésű olvasó sem csalódik, ha kézbe veszi Csorba László munkáját: a 102 emlékből 52 a vallási vonatkozású épület vagy műtárgy. Az egyházi kapcsolódást persze itt tágabban értelmezem, hiszen ide számítottam a templomokban található ábrázolásokat és sírokat is. A szerző sajátos érdeklődését híven tükrözi a számos, hazánkban egyébként alig ismert 19. századi, a szabadságharcot követő emigrációhoz vagy a Risorgimentohoz kapcsolódó emlékhely összegyűjtése. A kötet egyetlen „hibája”, hogy tudomásom szerint eléggé nehezen hozzáférhető, így talán nem hasznos, ha a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok olvasói számára – csupán jelzésszerűen – felsorolom azokat az emlékeket, amelyek az egyháztörténet kutatói, vagy a vallási vonatkozású műemlékek iránt fogékony utazó számára érdekesek lehetnek (a sorszámok a kötet számozását jelentik).

1. Nyilazó lovas az aquileiai bazilika altemplomában: Szent Hermagor 9. századi kriptájában látható, keleti öltözetű harcos modellje minden bizonnyal egy kalandozó magyar vitéz lehetett.
3. A kalandozó magyarokról megemlékező tábla a bolognai San Michele templomban (1705).
4. Szent Gellért magyar emléktáblája a velencei San Giorgio Maggiore kolostor templomában, amelyeket Dessewffy Sándor csanádi püspök állíttatott 1900-ban.
5. Szent Gellért ereklyéi a muranói SS. Maria e Donato bazilikában.
6. Szent Gellért neve a subiacói bencés kolostor missziós tábláján, amelyet 1854-ben állítottak fel a hűsz leghíresebb bencés misszionárius emlékére.
7. II. Szilveszter pápa emléktáblája a lateráni bazilikában, amelyet Fraknói Vilmos készíttetett Damkó József szobrászművésszel 1907-ben.
8. Szent István király egykori ravennai zárandokháza San Pietro in Vincoli faluban, amelynek helyén ma csendőr-laktanya áll.
9. Szent István római zárandokházának emléktáblái a Szent Péter bazilika sekrestyefalán és a Szent István Házban.
10. Szent István falképe a cavai bencés apátságban, amelyről Márai Sándor is megemlékezik naplójában.
11. Szent Imre herceg ábrázolása a mensolai Szent Márton templom oltárképén (1391).
12. Szent László király alakja az altomontei S. Maria della Consolazione templom táblaképén (14. század).
13. Konstancia magyar királyné, Imre király özvegyének sírja a palermói dómban.
14. Meráni Berthold, egykori kalocsai érsek sírja az aquileiai bazilikában (1251).
15. Árpádházi Szent Erzsébet szentté avatásának emléktáblája Perugiában (2000).
16. Szent Erzsébet ábrázolása a római S. Maria in Aracoeli templomban (1709).
17. Szent Erzsébet alakja a római SS. Cosma e Damiano bazilikában levő ferences harmadrendi portrégálériában.
18. Szent Erzsébet fejképe a viterbói San Francesco alla Rocca babilikában.
19. Árpádházi Szent Margit stigmatizációs ábrázolása a perugiai San Domenico bazilikában (14. század).
21. Magyar szentek ábrázolásai az assisi San Francesco bazilikában (14. század).

22. Magyarországi Mária királyné és fia, Martell Károly emlékhelyei Nápolyban és környékén: templomi festmények és Mária nápolyi síremléke.
23. Magyarországi Anjou András herceg nápolyi síremléke.
24. Nagy Lajos király alakja a Szent Péter bazilika altemplomában található Veronika kápolna falfestményén (1630).
25. Nagy Lajos király ábrázolása a padovai San Antonio bazilikában (1379).
26. Nápolyi László király sírja a S. Giovanni a Carbonara templomban.
27. Magyar diákcímerek a bolognai egyetem átriumában és folyosóin.
28. Magyar diákcímerek a padovai egyetem átriumában és termeiben.
29. Ozorai Pipo (Filippo Scolari) ábrázolása a San Apollonia kolostorban.
30. Zsigmond király és Hunyadi János feltételezett ábrázolásai Castiglione Olona templomának keresztelőkápolnijában.
31. Veszprém látképe Branda Castiglione bíboros házában (Castiglione Olona).
32. Luxemburgi Zsigmond sienai ábrázolásai a levéltár freskóján és a dóm padlózatán.
33. Zsigmond királyt és magyar kíséretét ábrázoló domborművek a Szent Péter bazilika főkapuján (1445).
34. A San Salvatore in Onda templom Rómában, a pálosok római temploma 1404-től 1443-ig.
35. A pálosok egykori Santa Maria in Celsano temploma Galeria mellett, a Braccianói-tó közelében.
36. Kapisztrán Szent János emlékei Capestranóban (a ferences kolostor és a szent szülőháza).
37. Kapisztrán Szent János oltára a S. Maria in Aracoeli templomban (1682).
38. Marchiai Szent Jakab oltára a S. Maria in Aracoeli templomban (1687).
39. Aragóniai Beatrix magyar királyné síremléke a nápolyi S. Pietro Martire templomban.
42. A római Santo Stefano Rotondo magyar emlékei: pálos emlékek, magyar szentek ábrázolásai.
43. Lászlai János római magyar gyóntató síremléke a Santo Stefano Rotondo templomban (1523).
44. A Collegium Germanicum et Hungaricum székhelyei: a San Apollinare palota és a mai épület.
45. Fráter György lippai győzelme a Monte Oliveto-apátság könyvtárának freskóján (1631).
46. A Collegio Ungarico-Illirico épülete Bolognában, amelyet Szondi Pál zágrábi nagyprépost alapított 1557-ben.
48. A Magyarországon harcoló pápai segélycsapatok ábrázolásai VIII. Kelemen és V. Pál pápák síremlékein.
49. A párkányi csata (1683) emléktáblája a loretoi bazilikában.
54. Scitovszky János hercegprímás emlékei Rómában: 1854. évi római útjának megörökítése a Szent Péter bazilika és a San Paolo fuori le mura márványtábláin.
73. Haan Antal oltárképe a Capri-szigeti San Costanzo templomban.
79. Fraknói Vilmos püspök római villája, jelenleg a Szentszék melletti magyar nagykövetség székhelye.

88. Palazzo Falconieri: a Római Magyar Akadémia és a Pápai Magyar Intézet székhelye.
96. A római Szent István Ház (1967).
97. A Magyarok Nagyasszonya kápolna a Szent Péter bazilika altemplomában (1980).
98. A S. Teresa templom Rómában, a Corso d'Italián, Lékai László és Paskai László bíborosok címtemploma.
101. Hajnal János üvegablak-kompozíciója a római Santa Maria Maggiore bazilika homlokzatán (1995).

A fenti felsorolásból is látható: a vallási – egyházi vonatkozású emlékek nagy részét a középkori sírok és ábrázolások jelentik, a 10–17. századi adataink szinte mind ebbe a kategóriába tartoznak. A szerző a 18–20. századból már számos, a politikai, művészeti vagy tudományos kapcsolatokra utaló momentumot térképezett fel, ugyanakkor az egyházi jelenlét továbbra is igen erős maradt az örök városban, az ez irányú emlékek száma nyilván még bőségesen szaporítható lenne.

Csorba László igényesen megformált, finomtollú és gyönyörű fényképekkel ellátott kötete a magyar-olasz kapcsolattörténeti kutatás fontos állomása, emellett a szép könyvek barátai számára is igazi élmény, a könyvespolc díszje. A munkát lapozgatva, az itáliai tájban megbúvó magyar nyomokról olvasva a recenzensnek csak egyetlen kívánsága lehet: bárcsak az utószóban jelzésszerűen említett, ezúttal kimaradt magyar emlékekről további, hasonlóan szemet és szívet gyönyörködtető köteteket vehetnénk kézbe.

Molnár Antal

ENCYCLOPEDIA OF RUSYN HISTORY AND CULTURE

Edited by Paul Robert Magocsi and Ivan Pop

Toronto: University of Toronto Press, 2002., 520 pp.

(Bővített második kiadás: 2005., 569 pp.)

Európa kurdjai. Így jellemzik néha (a lappok mellett) a ruszinokat, azaz a Kárpát medencében és a mai Lengyelország délkeleti részén élő, az ukránoktól elkülönülő vagy elkülönülni vágyó, görög katolikus szláv népcsoportot. A hasonlítás nem is túlzó, hiszen a ruszinok valóban nem rendelkeznek saját országgal és az általuk lakott területen több ország (elsősorban Szlovákia, Ukrajna és Lengyelország, illetve Magyarország, Románia és Szerbia) is osztozik.

A legalább ennyi nemzeti kontextusban élt és ma is élő ruszinokról mindeddig meglehetősen nehéz volt átfogó információhoz jutni. A kötet egyik szerkesztője, Paul Robert Magocsi, a ruszin kutatások talán legelismertebb alakja, a torontoi egyetem Ukrán Tanszékének vezetője, eddig is fontosnak tartotta, hogy minél szélesebb körben váljanak a ruszin történelemmel, néprajzzal, egyháztörténettel kapcsolatos adatok ismertté. Mindazonáltal a több mint 550 oldalas, grandiózus enciklopédia kétségkívül eddigi – egyébiránt megdöbbentően produktív – tudományos és tudomány-szervezői tevékenységének csúcspontja. Ezen első enciklopédikus összefoglalás minden bizonnyal alapvető jelentőségű lesz nemcsak a ruszin kutatók, de a kérdés iránt érdeklődő laiku-

sok számára is. Esetleges ruszin fordítása esetén pedig a ruszin nemzeti identitás formálódására is alapvető hatást gyakorolhat.

Az enciklopédia első kiadásának 1072 szócikke a második kiadásra 1119-re bővült. Ezek nagyobb része a szerkesztők, Magocsi és a történész Ivan Pop, a Szovjet Akadémia Szláv- és Balkán-tudományi Intézete egykori kutatójának a munkája. A lemkókkal kapcsolatos szócikkek a new yorki könyvtár történésének, Bogdan Horbálnak írásai. Hármójuk mellett még majd két tucat szerző járult hozzá a munka elkészültéhez illetve körülbelül ugyanennyien segítettek tanácsaikkal az enciklopédia elkészültét.

A bevezető és technikai megjegyzések, illetve a szerzők listája után 13 térkép mutatja be a ruszinok lakta területeket. A munka gerincét adó szócikkek ábécé rendben foglalják össze nemcsak a ruszin történelem és kultúra szempontjából fontos személyek életrajzát, de a ruszin szervezetek, intézmények történetét, a ruszin történelem eseményeit, az ünnepeket csakúgy, mint a régészet, építészet, művészet, néprajz, irodalom és nyelvészet kérdéseit.

A ruszin történelem és kultúra enciklopédiája alapvető forrás a kérdéses terület és népcsoport egyháztörténetének kutatói számára is. A mindig is saját államalakulat nélkül, eltérő politikai orientációk mentén szerveződő ruszinság életében a görög katolicizmus markáns részét képezte és képezi a ruszin öntudatnak. Ennél fogva a görög katolikus egyháztörténet kérdései elválaszthatatlan részét képezik a ruszinok történelmének.

A szerkesztők a terület vezetői kutatóiként rendkívüli figyelemmel emelték be az enciklopédiába a ruszin kultúra szinte minden releváns kérdését. Ennek eredményeképpen egy helyen jelennek meg olyan részletei ennek a kultúrának – például a lemkó és a vajdasági –, amelyek immáron évszázadok óta külön úton fejlődnek. Az enciklopédia így kétséggel „virtuális” módon „létrehozza” a ruszinokat mint egységes, elkülönülő etnikai csoportot és kultúrát. A külső megfigyelő számára nem kétséges, hogy a közép-európai nemzetté válás egy késői esetét tanulmányozhatjuk a ruszinokon keresztül. Ahogy régióinkban ez korábban is történt, az értelmiség szerepe e folyamatokban ezen alkalommal is kiemelkedő. Az enciklopédia végső soron a ruszin nemzeti jelleg, a ruszinság első kanonizációs kísérlete, és így minden bizonnyal hosszú időre befolyásolja a ruszin öntudat fejlődését csakúgy, mint a ruszinokról való népszerűsítő és tudományos gondolkodást is.

Pusztai Bertalan

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:
Várszegi Asztrik OSB és Zombori István

1. **Szabó Ferenc S. J.:** A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 365. p.
2. kiadás Budapest, 1998. 368 p. ára: 399 Ft
elfogyott
ára: 980 Ft
2. **Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik:** Pannonhalmi főapátok. 1. Kreusz Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 p. ára: 280 Ft
3. **Udvardy József:** A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. p. ára: 180 Ft
4. **Csapodi Csaba:** Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. p. ára: 200 Ft
5. **Kelet-Közép-Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla)** Szerkesztette: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. p. ára: 300 Ft
elfogyott
6. **B. Murádin Katalin:** Faragott kőszöszékek Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. p. ára: 350 Ft
7. **Elmer István:** Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. p. ára: 350 Ft
8. **Fülöp Éva Mária:** A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. p. ára: 400 Ft
9. **Gerics József:** Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. p. ára 550 Ft
elfogyott
10. **Reisner Ferenc:** A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 p. ára: 250 Ft
11. **Boba Imre:** Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 p. ára: 650 Ft
12. **Orbán Gyula József:** Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 p. ára: 1500 Ft
13. **Rónay Jácint:** Napló Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 p. ára: 896 Ft
14. **Galcsik Zsolt:** Szerzetesrendek feloszlata Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 p. ára: 650 Ft

15. **Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 p. ára: 650 Ft
16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon Budapest, 1996. 176 p. + [18] t. ill. ára: 650 Ft
17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)** Budapest, 1997. 223 p. ára: 450 Ft
18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old. ára: 950 Ft
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 p. ára: 850 Ft
20. **Hermann Egyed Emlékkönyv.** Budapest, 1998. 206 p. ára: 650 Ft
21. **A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997.** Budapest, 1998. 548 p. ára: 1350 Ft
22. **Kubinyi András:** Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 382 p. ára: 1200 Ft
23. **Zakar Péter:** A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
24. **Kelemen Miklós:** Unitárius kislexikon. Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
25. **Borovi József:** Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. Budapest, 2000. 218 p. ára: 1200 Ft
26. **Holl Béla:** Laus librorum. Budapest, 2000. 300 p. ára: 1500 Ft
27. **Szabó Lajos:** Utolsó szalmaszál Budapest, 2000. 352 p. ára: 1000 Ft
28. **Mészáros István:** „Állok Istenért, egyházért, hazáért”. Írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2000. 222 p. ára: 1200 Ft
29. **Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.** Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft
30. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden. 1917–1948. Budapest–Szeged, 2001. 226 p. ára: 1200 Ft
31. **Kund Miklós Regényi:** Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter. Budapest–Heidelberg, 2001. 130 p. ára: 1500 Ft
32. **Orbán Imre:** „Ecce, iam vici mundum!” Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon. Budapest, 2001. 233 + 24 p. illusztráció. ára: 1500 Ft

33. **Orbán József Gyula:** Katolikus papok békemozgalma Magyarországon. 1950–1956. Budapest, 2001. 307 p. ára: 1500 Ft
34. **Szilas László SJ:** Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599). Budapest, 2001. 159 p. ára: 1200 Ft
35. **Frenyó Zoltán:** Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve. Budapest, 2002. 277 p. ára: 1500 Ft
36. **Tempfli Imre:** Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966. Budapest, 2002. 1157 + 10 p. illusztráció. ára: 4800 Ft
37. **A bécsi Pázmáneum.** Budapest, 2002, ára: puha kötés: 2000 Ft
377 + 29 p. illusztráció. kemény kötés: 2500 Ft
38. **Sarnyai Csaba Máté:** Polgári Állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. Budapest, 2002. 179 +5 p. illusztráció. ára: 1200 Ft
39. **Schwarcz Katalin:** „Mert ihon jönn Aßonyotok és kezében új szoknyák” – Források a klarissza rend magyarországi történetéből. Budapest, 2003. 288 p. ára: 1600 Ft
40. **Mező András:** Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 546 p. ára: 1800 Ft
41. **Molnár Antal:** Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből. Budapest, 2003. 120 p. ára: 1000 Ft
42. **Csetri Elek-Frivaldszky János, id.:** A köz hasznára – az ég kegyelmével. Fridvaldszky János a jezsuita, tudós és feltaláló. (1730–1784). Budapest, 2003. 160 p. ára: 1300 Ft
43. **Valter Ilona:** Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon Budapest, 2004. 330 p. ára: 3500 Ft
2. kiadás: Budapest, 2005, 330 p.
44. **Molnár Antal:** A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Budapest, 2003. 213 p. ára: 1500 Ft
45. **Molnár Antal:** Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez. Budapest, 2004. 189 p. ára: 1500 Ft
46. **Tóth Sándor Attila:** Rómából a Pannon Árkádiába. Patachich Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárad, Kalocsa. Budapest, 2004. 311 p. ára: 2000 Ft
47. **Leslie László:** Church and State in Hungary (1919–1945). Budapest, 2004. 400 p. ára: puha kötés: 4000 Ft
kemény kötés: 4500 Ft

48. **Holl Béla:** A váci püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek protestáns vonatkozású bejegyzései a 18. században. Budapest, 2004. 315 p. ára: 1900 Ft
49. **Molnár Antal:** Mezőváros és Katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században. Budapest, 2005, 322. p. ára: 2000 Ft
50. **Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére.** Szerkesztette: Petrovics István. Budapest, 2005. 307 p. ára: 1900 Ft

Előkészületben:

A Magyar Sion repertórium

Kakucs Lajos: Santiago de Compostela: Szent Jakab tisztelete Európában és Magyarországon

**ECCLESIA SANCTA
sorozat**

1. **A katolikus egyház Magyarországon.** Budapest, 1991. 160 p. ára: 150 Ft
2. **A katolikus egyház a Szovjetunióban.** Budapest, 1994. 124 p. ára: 150 Ft
3. **A katolikus egyház Lengyelországban.** Budapest, 1994. 441 p. ára: 280 Ft
4. **Az orosz ortodox egyház története.** Budapest, 1999. 295 p. ára: 1200 Ft
5. **A katolikus egyház a balti országokban.** Budapest, 2000. 344 old. ára: 1680 Ft
6. **A katolikus egyház Írországon.** Budapest, 2002. 414 p. ára: 2500 Ft
7. **A katolikus egyház Észak-Európában.** Budapest, 2003. 284 p. ára: 1900 Ft
8. **A katolikus egyház Svájcban.** Budapest, 2004. 495 p. ára: 2600 Ft
9. **A katolikus egyház Ausztriában.** Budapest, 2005, 306 p. ára: 2200 Ft

Előkészületben:

A cseh egyház története

A horvát egyház története

Az örménykatolikusok

A kopt egyház története

EGYÉB KIADVÁNYOK

- Igazságot szeretettel.** Szerk.: Zombori István. Budapest–Szeged, 1995. 203 + 4 p. ára: 440 Ft
- Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete.** Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 172 + 28 p. ára: 360 Ft
- Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 1996. 337 + 16 p. ára: 1250 Ft
- Pál József:** Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944). Budapest, 1996. 80 p. ára: 300 Ft
- Lapo Lombardi:** La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli arbori della guerra fredda. Roma–Budapest, 1997. 155 p. ára: 850 Ft
- Mille anni di storia dell'arciabbazia di Pannonhalma.** Roma–Pannonhalma, 1997. 233 p. + [11] t. ill. ára: 1200 Ft
- Rudnay Sándor és kora.** Esztergom–Nagyszombat, 1998. 188 p. ára: 1000 Ft
- Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban** Piliscsaba–Budapest, 1999, 358 p. ára: 1400 Ft
- Lorenz Weinrich:** Hungarici monasterii ordinis Sancti Pauli primi heremitae de urbe Roma. Instrumenta et priorum registra (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 2.) Roma–Budapest, 1999, 416 p. ára: 2000 Ft
- Bálint László:** Lakos Endre. Budapest–Szeged, 2000. 90 p. ára: 400 Ft
- Katolikus múzeumok és kincstárak Magyarországon.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 106 p. ára: 1200 Ft
- Kereszténység, kultúra, közélet.** Szerk.: Žilka Tibor. Budapest–Piliscsaba, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft
- Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 135 + 21 p. ára: 1990 Ft
- Le relazioni diplomatiche tra l'Ungheria e la Santa Sede 1920–2000.** A cura di István Zombori. Budapest, 2001. 146 + 21 p. ára: 2200 Ft
- Sasvári László:** Az ikonosztáz vonzásában. Budapest, 2002. 122 + 6 p. ára: 900 Ft
- István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) I. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2002. 756 p. ára: 3000 Ft
- István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) II. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2003. 839 p. (757–1596 p.) ára: 3000 Ft
- Cevins, M.-M. de:** L'église dans les villes Hongroises à la fin du Moyen Age (1320–1490). Budapest–Paris–Szeged, 2003. 419 p. ára: puha kötés: 4000 Ft
kemény kötés: 4500 Ft

- Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból.** ára: 3800 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 396 p.
- Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében.** ára: 1800 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 219 p.
- Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century.** Edited by István Zombori. Budapest, 2004. 227 p. ára: 2500 Ft
- A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára.** I-II. Szerk.: Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba–Budapest, 2005. 1086 p. ára: 4400 Ft
- István György Tóth: Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) III.** (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2005. 800 p. (1597–2396 p.) ára: 3000 Ft
- István György Tóth: Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) IV.** (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2005. 665 p. (2397–3061 p.) ára: 3000 Ft
- Bohdan Cywiński: Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában.** II. Budapest, 2005. 464 p.

HASONMÁS KIADVÁNYOK:

- Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában** ára: 1200 Ft
Budapest, 2000. 181 p.
- Monumenta Vaticana I–VI., (V–VI. – egy kötet).** Budapest, 2000 ára: 1800 Ft/db
- Monumenta Vaticana II. sorozat I–III.** ára 1800 Ft/db

A Monumenta Vaticana (Vatikáni Magyar Okirattár) köteteinek eredeti megjelenési éve

Első sorozat:

- I. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375. Budapest, 1887. LXXVII + 520 p.
- II. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311. Budapest, 1885. CXX + 510 p.
- III. IX. Bonifác pápa bullái 1389–1396. Budapest, 1888. XXXVIII + 365 p.
- IV. IX. Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396–1404. Budapest, 1889. 654 p.
- V. A római Szentlélek-Társulat anyakönyve 1446–1523. Budapest, 1889. XXVIII + 168 p.
- VI. Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. Budapest, 1891. LXXV + 275 p.

Második sorozat:

- I. Magyarországi pápai követek jelentései 1524-1526. Budapest, 1884. CLIII + 472 p.
- II. Buonvisi bíbornok bécsi nuncius jelentései. Budapest, 1886. CLIV + 308 p.
- III. Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből. Budapest, 1909. XXXVI + 485 p.

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:

Szántó Konrád és Zombori István

1. **Kalocsai főegyházmegye.** Budapest, 1994. ára: 250 Ft
135 p. Összeállította: Dóka Klára
2. kiadás, Budapest, 1998. 115 p. ára: 250 Ft
2. **Váci egyházmegye.** Budapest, 1997. ára: 250 Ft
136 p. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária
3. **Székesfehérvári egyházmegye.** Budapest, 1997. ára: 250 Ft
127 p. Összeállította: Dóka Klára
4. **Veszprémi egyházmegye.** Budapest, 1997. ára: 450 Ft
296. p. Összeállította: Dóka Klára
5. **Egri főegyházmegye.** Budapest, 1998. ára: 250 Ft
217. p. Összeállította: Dóka Klára
6. **Győri egyházmegye.** Budapest, 1998. ára: 250 Ft
214 p. Összeállította Dóka Klára
7. **Pécsi egyházmegye.** Budapest, 1999. ára: 250 Ft
208 p. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária
8. **Szombathelyi egyházmegye.** Budapest, 1999. ára: 400 Ft
276 p. Összeállította Dóka Klára
9. **Esztergomi főegyházmegye. I-IV.** Budapest, 2000. ára: 3000 Ft
Összeállította: Hegedűs András-Tóth Krisztina
I. kötet A-K. 300 p.
II. kötet L-Z. 251 p.
III. kötet. Mutató. 168 p.
IV. Térképek 12 db.

Az Olvasókhhoz!

Folyóiratunk szerkesztősége 1991-től működött Szegeden, a Dugonics tér 12. sz. épületben. Itt voltak az irodák, a könyvraktár és a könyvtárunk is. Ezért érintett mindannyiunkat rosszul, hogy 2005. április végén felszólítást kaptunk a tulajdonostól, hogy néhány napon belül költözzünk ki, mert az épület életveszélyessé vált.

Így májusban – néhány nap alatt mindent ládába csomagoltunk és átköltöztünk egy új helyre. Sikerült megoldani, hogy a telefon, fax, e-mail csak néhány napig nem működött, de azután már igen, így a velünk kapcsolatba lépők semmit nem vettek észre. De az új helyen az irodákat fel kellett újítani (gáz, víz, villany, fűtés), ami sok-sok pénzbe – és főleg hónapokba került.

Ezután került sor a ládák, dobozok kirakására, a berendezkedésre. Mivel csak kevesen vagyunk, a pénzügyi lehetőségeink pedig korlátozottak, a kiadói tevékenység mintegy 4 hónapig, szeptember végéig alig működött. Októberben azonban már ismét teljes erővel dolgoztunk, így került – jókora késéssel – a nyomdába a Vázlatok 2004/3-4-es száma, ami novemberben megjelent. Decemberben elkészült a 2005/1-2, amit most az Olvasó kézbe vesz. Egy hónap múlva elkészül (2006. február) a 2005/3-4 és 2006 áprilisában a 2006/1-2. Szeretnénk felhívni a figyelmet megváltozott adatainkra:

Új postai címünk:

6701 Szeged, Pf. 245

Tel/fax: H 62/426-043

Sajnos időnként a szolgáltató hibájából e-mailünk akadozik, de reméljük, ez most januártól jelentősen javulni fog. A cím változatlan (Aki a régi címre ír – heh@tizsanet.hu – azt is átadja a szolgáltató.)

E-mail: heh@axelero.hu

Várjuk szíves küldeményeiket, cikkeket, forrásközléseket, könyvismertetések,

Szeged, 2006. január

A MEV Szerkesztősége

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Pf. 245, H-6701 Hungary. Tel.: +36+62+426+043.

E-mail: heh@axelero.hu

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Paris and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4Y 2R5. Tel.: 1-416-922-2476. Fax. 1-416-922-2773

